

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

IV ТОМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

IV ТОМ

КУЛ ТЕСІН

АСТАНА

2009

УДК 323/324(574)
ББК 66. 3 (5Қаз)
Н 86

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
«Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару бағдарламасы»*

Жобаның авторы: М. ЖОЛДАСБЕКОВ,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: М. ҚАСЫМБЕКОВ,
саясат ғылымдарының докторы

Нұрсұлтан Назарбаев: ЕЛМЕН СЫРЛАСУ. – Астана: «Күлтегін»
баспасы, 2009. Т.4 – 328 б.
ISBN 9965-642-29-Х

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекетінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың қоғамдағы, саясат пен экономикадағы, жаһандық ахуалды талдаудағы алатын орнын, халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топтырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, әлемдік деңгейге көтерген көрегендігін, өзгелерден ерекшелейтін тосын идеялар мен ұсыныстарға, орнықты ойларға кемел қасиеттерін, қажырлы қайраткерлігін ашып көрсететін көп томдық шығарма.

Басылымның төртінші томына Н. Назарбаевтың 1992 жылдың екінші жартысындағы елмен сырласу сәттеріндегі сөздері енді. Елімізде осы кезеңде орын алған маңызды оқиғалар: Президенттің ел аймақтарына жұмыс бабындағы сапарлары, нарықтық қатынастардың қанағыл кенде жаюының нәтижесінде орта және ірі кәсіпорындарды, ауылшаруашылығы бірлестіктерін акцияландыру үдерісінің жеделдете жүргізілуі, түрлі деңгейдегі бизнес-кездесулер және тұңғыш рет Дүниежүзі қазақтары құрылтайының өтуі, Қазақстан халықтары Ассамблеясының өмірге келуі, Қазақстанның саяси, экономикалық, әлеуметтік дамуының заңнамалық негізі – жаңа Конституцияның жобасын бүкілхалықтық талқылануы қамтылған.

Қазақстан Республикасының сыртқы саяси байланыстары Елбасының Германияға, Францияға іссапармен барған кездегі сөйлеген сөздерінде, Нью-Йоркте БҰҰ-ның 47-сессиясында, ЕҚЫҰ-ның Хельсинкидегі сессиясында жасаған баяндамаларында, әлемдік қауымдастыққа кірігудің өзіне ғана тән жолдарын таңдауы, ел экономикасына шет елдік капиталды тарту арқылы салааралық, сыртқы экономикалық ассоциациялар, концерндер, консорциумдар, коммерциялық банктер, биржалар құруы, ТМД елдері аясындағы барлық сала бойынша мемлекетаралық ынтымақтастық көрініс тапты.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

Н 0803010400 - 019 - 09
00(05) 09

УДК 323 /324(574)
ББК 66.3 (5Қаз)

ISBN 9965-642-29-Х

© «Күлтегін» баспасы, 2009.

КАЗАХСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. А. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЛДЫРЫЛҒАН ДИКОГРАФЫ
САХІТІНЕ БЕРІЛГЕН СҮХБАТЫНАН

Қазақстан Республикасының Президенті Н. А. Назарбаевтың қалдырылған дикографы сахитіне берілген сұхбатынан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ИТАЛИЯНЫҢ "ДЖОРНАЛЕ" ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫНАН*

Алматы, 4 шілде 1992 жыл

Қазақстан – барлық халқы, ал олар жүзден астам, татулық пен өзара келісімде тұратын бұрынғы КСРО-ның бірден-бір республикасы.

Қазақстанда орыстарға ұлттық территориялық автономия беру туралы айту "үстіртін ойлаушылық". Олар Қазақстан халқының 40 процентін құрайды, біздің республиканы бөлу ниетіміз жоқ. Біз бұл мәселені ешқашанда қозғаған емеспіз, сондықтан, бізге мұны істеуге тура келе қоймас деп үміттенемін. Қазақтар мен орыстардың сан ғасырға таралған достық тамыры бар. Біз оның баянды және берік күйінде қалуы үшін өзімізге байланыстының бәрін істейміз.

Біздің территориямыздағы неміс ұлтының азаматтарына келетін болсақ, Қазақстан – олардың өз газеті, өз театры мен мемлекеттік радио мен телевизияда ана тіліндегі бағдарламалары бар бірден-бір бұрынғы кеңес республикасы. Сондықтан бұл жағдайда оларға ұлттық территориялық автономия беру туралы әңгіме болып отырған жоқ, өйткені Конституцияда – Қазақстан біртұтас және ажырамас мемлекет екені айтылған.

Қазақстан территориясынан Ресейге әкетіліп жатқан тактикалық ядролық қару жойылуда және бұл процесс берік бақылауға алынған. Осы ядролық арсенал тіпті егер Ресейде өкімет басына "демократиялық пиғылдағы" емес адамдар келгеннің өзінде бізге қарсы пайдаланылуы мүмкін деп ойлауға біздің ешбір негізіміз жоқ.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 4 шілде 1992 жыл.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ В АКМОЛИНСКУЮ ОБЛАСТЬ*

Акмолинская область, 4 июля 1992 года

В совхозе "Заречный" Целиноградского района.

— ...Я поддерживаю ваши начинания. Таким путем надо идти и в производстве зерна, всех остальных культур, пуская высвободившиеся силы и ресурсы на расширение пастбища, дальнейшее развитие животноводства. При рыночной экономике просто непозволительно и дальше нести огромные затраты на обработку необозримых целинных просторов ради получения всего лишь 5 – 6 центнеров хлеба с гектара.

На заводе "Целиноградсельмаш".

— ...Я высоко ценю результаты труда заводчан. Руководство республики прилагает все усилия, чтобы вывести экономику страны из кризисного состояния.

За рубежом растет интерес к Казахстану. Свидетельство тому – заключение выгодных сделок с рядом корпораций по разведке и добыче нефти, создание совместных предприятий.

Желающих вкладывать свои капиталы очень много. Деловые круги привлекает, прежде всего, стабильность в нашей республике.

Надо сделать все для того, чтобы и дальше сохранить единство народов, живущих в Казахстане.

*Газета "Казахстанская правда", 7 июля 1992 года.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
КОРРЕСПОНДЕНТУ ИТАР-ТАСС**

Москва, 5 июля 1992 года

Вопрос:

– Вы согласны с вопросами, поставленными в повестку заседания?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я тщательно изучил вопросы, которые внесены в повестку дня встречи глав государств, и делегация Казахстана их поддерживает.

Вопрос:

– Ваше отношение к проблеме статуса стратегических Вооруженных Сил СНГ, дислоцированных на территории Украины?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Вопросы, связанные с этими силами, были обсуждены во время алма-тинской встречи и нашли свое отражение в подписанных на ней документах.

Стороны тогда договорились обо всем. В частности, создано единое командование, и если Украина претендует на управление стратегическими силами, то нужно было сразу говорить, что она претендует на то, чтобы быть ядерной державой.

Но мне эта позиция непонятна. В ходе нынешнего заседания Совета глав государств СНГ необходимо довести до конца военные вопросы.

Вопрос:

– У вас конкретные предложения, направленные на укрепление Содружества?

**Газета "Казахстанская правда", 7 июля 1992 года.*

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Что же касается казахстанской делегации, то она привезла с собой предложение о создании Координационного экономического совета СНГ на уровне первых заместителей премьер-министров.

В задачу этого совета будет входить выработка мер, направленных на сближение экономик стран Содружества.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПЛЕНАРНОМ ЗАСЕДАНИИ СБСЕ*

Хельсинки, 9 июля 1992 года

СФЕРУ ХЕЛЬСИНКСКОГО ПРОЦЕССА – НА АЗИАТСКИЙ КОНТИНЕНТ

Позвольте мне от имени Республики Казахстан воздать дань глубокого уважения Хельсинкскому форуму, который 17 лет назад, в условиях жесткого идеологического противостояния, смог заложить прочные основы развития общеевропейского процесса. Все эти годы Заключительный акт, подписанный в столице гостеприимной Финляндии, был для народов планеты символом мира, справедливости и сотрудничества.

Драматические события последних лет, положившие конец эпохе "холодного противостояния", подарили человечеству исторический шанс – открыть третье тысячелетие эрой доверия, дружбы и милосердия. Однако использовать его мировому сообществу будет весьма непросто, ибо для этого надо умело управлять посттоталитарными процессами. А они, как и всякая реакция распада, не только опасны, но зачастую непредсказуемы.

Похоронив "железный занавес" на дне истории, мы, казалось бы, преодолели Рубикон вражды и подозрительности. Но, увы, мир и сейчас нельзя назвать безопасным, поскольку на смену глобального противоборства пришли региональные конфликты, способные из небольших очагов превратиться в разрастающуюся злокачественную опухоль.

Геополитическая сцена, серьезно меняющая свои декорации, требует кропотливой режиссуры всего мирового сообщества для вовлечения все большего числа государств в систему общепризнанных ценностей, каковыми являются демократия, взаимное уважение, примат прав человека, законности и правопорядка.

Сегодня мы делаем важный шаг в этом направлении, продвигая сферу хельсинкского процесса с европейского на азиатский континент. И если прежде с этой трибуны вели речь о едином пространстве от Ванкувера до Вла-

*Назарбаев Н. А. Пять лет независимости /Из докладов, выступлений и статей Президента Республики Казахстан. Алматы, "Қазақстан", 1996 год, 640 с.

дивостока, то теперь сама жизнь вносит в такую формулировку необходимые коррективы. Она существенно дополняет систему мировоззренческих координат, соединяя оси "Запад – Восток" и "Север – Юг" в единое целое.

И это не пустая футурологическая концепция, а вполне достижимая цель, которая может воплотиться уже в не столь далеком будущем на основе доброй воли и совместных усилий государств евразийского материка.

Одним из первоочередных шагов в этом направлении могло бы стать Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии, направленное на расширение многопланового сотрудничества, стабилизацию политического климата, предотвращение и урегулирование региональных конфликтов.

Как известно, инициативу Казахстана по его организации уже поддержали на майской встрече в Ашгабате Иран, Кыргызстан, Турция, Туркменистан, Пакистан и Узбекистан. С высокой трибуны СБСЕ я подтверждаю готовность нашей республики взять на себя политические усилия по разворачиванию этого процесса и превращению в итоге Алма-Аты в азиатский Хельсинки.

Я убежден, что азиатская интеграция – составная часть естественно-исторического процесса. Но, к сожалению, у ряда государственных деятелей и политологов Запада объединительные тенденции Востока априорно трактуются как разрастание исламского фундаментализма. Оказывается, вирус догматизма поражает не только в тоталитарной, но и в демократической среде. А нейтрализовать его может лишь воздействие терапии здравого смысла. В частности, понимание той очевидной истины, что конфессиональное противостояние неминуемо приведет человечество в исторический тупик.

Совещание по взаимодействию и мерам доверия, в случае его успешной работы, могло бы стать основой для объединения всех национальных, региональных и международных организаций Азии, вне зависимости от религиозного фактора, в единую структуру по типу СБСЕ.

Последующим шагом в организации цивилизованных, демократических и гуманных форм взаимодействия на Евразийском материке могли бы стать постоянные контакты СБСЕ и организации такого типа в Азии, выходящие на реализацию совместных инициатив и общих координационных структур. Таким образом, в обозримом будущем мы могли бы говорить о создании единого Совещания по безопасности и сотрудничеству в Евразии.

Безусловно, история многовариантна, и предлагаемый вам проект – лишь одна из возможных альтернатив мирового развития. Но я убежден, что такая альтернатива вполне реальна. И ее практическое воплощение способно предотвратить возможное глобальное противостояние по линии "Север – Юг", сделать мир более стабильным и предсказуемым.

В целом превентивная дипломатия становится сегодня как никогда значимой, в связи с чем я хочу поддержать соответствующие инициативы Генерального секретаря ООН Бутроса Гали. Они весьма актуальны и для Центральной Азии, которая потенциально является одним из "горячих" регионов текущего десятилетия. На наш взгляд, заслуживают одобрения и предложения о создании Общеввропейского суда по примирению и арбитражу.

Эффективность превентивной дипломатии зиждется на доброй воле всех членов мирового сообщества, осознании хрупкости и единства человеческой цивилизации, многообразии форм и методов предотвращения конфликтных ситуаций, кропотливым наращивании ресурсов укрепления социально-политической стабильности. Подтверждая свою решимость играть активную роль в этом процессе, Казахстан закрыл Семипалатинский испытательный полигон на своей территории, провозгласил себя безъядерным государством, присоединился к Договору 1968 года по нераспространению ядерного оружия и взял на себя соответствующие обязательства, выступая ныне, как Сторона Договора по сокращению стратегических наступательных вооружений.

Параметры нашей политики находят свое отражение в стабильности ситуации в Казахстане, основанной на утверждении демократических прав и свобод, строгом соблюдении гражданского равенства вне зависимости от национальной и религиозной принадлежности. Такое положение вещей рассматривается нами как интегральный элемент всеобщей безопасности и стабильности.

Хочу подчеркнуть участникам высокого форума, что демократия, без преувеличения, выстрадана казахским народом, значительная часть которого была физически уничтожена в ходе аномального коммунистического эксперимента. Казахстан, имеющий уникальные запасы природных ресурсов, способных обеспечить республике богатство и процветание, был превращен имперским центром в сырьевой придаток, испытательный полигон широкого антигуманного профиля.

Сегодня мы выражаем искреннюю благодарность мировому сообществу, чутко откликнувшемуся на наше стремление обрести достойное место в русле мировой цивилизации. Республика Казахстан с каждым днем получает все большее политическое признание. Крепнет ее авторитет и в сфере делового сотрудничества. В Казахстан направляются самые крупные во всем СНГ инвестиции западных компаний.

Свидетельством этого являются наши недавние крупномасштабные контракты с хорошо известными в мире фирмами "Шеврон", "Бритиш газ" и "Аджип", касающиеся разработки богатейших нефтегазовых месторождений.

Мы полностью осознаем, что уникальное геополитическое положение Казахстана влечет за собой особую ответственность в плане поддержания стабильности на огромном протяжении между Азией и Европой. Исходя из этих побуждений, Казахстан выступил в качестве одного из инициаторов подписания Договора о коллективной безопасности в рамках Содружества Независимых Государств. При этом хочу подчеркнуть, что Договор не направлен против каких-либо военно-политических блоков или отдельных государств и носит исключительно оборонительный характер. При этом мы исходим из того, что любое объединение противостоит конфронтации. Казахстан всегда выступает за консолидацию в СНГ. Теперь как члены СБСЕ мы готовы нести такую роль в этом сообществе.

Превентивная дипломатия должна, вне сомнения, охватывать и сферу политической экологии. В этой связи мы призываем обратить самое серьезное внимание на бедственное, катастрофическое положение в районах Семипалатинска и Приаралья.

470 ядерных взрывов, в том числе 25 наземных и 87 воздушных, произведенных тоталитарным монстром на территории моей страны близ города Семипалатинска за 40 лет, привели к поистине трагическим последствиям. 75 процентов из 300 тысяч обследованных жителей получили дозу радиации до 50 бэр только в период с 1919 по 1963 год. Поныне жестоко страдают новорожденные дети. И неизвестно, сколько грядущих поколений еще ощутит на себе результаты этих варварских испытаний.

Весь цивилизованный мир потрясла Аральская катастрофа. За последние 20 лет смертность населения в этом регионе возросла вдвое, при этом детская составляет уже 60 человек на тысячу родившихся. Уровень Арала упал на 15 метров, объем воды уменьшился на 67 процентов. Проблема обрела воистину планетарный характер, ибо экология не имеет государственности и границ. Поэтому мы просим поддержать инициативу республики о рассмотрении аральской проблемы на сессии Генеральной Ассамблеи ООН.

В заключении хочу еще раз подчеркнуть, что нынешняя встреча глав государств и правительств в Хельсинки, без преувеличения, знаменует собой качественно новый этап в истории международных отношений. Приветствуя участников исторического "саммита", хочу пожелать всем народам представленных здесь государств благополучия и процветания.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
РЕСМИ САПАРМЕН ҚАЗАҚСТАНҒА КЕЛГЕН НЬЮ-ЙОРКТИҢ
ФЕДЕРАЛДЫҚ РЕЗЕРВ БАНКІСІНІҢ ПРЕЗИДЕНТІ ДЖЕРАЛЬД
КОРРИГЕНМЕН КЕЗДЕСУІ КЕЗІНДЕ БАСПАСӨЗ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 14 тамыз 1992 жыл

– Мен АҚШ-қа барған сапарымда көптеген кәсіпкерлермен, бизнес жолына түскен іскер адамдармен жолығып, жүздескен едім. Сол сапарда Нью-Йорк федеративтік резерв банкінің Президенті Джеральд Корриген мырзамен танысудың сәті түсті. Бұл кісі сонда Қазақстан экономикасын реформалау ісіне айырықша ынта-ықылас білдірген еді. АҚШ-тағы банк жүйесінің қызметіне осы кісі арқылы жақсы қанық болдым. Корриген мырзаны Қазақстанға шақырған едім, сол шақыру ілтипатпен қабыл алынып, бүгін ол бізде қонақта. Кешелі бері Қазақстанның іскер топтарымен, министрліктер мен ведомстволар басшыларымен кездесіп, әңгіме өткізуде. Корриген мырзаның есімі тек экономика саласында ғана емес, сонымен бірге саясатта да кеңінен мәлім. Ол бұрынғы кеңестер одағындағы, бүгінгі тәуелсіз мемлекеттерде жүріп жатқан демократияландыру ісін белсене жақтаушылардың бірі.

Өтпелі кезеңде бұрынғы КСРО елдерінің қай-қайсысы болса да экономикалық дағдарысқа тап болып отырғаны шындық. Экономиканы реформалау ешкімге де оңай тиіп жатқан жоқ. Еуропа елдері өзара қоғамдастық құруға мүдделі. Барлық өркениетті ел дамығысы келсе, өзара қарым-қатынас жасайды, байланыстарын нығайтады. Ал біз қалыптасқан байланыстардың бәрін быт-шыт үзіп, қиындықтан жеке-дара шығу үстіндеміз. Мұндай бағыттың қандайлық себеп-салдары барын өмірдің өзі көрсетіп отыр. Қазір қолма-қол ақша тапшылығы қатты байқалып отыр. Бірде-бір ел бір жүйеден екінші бір жүйеге көшкен кезде, экономикасын реформалау барысында қолма-қол ақша тапшылығы дегенді көрген емес, бұл сөзім өтірік болса, Корриген мырзаның өзі айтсын.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 15 тамыз 1992 жыл.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ"*

Алма-Ата, август 1992 года

"ИЗВЕСТИЯ" ДОЛЖНЫ ОСТАВАТЬСЯ НЕЗАВИСИМЫМИ

В. Ардаев

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, началась подписка, и в алма-атинский корпункт посыпались звонки: наши постоянные читатели засомневались, выписывать ли "Известия" теперь, когда Верховный Совет России принял решение лишить ее статуса независимой и подчинить себе, то есть фактически низвести до официального издания республиканского уровня. Каково Ваше мнение об этом?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я только что вернулся из отпуска и с сожалением узнал об этом решении Верховного Совета России.

В отношении журналистов-известинцев ход не оригинальный: год назад "Известия" пытался "прибрать к рукам" Верховный Совет Союза. Я выступил тогда в поддержку независимости вашей газеты в "Московских новостях" и с той поры своего убеждения не изменил: "Известия" должны оставаться независимыми. Это вполне самостоятельный творческий организм, со своими устойчивыми журналистскими традициями, благодаря чему издание и имеет огромную популярность.

Да, не для всех и не всегда эта газета удобна. Да, вызывает неприятие позиция некоторых авторов и резкий тон отдельных публикаций. Признаюсь, и мое самолюбие бывало задето. Однако, если руководствоваться эмоциями и амбициями, то можно рассчитывать лишь на карманную прессу, но не мечтать ни о какой свободе слова.

* Газета "Известия" газеті, 15 августа 1992 года.

Кроме того, проблема "Известий" не внутриредакционная, она затрагивает интересы многих миллионов читателей. Газета обращена к огромной аудитории, ни в коем случае не ограниченной рубежами России, распространяется на всей территории бывшего Союза, освещает жизнь всех республик. И если мы все громче сетуем, что вслед за экономическим трещит по швам наше единое информационное пространство, то давайте признаем, что "Известия" сегодня в редком числе средств массовой информации, которые это пространство пока удерживают. Именно поэтому мы предполагали даже дотировать ее в интересах казахстанцев. И было бы несправедливо лишить миллионы людей, оказавшихся после распада Союза по разные стороны границ пятнадцати независимых государств, права на такое информационное общение.

Не так уж много у нас осталось того, что объединяет, а не разъединяет; вчерашние крошечные противоречия прямо на глазах перерастают в кровавые конфликты; народ несет все тяготы переломного периода, равного которому не было после второй мировой войны; люди ощущают себя разобщенными, беспомощными, обделенными. Сейчас, наоборот, надо всеми силами укреплять все оставшиеся тоненькие ниточки, которые нас связывают...

Не лучшим образом, на мой взгляд, выглядит ситуация и с правовой точки зрения. Да, парламент России – правопреемник союзного парламента на территории Федерации. Однако, при всем моем уважении к высшему законодательному органу России, хочу в данном случае напомнить, что правопреемниками Верховного Совета СССР являются парламенты еще 14 бывших республик. Так что же, разрубить газету на 15 частей и разделить между собой, как мы уже многое разделили?

Ни в коей мере не хочу, чтобы мои слова были восприняты как попытка оказать давление на Конституционный суд России, которому вскоре предстоит рассматривать этот вопрос. Правовых оснований вмешиваться в ход дела я, как представитель другого государства, к сожалению, не имею. Тем не менее уверен, что здравый смысл одержит верх. И со своей стороны приложу усилия, если можно так выразиться, "в сфере народной дипломатии", чтобы газета "Известия" осталась независимой.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"*

Актюбинск, 20 августа 1992 года

ГЛАВНАЯ ЗАДАЧА – УБРАТЬ УРОЖАЙ

Е. Дошаев, А. Сыздыков

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, расскажите о цели Вашего визита в Актюбинскую область.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Цель визита, и это сейчас самое главное для Казахстана, — уборка хлеба. Этому же была посвящена моя поездка в Уральск, где состоялась еще и встреча с руководством Татарстана и Башкортостана. А в Актюбинскую область у меня целевая поездка.

Во-первых, нужно посмотреть хлеба, ход уборки и, если какие-то вопросы не решаются, оказать помощь. Во-вторых, запланировал поездку на Донской ГОК, где я давно не был. Нужно побывать и на Чилисайском фосфорном руднике, встретиться с руководителями Актюбинской области. Поговорим о делах, как движутся реформы, приватизация. Впрочем, как я знаю, здесь дела обстоят неплохо. Оперативно осваиваются средства в капитальном строительстве по возведению жилья, полностью выполнен мой Указ о выделении земли под дачи и огороды. Со всем этим нужно ознакомиться детальнее, а затем подвести итоги.

Вопрос:

– Будут ли повышены закупочные цены на хлеб?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– По Казахстану мы уже утвердили закупочные цены. В моем указе сказано, что если в сопредельных государствах, и в частности в России, будут повышены закупочные цены, то, защищая свой рынок, и мы сделаем перерасчет. Постараемся, чтобы в этом году крестьяне получили все до копейки...

*Газета "Казахстанская правда", 25 августа 1992 года.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕЩАНИИ ПРОМЫШЛЕННИКОВ И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ КАЗАХСТАНА***

Алма-Ата, 24 августа 1992 года

**СОЗДАН КАЗАХСТАНСКИЙ СОЮЗ ПРОМЫШЛЕННИКОВ
И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ**

— ... Дальнейшее движение нашего государства может быть лишь в двух направлениях: или вперед — быстро продвигая реформу и приватизировав не менее 30—40 процентов госсобственности, или назад — возвратившись к административно-командной системе.

Ведь все наши нынешние беды от того, что мы не движемся ни туда, ни сюда. Поскольку о возврате к прошлому не может быть и речи, нам нужна своя, практически исполнимая и привязанная к реальным условиям реальной жизни программа реформ, разработка которой сегодня уже начата.

Но ее создание и успешное осуществление невозможны без тесного контакта с промышленниками и предпринимателями. И здесь "Казахстанский союз" есть оптимальная форма сотрудничества, та самая структура, которая послужит развитию сотрудничества практиков экономики и стратегов государственного управления и законодателей.

*Газета "Казахстанская правда", 26 августа 1992 года.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВО ВРЕМЯ ТРЕХСТОРОННИХ ПЕРЕГОВОРОВ ПО ПРОБЛЕМАМ
УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА ВОКРУГ
НАГОРНОГО КАРАБАХА***

Алма-Ата, 27 августа 1992 года

– ...К вашей встрече проявляется большой интерес не только в республиках бывшего Союза, но и во всем мире. Казахстанцы также не могут спокойно жить, когда льется кровь двух народов. К проблеме Нагорного Карабаха у нас честный, объективный подход.

С Президентом Российской Федерации Борисом Ельциным мы уже выступали посредниками в урегулировании проблемы. В этой же роли были Рим и Турция. Но все миротворческие усилия пока не принесли желаемых результатов. Не дала их и подписанная в Алма-Ате 21 декабря 1991 года главами 11 государств декларация, в том числе Президентами Азербайджана и Армении.

В основе решения проблемы Нагорного Карабаха должны лежать общепринятые принципы и нормы ООН, Декларация о правах человека.

Сейчас невозможно найти правых и неправых в конфликте. Важнее – наметить реальные пути для его прекращения.

Я желаю сторонам, ведущим переговоры, достичь реальных подвижек.

*Газета "Казахстанская правда", 28 августа 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ШАХТЕРЛЕРДІ КӘСІПТІК МЕРЕКЕ – ШАХТЕРЛЕР КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 28 тамыз 1992 жыл

– ...Қазіргі қиын уақытта шахтерлер ұжымдары төзімділік пен оптимизм, республиканың экономикасы үшін, реформалар мен демократияның тағдыры үшін өз жауапкершілігінің жоғары сезімін танытып отыр. Сіздердің тиімді еңбегіңіз қазіргі экономикалық құлдыраудың қысқа мерзімде жойылатындығына сенімділік ұялатады. Сіздердің әлеуетті жұмысшы иықтарыңызға сүйене отырып, республика үкіметі Қазақстанның көп салалы өнеркәсіп өндірісін тұрақтандыру, халықтың тұрмыс деңгейінің құлдырауын тоқтату үшін қажетті шаралардың бәрін қолдануда.

Біз шахтерлердің өткен кезден қалған елеулі әлеуметтік проблемаларына түсіністікпен қараймыз. Бірақ, нарықтық экономика жағдайында оларды шешу көбінесе сіздердің өздеріңізге, сіздердің еңбегіңіздің өнімділік деңгейіне, қажетті қаржыны өз күштеріңізбен жұмыс істеп таба білу қабілеттеріңізге байланысты болып отыр. Еңбек ұжымдарының тікелей экономикалық жауапкершілігін арттырумен қатар оларға үлкен бостандықтар мен мүмкіндіктер беру мақсатында жүргізіп жатқан реформалардың қарқынын жеделдету үшін республика үкіметі өз тарапынан мүмкін болған нәрсенің бәрін істеуде.

Шахтерлердің қалыптасқан ахуалды терең түсінетіндігіне, олардың алдағы уақытта да ынтымақтасып, өнімді жұмыс істейтіндігіне сенім білдіремін.

Бүгінгі күні отын өндіру қарқынының төмендеуіне жол бермеудің, қыс маусымында жұмыс істеуге жақсы өзірленудің маңызы өте зор.

Мен, барлық қазақстандық шахтерлерге табыс, мықты денсаулық, игілік және бақыт тілеймін!

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 29 тамыз 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К РАБОЧИМ, СЛУЖАЩИМ, ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИМ
РАБОТНИКАМ ПРЕДПРИЯТИЙ УГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
КАЗАХСТАНА***

Алма-Ата, 28 августа 1992 года

– Я поздравляю вас с наступающим профессиональным праздником – Днем шахтера.

В нынешнее нелегкое время шахтерские коллективы проявляют выдержку и оптимизм, высокое сознание своей ответственности за экономику республики, за судьбу реформ и демократии. Ваш эффективный труд вселяет уверенность, что нынешний экономический спад будет преодолен в короткие сроки. Опираясь на ваше крепкое рабочее плечо, Правительство республики принимает все необходимые меры, чтобы стабилизировать многоотраслевое промышленное производство Казахстана, остановить падение жизненного уровня народа.

Мы с пониманием относимся к оставшимся от прошлого серьезным социальным проблемам шахтеров. Но в условиях рыночной экономики их решение во многом зависит от вас самих, от уровня производительности вашего труда, способности заработать необходимые средства собственными силами.

Со своей стороны Правительство республики делает все возможное, чтобы ускорить темпы проводимых реформ, цель которых заключается в предоставлении трудовым коллективам больших свобод и возможностей наряду с повышением их личной экономической ответственности.

Я надеюсь на глубокое понимание шахтерами сложившейся ситуации, на то, что вы и впредь будете работать слаженно и производительно.

Сегодня очень важно не допустить снижения добычи топлива, хорошо подготовиться к работе в зимний период.

Я желаю всем казахстанским шахтерам успехов, крепкого здоровья, благополучия и счастья!

*Газета "Казахстанская правда", 29 августа 1992 года.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ СМИ**

Алма-Ата, 31 августа 1992 года

СОДРУЖЕСТВО НАДО УКРЕПЛЯТЬ.
НАРОДЫ ХОТЯТ ЭТОГО

На встречу в Алма-Ату приехали главные редакторы газет: "Известия" – И. Н. Голембиовский, "Комсомольская правда" – В. А. Фронин, "Труд" – А. С. Потапов, "Московские новости" – В. Г. Лошак (первый заместитель главного редактора), "Литературная газета" – А. П. Удальцов. Во встрече также приняли участие председатель Казахской телерадиокомпании Г. М. Шалахметов, главный редактор газеты "Егеменди Казахстан" Ш. Муртаза, главный редактор газеты "Казахстанская правда" В. М. Срыбных.

Некоторые фрагменты из беседы главных редакторов газет с Президентом Казахстана (беседа дается конспективно, в изложении – без стенограммы).

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– ...Казахстан постоянно выступает в рамках СНГ с объединительными, мирными инициативами. Поэтому мы приветствуем приезд в Алма-Ату редакторов демократических газет. Без помощи прессы эти объединительные процессы невозможны. Должна быть печать, которая служит целям объединения и консолидации всех здоровых сил общества. Может быть, даже следовало бы всем государствам СНГ создать фонд поддержки прессы.

Вопрос:

И. Голембиовский: – Господин Президент, не смогли бы Вы попытаться смоделировать ситуацию в СНГ на ближайшее будущее.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Распад империи и создание независимых государств – процесс, безусловно, объективный. Но я с первых дней говорю: полная независимость

*Газета "Казахстанская правда", 2 сентября 1992 года.

не может быть без независимости экономической. А независимую экономику ни одно из государств СНГ создать самостоятельно пока не в состоянии. Поэтому государства должны добровольно поступиться частью суверенитета ради будущего экономического процветания.

Вот 12 государств Европы подсчитали: на одних только таможенных барьерах и обменах валют они теряют ежегодно 10 миллиардов долларов. Разумно ли это? И они создают единую европейскую валюту, открывают между собой границы. Очень рациональный шаг. И при этом, скажем, во Франции никто не говорит об утрате суверенитета.

А мы? Надо открытым текстом сказать: нас весь мир грабит на нашей несогласованности и разобщенности. Мы сами себе создаем конкуренцию на мировом рынке. Поэтому наша республика выходит на предстоящую встречу в Бишкеке с пятью предложениями объединительного характера: о создании банковского союза, о создании хозяйственного суда СНГ, о создании крепкого оборонительного союза и т. д.

История учит: при дезинтеграции государств обязательно появляются марионеточные, диктаторские режимы. А потом все равно приходится объединяться. Но между этими двумя процессами почти всегда кровь.

Вопрос:

А. Удальцов: – Насколько Вы верите в успех ваших бишкекских предложений?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Верю. Сама жизнь убеждает каждый день в необходимости таких совместных действий. Не надо путать одно с другим: независимость и необходимость совместных действий. До экономической независимости надо дожить. Уже проходит эйфория насчет помощи Запада. Никто не даст ни цента впустую, без определенного своего интереса. Я, например, никогда не просил займов. Я всегда приглашал работать в Казахстан.

В СНГ уже подписано более ста совместных документов – и никто не собирается их выполнять. Сейчас наступает время поворота.

Разумеется, нам не нужны опять всякие госпланы и госснабы. Нужны цивилизованные экономические отношения, и в первую очередь цивилизованная торговля. Если хотите, то даже для остановки кровопролития в "горячих" точках нужна экономическая интеграция. Я удивлен недавним заявлением Шеварднадзе – трезвого, в общем-то, политика – о том, что Грузия не будет вступать в СНГ. Содружество не нуждается в отдельных республиках, это понадобится им самим. Объединяться придется. У невошедших государств все равно будет зависимость, пусть не от СНГ, так от других государств. Малые народы и государства всегда и везде находят под чьим-то покровительством и влиянием. Без этого не обходится.

Моя позиция по бишкекским предложениям согласована по телефону с руководителями ряда других государств СНГ: и я надеюсь на поддержку в Бишкеке наших предложений. Содружество надо укреплять: народы этого хотят.

Вопрос:

В. Фронин: – Может быть, для объединения нужны не столь редкие плановые встречи руководителей СНГ? Может быть, надо встречаться чаще?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Встречи должны быть чаще, а главное – эффективней. Главы государств, к сожалению, не всегда могут влиять на свои регионы, чтобы выполнялись подписанные соглашения.

Я рад, что наступило потепление во взаимоотношениях Украины с Россией по Черноморскому флоту. Но почему бы не обсудить это всем главам СНГ? Есть и некоторые другие вопросы во взаимоотношениях отдельных республик, которые следовало бы обсуждать коллективно.

Вопрос:

Ш. Муртаза: – На недавней встрече министров обороны Китая и России обсуждался вопрос о продаже Китаю российского оружия. Вас не беспокоит продажа оружия нашим ближайшим соседям?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Продажа оружия – это нормальное явление во всем мире. Разумеется, неядерного. Многие страны им торгуют. Да и у нас в Казахстане, на оборонных заводах скопилось сейчас на 3,5 миллиарда рублей оружия, не выкупленного Россией по прежним заказам.

Что же касается нашей безопасности – мы с Россией в едином оборонном союзе. А с Китаем мы готовим широкомасштабное соглашение по всем вопросам, в том числе и пограничным.

Вопрос:

В. Срыбных: – Наша встреча проходит в конце августа – месяца, когда отмечалась годовщина путча. Год назад и у государственных деятелей, и у простых граждан было много ожиданий и надежд. Не все они оправдались. Как Вы оцениваете прошедший год, его приобретения и потери?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Недавно я нашел текст своего выступления на сессии Верховного Совета СССР, состоявшейся сразу после путча.

В нем я делал некоторые предположения на будущее. К сожалению, оправдались худшие из них.

Давайте вспомним, что было после путча в конце прошлого года в экономике: цены поднимались стихийно, на границах между республиками стали появляться таможи, разгул спекуляции и коррупции. После развала СССР не все надо было отбрасывать. Следовало действовать в рамках экономического совета, созданного еще до путча. Там были выработаны хорошие документы.

Сейчас, говорят, есть два пути: или вперед по пути реформ, или вернуться к командной экономике. Правда здесь только в том, что хватит колебаться, нужно делать окончательный выбор. Я считаю, что идти нужно только вперед и быстро – по пути приватизации и углубления реформ.

Вопрос:

И. Голембиовский: – Появилось ли что-либо в нашей сегодняшней действительности, внушающее надежды?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– К сожалению, много времени потеряли с 1985 года. Все это время мы топтались вокруг совершенствования социализма. А нужно было сразу приступать к коренным преобразованиям общества. Мы объективно проиграли мирное соперничество с Западом. И теперь строим рыночную экономику капиталистического типа.

Как обстоят дела у нас в Казахстане? Реформы, к сожалению, тоже идут медленнее, чем хотелось бы, – основные структуры власти остались прежние. Хотя уже три раза прошла ротация кадров. Но много еще руководителей из прежних структур. Я не верю тем, кто говорит: я и тогда боролся со строем. Это неправда. Тех, кто действительно боролся, система отбрасывала. Другой вопрос, что не все те люди, работавшие в прежних структурах, непорядочные и их нужно отринуть. Нужно их оценивать по сегодняшним поступкам.

На селе у нас проводится радикальная экономическая реформа. Все колхозы и совхозы должны быть преобразованы в кооперативные и арендные хозяйства. При этом любой крестьянин имеет право со своим паем выйти из такого хозяйства и стать фермером. Но надеяться, что завтра все колхозники станут фермерами, трудно. Нужно время.

Или вот еще говорят: нужно убрать любые дотации из сельского хозяйства. Где такое есть в мире? Дотация должна быть, но не безразмерная, а твердая – скажем, 10 миллиардов. И даваться она должна только тем, кто хорошо работал, а не так, как раньше, – самым худшим.

Вопросы:

А. Потапов: – Нам и в дальнейшем придется покупать хлеб за валюту? Даже при наличии фермеров?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– В один год частник нас не накормит. Смена одной системы на другую – процесс небыстрый и болезненный. Так всегда было в мировой истории. Этот мировой опыт мы должны учитывать. И новой коллективизации "наоборот" не будет. Процесс должен идти без насилия, на сугубо добровольных началах. Хотя уже заметен поворот людской психологии на рыночные отношения, на собственность.

В журнале "Деловые люди" была недавно схема "кто кого кормит". Из Казахстана поступают сильные и твердые сорта пшеницы во все республики СНГ. Мы намерены и дальше снабжать наших партнеров по Содружеству.

Еще раз подчеркиваю: мы все зависим друг от друга в экономике. И всякие ценовые и другие экономические изменения должны производить совместно и обдуманно. Я доказал недавно в Международном валютном фонде, что нельзя у нас одновременно производить отпуск цен на энергоносители. Но нельзя делать этого и в отдельных республиках — мы же связаны между собой рублем и многим другим. Это можно делать только вместе и постепенно.

За год в Казахстане приватизировано 2 700 предприятий промышленности. Это 9 процентов всех предприятий, производящих 14 процентов продукции. Создано 700 совместных предприятий с иностранными партнерами, 141 коммерческий банк, 145 ассоциаций и концернов.

Вопрос:

В. Лошак: – Многое в делах любого государства зависит от настроения интеллигенции. Во многих республиках интеллигенция уже в оппозиции правительствам. А как у вас в Казахстане?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Все процессы, происходящие в СНГ, происходят и в Казахстане. У нас существуют уже несколько зарегистрированных партий и общественных движений. Немало представителей интеллигенции состоит в них. И я, как мне кажется, нахожу общий язык с основной массой интеллигенции. К строительству демократического государства интеллигенция не может быть в оппозиции. Иначе, какая же это интеллигенция?

И еще: от позиции интеллигенции во многом зависит межнациональная обстановка в государстве. У нас в Казахстане от социальной стабильности

двух основных этносов, живущих в республике, зависит будущее республики. Новую экономику мы строим для всех национальностей, живущих и в Казахстане.

Если и есть какое-то беспокойство русских в республике относительно своего будущего, то это происходит, на мой взгляд, из-за некоторых событий в других местах СНГ – люди проводят параллели. У нас же – в каждом законе полное равенство. Нет у нас людей, ущемленных по национальному признаку. Но может быть, где-то на местах, как это всегда бывало, встречаются отдельные перегибы. Но это же всегда можно поправить. Нужно учитывать и то, что казахская нация молодая. В ней много нерастроченной энергии. И ее надо направить на созидание, а не на разрушение.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ ПО ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ*

Тургайская область 1 – 2 сентября 1992 года

"ТРУД – КОЛЛЕКТИВНЫЙ, НО КАЖДЫЙ – ХОЗЯИН"

На встрече с тружениками зернового кооператива, созданного на базе второй бригады Тургайского совхоза-техникума.

–...Я призываю вас активно продавать хлеб государству. Если вы выйдете на внешний рынок поодиночке, то в конечном счете проиграте. Неизбежно возникает взаимная конкуренция. А это лишь на руку сторонним покупателям.

Гораздо выгоднее организовать продажу зерна за пределы республики централизованно. Лучшая пшеница пойдет за валюту, а в странах Содружества – по той высокой цене, которая там установлена. Разницу между закупочной и реализационной ценами решено возратить непосредственным производителям хлеба.

Сейчас предпринимается все возможное для бесперебойного снабжения хозяйств горючим. Я лично держу постоянную связь с переработчиками нефти из Омска и Башкортостана, добиваясь своевременной поставки горючего в Казахстан. Иначе можно упустить время, которое потом не наверстаешь.

Конечно, при нормальных экономических связях такой ситуации быть не должно. Тем более что наша республика поставляет России и сырую нефть, и хлеба продает немало – четыре миллиона тонн. Но, несмотря на все это, сегодняшние реалии, и прежде всего, нарушенные хозяйственные связи побуждают постоянно держать под контролем поставки горючего.

...У нас свой путь реформирования сельской экономики. Прежняя опека государства всех и каждого приучила людей к пассивности и иждивенчеству. Мы хотим избавить его от такой опеки, оставив за ним заботу лишь о слабо защищенных социально слоях населения. Изданы необходимые за-

*Газета "Казахстанская правда", 4 сентября 1992 года.

коны и указы, разрешающие предпринимательство. Пользуйтесь ими, заводите собственное дело, повышайте благосостояние своих семей. На малых предприятиях не нарушается привычная коллективная основа деятельности, но коренным образом меняются стимулы к труду. Работники становятся собственниками, хозяевами производства.

...Хорошо, что дела идут как положено. Самое главное то, что есть прибыль, которая позволит крепко встать на ноги. Я желаю коллективу успехов в труде.

* * *

На встрече с населением села Тургай, на площади Жанибека.

— ...Мы обрели независимость, проводим реформы, которые, может быть, в чисто психологическом плане пока не все принимают, но очень важны для стабилизации экономики, развития ее многоукладности.

...Мы делаем все для укрепления этой дружбы и даже тогда, когда боремся за прекращение конфликтов в Нагорном Карабахе и других горячих точках бывшего Союза. Ведь они могут негативно повлиять и на иные регионы.

...Ни одна религия не может быть плохой. Все они учат людей добру, нравственному совершенствованию, способствуют развитию духовности, культуры в обществе. Религия через своих проповедников и пастырей может благотворно действовать на внутреннюю и внешнюю жизнь государства. Все эти и другие ее достоинства побуждают общество, в свою очередь, активно способствовать развитию религии.

И доброе начало этому здесь положено. Мечеть здесь построена на личные средства жителей района и области. Даже многие русские, в том числе и глава областной администрации, внесли на нее свои взносы. Настоящими творцами проявили себя строители мечети, получившейся благодаря им необычайно красивой. Однако в развитии религии мы должны избегать фундаментализма, противостояния.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӘЗІРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН АРМЕНИЯ РЕСПУБЛИКАСЫ АРАСЫНДАҒЫ ЖАНЖАЛДЫҢ ТОҚТАТЫЛУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ МӘЛІМДЕМЕСІ*

Алматы, 3 қыркүйек 1992 жыл

– 1992 жылғы қыркүйектің 1-інде Мәскеу уақытымен 17 сағатта Әзірбайжан Республикасы мен Армения Республикасы арасындағы қантөгіс тоқтатылды. Екі жақ бұл фактіні ауызша қуаттап, Армения және Әзірбайжан Президенттері өкілдерінің шекарадағы кездесуі барысында Қазақстан өкілінің қатысуымен қыркүйектің 3-інде Мәскеу уақытымен 15.00-де хаттамаға қол қоятын болады. Бұл ұзаққа созылған жанжалды бейбіт реттеуге жол ашатын алғашқы, ең қиын қадам.

Армения, Әзірбайжан Республикалары мен Қазақстан Республикасы сыртқы істер министрлерінің тамыздың 27-сінде Алматыда болған кездесуінде қол жеткен келісімдерді нақты жүзеге асыру басталды.

Президенттер Әбілпаз Елшібай мен Левон Тер-Петросянның әзірбайжан және армян халықтарының асқақ мүддесі үшін қызбалықтан және өткеннен қордаланғанның бәрінен басым түскен даналығына, батыл шешіміне тәнтімін. Сондай-ақ өзара қолайлы шешім іздеуде төзімділік пен табандылық танытқандықтары үшін Армения мен Әзірбайжан Президенттеріне шын көңілден ризалығымды білдіргім келеді.

Енді әзірге әлі де нәзік осы бейбітшілікті нығайту және әскери қимылдарды тоқтатудың шарттарын сақтайтын бақылау механизмдері мен құралдарын жасауға кешіктірмей кірісу маңызды.

Үш мемлекет Президенттерінің кездесуіне тиісті құжаттар әзірлеу мақсатымен үш жақты жұмыс тобы мәжілісін кешіктірмей өткізуді ұсынамын, ал оны Қазақстан астанасында өткізуге болар еді.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 4 қыркүйек 1992 жыл.

ЗАЯВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, 3 сентября 1992 года

– 1 сентября 1992 года в 17 часов московского времени были прекращены военные действия между Азербайджанской Республикой и Республикой Армения. Обе стороны, устно зафиксировав этот факт, подпишут 3 сентября в 15.00 московского времени протокол в ходе встречи на границе представителей президентов Армении и Азербайджана в присутствии представителей Казахстана. Это первый, самый трудный шаг, открывающий путь к мирному урегулированию затянувшегося конфликта.

Началась практическая реализация договоренностей, достигнутых на встрече министров иностранных дел Республики Армения, Азербайджанской Республики и Республики Казахстан 27 августа в Алма-Ате.

Приветствую мудрое, мужественное решение президентов Абульфаза Эльчибея и Левона Тер-Петросяна, сумевших возвыситься над эмоциями и наслоениями прошлого во имя высших интересов азербайджанского и армянского народов. Хотел бы также выразить искреннюю признательность президентам Армении и Азербайджана за проявленные ими терпение и настойчивость в поисках взаимоприемлемых развязок.

Теперь важно укрепить этот пока еще хрупкий мир и незамедлительно приступить к созданию механизмов и инструментов контроля над соблюдением условий прекращения военных действий.

Предлагаю безотлагательно провести заседание трехсторонней рабочей группы с целью подготовки соответствующих документов к встрече президентов трех государств, которая могла бы состояться в столице Казахстана.

*Газета "Казахстанская правда", 4 сентября 1992 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ЖЕЛТОҚСАН ЖАҢҒЫРЫҒЫ"
ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ ҰЙЫМДАСТЫРҒАН ҚАЗАҚ-ҚЫРҒЫЗ
ЖАСТАРЫНЫҢ ЖИЫНЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

*Алматы облысы, Жамбыл ауданы,
5 қыркүйек 1992 жыл*

**АР-НАМЫСЫМ, ҚАСІРЕТІМ, МАҚТАНЫШЫМ –
ЖЕЛТОҚСАН!**

**Құрметті қырғыз ағайын!
Ардақты Асқар бауырым!
Бас қосқан қадірлі қауым!**

Ең алдымен, ұлы Жамбыл жеріне арнайы ат басын бұрып, бүгінгі салтанатқа қатысып отырған қырғыз бауырларыма, тәуелсіз Қырғызстанның тұңғыш Президенті Асқар Ақаевқа келген қадамдарыңызға гүл бітсін, қыдыр дарысын, лайым осындай бас қосуға жаза берсін дегім келеді.

Қазақ пен қырғыз – о баста бір тамырдан өнген қос бәйтерек секілді егіз халық. Ежелден дәм-тұзымыз жарасқан, төскейде малымыз, төсекте басымыз қосылған ағайын халықпыз. Тарихы, тілі, діні, ділі бір қазақ пен қырғыз талай нәубетті басынан кешірді, талай рет қатал сынның қыспағына түсті. Сонда да бір атаның баласындай қол ұстасып келе жатқан ағайын халықтардың арасына ешқандай сызат түскен емес. Қайта талай сында шыңдалған достығымыз одан сайын беки түсті.

Өздеріңізге жақсы мәлім, осыдан алты жыл бұрын қазақ халқының арқасына аяздай батқан Желтоқсан оқиғасы болып өтті. Сол желтоқсанда ұзақ жылдар бойы тұншықтырылып келген әділет сөзі алғаш рет ашық айтылып, жер бетін жаңғырықтай шарлап кетті.

Бірнеше ондаған жылдар бойы билеп-төстеп, ойына келгенін жасап келген Мәскеудегі саяси бюро Қазақстанға белгісіз біреуді алып келді. Сөз жоқ, бүкіл бір ұлттың сүйегіне таңба түсіретін әділетсіз шешім болды. Тұтас бір халықтың ар-намысы таразыға түскен осындай сын сағатта жастарымыз дүлей күшке қарсы шықты. Қайсар жастарымыздың бұл ісі ел болып еңсе көтеруімізге, тәуелсіздік алуымызға жол салып берді. Бірақ, сол кезде алаңға шыққан жас жігіттеріміз бен қыздарымыздың жан айқайын, заңды талабын өміршіл жүйе естігісі келмеді.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 8 қыркүйек 1992 жыл.

Бүкіл бір ұлтқа "ұлтшыл" деген қара күйе жағылды. Бұл басқа халықтарды, әсіресе, орыс халқын қазақтарға қарсы қою үшін жасалған жымьсықы әрекет демеске лажым жоқ. Қазақ халқына тағылған осындай абыройсыз атақтан арашалап қалу, оны ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып отырған саяси бюроның өзіне мойындату бізге де оңай болған жоқ. Бұл жерде енді ғана өркен жайып келе жатқан демократиялық қозғалыстардың көп күшжігер жұмсағанын айтуға тиіспіз. Мұхтар Шаханов бастаған комиссия құрылып, Жоғарғы Кеңес Президиумының қаулысы шықты.

Сол кезде қырғыз жастары да қыспаққа түскен қазақ жастарына қол ұшын беріп, демеу болуға ұмтылды. Бірақ зорлықшыл жүйе олардың да аяғын тұсап, кейін қуғын-сүргінге ұшыратты. Қырғыз бауырларының қарлығыштың қанатымен су сепкендей болған адал ниетін қазақ халқы әрқашан жадында сақтайды.

Желтоқсан оқиғасынан кейін елімізде көп өзгерістер болды. Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алды, бүкіл халық болып өз Президентін сайлады. Өз билігіміз өз қолымызға тиіп, өз байлығымызға өзіміз ие болдық. Ұмытыла бастаған тіліміз, дініміз, салт-дәстүріміз қайта жаңғырды. Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып, басқа танылған елдермен тереземіз теңелді. Қазақ деген халықты, Қазақстан деген елді дүниежүзі біле бастады.

Желтоқсан оқиғасына қатынасқандары үшін негізсіз жазаланған азаматтар ақталып, арамызға қайта оралды. Сол азаматтарға менің нұсқауым бойынша пәтерлер тегін берілсін деп үкіметке тапсырма берілді. Озбырлықтың құрбаны болып кеткен Қайрат Рысқұлбеков бауырымыздың ісі менің тапсырмам бойынша қайта қаралып, нақақ жаладан біржолата арылды. Бұдан былай желтоқсанның 17-сі Демократиялық Жаңару күні ретінде аталып өтеді. Халқымыздың ар-намысы, бостандығы жолында, әділетсіздікке алғаш рет қарсы шыққан, демократия мен тәуелсіздіктің алғаш рет ұрығын сепкен азаматтарға арналып Алматыда ескерткіш тұрғызылмақ.

Бұл оқиғаны жаңа дәуірдің бастамасы десе болады. Желтоқсан оқиғасы тек қазақ халқының ғана емес, еркіндікке ұмтылған миллиондардың өктемдікке қарсы тұңғыш бас көтеруі болғаны бүкіл әлемге аян болып отыр. Осыдан кейін басқа бірқатар республикаларда іріп-шіри бастаған жүйеге қарсы бас көтерулер болғанын өздеріңіз жақсы білесіздер. Бұл қозғалыстар өткен жылғы тамыз оқиғасында демократиялық жеңіспен аяқталды.

Бір өкініштісі сол, осы демократиялық күрестердің жеңіске жеткеніне қарамастан бірқатар аймақтарда ұлтаралық қантөгіске жол берілуде. Қазақстан бұл жерде де өзінің ара ағайындық парызына адал екенін көрсете береді. Таудағы Қарабақ жанжалын бейбіт жолмен реттеу мақсатында Армения мен Әзірбайжан сыртқы істер министрлері Алматыда кездесіп, келісімге қол жеткізген еді. Нәтижесінде көршілес жатқан екі республика арасында қантөгіс тоқталмақ. Өзара қолайлы шешім іздеуге табандылық танытып,

даналық көрсете білгендері үшін екі ел Президенттеріне шын көңілден ризашылығымды білдірдім. Жуырда ғана Ресей, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан басшылары болып Тәжікстандағы соңғы оқиғаларға байланысты туысқан тәжік халқын бейбітшілікке, азаматтық келісімге шақырдық.

Қымбатты бауырларым!

Қазақ халқында "Бірлік болмай – тірлік болмас" деген қанатты сөз бар. Ең алдымен қазіргі қиын-қыстау жағдайда тәуелсіздігімізді орнықтыру үшін өз қазақ халқымыздың ауыз бірлігі керек. Әрқашанда бірлігіміз болсын, татулығымыз сақталсын, ынтымағымыз жарассын. Сонда ғана тәуелсіздігімізді баянды етеміз. Ал қиындықпен, күреспен келген тәуелсіздігімізді баянды етудің бір ғана жолы бар, ол – Қазақстанды мекендеуші барлық халықтардың өзара татулығы, береке-бірлігі, ынтымағы.

Бүгінгі қазақ пен қырғыз жастарының өзара бас қосқан "Ар-намысым, қасіретім, мақтанышым – Желтоқсан" атты жиындарыңыз сол бір қасиетті ұғымды басшылыққа алып отыр деп сенемін.

Қазір күрделі кезеңде өмір сүріп отырмыз. Бірақ біз текке өмір сүріп отырған жоқпыз. Өткеннің өктемдігінен арылдық. Бүгінгі жиындарыңыз соның айғағы. Тәуелсіз елдердің келешегі – жастар, сіздерсіздер. Сондықтан да жастарымыз оқу-білімге ұмтылса екен, жаңа қоғам құру жолында, нарық экономикасы жолында ерік-жігерлерін аямаса екен деймін. Сонда ғана түбі бір туысқан тәуелсіз екі елдің жұлдызы жарқырап, мәртебесі биіктей түседі. Бұл ауыр кезеңде артқа тартып, бұрынғы тоталитарлық кезді аңсап жүргендер де аз емес. Оны өздерің де білесіңдер. Сол ескі, зардап шеккізген жүйенің кейбір басшыларын мадақтау да осы күні басталып жүр. Руға, жүзге бөліну де солардың ісі деп санаймын. Бұл демократияға төнген қауіп. Жастар сақ болуы керек бұл жерде.

Біздің жолымыз – демократия мен еркін экономика жолы. Бүгін елдің елдігі сынға түскен ауыр сағатта қайсарлық танытқан жастарымызға құрмет көрсете отырып, мемлекетіміздің тәуелсіздігін баянды етуге ұмтылайық. Әрқашанда бірлігіміз болсын.

Екі туысқан халық – қазақ пен қырғыз халықтарының жарасты ынтымағы жалғаса берсін!

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ КАЗАХСКОЙ И КЫРГЫЗСКОЙ МОЛОДЕЖИ*

*Алма-Атинская область, Джамбульский район,
5 сентября 1992 года*

ЭХО ЖЕЛТОКСАНА: ВСТРЕЧА ШЕСТЬ ЛЕТ СПУСТЯ

– ...Во время этих событий кыргызский народ проявил верное понимание ситуации, выразил искреннюю солидарность со своими братьями-казахами.

Как теперь стало известно, группа молодежи из Бишкека пыталась прорваться на помощь сверстникам в Алма-Ату, но была остановлена ретивыми охранителями тоталитарного режима.

Выступление народа в защиту своего права распоряжаться собственной судьбой было подавлено амбициозной имперской силой, начались преследования его участников, от которых пострадали многие представители не только казахской, но и кыргызской молодежи.

Но правда восторжествовала. Политбюро ЦК КПСС, навесившее в своем пресловутом постановлении ярлык национализма на казахский народ, было вынуждено снять эту несправедливость.

В наших республиках, обретших суверенитет, реабилитированы безвинные жертвы. Отныне в Казахстане 17 декабря отмечается как День демократического обновления. В Алма-Ате на народные средства, поступающие в общественный фонд "Желтоқсан жаңғырығы" – "Эхо декабря", будет сооружен памятник в честь участников тех событий.

Они преподнесли всем нам серьезный урок. Пренебрежение национальными проблемами всегда чревато тяжелыми последствиями. Наглядное свидетельство тому – затянувшийся конфликт вокруг Нагорного Карабаха, острая ситуация, сложившаяся в полудне в Таджикистане.

Мы вместе с братским Кыргызстаном стремимся к тому, чтобы такие горячие точки в СНГ были погашены, чтобы восторжествовали традиции дружбы и взаимоподдержки народов. И потому нынешняя встреча молодежи наших республик глубоко символична, ибо ей крепить эту дружбу, ей строить будущее молодых независимых государств.

*Газета "Казахстанская правда", 8 сентября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ПАРИЖ–МӘСКЕУ–ПЕКИН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНТИНЕНТАРАЛЫҚ МАРАФОНЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 7 қыркүйек 1992 жыл

– Париж – Мәскеу – Пекин аса ірі халықаралық марафонына қатысушыларды қазақ жерінде шын жүректен құттықтаймын. Біздің республикамыздың шексіз де шетсіз кең даласы арқылы, Ұлы Жібек жолынан бастап, елдер мен континенттерді байланыстыратын, көптеген мемлекеттердің халықтарын жақындастыратын маршруттар өткен. Бүгінде тәуелсіз Қазақстан дүние жүзі қоғамдастығына кіре отырып, Шығыс пен Батыс арасындағы бейбітшілік пен достықтың берік көпірі, экономикалық және мәдени ынтымақтастықта сенімді серіктес болуға тырысуда.

Қазақстан жолдарымен жүре отырып, сіздер қазақ халқының шын пейілдігіне және меймандостығына толық көз жеткізетіндеріңізге сенімдімін. Сондай-ақ сіздердің континентаралық сапарыңыз көптеген елдердің тұрғындарын біздің республикамен, оның бай тарихымен және мәдениетімен, орасан зор экономикалық потенциалымен таныстырып, халықаралық сауда-экономикалық және спорттық байланыстарды нығайту ісіне қызмет етеді деп сенім артамын.

Марафонға қатысушылар мен оның ұйымдастырушыларына шын жүректен табысты қадамдар, жоғары спорттық нәтижелер, жаңа әсерлер тілеймін. Қазақстандықтар қиын жолдарда сіздермен бірге болады. Сапарларыңыз сәтті болсын!

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 8 қыркүйек 1992 жыл.

ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОГО
МАРАФОНА ПАРИЖ – МОСКВА – ПЕКИН*

Алма-Ата, 7 сентября 1992 года

Сердечно приветствую на казахской земле участников крупнейшего международного марафона Париж — Москва — Пекин.

На бескрайних просторах нашей республики издревле, начиная с Великого шелкового пути, пролегали маршруты, связывающие страны и континенты, сближающие народы многих государств. И сегодня независимый Казахстан, входя в мировое сообщество, стремится стать прочным мостом мира и дружбы между Востоком и Западом, надежным партнером в экономическом и культурном сотрудничестве.

Убежден, что, пройдя дорогами Казахстана, вы в полной мере убедитесь в искренности, открытости и гостеприимности казахского народа.

Надеюсь также, что ваш трансконтинентальный рейд познакомит жителей многих стран с нашей республикой, ее богатейшей историей и культурой, огромным экономическим потенциалом, послужит делу укрепления международных торгово-экономических и спортивных связей.

От всей души желаю участникам и организаторам марафона успешных стартов, высоких спортивных результатов, новых впечатлений.

Казахстанцы будут с вами на нелегких трассах.

Счастливого вам пути!

*Газета "Казахстанская правда", 8 сентября 1992 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНА ІССАПАРЫ
БАРЫСЫНДА "ҚОСТАНАЙ" ІСКЕРЛІК ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ
ҚАУЫМДАСТЫҒЫНДА БОЛҒАН КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ**

Қостанай, 8 қыркүйек 1992 жыл

– Экономика да саясат сияқты – өз ерекшелігі бар өнер.

Кәдімгі құрылыс кооперативінен бас-аяғы үш жылдың ішінде республикада цемент өндіретін және жеткізетін ең ірі қауымдастықтың құрылатынын ешкім де күтпеген еді. Ол енді жыл сайын бір жүз мың тонна өнім өндіреді.

Соңғы уақытта мұнда темір-бетон бұйымдары өндірісі игерілді. Ең бастысы – бұл өнім осы тектес мемлекеттік кәсіпорындармен салыстырғанда, екі есе арзан. Мысалы, қабырға панелі мұнда бес мың сом тұрады. Ал мұның алдындағы өндіріс монополистерінде – 12 мың сом.

Сіздер қазір көптеген заттардың тапшылығын пайдаланып, өз қызметтеріне өте жоғары баға қойып жүрген пысықайлардан өздеріңіздің тиімді істеріңізбен ерекшеленесіздер.

Олардан мемлекеттік кәсіпорындар да қалыспауда.

Міне, бұл біздің экономикадағы саясатымыздың басты және айқындаушы мақсаты. Мейлі бізде алуан түрлі өнім өндірушілер көп болсын, сөйтіп олар базардағы сатушылар сияқты бір-бірімен бәсекеге түссін. Тауар көп болса, баға төмен болады.

Халықтың жаппай қолдауымен мұндай экономикалық жол нағыз өнімділікке жеткізеді. Ақыр соңында ол нарықты әртүрлі тауарлармен және өнімдермен толтыруға мүмкіндік береді. Ол үшін кәсіпкерлер қызметіне еркіндік беріп, қолдау көрсету қажет.

Бай адамдар біздің мемлекетімізге де қажет. Неге десеңіздер, олар көп салық төлейді. Республика солардың арқасында халықтың әлеуметтік жағынан аз қорғалған бөлігін қолдау үшін көп қаражат алатын болады. Сондықтан да жекешелендірудің қарқынын тездетудің маңызы зор. Сонымен бірге біз мемлекеттік кәсіпорындардың да тиімді жұмысына қолдау көрсе-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 9 қыркүйек 1992 жыл.

теміз. Өнім өндіру мен табысты молайтқан жағдайда жұмысшылар мен мамандардың жалақысына шек қойылмайды. Ал тауармен қамтамасыз етілмеген жалақының өсуі халыққа ештеңе де бермейді.

Кәсіпорындар бағаны өсіріп, ал адамдар қосымша ақшаны сол бойда басқа өндірісшілерге береді. Одан оның әл-ауқаты жақсармайды.

Қостанайдағы дизель двигателі зауытында болған кезінде:

– Энергия көздеріне бағаның өсуі, әрине, сіздердің өнімдеріңіздің құнына да әсер етеді, ол қымбаттайды. Басқа тауарларға, соның ішінде, азық-түлік тауарларына да баға біраз артады. Оларды босатуға тура келеді. Бірақ нан мен сүттің бағасы ең арзан күйінде қалады деп сіздерді сендіре аламын. Оларға баға күрт шарықтап кетпеуі үшін қажетті дотацияға қаражат табамыз.

Мемлекет тапшы тамақ өнімдерін молайту үшін іс-шаралар қолданылып жатыр. Бұл ең алдымен, қантқа қатысты. Оның көп бөлігі Қытай мен Түркиядан сатып алынады, біразын Қазақстанға Украина береді.

Алматыда балалар тағамын өндіретін құрал-жабдықтар орнатылып жатыр. Зауыттың іске қосылуы үлкен сұранысқа ие болып отырған осы маңызды тағам өнімін көбейтуге көмектеседі.

Сіздің, бұрынғы Одақтың ыстық нүктелеріндегі жанжалды жағдайларға байланысты айқындамаңыз қандай? – деген сұраққа:

– Ол айқын. Бұл мәселелерді бейбіт келісімдер арқылы тездетіп шешу керек. Саясатшылардың келеңсіз өзеуреуінің іс жүзінде неге әкеліп соғатынын мына факті айқын көрсетеді. Таудағы Қарабақта биылғы жылы бес мың адам қаза болды. Өмір сүргісі келген бес мың адамға соғыстың қажеті жоқ болатын.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ В КУСТАНАЙСКУЮ ОБЛАСТЬ*

Кустанайская область, 7 – 8 сентября 1992 года

На встрече с рабочими и специалистами ассоциации делового сотрудничества "Кустанай":

– ...Вы выгодно отличаетесь от тех нуворишей, которые, пользуясь дефицитом всего и вся, заламывают за услуги баснословные цены. Им вторят и госпредприятия.

Вот это и есть главная и определяющая цель нашей политики в экономике. Пусть у нас будет больше производителей самой разной продукции. И пусть они конкурируют между собой, как продавцы на базаре. Чем больше товаров, тем ниже цена.

При массовой поддержке населения такой путь может стать самым продуктивным. Он и даст возможность, в конечном счете, насытить рынок разнообразными товарами и продукцией. Для этого нужно предоставить свободу действий предпринимателям, поддерживать их.

Богатые люди нужны и нашему государству. А почему? Они платят больше налогов. Благодаря им республика имеет больше средств для поддержки слабозащищенных в социальном плане слоев населения. Поэтому так важно ускорить темпы приватизации. Одновременно мы поощряем эффективную работу госпредприятий. Заработная плата рабочих и специалистов не ограничивается. Но при обязательном условии — наращивании производства продукции и прибыли. Ведь не обеспеченный товарами прирост заработной платы ничего не даст населению. Предприятия повысят цену, а люди, получившие денежную прибавку, тут же выложат ее другим производителям, не улучшив своего благосостояния.

*Газета "Казахстанская правда", 9 сентября 1992 года.

На встрече с рабочими Кустанайского завода дизельных двигателей.

– ...Повышение цен на энергоносители — конечно, отразится и на стоимости вашей продукции, которая подорожает. Несколько возрастут цены и на другие товары, в том числе на продовольственные, их придется отпустить. Но, смею заверить вас, хлеб и молоко останутся самыми дешевыми. Чтобы цены на них резко не взмыли, изыщем средства для необходимых дотаций.

Государством принимаются все меры для пополнения ресурсов дефицитных продуктов питания. Это прежде всего сахар. Большое количество его закупается в Китае и Турции. Часть его поставит Казахстану Украина.

В Алма-Ате монтируется оборудование для производства детского питания. Ввод завода в действие поможет устранить дефицит этого важного продукта, пользующегося большим спросом.

Вопрос:

– Какова Ваша позиция в отношении конфликтных ситуаций в горячих точках бывшего Союза?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Она ясна. Это – скорейшее решение проблем путем мирных переговоров. Во что же на практике выливаются нездоровые амбиции политиков, красноречиво свидетельствует такой факт. В Нагорном Карабахе в нынешнем году погибли пять тысяч человек. Пять тысяч человек, которые хотели жить и которым война была не нужна.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РУКОВОДИТЕЛЯМИ РЯДА
АГРАРНЫХ АКАДЕМИЙ СНГ***

Алма-Ата, 11 сентября 1992 года

"СИЛА НАУКИ — В ИНТЕГРАЦИИ"

В Алма-Ате проходил симпозиум по проблемам развития международных научных и экономических связей в системе агропромышленного комплекса.

— ... Теперешнее положение республик бывшего СССР, продолжающийся в каждой из них спад производства, экономический кризис с каждым днем все больше убеждают в необходимости восстановления нарушенных народнохозяйственных и иных связей.

Казахстан выступает за сохранение рублевой зоны, единого экономического и кредитно-денежного пространства. Мы пойдем на введение собственной валюты только в том случае, если другие члены Содружества сделают это.

Столь однозначная позиция диктуется соображениями наибольшей целесообразности и ни в коем случае не является попыткой возрождения испорченного свои возможности Союза.

Наша республика твердо выступала, выступает и будет выступать впредь за полную суверенность членов СНГ.

В свете всего сказанного, я приветствую созыв в столице Казахстана данного симпозиума, стремление ученых-аграрников к объединению научного потенциала во имя решения общих проблем — прежде всего таких острейших, как кардинальное улучшение обеспечения населения продовольствием и товарами народного потребления. Ведь если этим каждая республика будет заниматься в одиночку, то потребуются слишком много затрат времени и материально-финансовых ресурсов, а отдача будет все равно ниже, чем при консолидации усилий. Поэтому выдвинутая учеными идея образования совета президентов академий аграрных наук Содруже-

*Газета "Казахстанская правда", 12 сентября 1992 года.

ства, который бы взял на себя координирующие функции, является очень актуальной и требует скорейшего ее воплощения в конкретные дела.

Одновременно это поможет быстрее покончить с наблюдающимся сейчас в среде ученых снижением творческой активности, слабой их информированностью об основных направлениях и результатах работ в исследовательских лабораториях ближнего зарубежья. И что не менее важно, интеграция научного поиска позволит органам власти найти более рациональные формы и методы перехода к рыночным отношениям, особенно в таких важных сферах реформирования, как разгосударствление собственности, совершенствование инвестиционной политики, налаживание действенных контактов с зарубежными предпринимателями.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӨНЕРКӘСІПШІЛЕР МЕН КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ БІРІНШІ СЪЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 14 қыркүйек 1992 жыл

Соңғы бір-екі жылда экономикалық реформаның пәрменділігін арттыру, нақты қалыптасып отырған жағдай ескеріле отырып, оның жекелеген жағдайларын пысықтау жөнінде бірқатар маңызды шаралар жүзеге асырылды. Алайда нарықтық экономикаға көшудегі жалпы стратегиялық бағытты сақтау кезінде реформаларды жүзеге асырудың тактикасы мен әдістеріне бұрынғыдан да елеулі түзетулер қажет. Алғашқы кезеңнің барысында кейде объективті жағдайларға, кейде жіберілген кемшіліктерге орай проблемалар мен қиыншылықтардың туындауына қарамастан экономикалық және әлеуметтік саладағы терең өзгерістердің болып жатқаны айқын. Шаруашылық өмірге араласушылар енді жаңа жағдайда өз орнын өздері іздеп, туындаған мәселелерді өздері шешуі тиіс. Мысалы, материалдық-техникалық ресурстардың шамадан тыс мөлшері пайда болды. Нарықтық қатынастардың бір көрінісі дегеніміз осы.

Республикада жоғарғы атқару-өкімдік орган болып табылатын Министрлер кабинеті туындап және шиеленісіп келе жатқан проблемаларды сырттай бақылаушы емес, қайта толық күш-жігермен оларды шешу жолында жұмыс істеп келеді.

Үкіметтің өзінің тұтас бағдарламасы жоқ дейтін пайымдаулармен келіспеймін. Қайта керісінше, бағдарлама жетіп жатыр және оларды жүзеге асыруда белгілі бір жұмыстар жүргізілуде.

Бірақ олар негізінен КСРО мен біртұтас экономикалық кеңістік бар кезде қабылданған болатын. Қазір жағдай күрт өзгерді. Тәуелсіз мемлекеттер пайда болып, бытыраңқылық процесі жалғасуда. Экономикалық және әлеуметтік мәселелерді өз бетінше шешуге ұмтылыс байқалуда. Осының бәрінің нәтижесінде көп жылдар бойғы шаруашылық байланыстың үзілуі, өндірістің жедел құлдырауы, бұрынғы барлық одақтас республикаларда инфляция-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 16 қыркүйек 1992 жыл.

ның күрт өсуі орын алып отыр. Экономикадағы өркениетті қарым-қатынастардың орнына өктемдік сарыны белең алуда, әрі кеткенде баспа-бас келісімдерден аспауда.

ТМД субъектілерінің экономика саясатындағы іс-қимылдары іс жүзінде үйлестірілмей отыр. Бүгінгі таңда бұл бағытта атқарылып жатқан істер, ең алдымен, нарықтық өзгерістерге адалдығын немесе экономикалық дағдарыстан шығуды жақтайтынын сөз жүзінде ғана білдіру. Мұның бәрі халық шаруашылығын сом аймағында тұрақтандыру жөніндегі нақты қадамдармен нығайтылмай отыр. Экономикалық ұтымдылық саяси шамшылдықтың құрбанына айналуға.

ТМД елдері арасындағы 1991 жылдың желтоқсанында жасалған барлық уағдаластықтар 1992 жылғы қаңтар айында-ақ бүркемеленіп қалды. Қазіргі сомды түпкілікті құлдырату орын алып отыр. Бұл проблема бұрынғы одақпен бірге КСРО-ның Мемлекеттік банкі де бірге жойылып, ТМД-ға мүше елдер Достастықтың не орталық банкін, не банкіаралық одағын құру жөнінде ешқандай шешім қабылдамауымен де ушығып отыр. Осының нәтижесінде заңдық және экономикалық қисынсыз жағдай пайда болды: Ресей он төрт тәуелсіз мемлекетті өз валютасымен қамтамасыз етеді де, оларға қолма-қол ақша бергені үшін өз шартын таңады. Осының өзінде тек экономикалық соғысқа әкеліп соғатын шиеленісті жағдай жатыр. Біз қазірдің өзінде мұның еріксіз куәсі ғана емес және құрбаны да болып отырмыз. Мен әрдайым барлық мемлекеттердің мүддесі үшін сом аймағы көлемінде мемлекетаралық экономикалық кеңес құруды жақтап келдім және жақтай берем.

Оған өздерінің валюталары бар республикаларды да енгізуді де ескерген жөн.

Мұндай бірлесудің негізіне тауарлардың, капиталдың, жұмыс күші мен қызмет көрсетудің еркін қозғалу принциптері алынуға тиіс. Қаржы, ақша-несие, салық, баға саясатын, әлеуметтік саясатты келісе отырып жүргізу маңызды. Көп укладты экономиканы дамыту қажет. Өзара уағдаластық негізінде экономикалық ұлттық және мемлекеттен тыс үйлестіру институттарын құру қажет. Жеке мемлекеттер тарапынан өзгелердің мүддесіне зиянды бір жақты шаралардың қабылдануына жол бермейтін мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылдық басқару жүйесі қызметін реттеу мен бақылаудың жалпы принциптері талдап жасалуы тиіс. Бішкекте өтетін мемлекеттер мен үкімет басшыларының кездесуіне біздің енгізіп отырған ұсыныстарымыздың мәні осында. Егер бұл қабылданса, жағдай айқындала түседі. Онда ТМД сом аймағында қалатын және одан шығатын мемлекеттерге бөлінуі тиіс. Қазақстан алғашқылардың қатарында қалмақ.

Біздің республикамыз өзінің егемендігі мен тәуелсіздігін басқалардан кем қадірлемейді. Сондықтан бұрынғы Одақтың және оның құрылымдарын қалпына келтіру туралы сөз болуы тіпті мүмкін емес. Әңгіме конференция ту-

ралы да болып отырған жоқ, мен, бәрімізді экономикалық дағдарыстан шығаруға көмектесе алатын нақты саясат туралы айтып отырмын. Бір-бірімізге көмектесе отырып, бәріміз өркениетті әлемдегі сияқты әрекет етуіміз керек. Қалыпты жұмыс істейтін мықты экономика болмайынша нағыз егеменділік болмайды.

Республикада қазір таяу арадағы үш жылға есептелген түбегейлі реформаны тереңдету бағдарламасын әзірлеу жөніндегі жұмыс аяқталып келеді. Негізгі міндет үкіметтің экономикалық саясатының тактикалық жоспарын айқындауда болып отыр. Ол елдердің экономикалық ағзасындағы қалыпты қан айналысын қамтамасыз етіп, қоғамда әдеттегі адал еңбекке ынтаны өркендетеді.

Жалпы мұндай саясат жария баспасөзде мен баяндап берген стратегиялық бағыттан туындайды. Бұл қазіргі уақытта қолдануға болады деп есептелетін іс-әрекеттер ауқымында жатыр.

Үкімет бағдарламасының негізгі принциптеріне нақтырақ тоқтала кетейін.

Жаңа шаруашылық жүйесіне көшу шын мәнісінде жүйелік сипатқа ие болуға тиіс. Қаржы тепе-теңдігінің басымдылығы кезінде өмір сүруге қабілетті кәсіпорындардың қызметіне кепілдікті қамтамасыз ету үшін экономикалық тұтқалар арқылы басқарусыз кеткен бағаның өсуін тоқтату, сомдық аймақ шеңберінде қалатын мемлекеттермен сомның өтімділігін қамтамасыз етудің нақты шараларын қабылдау қажет.

Қазіргі нарықтық экономиканы құру кезеңінде халық шаруашылығын айқын басқаруды қалпына келтіре отырып, қысқа мерзім ішінде жүйелік-инвестициялық және конверсиялық саясатты талдап жасап, оны кезең-кезеңімен жүзеге асырып, шетелдік инвестицияларға барынша қолдау жасауды қамтамасыз ету керек.

Экономикалық реформаны жүзеге асыру жөніндегі барлық қызмет кәсіпорынның жұмысын, кәсіпкерлікті дамытуды барынша жандандыруға бағытталуы тиіс. Кәсіпкерліктің негізгі түрлері биржа ісі мен делдалдық қызмет болып, ал өндірістің өзі мен инвестиция екінші қатарға ығысқан реформаның бастапқы кезеңінде жіберілген қиғаштықтар жойылуы тиіс. Бағаны ырықтандыруды жекешелендірудің шапшаң процесімен толықтыру қажет.

Еңбекшілердің қалың көпшілігінің кедейленуіне жол бермеу үшін халықты әлеуметтік қорғау жөнінде кешенді шаралар енгізу талап етіліп отыр.

Экономикалық саясаттың тактикалық шараларын жүргізу кезінде халықаралық қаржы және экономикалық ұйымдардың ұсыныстарын ескеру қажет.

Реформаны түзетудің осындай қисыны қаржы жағдайын тұрақтандыруға және бір мезгілде жүйелік өзгеріс процесін әлеуметтік нарықтық шаруашылық бағытына қарай өзгертуді шапшаңдатуда қолайлы ортаны туғызады. Таяу уақытта Үкімет осы бағытта кешенді шаралар жасауды аяқтайды.

Экономикалық дағдарыстан шығу кезеңінде күшті үкімет, күшті атқару билігі болу керек. Ол азаматтарды мемлекет заңдарына бағынуды қамтамасыз етуге тиіс. Шынайы демократия институттары осындай бола алады және болуға тиіс. Мұны экономикалық және саяси жағдайдың өзі де талап етіп отыр. Мұны соғыстан кейінгі кезеңде нарықтық экономиканы құрған басқа елдердің тәжірибесі де айқындап отыр. Сонымен бірге нарықтық күштердің еркін қызметіне, кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттің тікелей араласуын тоқтатуға деген жалпы бағыт сақталады. Үкімет көбіне экономикалық тәсілдермен жүзеге асырылатын реттеуші рөлге көшуі тиіс.

Экономиканы қалыптастыру жолындағы бұдан арғы өзгерістердің негізгі бағыттары мынадай болуға тиіс:

- экономиканы ырықтандыру, баға белгілеу кезінде әкімшілік шектеулерді алу, тауар өндірушілер, қызмет көрсетушілер мен тұтынушылар арасындағы, сыртқы экономикалық қызметті жандандыру, ресурстарды төрешілдікпен бөлу жүйесін тікелей сауда жасаумен алмастыру;

- салық төлеушілердің байлығын көтермелеу есебінен бюджеттік түсімнің өсуіне негізделген бюджетті серпінді түрде тұрақтандыру, экономиканы сауықтыру, инвестициялық қызметті жандандыру;

- Ұлттық мемлекеттік банктің қызметін, несие-ақша саясатын ретке келтіру мақсатында оның үкіметпен, коммерциялық банктермен өзара қарым-қатынасын түбірімен қайта құру;

- жекешелендіру және коммерцияландыру, кәсіпкерлікті және бәсекелестікті дамыту, экономиканы ырықтандыру үшін нарықтық инфрақұрылым мен басқа жағдайларды жасау;

- экономиканың индустриалдық негізінің толық ыдырауына жол бермеуге бағытталған экономиканы құрылымдық жағынан қайта құру, тұтыну секторын шапшаң дамыту, қорғаныс және азаматтық технологияны терең біріктіру негізінде конверсиялау;

- еңбекке жарамды халыққа кәсіпкерлік еркіндікті қамтамасыз ету, қоғамның ең осал жіктерін қорғау, кәсіподақтар, кәсіпкерлер мен мемлекеттік жүйелердің мүдделерін үйлестіру жөнінде белсенді әлеуметтік саясат жүргізу.

Бұл бағыттарды бір-бірінен бөліп алуға болмайды. Дегенмен, олардың белгілі біреулерін жүзеге асырудың әрбір кезеңінде өзінің табиғи қарқыны, әртүрлі мерзімі мен өзара байланысты себептері болады. Осы негізде үкіметтің экономикалық саясатының басымдылығын алмастыру көзделіп отыр.

Экономиканы ырықтандыру мен қаржы тұрақтылығы экономикадағы институттық өзгерістер мен құрылымдық қайта құрудың одан арғы қажетті шарттары болып табылады. Бұл салада бірқатар шаралар қазірдің өзінде жүзеге асырылды. Дегенмен олар айтарлықтай дәйекті әрі байсалды болған

жоқ. Бұл процеске барынша жүйелік сипат беру үшін бағдарламада мынадай тиісті механизмдер көзделген.

Егер экономикалық реформаны жүзеге асыруда табысқа жетуді ойласақ, жаңа ұйымдасқан күшіміз болуы керек. Біздің осындай өзгерістерді жасауға қабілетті шаруашылық әлеуметтік, саяси қатынастардың жүйелі үлгісіне тұрақты негіз ретінде сүйене алуымыз керек.

Мұндай күштердің пайда болуын өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлер одағының құрылуымен байланыстырамын. Олардың қолында экономиканың мемлекеттік, сондай-ақ жеке секторындағы барлық өндірістік қуаттарды нақты басқару ісі шоғырланған. Өздеріне жұмыс беруші ретінде болып отырған адамдардың хал-ахуалы, көңіл-күйі, тағдыры олардың іс-қимылына тәуелді болады. Және де бұл оларды шын әлеуметтік күшке айналдырады. Өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің сыртында көп мыңдаған еңбек ұжымдары тұр. Ал біз реформаны солардың игілігі, жақсы тұрмысы үшін жасап жатырмыз. Қоғамдық ұйымдар да солардан тұрады. Және бұл экономиканың жаңа капиталдарын қуатты саяси күшке айналдырып отыр.

Саяси тұрақтылық, ұлтаралық татулық, келісім мен сенім болмайынша біз ешқандай бағдарламаны жүзеге асыра алмаймыз. Қазақстан халқының бірлігі біртұтас Отанымыздың бір туы астында болуы керек. Әркімнің еңбегі өзінің әл-ауқатын жақсарту мен біртұтас мемлекетіміздің гүлденуіне жұмсалса, табыс кілті осында болмақ. Ал жаңа одақ та, әлбетте, осыған ықпал ететін болады.

Одақтың ірі істерінің бірі үкімет бағдарламасын мұқият сараптауға белсене қатысу болып табыларына сенім білдіремін. Бағдарламадағы макроэкономикалық талдамаларда республиканың нақты ерекшеліктерінің, микродөңгейдегі басқарудың күнделікті практикасында іскер адамдар кездесіп отырған проблемалар мен қиыншылықтардың қаншалықты ескерілгенін сараптағаны жөн. Оның әрбір тарауында толғағы жеткен проблемаларды шешудің және жалпы мақсатқа жетудің жолдары мен механизмдері айқын көрінуге тиіс. Бағдарлама жаңа заң актілерінің тұтас пакетімен нығайтыла түседі. Сол сияқты қолданылып жүрген заңдарды елеулі түрде қайта қарап, нақтылай түсу қажет. Құрылатын одақ экономикалық реформаның құқықтық негізін жасау және жетілдіру жөнінде орасан зор және маңызды жұмысқа белсене қатысуы керек.

Мұнсыз заңдар республика экономикасының жағдайына өте кері әсер етіп отырған көптеген сүреңсіздіктерден арыла алмайды. Одақтың белсене қатысатын тағы бір саласы – акциялау, құнды қағаздар нарқын құрумен бірге, мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру болып табылады. Оның мүшелері өздерінің жеке ұйымдарында жекешелендіру шараларын тиімді және үлгілі түрде жүргізіп, басқаларға әліне қарай көмек көрсетуге тиіс. Бұл орындағы басты мәселе – жекешелендіру шараларына қатысты қоғамда

мүдделілік пен ізгі ниеттілікті туғызып, Қазақстанда қазіргі заманғы өркениетті нарықтық экономиканың басты тірегі және қозғаушы күші болып табылатын меншік иелерін, орта тап өкілдерін тұрақты қалыптастыруға және оның нығая беруіне қамқорлық жасау. Ал бұл шын мәнінде бүкіл халық деген сөз. Міне, сондықтан жекешелендіру процесі әуел бастан әділеттілік принциптеріне негізделуі тиіс. Оның бастауында барлық азаматтарға бірдей мүмкіншілік беру керек, ал қалғандары олардың өздеріне, қабілеттеріне байланысты.

Халықты нарыққа қазірдің өзінде белсенді түрде дайындау керек. Бұл орайда шамасы келмейтіндерге, тіпті кәсіпкер болғысы келмейтіндерге де қамқорлық жасау керек. Мемлекетте әруақытта ғалымдар да, мұғалімдер де, жалдамалы жұмысшылар да, жауынгерлер де болған және болады да. Олар өздерінің материалдық әл-ауқатының қажетті деңгейін қамтамасыз етуі үшін еріксіз сауда-саттыққа салынбай, өз істерін сапалы атқарулары тиіс. Сөйтіп қоғамда азаматтардың жинап-тергендерін жинақтап, олардың атынан солардың пайдасына бизнес жасайтын нарықтық құрылымдар пайда болуы тиіс. Бұл жөнінде Семейде құрылған, жарнашылары халыққа білім беру саласының қызметкерлері болып табылатын – Трастинг компаниясының тәжірибесі қызғылықты. Олар бұл компанияға өз қаржыларын сеніп тапсырған, ал ол мұны айналымға жібереді. Сөйтіп, жиналған қаражатты басқа компанияның акцияларын алуға жұмсайды. Жарнашылар, осылайша, өздерінің кәсіби істерімен сенімді түрде айналысуға мүмкіндік алады, олардың материалдық мүдделері қорғалатынын және жарылқаушы мемлекет емес, қайта өздерінің бақылауында болатын дербес нарықтық құрылым екенін біледі.

Қазақстанда экономиканың мемлекеттік секторы нақты және әлі де ұзақ орын алатын болады. Әсіресе табиғат байлықтарын өндіріп, өңдейтін салаларда сақталады. Үкіметтің міндеті мемлекеттік және мемлекеттік емес секторға да бірдей жағдай туғызу.

Өйткені нарықтық жағдай барған сайын кімді болса да бірдей жағдайға қоюда. Ал олардың алдында туындайтын проблемалар барған сайын бір ізді сипатқа ие болып отыр. Осы сьезге қатысушы Семей облысы өнеркәсіпшілерінің он бірінің оны акционерлік қоғамға кіргені де тегін еме. Осыдан екі апта бұрын ғана, одақтың құрылтай конференциясы кезінде Каспий маңы кен-металлургия комбинаты мемлекеттік еді, ал қазір ол – кәсіпкерлік құрылым. Өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлер мақсаттарының үйлеспейтіндігін үнемі сылтау ете бермей, тәжірибе туғызған жаңа формаларды одан әрі пайдалану керек. Әрине, қолда бар, жинақталып, жасалған дүниенің бәрін беталды қирата бермей, қолда бар потенциалды ұқсата білу қажет.

Үкімет басшысы ең тосын және батыл деген жобаларды қарауға және қолдауға өзінің өзін екендігін мәлімдеді. Ең бастысы, олардың нәтижелері

жағдайды айтарлықтай жақсарту, экономикалық және әлеуметтік проблемаларды шешу, басқару сапасын жақсарту болсын. Мұндай жобалар жаңа шаруашылық-экономикалық және әлеуметтік укладтың нышандарын белгілер еді. Бұл ретте, атап айтқанда, ұсынылып отырған өнеркәсіпті ошақтық жетілдіру идеясын жұмыс тұжырымдамасына дейін жеткізу жөн болмақ. Осыған сәйкес шаруашылық-экономикалық механизмді бүкіл аумаққа бірден және тұтас көшірмей, бастау алаңы, ошақ негізінде көшіру керек. Ол қалыптасып жатқан нарықтық қатынастардың авангарды, өнеге алуға үлгі немесе қателіктерді зерттеудің мысалы бола алар еді. Осындай ошақтардың ішінде өнеркәсіпті жетілдіріп, ішкі коммерциялық және шетелдік капиталды тартуға ері шоғырландыруға болады.

Әсіресе қомақты шетелдік капиталды тартудың түрі мен механизмдері туралы мәселе аса маңызды. Онсыз жетілдіру жоспары жүзеге аса қояры дүдәмал. Мұнда да барлығы іскер адамдардың инициативашылдығы мен іскерлігіне байланысты. Мұндай проблемаларды шешудің қиындығы елдің бәріне түсінікті. Егер капиталды тартудың түрлері мен жолдарын олар таппаса, оны басқа біреудің істей қоюы неғайбыл. Қызықты жобалар болса – инвестиция да болады. Ал сонда еркін демократиялық мемлекеттің тірегі – отандық нағыз жекеменшік иелері де шығады.

Одақ, сөз жоқ, үкіметтік идеялар мен іс-қимылдарға баламалы болуға қабілетті, бірақ оған қарсы емес, баламалы болуға тиіс. Өйткені барлық істе және әрқашанда салиқалы ой салтанат құрып, қоғамның дамуы мен гүлдену идеясы басым түсуі керек.

Екінші жағынан, нарықтық экономиканың негізгі қозғаушы күші – жекеменшікке және бәсекеге негізделген кәсіпкерлік пен шаруашылық себептер – әзірге толық дамымай отыр. Экономикалық өсу міндетін өзіне алу үшін әдеттегі нұсқаулы басқару ынтасынан айырылған мемлекеттік кәсіпорындардың белсенділігіне де сүйенуге болмайды. Бұл жағдайда үкіметтің экономикалық саясаты ең аз мөлшердегі өндірісті және жұмыспен қамтуды қолдауға, сондай-ақ болашақта экономикалық өсудің негізі болуға қабілетті келешегі бар өндірістерді таңдап алып ынталандыруға шоғырланатын болады.

Жаңа одақ экономикалық реформаны дәйекті және ширақ жүзеге асыруға нақты үлес қосатынына, экономикалық саясаттың негізгі бағыттарын айқындауда өзіндік ерекше мүддесі бар кәсіпкерлердің әлеуметтік жік ретінде топтасуына көмектесетініне сенемін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА I СЪЕЗДЕ ПРОМЫШЛЕННИКОВ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ*

Алма-Ата, 14 сентября 1992 года

КОРАБЛЬ ЭКОНОМИКИ ВЕСТИ НОВЫМ КАПИТАНАМ

За последние год-два осуществлен ряд важнейших мер по повышению действенности экономической реформы, уточнению отдельных положений с учетом реально складывающейся обстановки. Однако становится очевидным, что при сохранении общего стратегического курса на переход к рыночной экономике нужны более существенные корректировки в тактике и методах осуществления реформ.

И хотя в ходе их первого этапа выявились проблемы и трудности, которые отчасти определялись объективной ситуацией, отчасти допущенными просчетами, тем не менее налицо глубочайшие изменения в экономической и социальной сфере. Участники хозяйственной жизни должны теперь сами искать свое место в новых условиях, решать возникающие вопросы. К примеру, появился избыток материально-технических ресурсов. Это и есть одно из проявлений рыночных отношений.

Кабинет Министров, являющийся высшим исполнительно-распорядительным органом в республике, не занимает позицию отстраненного наблюдателя нарождающихся и обостряющихся проблем, а с полным напряжением работает над их разрешением.

Я не согласен с утверждениями о том, что Правительство не имеет собственной целостной программы. Как раз наоборот, в программах недостатка нет, и определенная работа по их реализации проводится.

Но они в основном были приняты, когда существовали СССР и единое экономическое пространство. Теперь ситуация резко изменилась. Возникли независимые государства, продолжается процесс дезинтеграции, наблюдается стремление в одиночку решать собственные экономические и социальные проблемы. Итог всего этого – разрыв многолетних хозяйственных связей, ускоренный спад производства, стремительный рост инфляции во

Газета "Казахстанская правда", 16 сентября 1992 года.

всех бывших союзных республиках. Вместо цивилизованных взаимоотношений в экономике преобладают ультиматумы, в лучшем случае – бартерные сделки.

Координация в действиях субъектов СНГ в области экономической политики практически отсутствует. То, что делается сегодня в этом направлении, скорее – простое декларирование приверженности к рыночным преобразованиям или выходу из экономического кризиса, не подкрепленное конкретными шагами по стабилизации народного хозяйства в рамках рублевой зоны. Экономический рационализм приносится в жертву политическим амбициям.

Весь пакет договоренностей между странами СНГ, составленный в декабре 1991 года, был полностью дезавуалирован уже в январе 1992 года. Идет окончательный подрыв нынешнего рубля. Проблема усугубляется и тем, что, ликвидировав вместе с Союзом и Госбанк СССР, страны – участницы СНГ не приняли никаких решений по созданию либо центрального банка Содружества, либо межбанковского союза. В результате возник юридический и экономический нонсенс: Россия снабжает своей валютой четырнадцать независимых государств, диктуя при этом условия получения ими наличных денег. В самой этой ситуации заложен конфликт, который может привести только к экономической войне. И мы уже являемся не только ее свидетелями, но и невольными жертвами.

Я всегда выступал и продолжаю выступать за создание межгосударственного экономического совета в рамках рублевой зоны в интересах всех государств — не исключая включение в него республик, имеющих свои собственные валюты. В основе такого объединения должны быть заложены принципы свободного перемещения товаров, капиталов, рабочей силы и услуг. Важно согласованно проводить финансовую, денежно-кредитную, налоговую, ценовую, социальную политику, развивать многоукладную экономику. Необходимо создать именно экономические наднациональные, надгосударственные координирующие институты на основе взаимной договоренности, выработать общие принципы взаимодействия между государствами, функционирования систем управления, регулирования и контроля, не допускающие принятия односторонних мер со стороны отдельных государств в ущерб интересам других. В этом суть внесенных нами предложений на бишкекскую встречу глав государств и правительств. Если они не будут приняты, то это прояснит обстановку в целом. Тогда СНГ должно разделиться на те государства, которые остаются в рублевой зоне, и те, что выйдут из нее. Казахстан будет среди первых.

Наша республика не менее других дорожит своим суверенитетом и независимостью. Поэтому не может быть и речи о восстановлении прежнего

Союза и его структур. Речь не идет и о конфедерации. Я говорю о реальной политике, которая могла бы помочь нам выйти из экономического кризиса, помогая друг другу. Надо поступать так, как поступают в цивилизованном мире. Без нормально работающей, крепкой экономики нет настоящего суверенитета.

В республике сейчас завершается работа по подготовке программы углубления радикальной реформы, которая рассчитана на ближайшие три года. Основная задача состоит в том, чтобы определить в тактическом плане экономическую политику правительства, реализация которой обеспечит нормальное кровообращение в экономическом организме страны и возродит в обществе стимулы к нормальному, добросовестному труду.

В целом такая политика вытекает из стратегического курса, уже изложенного мною. Она лежит в пределах того диапазона действий, которые можно считать допустимыми в настоящее время.

Далее я подробнее изложу основные принципы программы Правительства.

Переход к новой хозяйственной системе должен носить действительно системный характер, обеспечить гарантии выживания жизнеспособных предприятий при приоритете финансового равновесия. Требуется приостановить экономическими рычагами неуправляемый рост цен, принять конкретные меры в рамках рублевой зоны к обеспечению конвертируемости рубля с теми государствами, которые остаются в ней.

Восстанавливая на нынешнем этапе формирования рыночной экономики реальную управляемость народным хозяйством, надо в короткие сроки выработать и последовательно осуществить структурно-инвестиционную и конверсионную политику, обеспечить максимальную поддержку иностранным инвестициям.

Вся деятельность по осуществлению экономической реформы должна быть направлена на максимальное стимулирование работы предприятий, развитие предпринимательства. Необходимо устранить перекосы, допущенные на начальном этапе реформы, когда основными видами предпринимательства стали биржевое дело и посредническая деятельность, а само производство и инвестиции отошли на второй план. Либерализацию цен следует дополнить ускоренным процессом приватизации.

Требуется ввести комплексные меры по социальной защите населения с тем, чтобы не допустить обнищания широких масс трудящихся.

При проведении тактических мер экономической политики нужно учитывать рекомендации международных финансовых и экономических организаций.

Такая логика корректировки реформы создаст благоприятную среду для стабилизации финансовой ситуации и одновременного ускорения процес-

са системных перемен в направлении к социальному рыночному хозяйству. В ближайшее время Правительством будет завершена разработка комплексных мер в этом направлении.

На период выхода из экономического кризиса надо иметь сильное правительство, сильную исполнительную власть, которая должна обеспечить подчинение граждан законам государства. Институты реальной демократии могут и должны быть такими. Этого требует сама экономическая и политическая ситуация. Об этом же говорит и опыт других стран, строивших рыночную экономику в послевоенный период. В то же время сохраняется общий курс на свертывание прямого вмешательства государства в свободное функционирование рыночных сил, развитие предпринимательства. Правительство все больше должно переходить на регулирующую роль, которая осуществляется экономическими методами.

Основными направлениями дальнейших преобразований на пути формирования экономики должны быть следующие:

- либерализация экономики, снятие административных ограничений при установлении цен, развитие прямых связей между производителями и потребителями товаров и услуг, активизация внешнеэкономической деятельности, замена системы бюрократического распределения ресурсов непосредственной торговлей;

- динамическая стабилизация бюджета, основанная на росте бюджетных поступлений, за счет стимулирования богатства налогоплательщиков, оздоровления экономики, активизации инвестиционной деятельности;

- коренная перестройка деятельности Национального государственного банка, его взаимоотношений с правительством, коммерческими банками в целях упорядочения кредитно-денежной политики;

- приватизация и коммерциализация, развитие предпринимательства и конкуренции, создание рыночных инфраструктур и иных условий для либерализации экономики;

- структурная перестройка экономики, направленная на предотвращение полного распада ее индустриального ядра, ускоренное развитие потребительского сектора, конверсии на основе глубокой интеграции оборонных и гражданских технологий;

- активная социальная политика с целью обеспечения предпринимательской свободы трудоспособному населению, защиты наиболее уязвимых слоев общества, согласования интересов профсоюзов, предпринимателей и государственных структур.

Эти направления нельзя отделить друг от друга. Но на каждом этапе реализация тех или иных из них будет иметь свой естественный темп, раз-

ную длительность и взаимообусловленность. На этой основе и предполагается менять приоритеты экономической политики правительства.

Либерализация экономики и финансовая стабилизация являются необходимыми условиями дальнейших институциональных изменений и структурных преобразований в экономике. Ряд важнейших мер в этой области уже осуществлен, однако они были недостаточно последовательными и взвешенными. Для придания этому процессу более системного характера в программе предусматриваются соответствующие механизмы.

Если рассчитывать на успех в реализации экономической реформы, мы должны иметь новую организованную силу, способную произвести такие преобразования и на которую можно было бы опереться как на устойчивую основу системной модели хозяйственных, социальных, политических отношений.

Нарождение такой силы я связываю с созданием союза промышленников и предпринимателей. В их руках сосредоточено реальное управление всем производственным потенциалом республики как в государственном, так и в частном секторах экономики. От их действий в значительной степени зависит благосостояние, умонастроения, сама судьба людей, для которых они выступают в качестве работодателей, и это превращает их в реальную социальную силу. За спиной промышленников и предпринимателей стоят многотысячные трудовые коллективы, ради благополучия, лучшей жизни которых мы проводим реформы. Из них состоят и общественные организации, и это делает новых капитанов экономики мощной политической силой.

Без политической стабильности, межнационального согласия, доверия и веры мы не сможем реализовать никакой программы. Единство народа Казахстана под знаменем единой родины, труд каждого для собственного благополучия и процветания единого государства — вот составляющие успеха. И новый союз, несомненно, будет этому способствовать.

Я надеюсь на то, что одним из первых крупных дел для союза станет активное участие в тщательной экспертизе программы правительства под углом зрения того, насколько содержащиеся в ней макроэкономические проработки учитывают конкретные особенности республики, те реальные проблемы и трудности, с которыми деловым людям приходится сталкиваться в повседневной практике управления на макроуровне. В каждом из ее разделов должны зримо проглядываться пути, механизмы решения назревших проблем и достижения общих целей. Программа будет подкреплена целым пакетом новых законодательных актов, необходимо также серьезно пересмотреть и уточнить действующее законодательство. В огромной и важной работе по созданию и совершенствованию правовой базы экономической

реформы создаваемый союз должен принять самое активное участие. Без этого законодательство не преодолет тех слабостей, более того, многих нелепостей, которыми оно обременено и которые самым отрицательным образом сказываются на состоянии экономики республики.

Другой сферой, где мог бы активное участие принимать союз, являются разгосударствление и приватизация, включая акционирование, создание рынка ценных бумаг. Его члены должны эффективно и образцово провести приватизационные мероприятия в своих собственных организациях и оказать посильную помощь другим. Главная забота при этом — создать в обществе атмосферу заинтересованности и благожелательности по отношению к приватизационным мероприятиям, позаботиться о том, чтобы в Казахстане сформировался и постоянно укреплялся, ширился класс собственников, средний класс, являющийся главной опорой и движущей силой современной цивилизованной рыночной экономики. А это, воистину, весь народ. Вот почему процессы приватизации изначально должны опираться на принципы справедливости. На ее старте надо дать равные возможности всем гражданам, все остальное будет зависеть от них самих, от их способностей.

Население нужно активно готовить к рынку уже сейчас. При этом нужно позаботиться и о тех, кто не сможет, да и не захочет стать предпринимателем. В государстве есть и всегда будут и ученые, и учителя, и наемные рабочие, и воины, которые должны качественно делать свое дело, не отвлекаясь вынужденно на коммерцию, чтобы обеспечить себе нормальный уровень материального благополучия. В обществе должны появиться рыночные структуры, которые, аккумулируя накопления граждан, делали бы бизнес от их имени и в их пользу. Интересен в этом отношении опыт созданной в Семипалатинске трастинговой компании — ее пайщиками являются работники народного образования. Этой компании они передоверили свои средства, которые та пускает в оборот, а накапливаемые средства направляет на приобретение акций других компаний. Пайщики, таким образом, получают возможность заниматься своим профессиональным делом в уверенности, что их материальные интересы защищены. Причем не благодетелем-государством, а самостоятельной рыночной структурой, подпадающей их контролю.

В Казахстане реально и долго будет присутствовать сильный государственный сектор экономики, особенно в отраслях, добывающих и перерабатывающих природные богатства. Задача правительства — создать равные условия как государственному, так и негосударственному сектору.

Ведь рыночные условия все более ставят и тот, и другой в одинаковое положение, а проблемы, возникающие перед ними, приобрета-

ют все более унифицированный характер. Не случайно, что 10 из 11 присутствующих на этом съезде промышленников Семипалатинской области вошли в акционерные общества. Еще во время учредительной конференции союза, буквально две недели назад, Прикаспийский горно-металлургический комбинат был государственным, а сегодня это уже предпринимательская структура. Надо и дальше использовать новые, рождаемые опытом формы, а не сетовать на якобы вечную несхожесть задач промышленников и предпринимателей. Конечно, необходимо находить такие решения, которые не требовали бы примитивного разрушения того, что уже есть, накоплено и создано, а помогали строить новое на основе имеющегося потенциала.

Я готов рассматривать и поддерживать самые неожиданные и смелые проекты. Главное, чтобы их результатом было заметное улучшение ситуации, разрешение экономических и социальных проблем, улучшение качества управления. Такие проекты наметили бы контуры нового хозяйственно-экономического и социального уклада. В этом смысле целесообразно, в частности, довести до рабочей концепции выдвигаемую идею очаговой модернизации. В соответствии с ней хозяйственно-экономический механизм надо трансформировать не сразу и целиком на всей территории, а на базе стартовых площадок, очагов, которые могли бы стать авангардом складывающихся рыночных структур, образцом для подражания или предметом для изучения ошибок. Внутри таких очагов могут проводиться модернизация промышленности, привлечение и концентрация внутреннего коммерческого и зарубежного капитала.

Особенно важен вопрос о формах и механизмах привлечения серьезного иностранного капитала, без которого планы модернизации вряд ли осуществимы. И здесь все зависит от инициативности и предприимчивости деловых людей. Всем ясна сложность решения таких проблем. Но если формы и пути привлечения капитала не будут ими найдены, вряд ли это сделает кто-нибудь другой. Будут интересные проекты – будут инвестиции. А тогда проявятся действительные отечественные собственники – опора свободного демократического государства.

Союз, безусловно, способен стать мощным генератором идей и действий, альтернативных правительственным. Альтернативных, но не противоборствующих. Ибо во всем и всегда должны торжествовать идея развития и процветания общества.

С другой стороны, основные движущие силы рыночной экономики – предпринимательство, хозяйственные мотивации, основанные на частной собственности и конкуренции, – остаются пока недостаточно развитыми, чтобы взять на себя задачу экономического роста. Не приходится рассчиты-

вать и на активность государственных предприятий, лишенных привычных стимулов директивного управления. В этих условиях экономическая политика правительства будет концентрироваться на поддержке минимально допустимого производства и занятости, а также высокоизбирательного стимулирования перспективных производств, способных в будущем стать основой экономического роста.

Я надеюсь, что новый союз внесет реальный вклад в последовательное и энергичное осуществление экономической реформы, содействуя консолидации предпринимателей как социального слоя, имеющего специфические интересы в определении основных направлений экономической политики.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
GERMANSKIM INFORMACIONNIM AGENTSTVAM
"ЕВРОПЕЙСКИЙ ПРЕСС-СЕРВИС", ДПА,
ГАЗЕТЕ "ДОЙЧЕ АЛЛЬГЕМАЙНЕ ЦАЙТУНГ"*

Алма-Ата, 17 – 18 сентября 1992 года

Вопрос:

– Господин Президент, 21 сентября начинается Ваш визит в Федеративную Республику Германия и Францию. С какими надеждами Вы связываете свою поездку в эти страны?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан – молодое суверенное государство. Вопрос выхода на международную арену для нас крайне актуален. Говорить же о том, какую роль играют Германия и Франция в современном мире, наверное, нет необходимости. Мы признательны руководству этих стран, которые одними из первых официально признали Казахстан, с пониманием отнеслись к стремлению республики обрести независимость, стать полноправным членом мирового сообщества.

К настоящему моменту налажены прочные связи с правительствами Германии и Франции. В начале года в Алма-Ате состоялись встречи с министрами иностранных дел Германии Г.-Д. Геншером, Франции – Р. Дюма, министром экономики" Германии Ю. Меллеманом. В Хельсинки во время встречи глав государств и правительств стран – участников ОБСЕ имели место обстоятельные беседы с Федеральным канцлером Г. Колем и Президентом Франции Ф. Миттераном.

Плодотворной была поездка Премьер-министра республики С.Терещенко по приглашению Ю. Меллемана в немецкий город Мюнстер на встречу с министрами торговли и экономики "большой семерки" и ряда восточноевропейских стран, где состоялись полезные переговоры с представителями германского и французского бизнеса.

Что касается деловых кругов, то они уже давно проторили дорогу в нашу республику. Достаточно сказать, что у нас заключено крупное соглашение с

*Газета "Deutsche Allgemeine Zeitung", 19 сентября 1992 года.

французской фирмой "Эльф Акитен" о совместном освоении нефтегазового месторождения в Актюбинской области. Немецкий же бизнес вообще чувствует себя в Казахстане очень уверенно. Заключены соглашения с фирмами "Мерседес-Бенц", "Пройсак", "Гермес".

Таким образом, мои встречи в Бонне и Париже начнутся отнюдь не с белого листа. Напротив, мы уже активно пишем летопись нашего сотрудничества, и я верю в его хорошие перспективы. Не только мы, но и немецкая и французская стороны имеют глубокий интерес к развитию всестороннего сотрудничества.

Понимаю, что вас особо интересует состояние германо-казахских отношений. Если говорить конкретно, то я еду в Бонн, чтобы заключить широкомасштабные соглашения. Прежде всего – о торгово-экономическом сотрудничестве. Далее, нам предстоит договориться о поощрении и взаимной защите инвестиций. Это крайне важный и для нас, и для немецкой стороны документ. Ведь та настороженность, которую проявляют порой деловые круги Запада к нашему рынку, вызвана именно отсутствием четких гарантий защиты вложений капитала. Планируется также подписать соглашения о культурном сотрудничестве и об установлении воздушного сообщения. Такие же проблемы будут обсуждаться и во Франции.

И конечно же, у нас есть особая тема для разговора в Бонне. Вы понимаете, о чем речь. Канцлер Коль во время нашей встречи в Хельсинки подчеркнул, что проживание в Казахстане около миллиона немцев делает перспективы германо-казахского сотрудничества еще более весомыми. Я полностью с ним солидарен, поскольку сам всегда говорил о том, что присутствие германского бизнеса в нашей республике поможет если не решить полностью в скорейшем будущем проблему немецкой эмиграции, то, по крайней мере, существенно продвинуться в этом направлении, что сегодня представляет взаимный интерес.

Вопрос:

– Согласны с Вами. По этому поводу у нас есть отдельный вопрос. А сейчас хотелось узнать об ориентирах, которых придерживается Казахстан. Из ваших действий явствует, что в экономической политике вы широко опираетесь на международный опыт. Подтверждением тому является приглашение вами в качестве советников видных западных экономистов. Как известно, Казахстан поддерживает тесные связи с Турцией, Китаем, Южной Кореей, Ираном. Вместе с тем вы заявляли и о том, что приоритет в отношениях с Европой отдаете Германии. Отсюда вопрос: Казахстан будет интегрироваться в мировое экономическое хозяйство через азиатские страны или возьмет в ориентиры европейский стандарт?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Эта тема постоянно присутствует в моих беседах с западными корреспондентами. Каким путем мы пойдём? На кого ориентируемся? Однозначного ответа тут, конечно же, не дать. Ведь история каждого народа – самобытна, каждый народ уникален. Каждый человек сам выбирает себе жизненный путь и хочет быть счастливым по-своему. Так и государство.

История убедительно доказала, что никакая идея, никакая модель развития, сколь заманчивыми и привлекательными они бы ни выглядели — будучи навязанными сверху, — никогда не давали позитивного результата. Есть только один путь – свобода выбора пути развития, разумное апробирование мирового опыта, "преломление" и использование этого опыта с учетом своих, национальных особенностей. Это единственный путь к прогрессу. Таким путем начинает идти суверенный Казахстан.

Мы знаем о существовании на Западе настороженных прогнозов относительно появления у Казахстана исламской ориентации или усиления исламского влияния в республике. Хочу определенно сказать: наша республика стремится к равноправному сотрудничеству со всеми странами. Естественно тяготение нашего народа к близкому по историческим, культурным, языковым корням народу Турции, закономерно стремление Казахстана наладить плодотворное сотрудничество со своими соседями.

Наряду с этим, активно втягиваясь в интеграционные процессы мировой экономики, мы приступили к плодотворному сотрудничеству во всех сферах с Западом. Вот вы сказали о европейском стандарте. Но ведь в этом вопросе уже содержится ответ. Европейский стандарт он и есть — европейский. Вряд ли мы сейчас сразу впишемся в его довольно-таки жесткие рамки. Другое дело — установить такие связи с Европой, с той же Германией, которые помогут и нашей экономике, и принесут определенную выгоду деловым кругам европейских стран. Таким же мы видим и будущее наших отношений с азиатскими государствами.

Я должен заметить, что мировое экономическое хозяйство в принципе полицентрично. Япония, Южная Корея, Сингапур и другие новые индустриальные страны Азии достигли таких успехов только потому, что им удалось избежать "болезни" евроцентризма и найти свое азиатское "лицо". Они заложили основы нового мирового экономического центра, который особенно проявит себя в следующем веке.

Я думаю, что безоглядный евроцентризм для Казахстана не менее опасен, чем безоглядный исламоцентризм или азиоцентризм. И та, и другая "болезнь" могут сильно деформировать самобытное экономическое и политическое "лицо" Казахстана.

Мы в своей политике, в выборе ориентиров развития стремимся избежать излишнего крена и в ту, и в другую сторону. Казахстан, как евроазиатское государство, по-хорошему обречен вечно тянуться и к Востоку, и к Западу. Мы хотим идти в свое будущее твердо и уверенно, на двух ногах — и евроцентристской, и азиоцентристской, — а не подпрыгивать на какой-то одной из них, пусть даже самой современной и развитой. Мы вынуждены искать не европейский и не азиатский стандарты, модели развития, а вырабатывать свой, отличный от этих двух, но и совпадающий с ними, — новый евроазиатский стандарт, новую евразийскую модель. Это очень редкая в истории задача. Похожие проблемы вместе с нами сейчас решает только Россия. Мы решаем и будем решать ее практически.

Как этого добиться? Тут уже свое слово должны сказать экономисты, бизнесмены. Замечу только, для успешного интегрирования в мировую экономику у нас есть все необходимое. Во-первых, колоссальный сырьевой, промышленный, сельскохозяйственный и кадровый потенциал.

Во-вторых, стабильная общественно-политическая обстановка, способствующая активному проведению реформ. В-третьих, твердая убежденность руководства республики в необходимости перехода к рыночным формам хозяйствования, развития предпринимательства, приватизации государственной собственности, создания правовой основы для деятельности зарубежных фирм и привлечения иностранных инвестиций.

Совсем недавно был создан Казахский союз промышленников и предпринимателей — новая для Казахстана структура, выражающая интересы наших деловых кругов. Думаю, она будет играть важную роль в развитии рыночных механизмов и внешнеэкономических связей.

Вопрос:

– Кстати, на какие льготы могут рассчитывать зарубежные инвесторы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– У нас принят целый пакет законодательных актов по этому вопросу. В частности, действует Закон "Об иностранных инвестициях". Отмечу главное. Первое – льготное налогообложение. Иностранные предприятия и предприятия с иностранным участием освобождаются от уплаты налога на прибыль на срок от двух до пяти лет с момента получения объявленной прибыли. Это же распространяется и на прибыль, реинвестируемую на территории Казахстана для производства товаров народного потребления, на наукоемкую продукцию, медицинскую технику и медикаменты. Предусмотрено исключение двойного налогообложения. Иностранным инвесторам гарантируется право свободного перевода за рубеж доходов от их деятельности.

Действует также Закон о концессиях. Государство уступает концессионеру правомочия владения и пользования объектами концессии, оставляя за собой исключительное право распоряжении ими. Концессионер может выкупить арендованное имущество, за исключением земли и других природных ресурсов. После выкупа имущества концессионное предприятие полностью переходит к инвестору.

Сейчас ведется разработка законодательства о страховании риска, об иностранных инвестициях на поиски, разведку и разработку нефтегазовых месторождений, определяется порядок и система страхования внешнеэкономической деятельности

Что касается наших взаимоотношений с немецкими инвесторами, то многое будет отрегулировано в соглашении, о котором я уже говорил.

Вопрос:

– Правительство Германии неоднократно заявляло о готовности инвестировать регионы компактного проживания немцев в Казахстане. Как эти планы могут быть реализованы на деле?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мне кажется, что надо делать упор на создание предприятий с иностранным участием вплоть до 100 процентов и, прежде всего, в области переработки сельскохозяйственного сырья. Эти предприятия разместить в местах проживания немцев. Главное для нас — прямые инвестиции Германии в производство товаров народного потребления. У нас есть возможность предоставить немецким бизнесменам готовые помещения для производства и сборки автомобилей, холодильников, радио - и телевизионной аппаратуры. Наши трудовые ресурсы и производственные площади, германские инвестиции и оборудование могут дать огромный экономический эффект.

Еще больший эффект могли бы дать наши совместные действия долгосрочного характера. Я имею в виду следующее. Мне думается, задача обеспечения социально-экономической стабильности в регионах компактного проживания немцев Казахстана может рассматриваться как промежуточная. Мы можем достичь значительно большего прогресса. Мы могли бы начать совместную работу по постепенному превращению этих регионов в зоны не просто экономического процветания, а в оазисы новых и новейших технологий, производств. Эти регионы вполне могут стать своего рода зонами прорыва в сферу высоких технологий. Это обеспечило бы полнокровную реализацию созидательного потенциала не только немцев Казахстана, но и всех этнических групп, наций и народностей республики.

Согласитесь, что полноценная жизнь этнической группы немцев Казахстана возможна, в конечном счете, в условиях расцвета экономики всей республики, а не только отдельных ее регионов. В этих целях европейские лидеры, и в первую очередь руководство Германии? могли бы, например, общими усилиями снять для Казахстана все ограничения на экспорт новейших технологий, которые до сих пор накладываются. Мы готовы в случае решения этого вопроса начать внедрение этих новейших технологий, в первую очередь в регионах компактного проживания немцев Казахстана.

Вопрос:

– Казахстан – многонациональная республика, в частности, половина ее населения – европейского происхождения. Как влияет этот фактор на вашу международную политику, включая "ближнее зарубежье"?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Наша задача состоит не в том, чтобы делить жителей республики по национальным признакам и для каждой группы выработать какую-то свою национальную программу. Все мы – граждане независимого Казахстана, а наш гражданский долг в том и состоит, чтобы республика стала цивилизованным, высокоразвитым государством, где жили бы мирно и счастливо все народы, его населяющие, каждая семья, каждый человек, независимо от национальности. В этом я вижу главную задачу и для себя как для Президента и гражданина. При этом мы, конечно, вовсе не игнорируем национальный фактор. То, что касается вопросов сохранения культуры, традиций, языка всех народов Казахстана не подлежит ни малейшему ущемлению. Естественно и то, что мы строим свои взаимоотношения с Россией, республиками Средней Азии с позиций сотрудничества, взаимопомощи, да и просто добрососедства. Иначе невозможно будет выжить сейчас ни нам, ни нашим соседям.

Однако я менее всего хочу, чтобы у немецкого читателя сложилось мнение, будто я рисую безоблачную картину связей Казахстана с бывшими союзными республиками. Распад Союза сопровождается большими катаклизмами как в экономической, так и политической сферах. Это не могло каким-то образом не отразиться и на наших взаимоотношениях. Не скрою, да вы это и сами знаете, одно время некоторые политиканствующие группы подняли так называемый территориальный вопрос с Россией. К счастью, не шовинисты и не националисты сегодня определяют политику России и Казахстана. И русским, и казахам делить нечего. Конструктивные силы и здравый смысл восторжествовали, обострившийся вопрос удалось снять. Путем консультаций, переговоров с российской стороной решаем и все дру-

гие проблемы. И сейчас, несмотря на экономическую и политическую ситуацию в СНГ, отношения Казахстана и России стабильны, развиваются. Мы заключили Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимопомощи. В нем четко обговорена незыблемость границ, мы стараемся подавать хороший пример другим республикам, снимая преграды в хозяйственной деятельности. Что отрадно – сейчас не только восстанавливаются разорванные горизонтальные связи между отраслями, предприятиями, но и рождаются новые формы контактов.

Вопросы:

– Недавно народу Казахстана предложен проект новой Конституции. Являлись ли для ее разработчиков примером конституции каких-либо стран? Все ли положения проекта Вы разделяете? Как складываются Ваши отношения с Парламентом в этом вопросе?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Можно согласиться с тем, что принятый в первом чтении Верховным Советом и вынесенный на всенародное обсуждение проект первой Конституции Казахстана не отвечает всем высоким требованиям. Действительно, в содержании документа присутствуют определенные нестыковки, кое-где страдает стиль его изложения. Однако я бы не стал выносить ему строгий приговор. В процессе подготовки проекта внимательно изучались не только тексты конституций зарубежных стран, но и материалы, связанные с их разработкой. Применительно к Германии знакомилась с трудами К. Хессе, Т. Маунца, Е. Штейна и некоторых других ученых, публикациями по истории Основного закона ФРГ, с теми сложностями, с которыми столкнулась Германия после военного периода при конструировании своего общественного и государственного строя.

Если вещи называть своими именами, то в Республике Казахстан фактически осуществляется конституционный перелом. От существования в условиях жестко централизованного бывшего СССР мы стремимся прийти к действительно суверенному по высочайшим международным меркам государству - члену мирового сообщества. От антагонистического неприятия частной собственности — к многоукладному хозяйству. От тоталитаризма — к свободе личности. От фальшивого провозглашения полновластия народа в условиях господства одной политической партии — к политическому плюрализму и открытой политической системе. Конечно, далеко не все готовы к столь резкому прорыву вперед. Поэтому главные сложности в принятии Конституции находятся в нас самих, в нашем сознании и представлениях о будущем. В нескольких словах о содержании проекта, его главных

идеях. Республика Казахстан определяется как суверенное, демократическое и унитарное государство. Высшей ценностью признается человек, его жизнь, свобода. Государство осуществляет свою деятельность в интересах гражданина и общества. Политическое многообразие в осуществлении государственной власти подкрепляется запретом на установление в качестве государственной идеологии политических партий и иных общественных объединений, в том числе религиозных. Государственная власть основывается на принципе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную.

Вполне естественно, что с отдельными положениями проекта мое мнение совпадает не полностью. В отдельных вопросах я придерживаюсь несколько иных позиций, чем некоторые члены Конституционной комиссии и депутаты Верховного Совета. Имею в виду последовательное проведение принципа всеобщего равенства прав и свобод граждан в условиях провозглашения национальной государственности, более радикального курса на построение президентской формы правления и обеспечения стабильности в деятельности высших государственных органов и независимости судов. Однако как председатель Конституционной комиссии и Глава государства, я несу ответственность за обеспечение конструктивной работы над Конституцией, исключая конфронтацию в Конституционной комиссии, Парламенте и нашем многонациональном обществе. Для меня это очень важно, и такую позицию я считаю единственно приемлемой.

Вопросы:

– Как лидер возрождающегося казахского народа Вы, конечно же, понимаете, что трудно жить народу одним днем, не имея национальной перспективы. Немцы, составляющие в Казахстане крепкую национальную диаспору, занимая третье место по численности среди народов, проживающих в республике, такой перспективы пока не имеют. Ваши сожаления, высказываемые в прессе по поводу растущей эмиграции немцев, проблемы не снимают. Видите ли Вы, господин Президент, возможность решения немецкого вопроса "в отдельно взятой стране", в Казахстане? И не кажется ли Вам, что Казахстан также частично ответственен перед этим народом, поскольку использовал его в виде дешевой рабочей силы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я понимаю всю сложность немецкой проблемы и неоднократно высказывался по этому поводу. Я действительно искренне сожалею по поводу выезда немцев из республики. Но давайте будем реалистично смотреть на вещи. Как решить проблему немцев в Казахстане, "в отдельно взятом

государстве", по вашему выражению. Создавать здесь автономию? Но ведь это будет такое же волюнтаристское решение, как в свое время депортация немцев! Возможна здесь автономия? Для этого ведь нет никаких основ — ни правовых, ни политических, ни этнических, в конце концов. Казахстан свой долг перед немецким населением выполнял и будет выполнять в полной мере. Это касается, прежде всего, культурной, языковой политики. Тут претензий никто никогда нам предъявить не может. И я хорошо знаю настроение немцев — обид на казахстанцев они не держат.

Теперь о так называемой ответственности Казахстана перед немцами за "эксплуатацию". Скажите, а разве казахи, русские, уйгуры, корейцы эксплуатировались не так же беспощадно, разве им перепали не крохи за свой труд? Кому предъявлять им счет? Да и кто его оплатит? Далее. Казахстан, что, настолько завез немцев, как и другие народы, в свои степи? У казахстанцев, что, была нужда в дешевой рабочей силе? Нам всем надо отдать себе отчет в том, что мы все вместе прожили нелегкую историю. Есть, как говорится, высший суд. На нем преступникам перед народами уже воздано. Если же мы будем в нынешней обстановке высказывать свои претензии тем людям, которые не имеют ни малейшего отношения к царившему в свое время произволу, то зайдем так далеко, что и текущими делами заниматься будет некому.

Но я, повторяю, понимаю необходимость решения немецкой проблемы. Только тут нужны политические методы, нужна совместная работа с российским руководством. Что касается Казахстана, то перед моей поездкой в Германию планируется встреча с представителями немецкой ответственности, на которой еще раз обсудим весь круг вопросов.

Вопрос:

– Господин Президент, Вас знают в республике и за ее пределами как сильного, рассудительного, здравомыслящего политика. Однако очевидно, что в вашем характере есть и такие черты, как резкость, вспыльчивость, а порой Вы проявляете и сомнения. Сверяете ли Вы свои действия по какому-либо политику, есть ли для Вас примеры для подражания?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Если бы я знал ответы на все вопросы, то, наверное, у меня не было бы поводов для сомнений, а тем более для резкости. К сожалению, мы живем в такое время, когда ситуация меняется чуть ли не каждый день. Возникает то одна, то другая головоломка. Приходится идти на ощупь во многих делах. Так что не грех иной раз и посомневаться, прислушаться к совету со стороны. Свои же недостатки я знаю. Что касается примеров для подражания, то вряд ли в той обстановке, которая царит сегодня в СНГ, в

республике, выручит опыт какого-либо политика. Надо, как говорится, вращаться корнями в эту землю, с детства дышать этим воздухом, знать людей, чтобы работать здесь. Но я, разумеется, всегда присматриваюсь к действиям крупных политиков. Общение с ними — большая школа.

Вопрос:

– И в заключение, господин Президент, несколько слов о себе, Вашей семье, друзьях.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мне пятьдесят два года. Много лет отдал производству, по профессии я металлург. В декабре прошлого года был избран на прямых выборах Президентом Казахстана. У нас с женой трое детей, есть внуки. Все мое время отдано работе. Жаль, но для общения с друзьями почти не остается времени.

Пользуясь случаем, я хотел бы передать через ваши издания всем гражданам Германии самые наилучшие пожелания. Все мы в Казахстане надеемся на успешное развитие двусторонних плодотворных контактов.

БЕСЕДА
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
И ПАРЛАМЕНТСКОГО ГОССЕКРЕТАРЯ ФРГ Х. ВАФФЕНШМИДТА
О СУДЬБЕ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАНЕ*

Алма-Ата, 17 – 18 сентября 1992 года

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Я благодарен Вам, господин Президент за то, что Вы нашли время для встречи со мной, и замечу сразу: я намерен говорить откровенно. Я прибыл сюда, чтобы изучить положение немцев в вашей стране. Этот вопрос очень интересует правительство Германии.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мне известно, что этот вопрос волнует Германию. Я думаю, что мы с Вами будем иметь возможность обсудить все подробно. Кое-какая информация, которой Вы располагаете, не соответствует действительности. Вы можете в этом убедиться при встрече с немцами в Карагандинской области или в других областях, где Вы пожелаете иметь встречу. Пожалуйста, этим Вы можете располагать. У нас в ведущих областях науки, литературы немало представителей из немцев. Двумя областями руководят представители немецкой национальности.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Но как Вы представляете последствия следующего факта?

В нынешнем году в Германию из Казахстана прибыло уже 60 000 немцев. Они приезжают не потому, что думают, что мы живем экономически лучше, а потому, что говорят: "Мы чувствуем себя притесненными, отодвинутыми на задний план, нам страшно". Никто необдуманно не пускается в дорогу. Мы немцам в СНГ выдали 200 000 разрешений о приеме в ФРГ, но они, тем не менее, не выезжают, потому что надеются, что ситуация и для них еще улучшится. Мы и сегодня утром разговаривали с людьми, которые говорят: "Мы хотели бы здесь остаться. Но надо делать добро людям, чтобы они остались". Я считаю это очень важным. Немцы, которые приез-

* Газета "Deutsche Allgemeine Zeitung", 19 сентября 1992 года.

жают к нам, снова и снова заявляют, что они чувствуют себя притесненными. Они рассказывают, что к ним в села из города приезжают люди и осаждают: "Вы — немцы, уезжайте, нам нужны ваши дома!".

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Во-первых, мне хотелось бы выразить свое мнение. Я отношусь крайне отрицательно к эмиграции немцев из Казахстана. Во-вторых, я вообще не принимаю информацию, которой Вы располагаете, о вытеснении немцев из Казахстана. Что касается выезда каждого отдельного человека, то за этим стоит индивидуальное решение. Я думаю, что задержка этого процесса зависит не только от Казахстана, но также от Германии и России. И здесь Россия, несомненно, играет большую роль.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Как это Россия?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Потому что, во-первых, решение о восстановлении немецкой автономии на Волге уже принято, но оно до сегодняшнего дня остается не реализованными.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Это не так.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Этот процесс осложняется.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Как это осложняется? Я в этом году неоднократно бывал на Волге и везде изучал ситуацию, поэтому у меня на этот счет свое мнение...

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Если бы восстановили автономию на Волге, тогда бы стало возможным снять с повестки дня очень многие вопросы, которые связаны с эмиграцией немцев с территории бывшего Советского Союза.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Я верю, что все то, что сейчас в Германии подготовлено во время обсуждения с Федеральным президентом, канцлером, представителями парламента и правительства, а также с представителями экономики и в федеральных землях, все это очень важно. Это весомые предложения.

Я могу Вас заверить, что в Германии сейчас очень заинтересованы в тесном сотрудничестве с Казахстаном.

Мне это известно, как члену Германского парламента и как госсекретарю. Но при этом сразу назову и центральную тему. Во время обсуждений, которые Вы будете иметь в Германии с представителями парламента, правительства и экономики, разговор обязательно коснется положения немцев в Казахстане.

Ответственные лица единодушны в том, чтобы мы сотрудничали, чтобы как можно большее число немцев видели в Казахстане свою родину и будущее для своей семьи.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Этого и мне хотелось бы.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Если наши цели совпадают, нам следовало бы обсудить, как их быстрее достичь. Вопрос не только в том, выедут немцы в Германию или останутся здесь. Миллион немцев в Казахстане — это большой мост для сотрудничества обеих стран. Заместителю Премьер-министра я уже сказал, что в составе моей делегации видные представители немецкой экономики. Они меня уже в пути сюда спрашивали: "Где находится компактные места проживания немцев? Мы очень заинтересованы в строительстве там предприятий".

И поэтому свой первый вопрос я адресую Вам. Что Вы собираетесь сделать, чтобы ситуация для немцев здесь улучшилась, чтобы у них была ясная перспектива в случае, если они останутся?

К концу августа нынешнего года еще 60 000 немцев прибыло в Германию из Казахстана.

Мы всегда спрашиваем их: "Почему вы приехали?". Они отвечают: "Материально мы обеспечены в Казахстане, у нас есть работа, еда, свой дом, но часто, как немцы, чувствуем себя притесненными. Нас притесняют не президент, не правительство, а там, где мы живем". И это правда. Печально, что люди не из материальных соображений, а по причине своего положения, как немцы, вынуждены выехать.

Я думаю, что многое Вам и самому известно как президенту своей страны. Но я хотел бы привести несколько примеров, о которых я услышал сегодня утром. Немцы, например, хотят иметь больше немецких школ, больше времени по телевещанию, хотят, чтобы велось преподавание на немецком языке, чтобы была возможность в немецком институте готовить преподавателей из немцев, хотят иметь больше земли и права национального меньшинства.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мне хотелось бы повторить: нам очень неприятно, что немцы эмигрируют. И это, мне думается, связано с облегчением законов об эмиграции.

Мне хотелось бы создать с Германией честное отношение, и я надеюсь быть понятым. Поэтому я буду с Вами совершенно откровенен. Немцы, живущие здесь, не вызывают у нас никаких политических проблем. Для меня как президента и для правительства Казахстана нет немецкой проблемы.

В Казахстане проживают представители почти 100 народов и национальностей. Но за время советской власти и тоталитаризма произошло такое, что казахи сейчас составляют меньше половины всего населения на своей собственной территории. Русские — примерно 33-34 процентов, 6 процентов – немцы, украинцы – тоже 6 процентов. Это главные национальности, проживающие здесь. Кроме того, у нас проживают 20 000 татар, 200 000 уйгуров, почти полмиллиона узбеков и представители других национальностей.

Исходя из того что половина бывших советских немцев проживает в Казахстане, здесь пытались создать автономию. Этот вопрос хотели решить, не посоветовавшись с самими немцами.

Политбюро партии пыталось создать эту автономию в древних исторических казахских областях, поэтому была большая негативная реакция населения. В то время вообще не было никаких проблем, и вдруг на ровном месте возникли межнациональные проблемы. И тогда сами немцы нам сказали: не надо этого делать. Пришлось решение Политбюро изменить. Я сам видел эти документы. Решение было принято по предложению Андропова. Мне хотелось бы, чтобы по этому вопросу у нас была полная ясность, чтобы вы знали нашу позицию.

Я всегда в своих выступлениях говорил, что немецкая автономия должна быть восстановлена на Волге, где она раньше была. Я не думаю, что все немцы переселятся туда из Казахстана, но по политическим причинам восстановление республики необходимо. Я неоднократно говорил об этом с Ельциным, и он был готов сделать этот шаг.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншmidt:

– Ельцин заключил со мной договор.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это мне известно. Но получилось так, что местное население снова выступило против этого.

Вы должны меня правильно понять. Я знаю ситуацию в Казахстане. Сами немцы не ставят вопроса об автономии в Казахстане, чтобы не обострять ситуацию. Наше законодательство и наш парламент твердо придерживаются того, чтобы сохранить целостность государства и избежать меж-

национальных проблем. Нынче мы не можем ставить этот вопрос. И все другие вопросы, относящиеся к этой теме, — все, что мы делаем, чтобы немцы здесь оставались, мы готовы обсудить вместе с вами, готовы сделать все возможное для улучшения ситуации.

Вы поставили некоторые вопросы, вот один — увеличение количества школ. У меня есть данные, что есть 271 немецкая школа.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Разрешите спросить? Господин Президент, вероятно, имеет в виду школы, в которых есть немецкие группы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это группы с немецким языком обучения как родным. Если немцы в каком-то, населенном пункте проживают компактно и хотели бы иметь школу, то пожалуйста, нет проблем.

Что касается телевидения, только в Казахстане организована программа телепередач на немецком языке. Телевидение у нас работает на шести языках. Я думаю, что вы должны понять и эту ситуацию.

Единственный немецкий театр в бывшем Советском Союзе находится в Казахстане. Единственная солидная немецкая газета издается тоже в Казахстане.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Разрешите спросить? Мы только что говорили с руководством немецкой редакции телевидения. Она привела веские аргументы, подтверждающие необходимость иметь больше времени для телевидения на немецком языке, чтобы использовать его для трансляции уроков немецкого языка.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да, это возможно. Этот вопрос мы, конечно, решим, как и проблему подготовки учителей в педвузах республики. Все вопросы, которые Вы поставили, решаемы.

Я думаю, что можно заключить специальное соглашение между Правительством Казахстана и Федеративной Республикой Германия.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Мы же не формалисты, мы ведь хотим поставить цели и достичь их. И, вероятно, это очень правильно, что мы продвигаемся вперед в экономическом секторе. Но я хотел бы еще раз вернуться к следующему вопросу.

Я согласен с тем, что хорошую политику между двумя независимыми странами можно проводить только тогда, когда видишь, что делает для

этого одна или другая сторона. В этом случае дружба может развиваться наилучшим образом.

Я хотел бы сказать еще несколько слов относительно немецкого населения в Казахстане. Мне приятно было услышать от Вас, что мы могли бы подготовить договор между Правительством Казахстана и Правительством ФРГ, совместно решить проблемы, стоящие перед немецким населением Казахстана. Это очень хорошо.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы это осуществим.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Я нахожу, что это очень важный шаг в области подготовки Ваших переговоров в Бонне. По просьбе Федерального канцлера Коля и министра иностранных дел Кинкеля сразу после моего возвращения я поставлю их в известность, о чем мы здесь договорились.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Было бы хорошо, если бы мы подписали во время визита эти документы, но, к сожалению, они еще не готовы.

Федеральный канцлер и я на первом этапе, может быть, сделаем совместное заявление о том, что наши правительства будут готовить соглашение об обеспечении равноправия, законных прав, не дискриминации немцев в Казахстане, о сохранении их языка, культуры. Это соответствует нашему законодательству, где сказано, что мы признаем равенство в правах всех народов. Таково первое мое предложение.

Если мы такое соглашение подпишем, то это позволит вам в Германии отказаться от некоторых льгот для немцев из Казахстана. Но при этом следует объявить, что эти льготы не вообще убираются, что они закрепляются за немцами здесь, в Казахстане.

Следующее мое предложение заключается в том, чтобы подумать о целевых кредитах для немцев в Казахстане, на которые мы, казахстанцы, дадим возможность начать собственное дело. Получение таких целевых кредитов обуславливалось бы обещанием на 5 лет не выезжать. Но эту идею надо продумать.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Мы в таких договорах не можем написать, что средства, которые специально выделяем немцам, приезжающим из Казахстана и других мест, теперь направим в другое русло, так как немцы-переселенцы никаких особых стимулов не получают. Когда они приезжают в Германию, их просто

включают в систему германского права и социальной помощи. Сделать, как Вы предлагаете, не позволила бы нам и наша Конституция, статья 116 Основного закона, которую мы должны выполнять.

Мы поняли друг друга. Цель у нас общая. И я думаю, что сотрудничество с отдельными правительственными структурами в интересах немецкого населения может происходить и без создания уже сейчас специальной комиссии.

Я раньше был шефом одного из городских управлений, и я всегда говорил, что в городской политике надо вести практические дела. Мы, например, поняли, что заместитель Премьер-министра, с которым встретимся сегодня после обеда, наш партнер по этому диалогу. Я это приветствую. Я хотел бы спросить, господин Президент, собираетесь ли Вы выступить на съезде немцев, который запланирован в Казахстане на октябрь?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Обязательно. Если в это время мне будет что сказать.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Но я думаю, что у Президента такой страны, как ваша, всегда есть, что сказать важное.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я имею в виду что-то конкретное.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Я считаю, увеличение времени теле вещания, например.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– И это тоже. А также о школах, учебниках и т. д.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– На этом съезде будут также несколько представителей нашего Правительства.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Это очень хорошо. Там мы могли бы обговорить их политические права, право наравне с другими избираться во все органы власти, в депутаты всех уровней. Все эти вопросы мы можем решить.

То, что Вас интересует, мы обговорили. Однако, решая эти вопросы, я должен сделать так, чтобы казахское население и другие казахстанцы восприняли это правильно. Если разовьются взаимовыгодные крупномас-

штабные экономические связи между нами и будет создан прекрасный фонд для решения всех остальных проблем, может, тогда мы и дальше пойдём. Я говорю только о взаимовыгодных отношениях, о предоставлении широких возможностей для немецкого бизнеса.

Первый вопрос. Мы знаем, что Правительство Федеративной Республики Германия зарезервировало для государств СНГ 5 миллиардов марок для оказания помощи. Установлены квоты. Почему в этих квотах определено Украине и Белоруссии по миллиарду, а Казахстану 200 миллионов? Я никак не могу объяснить это своему населению.

Деньги, которые получают Россия и Украина, уходят на продукты. А мы хотим на них закупать оборудование для совместных предприятий с нашими предпринимателями и создавать такие предприятия в местах компактного проживания немцев. Поэтому, когда будете передавать от меня привет господину Колю, заодно передайте мою просьбу, чтобы был отдельный меморандум о кредитной квоте Казахстану. И чтобы этот документ был принят параллельно с заявлением, которое мы сделаем. Здесь нет никаких моих амбиций. Это необходимо для решения того вопроса, что мы ранее обговорили. И там же надо решить вопрос о создании немецкого государственного банка. Можно это сделать совместно. Подготовить также решение о создании совместных предприятий.

Я думаю, что мы в документах запишем об оказании нам технической помощи. И об обучении наших людей у вас. И о реформе банковской системы. Нам очень хотелось бы изучить, как вы решаете вопрос приватизации, разгосударствления экономики в Восточной Германии. Я хочу просить Федерального канцлера, чтобы к нам приехала группа экспертов по разным вопросам строительства рыночной экономики.

Следующий вопрос. В вашей печати появилось сообщение о том, что Казахстан приглашает казахов из-за рубежа и выталкивает немцев. Я хочу полностью отвергнуть это и вообще расцениваю это как оскорбление Правительства Казахстана. Если Вы приведете мне хоть один пример, подтверждающий такое выталкивание, тогда я ничего не скажу.

Есть только один момент. Так получилось, что во время революции отсюда бежали казахи во все стороны мира. Потом второй раз бежали в период коллективизации. У людей отобрали скот, в 1932 – 1934 годах от голода погибли 40 процентов казахов. Таким образом, казахов сегодня везде много. За пределами Казахстана их проживает 4 миллиона. Мы их официально не приглашали. Монгольское правительство выталкивает сейчас казахов из страны, заставляет их покидать Монголию. Как мы должны вести себя в этой ситуации? Конечно, мы должны их принять, но это не имеет никакого отношения к немецкому населению. В Казахстане хватает места всем. Поэтому я прошу снять эту проблему.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Я с интересом выслушал Ваши объяснения и рад нашему сегодняшнему разговору. Во время Вашего визита в Бонн мы сможем уточнить некоторые мысли. И продолжить уже начатое. Теперь я хочу специально повести разговор о ваших экономических устремлениях. Я понимаю Вас, когда Вы говорите, что Вам нужны большие кредиты со стороны ФРГ, и у Вас на это есть серьезные причины. Это надо решить у нас, в нашем Правительстве. Я сообщу об этом Федеральному канцлеру и федеральному министру экономики, чтобы до Вашего визита в Бонн уже был готов конкретный ответ. Что же касается подготовки специалистов, то я Вам тоже обещаю, что мы вам поможем.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Нам нужен здесь маленький Эрхардт.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт:

– Нам его сегодня в ФРГ тоже часто не хватает.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я благодарю Вас, господин госсекретарь, за содержательную беседу. Передайте Федеральному канцлеру Гельмуту Колю привет и скажите ему, что мы готовы к конкретным шагам в сотрудничестве.

Госсекретарь ФРГ Х. Ваффеншмидт

– Я это с удовольствием сделаю. Примите, пожалуйста, господин Президент, мою искреннюю благодарность за откровенную и полезную беседу. До встречи в Бонне!

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ НЕМЕЦКОГО
НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ***

Алма-Ата, 18 сентября 1992 года

ЧТО ВОЛНУЕТ КАЗАХСТАНСКИХ НЕМЦЕВ

– ...Нужно сделать все, чтобы казахстанские немцы не покидали свои давно обжитые места. Выезд наших сограждан в ФРГ, на который каждый из них, безусловно, имеет право, для республики – большая потеря. И я намерен поднять во время визита в Германию вопросы, совместное решение которых помогло бы навсегда закрепиться на новообретенной родине представителям этого трудолюбивого народа.

...Часть ваших проблем, касающихся, к примеру, создания казахстанско-немецкого банка или открытия самостоятельного телевизионного канала, по которому вещание велось бы на немецком языке, я считаю вполне разрешимыми. По другим же – об учреждении единой для немцев ФРГ и СНГ газеты, установлении безвизового выезда на историческую родину для лиц немецкой национальности – я намерен вести переговоры с германской стороной.

*Газета "Казахстанская правда", 18 сентября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ГЕРМАНИЯҒА РЕСМИ САПАРЫ КЕЗІНДЕ БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Бонн, 22 қыркүйек 1992 жыл

– Германияға сапар аса мазмұнды бағдарлама бойынша жемісті де табысты өтуде.

Біз сапарды Германияның Федералдық Президенті Рихард фон Вайцеккермен кездесумен бастадық, содан кейін экономика министрі Юрген Меллеманмен келіссөз жүргіздік. Христиандық-демократиялық одақ пен Христиандық-әлеуметтік одақтың парламенттегі фракциясы төрағасының бірінші орынбасары Вольфганг Бечемен, "Дойче банк" басқармасының мүшесі Герхард Круппен және "Симене АГ" концерні басқармасының мүшесі Петер фон Сименспен сұхбаттастық.

Сұхбаттастардың бәрін, ТМД-дағы істің жайы, біздің іс-қимылымызда үйлестіру әрекеті бола ма? – деген мәселелер қызықтырды. Неміс сұхбаттастарымыз біздің экономикалық кеңес, мемлекетаралық банк одағын құру инициативаларымызбен таныс болып шықты және оған мақұлдаумен қарайды.

Сұхбаттар мен келіссөздердің маңызды тақырыптарының бірі Қазақстандағы немістердің жағдайы болды. Сұхбаттардың көрсеткеніндей, екі жақ неміс ұлтының азаматтары өздері туып-өскен өз Отанында қалғанына мүдделі. Біз Қазақстан мен Германия арасында әуе қатынасын ұйымдастыруға, балаларды мектептерде оқыту және олардың білім алуын одан әрі жалғастыру үшін жағдай жасалуына мүдделіміз. Біз сондай-ақ өзімізге неміс бизнесінің келуіне, немістер жинақы қоныстанған жерлерде кәсіпорындар салынуына мүдделіміз. Барлық осы мәселелер бойынша біз ең терең түсіністікте болдық.

ГФР-дің экономика министрі Юрген Меллеманмен сұхбат барысында Қазақстанға тегін ақша салу туралы және осы қаржыны немістер тұратын аймақтарда өнеркәсіпті дамыту үшін пайдалану туралы әңгіме болды. Ал олар іс жүзінде барлық жерде тұрады. Сондықтан бұл жалпы алғанда Қазақ-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 23 қыркүйек 1992 жыл.

стан үшін тиімді. Бұл мәселеде де біз толық өзара түсіністік таптық. Біз немістің "Гермес" қоры арқылы Қазақстанға осы мақсаттарға миллиард маркалық көмек бөлінетін болады деп күтеміз.

"Сименс", "Даймлер бенц" сияқты ірі компаниялар жүйесі бойынша экономиканың металлургия, мәшине жасау, отын-энергетика салаларындағы біздің қатынастарымыз дамиды болады. Біз неміс жағымен қол қоймақ болып отырған құжаттар іскер адамдарға даңғыл жол ашады, олар өзара тиімді жағдайда жұмыс істей алады.

Сұхбаттардың саяси бөлігі, атап айтқанда, неміс парламентарийлерімен сұхбат та ерекше маңызды болып көрінеді. Өйткені ынтымақтастық идеялары парламенттер арқылы да алға жылжуы керек, деп атап өтті ол.

"Дойче банк" басшылығымен өте қызықты сұхбат болды. Бұл банк жалпы алғанда бұрынғы КСРО-ның қарыздары бойынша ынтымақты жұмыс жүргізуде, сондықтан оның айқындамасын білу бізге өте маңызды. Қазақстанға банк жүйесін қайта құруда, адамдарды оқытуда зор техникалық көмек көрсетіледі. Қазақстан нақты жобалар ұсынған жағдайда банк оларға қомақты қаржы салуға әзір. Біз газ, мұнай, көмір және басқа позициялар бойынша осындай жобалар ұсынамыз, олар қазірдің өзінде бар.

Бүгін Боннда "Сименс" концернімен бас келісімге қол қойылды, онда осы заманғы медицина жабдықтарын, телекоммуникация құралдарын шығаратын кәсіпорындар, газбен жұмыс істейтін электр стансаларын салу туралы айтылған.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В ХОДЕ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В ФРГ*

Бонн, 22 сентября 1992 года

Визит в Германию проходит по крайне насыщенной программе плодотворно и успешно.

Мы начали визит со встречи с федеральным Президентом Германии Рихардом фон Вайцзеккером, затем вели переговоры с министром экономики Юргеном Меллеманом, беседовали с первым заместителем председателя парламентской фракции ХДС/ХСС Вольфгангом Бечем, членом правления "Дойче банк" Герхардом Круппом и членом правления концерна "Сименс Аг" Петером фон Сименсом.

Всех собеседников интересовало положение дел в СНГ, будет ли у нас координация действий. Немецкие собеседники были знакомы с нашей инициативой по созданию экономического совета, банковского межгосударственного союза и относятся к этому с одобрением.

Одной из важных тем состоявшихся бесед и переговоров было положение немцев в Казахстане. Как показали беседы, обе стороны заинтересованы в том, чтобы граждане немецкой национальности оставались бы на своей родине, где они родились и выросли. Мы заинтересованы в организации воздушного сообщения между Казахстаном и Германией, в создании условий для обучения детей в школах и дальнейшем продолжении ими образования. Мы заинтересованы также в приходе к нам немецкого бизнеса, строительстве предприятий в местах компактного проживания немцев. По всем этим вопросам мы нашли самое глубокое понимание.

В ходе беседы с министром экономики ФРГ Юргеном Меллеманом шел разговор о предоставлении безвозмездного денежного вклада в Казахстан и использовании этих средств для развития промышленности в регионах, где проживают немцы. А они практически проживают везде. Поэтому это выгодно в целом для Казахстана. В этом вопросе у нас тоже полное взаи-

*Газета "Казахстанская правда", 23 сентября 1992 года.

мопонимание. Мы ожидаем, что через немецкий фонд "Гермес" Казахстану будет выделена на эти цели миллиардная помощь.

По линии таких крупных компаний, как "Сименс", "Даймлер Бенц", будут развиваться наши отношения в металлургической, машиностроительной, топливно-энергетической отраслях экономики.

Документы, которые мы намерены подписать с немецкой стороной, откроют "зеленую улицу" для деловых людей, которые смогут работать на взаимовыгодных условиях.

Не менее важной представляется и политическая часть бесед, в частности с немецкими парламентариями. Ведь идеи сотрудничества должны продвигаться и через парламенты.

У меня состоялась весьма интересная беседа с руководством "Дойче банк". Этот банк в целом ведет солидарную работу по долгам бывшего СССР, и нам было очень важно знать его позицию. Казахстану будет оказана огромная техническая помощь в реорганизации его банковской системы, в обучении людей. При предоставлении Казахстаном конкретных проектов банк готов вложить в них значительные средства. Мы предоставим такие проекты по газу, нефти, углю и другим позициям, они уже есть.

Также сегодня в Бонне было подписано генеральное соглашение с концерном "Сименс", в котором говорится о строительстве предприятий по производству современного медицинского оборудования, средств телекоммуникаций, а также электростанций, работающих на газе.

Отношение к нам самое доброжелательное, немецкая сторона основательно подготовилась к визиту – это чувствуется во всем.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В ХОДЕ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА В ФРГ*

Бонн – Кельн, 22 сентября 1992 года

На встрече с канцлером ФРГ Гельмутом Колем.

– ...Подписанные сегодня нами документы являются солидной основой для развития равноправного, широкомасштабного сотрудничества между двумя государствами.

Это взаимодействие может внести реальный вклад в дело процветания народов, если будет наполнено полнокровным практическим содержанием.

Обе стороны придадут большое значение вопросам, связанным с проживанием в Казахстане граждан немецкой национальности. И я уверяю, что для обеспечения им возможности самореализации и проживания на территории Казахстана, который является их родиной, будут созданы все необходимые условия.

В этих целях Правительством будет разработана специальная программа, предусматривающая создание необходимых условий для развития национального языка, культуры и традиций, отправления религиозного культа.

* * *

На встрече в Немецком обществе внешней политики.

– ...Дело в том, что "хирургическая операция на теле единого экономического организма" проводилась главным образом политическим скальпелем, не всегда учитывающим расчеты экономистов-профессионалов.

До сих пор иллюзорная уверенность в возможности быстрого удовлетворения своих устремлений, не учитывающая реальной экономической взаимосвязи, мешает реализации объективной интеграционной тенденции независимых республик бывшего СССР.

Газета "Казахстанская правда", 24 сентября 1992 года.

Нам же, как многократно показывала история, противопоказаны скачки и эксперименты. Нужна последовательная эволюция на основе идеологии здравого смысла.

* * *

На встрече с видными представителями делового мира ФРГ в Восточном комитете германской экономики в Кельне.

– ...Без тесного сотрудничества с индустриальными державами, без широкого привлечения иностранных инвестиций в Казахстане не удалось бы быстро решить стоящие экономические проблемы.

И мы предлагаем большому, среднему и малому бизнесу Германии самое широкое сотрудничество.

Краткая формула наших совместных шагов могла бы выглядеть следующим образом: "изучение – коммуникации – капитал".

Первый шаг мог бы включать активное совместное изучение проблемы инвестиций и поиск ее решения. Затем можно было бы приступить к разработке и совместной реализации крупных проектов, нацеленных не только на инвестиции в сырьевые и ресурсодобывающие отрасли, но и в сферы высоких технологий.

Мы идем к вам не с протянутой рукой, не ищем односторонней выгоды, а приглашаем к взаимовыгодному и равноправному партнерству.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ФРАНЦИЯҒА РЕСМИ САПАРЫ КЕЗІНДЕ
ФРАНЦИЯ ПРЕЗИДЕНТІ ФРАНСУА МИТТЕРАНМЕН ЕКЕУАРА
КЕЗДЕСУ БАРЫСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ**

Париж, 24 қыркүйек 1992 жыл

Франция Президенті Франсуа Миттеранмен кездесуде:

– Біздің Францияға сапарымыздың тарихи маңызы бар, өйткені бұл – біздің еліміз тәуелсіздікке ие болғаннан кейінгі тұңғыш осындай сапар. Бүгін, біз Париж хартиясына қол қойдық, сөйтіп өз мойнымызға Қазақстанның жалпыеуропалық процеске қатысуынан туындайтын міндеттемелер алдық.

Бүгін қол қойылған Қазақстан-француз шартының да Қазақстан үшін зор маңызы бар, ол екі ел арасындағы ынтымақтастықты барлық салада дамыту үшін кең өріс ашады.

Аса зор табиғи байлықтарға ие Қазақстан мен ең осы заманғы техника мен технологияға ие Франция өз күш-жігерлерін біріктіріп, біздің халықтардың әл-ауқатын едәуір арттыруға жәрдемдесе алады.

Бүгін Франция мен Қазақстан қол қойған шарт, біздің қатынастарымызда мүлдем жаңа кезеңді ашады, кең көлемді іскерлік байланыстар құру үшін негіз қалайды. Француз кәсіпкерлерімен бірлескен жұмыс үшін жол ашу – сапардың басты міндеттерінің бірі осы. Мұндай ынтымақтастықтың тәжірибесі қазірдің өзінде бар. Француздың "Элф-Акитэн" мұнай компаниясымен жасасылған ірі келісімшартты еске алсақ та жеткілікті. Ұқсату және тамақ өнеркәсібі саласында француздың басқа да кейбір фирмаларымен келісімдер жасалып қойды.

Журналистер қойған бірқатар сұрақтар егеменді Қазақстанның сыртқы саясатындағы басым бағыттарға арналды.

– Босфор бұғазының еуропалық жағалауында аз ғана аумағы бар Түркия сияқты, Қазақстанның да Жайық өзенінің арғы жағында кішкене жер бөлігі бар және менің елім де жалпыеуропалық процеске өзін қатысты деп санайды. Қазақстан өзінің халықаралық рөлін ең алдымен екі құрлықты байланыс-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 25 қыркүйек 1992 жыл.

тырушы буын болудан көреді. Әрине, қазақтар – мұсылмандар, ұзақ уақыт бойы арада тұрған "темір перде" бізді ислам әлемінен бөліп тастаған болатын. Сондықтан қазақтардың бүгін осы мәдениетке ұмтылуының өзі табиғи нәрсе.

Біз өркениетті саясат жүргізетін боламыз, барлық елдермен, мейлі Азияның немесе Еуропаның мемлекеттері болсын, барлығымен өркениетті өзара тиімді саяси және экономикалық қарым-қатынас жасамақпыз. Біз үшін ең бастысы – адам мүддесі. Содан кейін барып, ұлттық мүдде тұрады.

Бұл орайда, бұрынғы КСРО мемлекеттері арасындағы қатынастар туралы егжей-тегжейлі айтатын болсақ, тәуелсіз Қазақстан өзінің алғашқы халықаралық шартына Ресеймен қол қойғаны есте болуы керек. Мен Қазақстан халқының Ресей халқымен тарихи және географиялық ортақ мақсаттары бар деп санаймын. Біз үшін кең көлемді болашақта Ресеймен арадағы игі қатынастар басым бағыт болып табылады. Толық өзара түсіністік, екі ел арасындағы ізгі жақын қарым-қатынастар – біздің бір-бірімізге қол ұшын бере отырып, алға жылжуымызға мүмкіндік беретін тату көршіліктің құралы.

Біздің шекараларымыз ортақ, қорғаныс кеңістігіміз де ортақ, сондықтан мұның бәрі сақталуы тиіс.

Мен қазір бұрынғы КСРО-ның кейбір жерлерінде орыстарға қатысты байқалып отырған келеңсіз көзқарастармен келіспеймін. Орыстар да, қазақтар да тоталитарлық режимнен бірдей зардап шекті. Егер бүгін Ресей демократия орнату туралы ниет білдірсе, оған тек табыс тілеп, ресейліктерге бұл қиын жолда жан-жақты қолдау көрсету қажет.

...Өмірдің өзі Қазақстан-француз қатынастарын жаңа принципті негізде едәуір жаңартуды талап етіп отыр. Бұл екі елдің бірін-бірі жақын білуіне, саяси және сауда-экономикалық байланыстарды едәуір кеңейтуіне мүмкіндік береді. Біз өзімізді ашық қоғамды жақтаушылар деп жарияладық және Қазақстанның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына тезірек бірігуіне, барлық ықтимал әріптестерімізбен өзара тиімді ынтымақтастықты жолға қоюға мүдделіміз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В ХОДЕ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА ВО ФРАНЦИЮ*

Париж, 24 сентября 1992 года

На встрече с Президентом Франции Франсуа Миттераном.

– ...Наша поездка во Францию имеет историческое значение, поскольку это первый такой визит после обретения нашей страной независимости.

Сегодня мы подписали Парижскую хартию, взяв, таким образом, на себя обязательства, которые вытекают из участия Казахстана в общеевропейском процессе.

Огромное значение для Казахстана имеет и подписанный сегодня казахстано-французский договор, который открывает широкие перспективы для развития сотрудничества между двумя странами во всех областях и, прежде всего, экономического сотрудничества.

Казахстан, обладающий огромными природными богатствами, и Франция, располагающая самой современной техникой и технологией, объединив свои усилия, могут способствовать значительному повышению благосостояния наших народов.

* * *

На пресс-конференции.

Вопросы:

- Каковы цели вашего визита? Каковы первые впечатления от переговоров с французским руководством? Каковы основные направления политики Казахстана?

Н. А. Назарбаев:

– Подписанный сегодня Францией и Казахстаном договор открывает совершенно новый этап в наших отношениях, создает основу для создания широких деловых связей. В этом заключается одна из главных задач визита – открыть путь для совместной работы с французскими предпринимателями.

Газета "Казахстанская правда", 25 сентября 1992 года.

Опыт такого сотрудничества уже есть, достаточно вспомнить о крупном контракте с французской нефтяной компанией "Элф-Акитэн", уже заключены соглашения и с некоторыми другими французскими фирмами в обрабатывающей и пищевой промышленности.

Среди аспектов сотрудничества с Францией, которые особо интересуют казахстанскую сторону, важными являются такие, как обучение кадров и реорганизация банковской системы, помощь в проведении приватизации, военное строительство, космические исследования, атомная энергетика.

Вопрос:

- Каковы главные приоритеты внешней политики суверенного Казахстана?

Н. А. Назарбаев:

– Подобно Турции, имеющей небольшую часть территории на европейском берегу Босфора, у Казахстана тоже есть полоска земли за рекой Урал. И моя страна считает себя подключенной к общеевропейскому процессу, но, конечно, в первую очередь не в силу географической ситуации, а потому, что рассматривает себя как одного из правопреемников СССР.

В целом геополитическое положение Казахстана, который простирается от Каспийского моря до Иртыша, таково, что через него ведут все пути из Европы в Азию. Поэтому Казахстан видит свою международную роль, прежде всего, в качестве связующего звена между двумя континентами.

Конечно, казахи – мусульмане, и долгое время "железный занавес" отделял нас от исламского мира, и сегодня тяготение казахов к этой культуре естественно. Но это не означает, что мы намерены делать какой-то "крен" в сторону ислама. Мы будем вести цивилизованную политику, строить цивилизованные, взаимовыгодные политические и экономические отношения со всеми странами – будь то государства Азии или Европы. Для нас приоритет – это интересы человека, а за ними уже идут национальные интересы.

Касаясь же вопросов о взаимоотношениях между государствами бывшего СССР, надо помнить, что первый международный договор независимый Казахстан подписал с Россией. Я считаю, что народ Казахстана исторически и географически имеет общие цели с российским народом. Добрые отношения с Россией в широкой перспективе – для нас приоритетное направление. Полное взаимопонимание, добрые, близкие отношения наших двух стран – это то средство, которое позволит нам двигаться вперед, помогая друг другу.

У нас общие границы, общее оборонное пространство, и все это должно сохраниться.

В то же время я не согласен с проявляющимся у нас сейчас кое-где в бывшем СССР негативным отношением к русским. Ведь и русские, и казахи одинаково страдали от тоталитарного режима. Если сегодня Россия заявляет о намерении строить демократию, ей следует только желать успеха и всячески поддерживать россиян на этом трудном пути.

* * *

На обеде в Елисейском дворце.

– ...Жизнь требует значительного обновления казахстанско-французского диалога на принципиально новых основах. Это даст возможность двум странам ближе узнать друг друга и значительно расширить политические и торгово-экономические связи.

Мы провозгласили себя сторонниками открытого общества и заинтересованы в скорейшем интегрировании Казахстана в мирохозяйственные связи, в налаживании взаимовыгодного сотрудничества со всеми потенциальными партнерами.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
В ХОДЕ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА ВО ФРАНЦИЮ***

Париж, 24 сентября 1992 года

На встрече с мэром Парижа Жаком Шираком.

– ...Мы реалисты и понимаем, что путь, на который вступил суверенный Казахстан, тернист. Но мы тверды в своих намерениях сделать Казахстан по-настоящему демократическим, чтобы его народ обрел подлинную свободу.

Успех начатых в нашей стране преобразований будет в немалой степени зависеть от позиции наших зарубежных друзей и партнеров. Мы рассчитываем на активное содействие деловых кругов Франции в реформировании казахстанской экономики: выгода от этого будет обоюдной.

Я благодарен Парижу и Франции, принявшим в свое время тысячи наших соотечественников, которые вынуждены были покинуть Россию и Казахстан после Октябрьской революции... Низкий поклон за это Франции и Парижу.

* * *

На встрече с Премьер-министром Франции Пьером Березоуа.

– ...Ход переговоров в Париже показывает: французская сторона так же, как и казахстанская, искренне стремится к сотрудничеству.

Со своей стороны могу сказать, что мы создадим все условия для привлечения в Казахстан французских предпринимателей и стимулирования их деятельности.

* * *

На встрече с представителями деловых кругов Франции в Национальном совете французских предпринимателей (НСФП).

*Газета "Казахстанская правда", 26 сентября 1992 года.

– ...Одной из приоритетных задач, стоящих сегодня перед Казахстаном, является быстрейшая интеграция республики в мировое экономическое пространство.

Для этого у Казахстана есть, во-первых, колоссальный сырьевой, промышленный, сельскохозяйственный и кадровый потенциал. Во-вторых, стабильная и позитивная общественно-политическая обстановка, способствующая активному проведению рыночных реформ. В-третьих, твердая убежденность руководства республики в необходимости перехода к рыночным формам хозяйствования, развитию предпринимательства, приватизации государственной собственности, созданию самой благоприятной среды для деятельности зарубежных фирм и привлечения иностранных инвестиций.

Республика обладает уникальными запасами каменного угля и железной руды, а также месторождениями хромитов, вольфрама, свинца, цинка. На западе Казахстана расположен богатейший нефтегазоносный район. Цветная и черная металлургия — одна из ведущих отраслей промышленности, Казахстан — крупнейший поставщик сельскохозяйственной продукции.

Однако, говоря о большом потенциале полезных ископаемых, мы не думаем о его разбазаривании путем продажи в первоначальном виде. Казахстан ставит задачу торговать не нефтью, а продуктами ее переработки, не медью, скажем, а кабелем. Это позволит не только существенно повысить экспортный потенциал республики, но и в дальнейшем перейти к следующему этапу — формированию высокотехнологичных производств. Имея сырье, мы потенциально способны расширить свое присутствие на мировом рынке и в два-три года удвоить экспорт.

Что касается благоприятной общественно-политической обстановки в республике, то, отметил он далее, у нас проживают более ста национальностей. И живут в мире и согласии. Казахстана не коснулись братоубийственные конфликты, и за этим стоит кропотливая работа Правительства по поддержанию мира и согласия.

Парламентом республики принят пакет законов об экономической реформе, где предусмотрены меры по стимулированию свободной конкуренции, приватизации, расширению самостоятельности предприятий и фирм, ограничению монополистической деятельности производителей и органов государственной власти. Одобрены законы о защите иностранных инвестиций и концессий, об основных принципах внешнеэкономической деятельности, о свободных экономических зонах, которые обеспечивают достаточно благоприятный режим для зарубежных инвесторов. Например, установлено, что иностранное инвестирование разрешено в любых сферах хозяйственной или иной деятельности. Можно также создавать предприятия полностью на иностранном капитале. Благодаря всему этому в Казах-

стане, во внесударственном секторе, функционируют 35 акционерных обществ, 70 межотраслевых и внешнеэкономических ассоциаций, около 30 концернов и консорциумов, 120 коммерческих банков, 60 бирж. Подписаны соглашения о создании совместных предприятий с такими крупными компаниями мира, как "Шеврон" (США), "Элф-акитэн" (Франция), "Бри-тиш Газ" (Великобритания).

Я знаю, что представители делового мира Франции в бизнесе не новички. Каждый из вас имеет богатый опыт международного делового сотрудничества. Этот опыт, а также объективная оценка политической и экономической ситуации, сложившейся в Казахстане, должны вам подсказать: вложение капиталов в нашу экономику – дело надежное и выгодное. Я говорю вам, господа: добро пожаловать в Казахстан.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
РОССИЙСКИМ ЖУРНАЛИСТАМ*

Москва, 27 сентября 1992 года

Вопрос:

– Как отнеслись руководители ФРГ и Франции к вопросу об отсрочке выплаты внешнего долга бывшего СССР?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– И канцлер Гельмут Коль, и Президент Франсуа Миттеран с пониманием отнеслись к пожеланиям об отсрочке выплаты внешнего долга бывшего СССР. Это чрезвычайно важно для всех стран СНГ.

Вопрос:

– Каков самый значимый результат Вашей поездки в ФРГ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Значимым результатом поездки является то, что Бонн выразил готовность оказать помощь, в том числе и безвозмездную, миллиону немцев, проживающих на территории Казахстана.

Вопрос:

– Какова Ваша оценка обращению Президента Б. Ельцина к лидерам стран СНГ?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Высказанная в документе идея о содружестве "различных скоростей" – наша общая мысль. Никого не надо насильно тянуть в СНГ.

Действительно, одни государства более готовы к интеграции, другие – менее. В этой связи одни могут входить в Содружество как ассоциированные члены, другие – как наблюдатели. Но преимущества интеграции необходимо использовать.

*Газета "Казахстанская правда", 29 сентября 1992 года.

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГАЗЕТЕ "ДОЙЧЕ АЛЛЬГЕМАЙНЕ ЦАЙТУНГ"*

Алма – Ата, сентябрь 1992 года

Беседу вел К. Эрлих

Вопрос:

– Господин Президент, как Вы оцениваете результаты Ваших переговоров с руководством Германии и Франции?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы подписали очень важные документы, заложили основу для плодотворного сотрудничества. С Президентом Миттераном подписали договор о дружбе, сотрудничестве и взаимопонимании. Суть его следующая: он открывает возможности заключения договоров по всем направлениям экономического сотрудничества.

С руководством, как Франции, так и Германии, мы заключили договор о взаимной защите инвестиций. Это значит, что инвестор, намеревающийся работать в Казахстане, получит гарантию, что большая часть его инвестиций будет гарантирована государством. Это дает ему возможность смело работать на нашем рынке.

С господином Колем мы договорились об оказании безвозмездной помощи. Эти средства привлечь для того, чтобы создать сеть малых предприятий, на которых бы работали граждане немецкой национальности. Теперь нам нужно приступить к осуществлению этих договоренностей.

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, когда мы беседовали с жителями Германии и Франции и спрашивали, что такое на их взгляд Казахстан, кто его президент, из 10 опрошенных девять не знали ответа на этот вопрос...

*Газета "Deutsche Allgemeine Zeitung", 3 октября 1992 года.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Одна из задач наших официальных визитов, которые мы совершаем по приглашению этих государств, состоит в том, чтобы представить Казахстан. Мы не жалеем ни времени, ни сил, чтобы встретиться с широким кругом людей, особенно деловых, и рассказать о Казахстане. Конечно, мы не имеем пока корреспондентских пунктов, своих газет для того, чтобы больше рассказывать о Казахстане. Все узнают в печати о Казахстане из моих визитов и визитов других руководителей республики. Может быть, нам нужно создать специальный печатный орган для распространения за границей. Почему не создать хорошо иллюстрированный журнал "Казахстан"? Есть журналы "Америка", "Китай", "Корея". Это известно. В этом направлении нужно активно поработать. Главная пропаганда заключалась бы в том, чтобы иностранный инвестор пошел к нам в это трудное время, именно он будет нашим самым надежным пропагандистом. Это главное, об этой стороне пропаганды надо подумать.

Вопрос:

– В одном из своих выступлений Вы сказали, что визит служит для того, чтобы снять подозрительность. Что Вы имели в виду?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– До сих пор задаются вопросы о ядерном оружии, какова будет обстановка внутри Казахстана, на чем основывается политическая стабильность в республике. Стабильность мы строим на апробированной основе — на равенстве всех граждан Казахстана. Западные бизнесмены говорят, что хотят иметь дело, прежде всего, с Казахстаном именно потому, что видят последовательность курса экономической реформы, политическую стабильность, межнациональное согласие. Я об этом говорю очень часто, не потому что мне хочется об этом говорить. Это объективность, за что нас уважают. Это надо иметь в виду всем.

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, по пути в Германию Вы сделали остановку в Москве, где встретились с Президентом РФ Борисом Ельциным. Какие вопросы обсуждались Вами с Президентом России?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы обсуждали целый блок вопросов, вытекающих из договора между Россией и Казахстаном, ратифицированного нашими парламентами. Поднимались вопросы по углублению экономической интеграции, интеграции в военной области, политической. А также текущие моменты: уборка хлеба,

цены на энергоносители и, конечно, главное — мои предложения, которые я внес для встречи в Бишкеке.

Мы согласовали с Президентом Ельциным и внесли предложения лидерам всех других государств, чтобы перенести эту встречу на 9 октября, поскольку на сегодняшний день документы еще не подготовлены. Это соглашения о банковском союзе в единой рублевой зоне, об экономическом координационном совете и Уставе СНГ.

Я консультировался с руководителями России, Белоруссии, Узбекистана, Кыргызстана и Армении. Думаю, что эти государства будут активно поддерживать эту идею.

Вопрос:

– Вы на время отложили тему о конфедерации или отказались от нее?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Речь о конфедерации сегодня не идет. И я никогда не говорил об этом. Это вы, журналисты, придумали. Речь идет о том, чтобы дать СНГ нормальное дыхание, чтобы оно начало функционировать, и принимаемые нами документы, наши подписи как-то работали.

Мы должны задействовать хозяйственный суд, который вправе налагать штрафные санкции по отношению к сторонам, не выполняющим договорные обязательства. Если будет также экономический совет, то будет орган, который будет отслеживать договоры и взаимоотношения между предприятиями, между правительствами. Я рад, что теперь будет межпарламентская ассамблея, поэтому до конфедерации еще далеко. Речь идет о том, чтобы работать так, как это делается во всем цивилизованном мире. Я всегда привожу в качестве примера Западную Европу, американский континент, где происходят такие же интеграционные процессы.

Нам, в странах СНГ, имеющим более тесные связи, чем таковые имеются в других государствах, нет смысла и далее расходиться, чтобы экономика продолжала падать.

Я уже читал в прессе о себе, что выступаю, чуть ли не за новый СССР. Нет у меня таких мыслей. Я считаю, что если сегодня будут самые тесные экономические, политические и военные связи, союз заработает, как положено. Это будет способствовать улучшению межнациональных отношений. И мы совместно будем разрешать все конфликты, которые имеются у нас. Улучшится и общий психологический климат.

Вопрос:

– Говоря о конфликтах, Вы, конечно же, не в последнюю очередь имеете в виду Таджикистан, где сегодня присутствуют вооруженные силы ряда стран СНГ, в том числе и Казахстана?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Да. Сегодня там находится 20-я российская дивизия. Я считаю, что она там должна оставаться. Но ее нужно укомплектовать контингентом войск из России, Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, а может быть, и таджикским контингентом в равных пропорциях. Чтобы там была интернациональная дивизия. Я думаю, что это отвечает интересам таджикского народа. Очень сожалею, что там имеют место межобластные конфликты и гибнут люди. Господин Искандеров, который сегодня исполняет обязанности Президента Таджикистана, говорит о том, что ситуация меняется к лучшему.

У Таджикистана нет своей армии. Казахстан, как известно, создал свои собственные вооруженные силы. Сегодня мы имеем военно-воздушные силы, сухопутные войска и войска ПВО. Таджикистан входит в наш оборонный союз, и мы должны вместе решать все вопросы.

Вопрос:

– С Россией, вероятно, у Вас, господин Президент, имеется взаимопонимание?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы находимся в едином оборонном союзе и вместе решаем, где размещать какие войска, какой контингент войск Казахстана размещать, может быть, на территории России и какой российский контингент на территории Казахстана. Мы эти вопросы обсуждали с Ельциным. У нас полное взаимопонимание.

Со стороны некоторых государств есть неприятие этой идеи. Им кажется, что идет возрождение империи. Наши независимые суверенные государства могут и должны строить самые тесные отношения во всех областях жизни.

Вопрос:

– Насколько, по Вашему мнению, конфликт в Таджикистане опасен для всего Среднеазиатского региона?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Скажу прямо: конфликт опасен тем, что если там исламский фактор возьмет верх (я далек от мысли, что ислам следует представлять только экстремистским течением), то это скажется на политическом климате всего Среднеазиатского региона.

Казахстан не имеет общей границы с Таджикистаном. Но есть опасность, что этот конфликт может перекинуться в соседние республики. Думаю, нам

нужно находить разумные пути, чтобы не допустить столкновения между республиками. Поэтому мы все заинтересованы, чтобы конфликт прекратился, и там установилась власть. А собственными силами Таджикистану не справиться. И с его согласия мы предприняли все меры для нормализации обстановки в этой республике.

Вопрос:

– Сегодня много дискуссий по поводу ввода собственной валюты в странах СНГ. Какова Ваша позиция, господин Президент?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я выступаю за единую рублевую зону. Поэтому я внес предложение о создании банковского союза для тех, кто останется в этой зоне. Я открыто хочу сказать, что на заседании в Бишкеке мы должны четко определиться, кто останется в таком союзе, а кто нет. Кто не подпишет межбанковского союза, должны составить особую группу, с которой надо строить особые отношения. А входить в союз они могут и с собственной валютой.

Вопрос:

– И возвращаясь к Вашему визиту в Германию и Францию... С чего начинать будете работу по результатам поездки?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– С конкретной практической работы. Причем с обеих сторон. В связи с этим по приезду домой мы составим по всем этим вопросам конкретную программу от имени Правительства и назначим ответственных лиц с тем, чтобы начинать работу и действовать. Это основа соглашений. Из этих основ будут исходить конкретные договоры между нашими министерствами, правительственными кругами. Думаю, заинтересованность взаимная, так что — меньше слов и больше дела.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ПРЕЗИДЕНТОМ ФИНЛЯНДИИ М. КОЙВИСТО*

Алма-Ата, 29 сентября 1992 года

– ...Я полностью удовлетворен итогами переговоров, так как достигнутые договоренности основаны на принципах ООН и СБСЕ, создают эффективно действующую основу для взаимовыгодного сотрудничества.

Помимо подписанных документов во время переговоров мы обменялись мнениями по животрепещущим проблемам современности, в том числе горячим точкам – Нагорный Карабах, Таджикистан, Восточная Европа.

Наши мнения были едины в том, что необходимы совместные усилия в ликвидации этих горячих точек. И подписанные нами документы расценены как новая основа для будущих отношений двух государств.

* * *

По окончании переговоров была проведена пресс-конференция для казахстанских и иностранных журналистов.

Вопрос:

– На каких условиях будут строиться отношения с финскими партнерами?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан приглашает финских партнеров к инвестициям в экономику Казахстана, гарантируя законную защиту.

Мы хотим изменить структуру экономики.

Республика призывает сохранить традиционные отношения, а они, надо сказать, были не такими уж узкими. Пытаемся увлечь финнов перспективой разработки минерального сырья. Призываем вкладывать средства таким образом, чтобы получать здесь продукцию, продавая ее под маркой финс-

Газета "Казахстанская правда", 1 октября 1992 года.

ких компаний, предлагаем перерабатывать сельскохозяйственное сырье. Просим из нашего хлопка, шерсти и кожи изготавливать конкурентоспособные на мировом рынке товары. Хотим пригласить к совместной реконструкции легкой промышленности... И все это на условиях: выгодно вам и нам.

Вопрос:

– Не распространится ли пожар, который разгорелся на таджикской земле, на территорию Казахстана?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Обстановка в Казахстане стабильная. Наша республика придерживается политики равенства всех народов, строительства общей родины для всех граждан, невзирая на национальность.

Вопрос:

– Каково будущее Содружества?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Хорошо, что оно есть. Задача же сегодняшнего дня – сделать СНГ гибким и жизнеспособным, а содружество – многоступенчатым.

Вопрос:

– Как можно предотвратить конфликты на земле?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Сейчас появилась глобальная возможность предотвращения конфликтов на земле. И связана она с организацией Конференции доверия на Азиатском континенте.

Среднеазиатские республики, Казахстан, Иран, Турция, Пакистан поддерживают это мое предложение, с которым я выступил в Хельсинки. Сегодня идет работа по включению в процесс Китая, Индии, России, Японии и Кореи... И если конференция состоится, то конфликты можно будет погасить. И тогда... Конференция по мерам доверия в Азии и СБСЕ будет способствовать предотвращению конфликтов...

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ДҮНИЕЖҮЗІ ҚАЗАҚТАРЫ ҚҰРЫЛТАЙЫНЫҢ САЛТАНАТТЫ МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Алматы, 30 қыркүйек 1992 жыл

Қадірменді қауым! Алыстан келген ағайын! Ардақты отандастар!

Бүгінгі күн – ерекше күн. Орта толды деген осы. Дәл осынау сәтте өзін қазақпын деп сезінетін әрбір адам жүрегі лүпілдеп, атамекеніне, тәуелсіз Қазақстанның астанасы Алматыға көз тігуде. Өйткені мұнда дүние жүзінің түкпір-түкпіріндегі исі қазақ атаулының өкілдері тұңғыш рет бастарын қосып, алқалы жиын, салтанатты мәжіліс – Құрылтайға жиналып отыр. Күні кеше ғана мұндай болады деген ой көбіміздің қиялымызға да кірмеген шығар. Енді, міне, аңсаған арманның тағы біріне қол жеткіздік. Сан ғасырға созылған отаршылдықтың бұғауынан босанып, таяуда ғана тәуелсіздік алса да, қысқа мерзім ішінде бүкіл айдай әлем түгел мойындап, абыройы асып үлгірген Қазақстан жұртшылығы сіздерді, ардақты ағайын, туған жерде құшақ жая қарсы алып жатқанын өздеріңіз көріп отырсыздар.

Мен республика Президенті ретінде бәріңізді Дүние жүзі қазақтары Құрылтайының салтанатты ашылуымен шын жүректен құттықтаймын! Баршаңызға: "Туған жерге қош келдіңіздер!" – деймін.

Төрткүл дүниенің түкпір-түкпірінен қарлығаштай ұшып келген көңілдеріңіз үшін, қайда жүрсеніздер де атамекен мен атажұртқа деген сағыныш пен сүйіспеншілікке толы перзенттік пейілдеріңізді сақтағандарыңыз үшін ризашылық білдіреміз. Сіздер арқылы бүкіл әлемдегі қазақ бауырларымызға ыстық сәлемімізді жолдаймыз! Жер бетіндегі бар шаңырағымыздың бәрінің де бақыты асып, ырыздығы тасысын дейміз.

Ардақты ағайын! Осындай жүрек толқытар салтанатты сәтте, тарих шежіресіне енетін ерекше күнде біз өткеніміз бен бүгінімізге, ертеңгі болашағымызға ойша көз жіберіп, барымыз бен жоғымызды, тапқанымыз бен жоғалтқанымызды көңіл таразысына салғанымыз орынды болатын сияқты.

Қазақ халқы – тамырын жеті қабат жер астына жіберген алып бәйтеректей, өзегін ғасырлар тереңіне тартып, осынау қасиетті ұлы даласынан та-

* Назарбаев Н. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: "Қазақстан", 1996. – 640 б.

бан аудармай, дауылдармен алысып, тағдырымен қарысып, өсіп-өркендеп келе жатқан байырғы халық. Оның тарихы, кейбіреулер айтып жүргендей, кешегі Қазақ хандығы шаңырақ көтерген XV ғасырдан басталмайды. Хандықтың құрылуы бір басқа, халықтың қалыптасуы бір басқа. Бүгінгі қазақ халқы сонау есте жоқ ескі замандарда-ақ тұлпарларының тұяғымен дүниені дүр сілкіндірген көне сақтардың, ежелгі ғұндардың, байырғы түріктердің ұрпағы, үлкен үйдің қара шаңырағын атажұртта сақтап қалған халық. Бұл – ескіден қалған көне жәдігерлер, сақ заманының куәгері "Алтын киімді адамның" алтын тостағанындағы және Түрік қағанатының тарихын танытқан Орхон-Енисей мен Талас жазбалары дәлелдеген шындық.

Өздеріңіз білесіздер, кейіннен біздің халқымыздың құрамына кірген тайпалық одақтар Ұлы Түрік қағанаты, Түргеш, Қарлұқ, Қимақ, Қарахандықтар мемлекеттерінің негізін қалаушылар қатарында болған, Азияның алып даласындағы небір жойқын оқиғалардың, қанқасап күрестің ортасында жүрген, қай дәуірде де азатшыл рухымен, туған жерді алабөтен қадірлейтін отаншылдығымен ерекшеленген. Біз өз халқымыздың әлемдік өркениетке халқадірінше үлес қосқанын орынды мақтан етуге құқылымыз. Әл-Фараби, Қорқыт ата, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Иассауи, Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалайыр секілді Шығыстың даналары осы даланың перзенттері. Кейінгі бірер ғасырдың өзінде халқымыздан Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Мұхтар Әуезов сынды әлемдік ауқымдағы кемеңгер ойшылдар, ұлы суреткерлер шықты.

Біздер талай-талай оқиғалардың куәсі болған асқар таулар мен ұланғайыр даланың түлегіміз. Бұл – біздің сан буын бабаларымыздың кір жуып, кіндік кескен жері, көлжазира өңіріміз, атадан қалған байтақ мұрамыз, баға жетпес байлығымыз, алтын босағамыз. Бұл өлкенің айдарынан жел есіп, байрағы талай желбіреп, азат мемлекет болғаны да белгілі. Бүгінгі бостандықтың, бүгінгі тәуелсіздіктің өзінен-өзі келіп, басымызға қона қалмағанының, азаттық үшін миллиондаған адамдардың қаны төгіліп, жаны қиылғанын, жазықсыз зардап шеккенін де сіздер жақсы білесіздер.

Бүгінгі күн ата-бабаларымыздың талай ғасырлар бойғы арманы еді, отаршылдықтың темір құрсауының, отызыншы жылдардағы ашаршылық пен сталиндік жаппай жазалау құрбандарының, Ұлы Отан соғысында от ортасынан оралмаған боздақтардың, кешегі Желтоқсанда ұлттың намысын қолдан бермеу үшін, халықтың сағын сындырмау үшін бел буып шыққан жастарымыздың арманы еді.

Ардақты ағайын!

Еліміздің тәуелсіздігі жолында шейіт болып, осы күнді көре алмай кеткен азаматтарымызды орнымыздан тұрып еске алайық, аруақтарына тағзым етейік. *(Мәжіліске қатысушылар орындарынан көтеріліп, бір минут үнсіз тұрды).*

Қазақ ұлтының бүгінге дейінгі қат-қабат тарихының басты мазмұны – азаттық үшін күреске сайып келеді. Елдік пен бостандық жолындағы күресіміздің байырғы скиф, ғұн, оғыз, сақ, үйсін, қаңлы, қыпшақ замандарынан кешегі шерлі Желтоқсанға дейінгі сан ғасырлық шежіресі бар.

Жанқиярлық, табанды күресінің арқасында ата-бабаларымыз өзінің бірлік-берекесін сақтап қана қоймай, XV ғасырда қуатты Қазақ хандығын құрды. Алайда тәуелсіз Қазақ мемлекеті бейбіт тыныш өмір сүре алмады, ұлан-байтақ өлкемізге жан-жақтан көз тігіп, ойран салушылар көбейді. Ақырында Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би ұйтқы болған, Абылай, Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Есет, Қарасай, Жәнібек, Олжабай, Райымбектер қорған болған есіл өлке бәрібір отаршылдықтың табанына түсті. Сөйтіп XVIII—XIX ғасырларда халқымыз еркіндігі мен тәуелсіздігінен айырылды.

Қазақстанның Ресейге қосылуының жай-жапсарын бірер ауыз сөзбен айта салу мүмкін емес. Бұл оқиғаның мән-маңызына сол дәуірдегі тарихи жағдайды, екі оттың ортасында қалған елдің қиын халін, ұлт ретінде жойылып кету қаупі анық төніп тұрған тұста жасалған амалсыз шара екенін ескеріп барып баға беру әділ болмақ. Сондай сын сағатта саяси шешімді дәл таба алмаған көптеген ұлттардың, мысалы, Жоңғар хандығының тағдыры қалай аяқталғанын сіздер жақсы білесіздер.

Әрине, бодандықтың аты – бодандық. Патшалық Ресейдің отаршылдығы басқа елдердің отаршылдығынан асып түспесе, кем түскен жоқ. Ұланғайыр даламыз империя меншігіне айналды. Дініміз тәрік, тіліміз ғаріп, мәдениетіміз мүшкіл, өзіміз мүскін халге ұшырадық. Мұндай жағдайда ел намысының қозбауы, ер ашуына мінбеуі мүмкін емес еді. Ең ірі халық көтерілістерін Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлы, Амангелді мен Бекболат, Ақкөз сияқты батырлар бастады. Зеңбіректі әскерге найзамен қарсы шапқан көзсіз ерлерді халық әлі күнге ән-жырға қосып, аяулы аттарын ардақ тұтып келеді. Ардақ тұта береді.

Біз 1917 жылы да аңсаған азаттықты ала алмадық. Большевиктік саясат уәдесінде толық тұрмады. Отаршыл Ресейдің кесір саясатын мирас етті. Бұрын Ресей болса, енді Қазақстан "халықтар түрмесі" атанды, тоталитарлық жүйенің тұтас халықтарды жер аударатын аймағына айналды. Сөйтіп өзге халықтар біздің өлкемізге өзге аймақтардан көшіп келіп, өгейлік көрсе, біз өз жерімізде отырып-ақ өзгелерден кем өгейлік, өзгелерден кем озбырлық көрмедік. Өз жерімізде өзіміз қырғынға ұшырап, өз жерімізде өзіміз қуғынға түстік. Мыңдаған жандар қырылып, мыңдаған жандар ата-жұртын тастап көшуге мәжбүр болды. 1932-33 жылдарда қазақ даласындағы болған адам айтса нанғысыз ашаршылық, 6 миллиондай халықтың 2,2 миллионы айдың-күннің аманында опат болғаны, сталиндік репрессия жылдарында аяулы да абзал азаматтарымыздың жойылғаны – большевизмнің бетіне басылар қара таңба, біздің ғасырлар бойы ұмытпайтын қасіретіміз. Мұндай

қысымшылық пен әділетсіздік дәл соңғы кездерге дейін жалғасып келді. Ұлт мүддесін қорғаған азаматтарға "ұлтшыл" деген айып тағылып, қудалауға түсті, талайы атылып та кетті. Республиканың ұлттық құрамына таяу арада түзеп болмастай орасан нұқсан келтірілді, жер құнары азып, атамекен тозып кетті. Кербез сұлу Көкшетаудағы сексен көлдің сәні азайып, айдынды Аралымыз тартылды, Абай туған Шыңғыстауды қырық жыл бойы Семей атом полигонындағы сынақтар сілкініп тұрды, Сарыарқаның шалғыны азып, жер жаннаты Жетісудың жайлауы жүдеді. Тарихымыз аяусыз бұрмаланды. Рухани мәдениетіміз де небір зобалаңды басынан кешірді. Сөйтіп кейінгі ұрпаққа бабаларынан қалған байтақ мұра жат болды. Ең қиыны – бұл жылдарда тұтас бір ұлттың еңсесін түсіретін, намысын аяққа таптайтын талай қадам жасалды. Шын мәнінде Қазақстан басшылары тек Мәскеудегі орталықтың тағайындағандары және солардың бұйрығын бұлжытпай орындайтындар болып келді. Халық өз басшысын өз еркімен сайлай алмады.

Жиырмасыншы ғасыр қазақ халқына не берді деген мәселе төңірегінде қым-қиғаш пікір бар. Иә, кешегі насихат жетпіс жыл бойы Кеңес өкіметі қазаққа ұдайы тек бақыт нұрын себелеп келді деп үйретті. Оның қаншалықты растығын тарихтың өзі дәлелдеп беріп отыр. Бірақ солай дей тұра, қазақ халқының 1917 жылдан бергі тарихын жоққа шығаруға да болмайды. Басқасын айтпағанның өзінде, өткен ғасырда қайтадан үш тарапқа күштеп бөлініп, ұлттық, территориялық тұтастықтан айырылып қалған еліміз бен жеріміздің республика болып құрылуы, аумағы қалпына келтіріліп, шекарасының ресми түрде бекітілуі Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында жүзеге асқанын, мұның өзі қазіргі тәуелсіз мемлекетімізді заңдастыруда бірден-бір негіз болып отырғанын қалай ескермей кете аламыз?! Мен өткеннің бәрін қаралап, ата-бабаларымыздың жасап кеткен еңбегін түгел жоққа шығарудан аулақ болғым келеді. Қалай болғанда да бұл тарих – өз тарихымыз.

Бүгінгі деңгей-дәрежеміздің өзі соншалықты төмен дей алмаймыз. Егеменді ел болып, халқымыз өз еркімен демократиялық тұрғыда тұңғыш Президентін сайлады. Мемлекеттік тәуелсіздігіміз жарияланғалы бері жылға да толмайтын уақыт ішінде Қазақстанды әлемнің жүзден астам елі таныды, еліміз бірқатар аса беделді халықаралық ұйымдарға, оның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымына, Халықаралық валюта қорына мүше болып қабылданды. Таяуда біздің республикамыздың делегациясы осы лауазымды халықаралық қауымдастық – БҰҰ Бас Ассамблеясына тұңғыш рет қатысады. Ғарышқа қазақ жігіті ұшып, ұлттың мерейін бір көтеріп тастады. Жаңадан Елтаңбамызды, Туымызды белгіледік. Аяулы ана тілімізге – бай әрі құнарлы қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе берілді. Елді мекендердің тарихи атаулары қайтарылуда, халықтың біртуар ұлдарының аты ардақталып, мерейтойлары өткізілуде.

Қысқасы, туған жерімізде талай-талай өркенді өзгерістер, жан жадыратар жақсы жаңалықтар бар. Ең бастысы – тату-тәтті, ынтымағы жарасқан көп ұлтты халқымыз бар. Ел дегенде, жер дегенде білегін сыбанып іске дайын тұрған азаматтарымыз бар. Сан ғасырлар бойы талай теперішті көрсе де жайсаң жанын, әсем әнін, күмбір күйін, әдемі әдет-ғұрпын, таза тілін сақтаған ұлтымыз бар. Қандас, жандас бауырларымыздың қазаққа ежелден тән қонақжайлылықты, сүйегімізге, санамызға сіңген мейірімділікті аман алып қалғанына осы Құрылтай күндері әбден көздеріңіз жетеді деп ойлаймын. Бұл бағытта, әсіресе соңғы жылдарда, қыруар іс тындырылды. Қазақы қалпымызға қайта келіп, тарихымызды таразылап, жоғалтқанымызды түгендеп, тілімізді, дінімізді жаңғыртып жатқанымыздың куәсі боласыздар. Қазақтың өзіндік ұлттық қасиеттерінің қайта қалыптасуына қамқорлық жасау – менің Президенттік те, перзенттік те парызым.

Осы тұста басын ашып айтатын бір жай бар. Әр азаматтың өз ұлтының көркеюін, нығаюын армандауы заңды. Бірақ оған республикадағы өзге ұлт өкілдерін, әсіресе орыс ұлты өкілдерін кемсіту, шеттету, мұқату арқылы жетемін демеу керек. Халқымыздың басынан өткен азап пен мекнатқа республикада өмір сүріп жатқан өзге ұлттардың өкілдері кінәлі емес. Оған сол кездегі саясат кінәлі, сондай саясат ұстанған қоғам кінәлі. Республикадағы қазіргі ұлтаралық жарасым ахуалын көздің қарашығындай сақтай білу – барлық ұлттың, әрбір азаматтың ең жауапты міндеті. Қазақстандағы ұлтаралық жарастықтың негізгі ұйтқысы болу міндетін алдымен осы атамекеннің иесі – қазақ халқы өз мойнына алуы керек. Өйткені халқымыз ұлтаралық жарастықты, сыртқы дүниемен өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыра алса ғана өзінің өркениетті мемлекетіне ие бола алады. Басқадай бағыт ұстанар болсақ, онда біз тұйыққа тірелеміз, талай тағдырдың обалына қаламыз, қазіргі абыройлы атымыздан айырыламыз, исі қазақтың дархан көңіліне көлеңке түсіреміз. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы ұлт пен ұлт жаға жырттысқан республикаларда қандай қанқасап қырғын болып жатқанын өздеріңіз де естіп-біліп жүрген шығарсыздар. Ылайым, сондай кесепаттың бетін аулақ қылсын!

Біздің туымыз – тәуелсіздік, тілегіміз – бейбітшілік, тыныштық. Күш қолдану мен жанжал атаулыны болдырмауға бар ерік-жігерімізді аямаймыз. Осы мақсат жолында Қазақстандағы барлық ұлттар өкілдерінің бір кісінің баласындай, бір қолдың саласындай күш біріктіруіне мүдделіміз.

Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман. Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады. Ашу – дұшпан, ақыл – дос. Ашу емес, бәрін ақыл шешуі керек. Елдің тыныштығын бұзу ұлтымыздың болашағына балта шапқанмен бірдей. Өз халқын сүйетін адам, өз жұртына жақсылық тілеген кісі өзге халықтарды ашындырмайды, өз ұлтын ешкімге қарсы қоймайды.

Тарихи болашағымыз үшін осынау жауапты сәтте баршамыз саналылық пен парасаттылық көрсетіп, байсалдылық пен ұстамдылық сақтауға борыштымыз. Қазіргідей алмағайып кезеңде бұл ерекше қажет. Сондықтан, ардақты ағайындар, сіздердің де біздің республикамыздың өзіндік ерекшелігін, ұлттаралық қатынастың өте нәзік мәселе екенін ұдайы ескерулеріңізді қалаймыз.

Республикадағы ұлттаралық жарасым ахуалын орнықтыра түсу мақсатымен мен жақында халықтарды жақындастыруға аянбай үлес қосқан азаматтарға арналған Президенттің жыл сайын берілетін Бейбітшілік пен рухани татулық сыйлығын белгілеу жөнінде Жарлық шығардым. Оны қазақстандықтарға ғана емес, шетелдіктерге де, оның ішінде, әрине, отандастарымызға да беруіміз мүмкін. Бұл іске сіздердің әрқайсыңыз өз үлестеріңізді қоса аласыздар.

Бұл дүниеде біздің бір ғана Отанымыз бар, ол – тәуелсіз Қазақстан. Біз туған мемлекетіміздің тәуелсіздігін баянды етуге, қуатын арттыруға, оның игілігіне, халықаралық қоғамдастықта абыройының өсуіне адал қызмет етуге парыздармыз. Ол үшін әрбір азамат еліміздің тұтастығын, жеріміздің бүтіндігін, халықтарымыздың жарастығын аман сақтай білу қаншалықты үлкен тарихи жауапкершілік екенін жан-тәнімен сезінуі керек. Бұл жауапкершілікті мен республика Президенті ретінде де, қазақ халқының бір перзенті ретінде де толық сезінемін деп сіздерді сендіремін!

Халқымызда "Бөлінгенді бөрі жейді" деген мақал бар. Осы уақытқа дейін бөлінгеннен, жіктеліп, жіліктенгеннен көрген зияннан басқа тапқан пайдамыз жоқ. Біз дүние жүзі қазағын Алматыға әділетсіздікті де, қасіретті де, қуғын-сүргінді де көп көрген халықтың енді басы қосылса екен деп жинап отырмыз.

Біріңді, қазақ, бірің дос.

Көрмесең істің бәрі бос, – деп Абай айтқандай, басымыздың қосылатын, ұлттық ой-сананың биіктеп, тұтасатын мезгілі әбден жетті.

Ұлы Абай айтқан өзге міндерімізден де арылатын, әсіресе ежелден қалмай, жанымызды жеп келе жатқан күншілдікті, бақастықты, жел сөзге ерушілікті, енжарлықты қоятын кезіміз жетті. Өзіне-өзі сын көзімен қарамайтын халық болашағына көп үміт арта алмайды. Біз бойымыздағы озығымыздан үйреніп, тозығымыздан жирене білсек қана өркениетті мемлекет, еңселі ел боламыз.

Қадірменді туыстар!

Бүгінгі Құрылтайдың басты мақсаты – бүкіл әлемдегі қазақ қауымының болашағы жөнінде ойласу, ұлтымыздың тарихындағы осынау ерекше белестің тұсында ендігі тағдыр-талайымыздың қалай өрілетінін талқылау. Қазақ

диаспорасының қалыптасуы – зерделі жанды таң қалдыратын құбылыс. Әрбір үш адамның біреуі атамекенінен жырақта жүрген қазақтан басқа халықты атау қиын шығар. Қазір әлемнің 40-тан астам елінде үш жарым миллиондай қазақ өмір сүріп жатыр. Қытайда, Моңғолияда қазақ ұйысып отыр, ағайындарымыз Түркияда, Иранда, Ауғанстанда көп, Еуропада да аз емес, Америкада, Канадада, тіпті алыстағы Австралияда да бар. Әрқайсысының тағдыры, тұрмыс халі әртүрлі. Құбатөбел күн кешіп жүргендері де баршылық, дәулеті тасып, айбыны асып тұрғандары да табылады. Бірақ бәріне тән, бәріне ортақ нәрсе – сағыныш, атамекенді аңсау. Шетелдік сапарларға шыққанда отандастарымыз іздеп келіп, ой-арманың, мұң-мұқтажын айтып жатады. Сырласа қалсаң сай-сүйегің сырқырайды, арман-тілектерін тыңдасаң жан-жүрегің елжіреді.

Шеттегі қазақтардың халықтық дәстүрлерді сақтауы сүйсінтеді, тәнті етеді. Өткен жылы Түркияға сапар кезінде Ыстамбұл әуежайында жиналған ағайындардың – "Ақсарбас!", "Ақсарбас!" – деп қол жайып, бірден үш ақсарбас шалғаны бізді қатты тебірентті. Мұндай ықылас-пейілді мен күні кеше Германия мен Францияға барған сапарым кезінде де көрдім.

Атамекеннен алыстағы бауырларымыздың ана тілін қадірлеуі, қандай жағдайда да ұмытпағаны – біздің ұлт болып мақтан тұтар нәрсеміз. Не мектебі, не кітабы, не теләдидары, не радиосы, тіпті кейде қазақ көршілері де жоқ жердің өзінде ұл-қызымен қазақша сөйлесетіні қуантады. Соны көргенде баласының тіл білмейтінін кезінде қазақша мектептің үйден алыстау болғанымен түсіндіруге тырысатын осындағы кейбір ағайынымызды ойлап қайран қаламыз.

Әрине, басқа елдердегі бауырларымызды қинайтын мәселе аз емес. Талай жыл бойы сіздерді, сіздердің ата-аналарыңызды кеңес өкіметі нақақ айыптап келді. Осында қалған туысқандарыңыз сіздермен хат-хабар алысу тұрмақ, барып келу, өлігіне иман айтып, топырақ салу тұрмақ, шетелде ағайынымыз бар деуге де қорықты, бұл ауыр айып, қылмыстай саналды. Ауқаттының бәрін арсыздай, кедейдің бәрін кереметтей көрген кешегі дәуірде туған жерінен қозғалмайтын қазақ жан сауғалап үдере көшуге мәжбүр болды. Ал бізде олар тек малы үшін туған жерін тастап кеткен адамдардай айыпталды. Қайта оралуға осында өзін күтіп тұрған жазадан қорқып, мыңдаған адам туған жерді бір көруге зар болған күйінде өмірден өксіп өтті.

Біз демократиялық мемлекет, адам құқығын қорғайтын қоғам құру жолына түскен ел ретінде тоталитарлық жүйе санамызға сіңірмек болған мұндай тарихи әділетсіздікті, мұндай қатігез идеологияны түп-тамырымен айыптаймыз. Мұнан былай Қазақстан Республикасы адамды, оның өмірін, бостандығы мен ажырағысыз құқықтарын ең қымбат құндылық деп танитын және өз қызметін азамат пен қоғам мүдделері үшін жүзеге асыратын болады.

Кеңес Одағының ыдырауына байланысты біз қазір Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы республикаларда тұратын бауырларымызды да отандастар деп санаймыз. Қазір "таяу шетелдер" деп аталып жүрген бұрынғы Кеңес Одағы республикаларында 1989 жылғы санақ бойынша 1 миллион 600 мыңнан астам қазақ тұрады. Өзбекстандағы, Түрікменстандағы, Қырғызстандағы қазақтар ана тілін, ұлттық мәдениетін, әдет-ғұрпын жақсы сақтаған. Мысалы, бір ғана Өзбекстанның өзінде 543 қазақ мектебі бар, оларда 138 мың бала оқиды. Қазақ мектептері кейінгі кезде өзге республикаларда да көбейе бастағаны қуантады. Соңғы жылдарда Өзбекстанда, Астраханьда, Орынборда қазақ газеттері жарық көрді. Көптеген қалаларда қазақ мәдени орталықтары құрылып, талай-талай игілікті шаруа атқаруда. Атамекеннен алыста, туған жерден жырақта ұлтының болашағын ойлап, қазақ мәдени орталықтарын ұйымдастырып, бауырларымызға қанатымен су сепкен қарлығаштай рухани қазына жеткізіп жүрген абзал азаматтардың талайы, олардың ізгілікті ісіне түсіністікпен қарап, қазіргідей қиын кезде тиісінше қолдау көрсетіп отырған туыстас елдер үкіметтерінің, жергілікті әкімшіліктердің басшыларының біразы осы Құрылтайдың қадірменді қонақтары болып отыр. Орайлы сәтті пайдаланып, біз сіздерге шынайы ризалығымызды білдіреміз, ақ алғысымызды айтамыз.

Қадірлі отандастарымызға басын ашып айтар тілектің бірі – халқымыздың "Кісідегінің кілті аспанда" деген даналық сөзін ұмытпау. Бұл сөз Қазақстан мен қазақ диаспорасы арасындағы қарым-қатынасқа тікелей қатысты. Халықаралық уағдаластықтарды мойындап, мемлекеттердің бір-бірінің ішкі ісіне араласпау саясатын қолдайтын өркениетті ел ретінде Қазақстан да отандастарының мұң-мұқтажын олар тұрып жатқан елдердің басшылығымен екі жақты келісім арқылы ғана қанағаттандыра алатынын түсінуге тиіссіздер. Мысалы, жақында Германиямен қол қойылған келісімде осында тұратын неміс азаматтарының мүдделерімен қатар, сондағы қазақ азаматтарының мүдделеріне де қамқорлық жасау көзделген. Біздің Түркиямен де осындай келісіміміз бар.

Кезінде Қазақстанға қараған кейбір аудандарды республикаға қайтару жөніндегі талаптарға қатысты мынаны айтуға болады. Мұндай ойланбай айтылған сөздер, жауапсыз жазылған газет материалдары бауырлас халықтардың арасына жік салып, онсыз да ушығып тұрған ұлтаралық қатынастарды шиеленістіргеннен басқа ештеңе де бермейді. Біз тәуелсіз мемлекеттердің территориялық тұтастығын жақтаймыз, бүгінгі қалыптасқан шекаралардың мызғымауға тиіс екенін қуаттаймыз, арандатушылыққа ермейміз.

Қазір біздің ұлтымыздың алдында тұрған ең басты міндет, ең қиын міндет – Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының негізгі бағыт-бағдарын дәл айқындап, сол мақсатқа неғұрлым тезірек жетудің жолында аянбай еңбек ету. Экономикалық дәулетіміз артпайынша, рухани сәулетіміз де артпайтынын анық ұғынуымыз қажет.

Қазақстанның дамуының стратегиялық мақсаттарына жету үшін біз саясат саласында ең алдымен жас егеменді мемлекеттің президенттік республика ретінде қалыптасуын көздеп отырмыз. Бұл орайда мемлекеттік құрылымның ұлттық белгілерін қорғап, оның шайылып кетуіне жол бермеуге көп көңіл бөлеміз. Сондықтан біз тұрғылықты жұртымыздың мүддесі жекелеген жағдайда ерекше ескерілуі керек екенін айтпай тұра алмаймыз. Бұл әңгіме ұлттық мәдениет пен тілді түлетуге, қазақ диаспорасымен рухани-мәдени және басқадай байланыстарды қалпына келтіруге, Қазақстанды тастап кетуге мәжбүр болған адамдардың өз Отанына қайтып оралуына жағдай жасауға алдымен қатысты. Сондай-ақ, көп партиялы жүйе құру, қоғамда тұрақтылықты қамтамасыз ету, Қазақстанның қауіпсіздігі мен егемендігін қорғау үшін әскери-саяси және экономикалық одақтар жасау, республиканың дүниежүзілік қоғамдастықтағы саяси салмағын арттыру сияқты міндеттер алда тұр. Экономика саласындағы қазіргі басты шаруа – нарықтық қатынастарды қалыптастыру. Сіздердің көпшілігіңіз осы нарық әлдеқашан орныққан елдерден келіп отырсыздар, адамша, лайықты өмір сүрудің неғұрлым тиімді жолы нарықты экономика екенін жақсы білесіздер. Өркениетті, дәулетті елдердің бәрі де осы жолдан өткен. Егер шындап аяғымыздан тік тұрып, өзгелер сияқты жөндеп өмір сүргіміз келсе, бұл жолға біз де түсуге тиіспіз. Жүз жылдық тоталитаризмнен тез арада демократиялық қоғамға көшіп, аз жылдар ішінде нарық экономикасын орната салу оңай болмайтынына көзіміз жетті. Табандылық пен шыдамдылық керек. Бүкіл дүние жүрген жолмен біз де жүре алатынымызға күмән жоқ.

Біз үшін материалдық өндіріс саласындағы басты бағыттарды санама-лап өтер болсақ, алдымен азық-түлік және халық тұтынатын тауарлар зәрулігін жоюды, құрылыс және құрылыс индустриясы базаларын дамытуды, өнеркәсіптің шикізат өндіру салаларын өркендетумен шектелмей, түсті және қара металлургияны, ғылымды көп қажет ететін өндірістер мен мәшине жасауды дамытуды, экологиялық таза технологияларды енгізуді, осы заманғы инфрақұрылымдарды (көлік, байланыс, энергетика, туризм, қонақ үй жүйесін) ұлғайтуды бөле айтар едім. Бұл сияқты шешімін күтіп тұрған мәселелер көп-ақ.

Бүгінгі қиыншылығы мол заманда көңілімізге медеу болар бір жай – қазақтардың өз атамекенінде бас тоғыстыруы, әртүрлі себептерге байланысты туған жерден үдере көшіп кеткен туысқандарымыздың өз еліне қайта орала бастауы. Біздің бәріміз сарыла күткен ұлы көштің алды атамекенге жетті. Мен бұл арада алдымен көршілес елдерден соңғы жылдарда көшіп келіп жатқан туыстарымызды айтып тұрмын.

Баспасөз бетінде республиканың Министрлер кабинетінің шетелдердегі отандастарымызға қосымша жеңілдіктер жасау жөнінде қабылдаған қаулысы жарияланды. Оның бұлжытпай орындалуын назарда ұстайтын боламыз.

Республикамыздың Парламенті "Көшіп келу туралы" Заң қабылдады. Мемлекетіміздің егемендігі мен өзіндік сипатына нұқсан келтірмеу мақсатымен жаңа Заңда сырттан көшіп келу тәртібі бұрынғыдан әлдеқайда қатайтыла түсті. Сонымен қатар ол Заңда сыртта жүрген отандастарымыздың елге оралуына байланысты көптеген жеңілдіктер жасау көзделген. Мұндай артықшылық "Азаматтық туралы" Заңда да айрықша ескерілген. Егер өздеріңіз тұратын елдің заңы бойынша қос азаматтыққа рұқсат етілген болса, ендігі жерде сіздер республикаға көшіп келмей-ақ, Қазақстанның азаматтығын ала аласыздар.

Алдағы қабылданатын бірқатар заңдарда да шетелдік отандастарымыздың мүдделері жан-жақты ескерілетін болады. Қысқасы, тәуелсіз Қазақстанның кең құшағы сіздерге әрқашан ашық, бауырлар!

Әрине, қай жерде өмір сүру – әр адамның жеке өзі шешетін мәселе. Оның үстіне өзі тұратын елдің заңына сәйкес шешілетін мәселе. Қазақ үшін басқа елге көшу тұрмақ, басқа ауылға көшудің өзі қиын. Оның үстіне шетелдегі ағайындардың басым көпшілігі Қазақстанда тұмаған, ескен ортасы, алған тәрбиесі басқаша. Оның бәрін жақсы түсінеміз. Сондықтан да дүние жүзіндегі қазақтар қай елде жүрсе де өзін Қазақстанның өкілі сезінетіндей, қазақ азаматы екенін сезінетіндей жағдай жасау біздің болашақтағы мәртебелі міндетіміздің бірі. Қазақ азаматы қай жерде де өз ұлтының озық дәстүрлерін, тілін сақтаса, асыл қасиеттерін ардақ тұтса, атамекенге деген сезімін әлпештей білсе, туған халқы алдындағы перзенттік парызын өтеп жүр деп білеміз. Сіздердің рухани талап-тілектеріңізді қанағаттандыруға, қазақ мәдениетінің хал-ахуалынан хабардар болуларыңызға, ұл-қыздарыңыздың ана тілін үйренуіне қолдан келгенше қамқорлық жасауды республика үкіметі алдағы кезде назарда ұстамақ. Мұның бәрінің ойдағыдай жүзеге асуы Қазақстанның қазіргі экономикалық дағдарыс қыспағынан қалай, қашан шығатынына байланысты. Әзірше қысқа жіп күрмеуге келмей тұрған жайы бар.

Осы Құрылтайдың барысында құрылған Әлем қазақтарының орталығына бұл орайда көп міндет жүктелмекші. Ол ұлт өмірін жан-жақты зерттеп, қазақтардың әлеуметтік-экономикалық, мәдени, рухани тыныс-тіршілігіндегі ең өзекті деген мәселелерді терең талқылай отырып, тиісті орындарға нақты ұсыныстар жасауы керек. Ұлт бірлігін нығайтудың ұйтқысы болуы керек. Шетелдердегі қазақтардың өзіндік ерекшеліктері, талайлы тарихы арнайы зерттеуді қажет етеді. Бізде жер бетіндегі қазақ ұлтының тарихы кешенді түрде зерттеу арқауы болып көрген емес. Жалпы, бізде қоғамды дамытудағы тап күресінің орны тым асыра бағаланатын да, ұлт идеясының мән-маңызы кемітіліп көрсетілетін.

Күні кешеге дейін Қазақстаннан тысқары тұратындардың бәрін шет жерде жүргендей көру, үркіншілік жылдары көшіп кеткендердің бәрін отанын тас-

тап қашқан опасыздар деп санау әдетінен арыла алмадық. Бірақ шындық басқаша еді. Кешегі "ақ қашып, қызыл қуған" төңкеріс тұсындағы қырғынға шыдамай, жаппай коллективтендіру кезінде албарда аша тұяқ қалдырмаған сорақылыққа төзбегендер шетелдерде өзінше тіршілік кешіп жатқан өз бауырларына барып паналады, сондағы қаймағы бұзылмаған қалың қазақты көңіліне медеу етіп, пана тұтты. Қазіргі Қазақстанның жан-жағында ежелден қазақтар мекендеген өңірлер көп екені бәрімізге белгілі. Қазақ диаспорасы тек эмиграция негізінде жасалған емес, оның өзгелерден түбірлі айырмашылығы да осында. Бүгінгі орайлы сәтті пайдаланып, мен біздің халқымыздың атынан шетелдердегі отандастарымызды қиын кезде бауырына тартқан, қамқорлық көрсеткен барша елдердің басшыларына шын жүректен шыққан алғысымызды айтқым келеді.

Қадірменді бауырлар!

Қазақ халқы тағы да тарих талқысына түсіп тұр. Біз тәуелсіздік туын тіккен кезең дүниенің дидары өзгеріп, экономикалық дағдарыс күшейіп, ұлт пен ұлттың арасын қосу қиынға түскен тұсқа тап келді. Әлем мұхитына өз бетімізбен жаңа ғана жүзіп шығып жатырмыз. Қазақстан Республикасы – буыны жаңа беки бастаған жас мемлекет. Осы бір жылдың ішінде-ақ мемлекет құрудың қандай қиын, қандай күрделі іс екеніне көзіміз анық жетті. Шүкіршілік етейік. Бүгінде Қазақстан әлемдік аяда экономикалық қуаты үлкен, болашағы зор республика ретінде ғана емес, қоғамдық-саяси ахуалы тұрақты, болашағы сенімді мемлекет ретінде сый-құрметке бөленіп отыр. Біз бұл құрметтің қадір-қасиетін бағалай білуіміз, ішкі-сыртқы саясаттағы әр қадамымызға ерекше жауапкершілікпен қарауымыз керек. Халықаралық қарым-қатынастарымызда біз дүниедегі барлық елдермен, әсіресе көршілес Ресеймен, Қытаймен, түбі бірге туыстарымыз – Түркиямен, Орта Азия республикаларымен, бүкіл мұсылман әлеміндегі 66 мемлекеттермен жан-жақты ынтымақтастық, тиімді өзара көмек саясатын ұстанамыз. Тіл-көзден сақтасын, қазір бағытымыз дұрыс, қарқынымыз жақсы.

Қазақстандағы тыныш ахуалды бүлдіруге ықпал жасауы ықтимал күштерді біз көріп те отырмыз. Астам пиғылдағы саяси содырлардың жеке-леген арандату әрекеттеріне де, тұрғылықты ұлттың мүддесін көздейміз деп жүріп асыра сілтеуге, қызбалыққа бой алдыратын түрліше топтардың іс-қимылына да біз әрқашан тиісінше бағасын беріп отыратын боламыз.

Ардақты ағайын!

"Орнында бар оңалар" – дейтін еді халқымыз. Шүкір, ел орнында, жер орнында. Жерге жетер ештеңе жоқ, жерден өтер байлық жоқ. Жер болса, ел болады, ел болса, ер болады. Осындай жеріміз барда, еліміз барда, өздер-

іңіздей еріміз барда біз ешкімнен кем болмаймыз!

Заман тыныштығын берсе бүгінгі дағдарыстан да шығармыз. Тәуелсіз Қазақстан дәулетіне сәулеті сай қуатты мемлекетке айналар. Қазақ халқы әлемдік өркениетке қазіргіден гәрі қомақты үлес қосар. Даламызда да, қаламызда да шадыман тұрмыс, шат тірлік орнар. Бұйыртса, бүгінгі Құрылтайға қатысқан қадірменді қонақтарымыздың өзі туған Қазақстанымыздың гүлдеп-көркейгеніне таяу жылдарда-ақ куә болады деп кәміл сенеміз.

Қымбатты туыстар!

Біз ұлы жолға шықтық, арманды сапарға аттандық. Қолымызда – тәуелсіздіктің көк Туы, Елтаңбамызда – бар халықтың басын біріктіретін киелі шаңырағымыз, арманымызды алға апарар қанатты пырақтарымыз бар.

Ылайым бетімізден жарылқасын!

Үлкен жолдың үстінде бізді ата-бабаларымыздың аруағы желеп-жебеп жүре берсін!

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ ЗАСЕДАНИИ ВСЕМИРНОГО
КУРУЛТАЯ КАЗАХОВ***

Алма-Ата, 30 сентября 1992 года

**Дорогие соотечественники!
Соплеменники из далеких стран!
Братья!**

Пробил долгожданный час. Сбылась сокровенная надежда. Каждый, кто чувствует себя казахом, в этот миг с сердечным трепетом обращает свой взор на священный край предков, на столицу независимого Казахстана Алма-Ату. Ибо сегодня здесь впервые в истории собрались представители казахского народа со всех уголков земли на торжественное свое собрание — на Всемирный курултай.

Еще недавно большинство из нас о том, вероятно, и мечтать не смело. Но сегодня, как видите, осуществилась и эта мечта. И народ Казахстана, разорвавшего вековые цепи колониализма и лишь недавно обретшего желанную независимость, признанную за короткое время всем миром, ныне с гордостью и достоинством, с широко раскрытыми объятиями встречает вас, дорогие собратья, на своей родной земле.

Как Президент республики сердечно поздравляю всех вас со знаменательным событием — с открытием Всемирного курултая казахов! И всем вам говорю: "Добро пожаловать в край предков!"

Мы выражаем вам, прибывшим сюда, как говорится, со всех четырех сторон света, искреннюю признательность за вашу сыновнюю любовь к родному краю, за неизменное душевное влечение к отчей земле. И через вас мы шлем горячий привет казахским братьям во всем мире! Мир и благоденствие всем! Да будет везде и всюду высок наш благословенный шанрак!

*Газета "Казахстанская правда", 2 октября 1992 года.

Братья!

В этот знаменательный и волнующий час, который, несомненно, войдет в летопись нашей истории, уместно мысленным взором окинуть пройденный нами тернистый путь, осмыслить прошлое и настоящее, вспомнить и взвесить на весах души наши потери и обретения.

Казахский народ подобен могучему дереву, чьи корни глубоко проникли в толщу земли. Его история простирается в глубину и в ширь веков. Это древний народ, перенесший немало свирепых бурь и стойко выдержавший все испытания превратной судьбы.

Его история берет свое начало отнюдь не с XV века, с появлением Казахского ханства, как это иногда утверждают. Народ и ханство — понятия разновеликие. И время их возникновения никак не совпадает. Современные казахи — потомки древних саков, чьи конницы будоражили мир еще в незапамятные времена, потомки древних гуннов и славных тюрков. Народ, сумевший сохранить исконные традиции и самобытность. О том красноречиво свидетельствуют древние городища, надписи на чаше "Золотого воина" из эпохи саков и орхон-енисейские и таласские письма, донесшие до нас осколки культуры Тюркского каганата.

Далее, как вы знаете, влившиеся в состав нашего народа племенные союзы создали основу государств Великого тюркского каганата, тюркешей, карлуков, кимаков, караханидов, и наши предки таким образом находились в самой гуще трагических событий, кровопролитных побоищ, потрясших весь Азиатский континент, и всегда, во все времена отличались своим непокорным, несокрушимым свободолюбивым духом, стойкостью, трепетной любовью к родной земле. Мы вправе гордиться своим посильным вкладом в мировую цивилизацию. Прославленные сыны Востока — Аль-Фараби, Коркут-Ата, Юсуф Баласагуни, Ходжа Ахмед Яссави, Мухаммед Хайдар Дулати, Кадыргали Жалаири являются уроженцами нашей степи. В промежутке двух последних веков из нашего народа вышли такие гениальные мыслители, художники слова, как Чокан Валиханов, Абай, Мухтар Ауэзов.

Мы — дети величественных гор и безбрежных степей. Здесь рождались, крепились, мужали сотни и сотни поколений казахов. Эти бескрайние просторы — наша колыбель, наше наследство, наше богатство. Здесь наши славные предки не раз водружали знамя своей государственности, которую признавали ближние и дальние государства.

И вы хорошо знаете, что нынешний независимый Казахстан появился не вдруг и не на пустом месте, что во имя его свободы миллионы людей проливали кровь, отдавали жизни, вынесли неисчислимые беды и лишения.

Сегодняшний день явился вековой мечтой наших предков, желанной мечтой жертв беспощадной колониальной системы, мора тридцатых годов и сталинских репрессий, тех, кто не вернулся с полей Великой Отечественной войны, и той нашей молодежи, которая в памятные декабрьские дни решительно отстаивала национальные честь и достоинство.

Дорогие братья!

Поклонимся духам предков, почтим вставанием память наших незабвенных сограждан, отдавших жизни за независимость нашей страны, и тех, кто не дожил до сегодняшнего дня. *(Участники заседания поднялись с мест и застыли в минутном молчании).*

Главное содержание многосложной и многотрудной истории казахской нации до сегодняшнего дня определяется ее борьбой за свободу. Эта борьба во имя сохранения народа и жизненного пространства нашла отражение в длинной летописи от далеких наших предков — скифов, гуннов, огузов, саков, усуней, канглы, кипчаков до скорбных событий в декабре 1936 года.

В результате самоотверженной, упорной борьбы наши далекие предки сумели сохранить не только свою целостность и единство, однако и создать в XV веке сильное Казахское ханство. Но независимое Казахское государство не смогло отстоять мир и спокойствие. Слишком многие покушались на бескрайнее богатое пространство. И в конце концов дивный благодатный край, чье единственное достоинство в пору страшных потрясений отстояли мудрые бии Толе, Казыбек и Айтеке, чью честь, как зеницу ока, стерегли славные сыны отечества Аблай, Кабанбай, Богенбай, Наурызбай, Есет, Карасай, Жанибек, Олжабай, Раимбек, все равно очутились под пятой чужеземного насилия. В XVIII – XIX веках наш народ лишился свободы и независимости.

Историю присоединения Казахстана к России в нескольких словах изложить невозможно. Тут для справедливости необходимо всесторонне учитывать конкретные исторические условия того времени, помнить о трудном положении народа, очутившегося меж двух огней, иметь в виду, что то был вынужденный шаг под опасностью исчезновения как этноса, мы хорошо помним трагическую судьбу многочисленных наций, к примеру Джунгарского ханства, которые в подобный критический момент смогли принять верное историческое решение.

Конечно, быть чьим-то подданным — не благо. Колониализм царской России ни в чем не уступал, если не превосходил другие колониальные темы. Безбрежная наша степь обернулась собственностью империи. Мы оказались перед угрозой потери веры и языка, культуры и традиций. И, конечно, смириться с этим было невозможно. Всколыхнулся гнев народа, вер-

ные его сыны — Срым Датов, Исатай Тайманов и Махамбет Утемисов, Кенесары Касымов, Амангельды Иманов, батыры Бекболат и Аккоз — возглавили народно-освободительное движение. Отчаянных смельчаков, с копьем в руках бросавшихся на царские пушки, народ и поныне чтит в своих сказах и славит в песнях. И имена их останутся в веках.

Желанной свободы мы не добились и в 1917 году. Большевики не сдержали своих политических обещаний. Они унаследовали двуличную политику российского колониализма. Если раньше Россия именовалась "тюрьмой народов", то теперь ею стал Казахстан, куда тоталитарный режим депортировал целые народы.

И, таким образом, если насильственно высланные в Казахстан представители разных народов ощущали себя изгоями, то мы, казахи, на собственной земле чувствовали себя пасынками, ибо были в такой же степени бесправны, как и остальные. Нас преследовали на нашей земле, мы гибли на своей родине. Мы умирали тысячами, а тысячи и тысячи были вынуждены покинуть отчий край. Страшный мор, обрушившийся в 1932—1933 годах на казахскую степь, унес 2,2 миллиона жизней из 6 миллионов казахов. И этот скорбный факт — несмываемый позор большевизма, жуткая трагедия народа, незабываемая в веках. Подобные несправедливость и произвол продолжались до самого последнего времени. Тех, кто отстаивал национальные интересы, обвиняли в национализме, их преследовали, многих расстреляли.

В результате был нанесен ощутимый урон в национальный состав республики, который даже в ближайшие годы невозможно поправить. Истощено плодородие земли, поруган облик отчего края. В дивном краю Кокше лишились исконной красоты 80 озер; обмелел некогда полноводный Арал; Чингисские горы, у подножия которых родился великий Абай, в течение сорока лет трясли испытания Семипалатинского атомного полигона; зачехли пастбища в Центральном Казахстане; оскудели сказочные летовки обетованной земли Семиречья.

Жестоким извращениям подверглась наша история. Через тяжкие испытания прошла наша духовная культура. И таким образом богатое наследие предков стало последующим поколениям чуждым. И самое горькое было допущено в эти годы много такого, что угнетало национальный дух, унижало достоинство народа. По сути дела, в руководство Казахстана назначались лишь верные и послушные ставленники центра в Москве, беспрекословно выполнявшие державную волю. Народ был лишен возможности выбрать своего руководителя.

Существуют разноречивые мнения по поводу того, что, собственно, дал XX век казахскому народу. Да, официальная пропаганда в течение семидесяти лет неустанно внушала нам, что советская власть исключительно ода-

ривала казахов своими несметными благодеяниями. Сама история свидетельствует о том, в какой мере это соответствует действительности. Однако мы не можем сводить на нет историю казахов с 1917 года. Не говоря уже о другом, разве позволительно нам отрицать тот очевидный факт, что именно в первые годы советской власти мы получили возможность образовать республику на нашей исконной территории, которой в прошлом веке грозила опасность быть разделенной, растащенной по трем регионам, восстановить ее целостность, официально определить и закрепить ее границы и таким образом заложить правовую основу для создания нынешнего нашего независимого государства? Я считаю неправильным огульно отрицать все прошлое, представлять в сплошном черном цвете все добрые деяния наших отцов и дедов. Как бы там ни было, все это наша история.

Не могу сказать, что мы находимся ныне на таком уж низком уровне. Обретя независимость, наш народ на демократической основе, по своей воле впервые избрал своего Президента. За время провозглашения нашей независимости, то есть менее чем за год, Казахстан признали более ста стран мира, страна вступила в члены ряда очень авторитетных международных организаций, в том числе Организацию Объединенных Наций, Международный валютный фонд. В ближайшее время делегация нашей республики впервые примет участие в работе Генеральной Ассамблеи ООН. В космос поднялся наш соотечественник. Мы приняли государственные флаг и герб. Родной наш язык обрел статус государственного языка, возвращаются исторические наименования местности, восстановлены честные имена славных казахских сынов, отмечаются их памятные даты. Здесь уместно вам напомнить, что вся республика готовится к 150-летию со дня рождения великого Абая. Юбилей Абая — важная историческая веха в истории казахов.

Зарубежные бизнесмены, промышленники, представители деловых кругов, привлеченные несметными ресурсами Казахстана, заключают с нами крупные сделки, соглашения, договоры. Среди них можно особенно отметить договор с американской компанией "Шеврон" по использованию Тенгизского нефтеместорождения. На территории республики зарегистрированы 1 085 промышленных предприятий – участников внешнеэкономических связей. Наши развивающиеся промышленность и сельское хозяйство имеют все возможности для многократного увеличения казахстанского экспорта и расширения экономических связей с зарубежными странами. Объем экспорта умножается из года в год. И средства, поступающие от этого, не окажутся в бездонной бочке центра, как это бывало раньше, а остаются в нашем распоряжении. Если в 1986 году Казахстан экспортировал свою продукцию в 31 страну мира, то ныне этот показатель вырос до 86. Среди них имеются и такие высокоразвитые промышленные страны, как США, Анг-

лия, Франция, Германия, Япония. Правда, пока на экспорт мы отправляем главным образом сырье. Однако в недалеком будущем доля промышленных товаров, несомненно, вырастет.

Короче, в стране происходят добрые перемены, имеются прекрасные достижения, вселяющие радость и надежду. Но самое главное — наш многонациональный народ, живущий в дружбе и согласии. Наши славные труженики, не жалеющие сил и умения ради процветания родного Казахстана. Наша казахская нация, которая, несмотря на все испытания и превратности судьбы, сумела сберечь, сохранить свою добрую, открытую душу, мелодичные песни, звучные кюи, прекрасные обычаи и традиции, чистый, образный речестрой.

И я надеюсь, что в дни курултая наши единокровные зарубежные братья имели возможность воочию убедиться в том, что казахи, живущие в Казахстане, в полной мере сохранили свои широко известные, лучшие национальные черты, как щедродушие, доброжелательность и гостеприимство.

В сохранении этого национального своеобразия особенно много сделано в последние годы. Мы тщательно восстанавливаем все утерянное: полузабытые традиции, историческую справедливость, культуру, язык, веру. Постоянная забота о сохранении и развитии казахской нации неповторимых национальных черт — мой долг и как человека, и как Президента.

И здесь уместно внести четкую ясность. То, что каждый человек ратует за процветание своей национальности, вполне естественно. Но не надо добиваться этого за счет дискриминации, унижения, отторжения проживающих в республике представителей других народов, в том числе и русского народа. В несчастьях и бедах нашего народа они неповинны. В том повинны тогдашняя политика и общество, которое придерживалось такой политики. Следовательно, мы должны сохранить как зеницу ока нынешние межнациональные мир и согласие в республике. И гарантом межнационального согласия обязан быть прежде всего казахский народ — правовой наследник этой страны. Только в том случае, если он сумеет проводить и осуществлять политику гражданского мира, межнационального согласия и добрых взаимоотношений с внешним миром, он может стать подлинным хозяином — гражданином своего цивилизованного государства. Любой другой путь приведет нас в тупик, к крушению человеческих судеб, к потере нашего доброго имени, к посрамлению подлинно национального достоинства. Надеюсь, вы хорошо проинформированы о кровавых межнациональных столкновениях в иных регионах Содружества Независимых Государств. Да убеждает нас создатель от столь страшного горя!

Наше знамя — независимость. Наша цель — мир и благоденствие. Мы не пожалеем сил, чтобы предотвратить насилие и раздоры. И я кровно за-

интересован в том, чтобы все народы Казахстана жили в дружбе и согласии, в единстве и взаимопонимании, как дети одной семьи.

Ныне нужно демонстрировать не силу мышц, а силу ума и духа. Сильный одолеет одного, умный — тысячи. Гнев — враг, разум — друг. Не гнев решает, а разум. Тот, кто посягает на мирную жизнь между народами, — рубит сук будущего собственной нации. Тот, кто любит свой народ, желает ему добра, не враждует с другими народами, не противопоставляет свою нацию другим.

Ради нашего исторического, будущего в этот ответственный момент мы все обязаны проявить максимум выдержки, благородства, здравомыслия и такта. Это особенно важно в столь неоднозначный, переходный период, как сейчас. Поэтому, дорогие братья, мы просим вас постоянно помнить об этом своеобразии нашей республики, о хрупкости и тонкости межнациональных отношений.

Для придания большей стабильности межнациональным отношениям в республике я издал указ об учреждении премии мира и духовного согласия, которой будут отмечены заслуги тех людей, которые внесли выдающийся вклад в сближение народов. Этой премией будут награждены не только казахстанцы, но и иностранные граждане, в том числе и наши соотечественники. Каждый из вас может внести в это святое дело свой посильный вклад.

В этом мире у нас есть лишь одна Родина. Это — Казахстан. И наш общий, священный долг — повсюду утверждать и укреплять нашу независимость, умножать мощь и богатство нашего государства, высоко нести знамя нашей чести и достоинства в мировом сообществе, честно и преданно служить Родине.

Для этого каждый гражданин нашей страны обязан всей душой осознать свою грандиозную историческую ответственность в сохранении единства нашей земли, нашего народа, в сбережении межнационального мира и согласия.

Как Президент республики, как кровный сын своего народа, я в полной мере осознаю и разделяю эту ответственность. Мудрая пословица нашего народа гласит: "Отделившегося волк задерет". От внутренних распрей и раздоров мы, кроме вреда, ничего не имели. Мы и собрались-то здесь, в Алма-Ате, с целью объединить казахов всего мира, познавших сполна горе, несправедливость и беды. Наступило время на деле осуществлять великий завет нашего Абая:

*Коль, казах казаху не друг,
Будет жизнь постылой вокруг.*

Пора решительно избавляться от всех пороков, на которые указывал еще Абай: от разъедающих нашу душу и плоть зависти, соперничества, пу-

стословия, равнодушия. Народ, неспособный оценивать себя критически, не может связывать свое будущее с большими надеждами. Мы станем цивилизованной страной лишь в том случае, если отринем все низменное и разовьем в себе лучшие качества народа.

Дорогие соотечественники!

Основополагающие смысл и цель сегодняшнего нашего курултая — поделиться сокровенными раздумьями о будущем развееванного по всему миру казахского народа, осмыслить и провидеть судьбу нации, очутившейся на данном крутом историческом перевале. Формирование казахской диаспоры — само по себе явление поразительное. Непросто, пожалуй, сосчитать еще такой народ на свете, каждый третий представитель которого проживал бы за пределами своей исторической родины. В настоящее время более чем в сорока странах мира обитают около трех с половиной миллионов казахов. Компактно живут казахи в Китае и Монголии, многие наши соплеменники поселились в Турции, Иране, Афганистане, немало их в Европе, Америке, Канаде и даже в далекой Австралии. Понятно, судьба и жизненный уровень не у всех одинаковы. Одним приходится довольствоваться малым, другие вполне благоденствуют и даже процветают. Но всем свойственна и всех связывает неистребимая, неизбывная тоска по отчему краю. Когда мы оказываемся за рубежом, наши соотечественники непременно разыскивают нас и делятся с нами своими затаенными думами, желаниями, чаяниями, радостью и печалью. И сокровенная их исповедь не может не вызвать сочувствия и сопереживания, волнует каждый раз до глубины сердца.

Трепетное отношение зарубежных казахов к национальным традициям поражает и восхищает. Мы были тронуты, когда в прошлом году во время визита в Турцию в Стамбульском аэропорту нас встретила группа соотечественников с громким кличем: "Аксарбас", "Аксарбас" и тотчас по древней традиции заклали трех жертвенных баранов. Такое же внимание и щедродушие я испытал и во время своих только что завершившихся визитов в Германию и Францию. Ну а то, как казахи зарубежья почитают родной язык, как в любых условиях сохраняют его, является предметом нашей особой национальной гордости. Не имея ни школ, ни книг, ни телевидения, ни радио, иногда даже соседей казахов, они сплошь и рядом в семье, со своими детьми общаются на родном языке. Видя все это, только поражаешься иным тутошним казахам, которые склонны объяснять незнание родной речи своими отпрысков тем, что поблизости не оказалось казахской школы.

Конечно, в душе наших зарубежных братьев накопилось немало обид. В течение многих лет советская власть огульно клеветала на вас, ваших

отцов, унижала и оскорбляла недоверием. Ваши здешние родные и близкие были лишены возможности не только переписываться, общаться с вами, исполнять последний долг, навещать могилы, но даже признаваться в естественных родственных чувствах, ибо это считалось тяжкой виной, преступлением в те крутые годы, когда имущие считались исчадием зла, а голытьба — праведниками, казахи, которых обычно с места не стронешь, вынуждены были спасаться бегством на чужбине. А у нас их обвиняли в предательстве Родины ради богатства. И сколько наших единокровных братьев, испугавшись незаслуженной кары и расплаты, так и умерли на чужбине в неизбывной тоске по родному отчему краю.

Мы, твердо встав ныне на путь демократического обновления общества, создания правового государства, решительно отвергаем столь бесчеловечную идеологию, подобную историческую несправедливость, которые пыталась насильственно внедрить в наше сознание тоталитарная система. Отныне Республика Казахстан объявляет и признает самой высокой ценностью человека, его жизнь, его свободу, его неотъемлемые права и достоинства и будет защищать его гражданские и общественные интересы.

В связи с распадом Советского Союза мы всех казахов, проживающих ныне в республиках СНГ, считаем своими соотечественниками. В странах, называемых ныне "ближним зарубежьем", по данным переписи 1989 года, проживает свыше 1 миллиона 600 тысяч казахов. В Узбекистане, Туркменистане и Кыргызстане казахи хорошо сохранили родной язык, национальную культуру, обычаи и традиции. К примеру, в одном лишь Узбекистане имеется 543 казахские школы, в которых обучается 138 тысяч детей.

Отрадно, что число казахских школ в последние годы увеличивается и в других республиках. С недавних пор появились казахские газеты в Узбекистане, в Астрахани, в Оренбурге. В многочисленных городах созданы казахские культурные центры. Немало энтузиастов, вдали от отчего края страстно радеющих за национальную культуру, заботящихся о духовной пище для своих братьев, а также ряд руководителей из стран Содружества и глав местной администрации с глубоким пониманием и сочувствием относящихся к национальным проблемам и в столь трудное время оказывающих всяческую поддержку и конкретную помощь, находятся сегодня среди нас в качестве почетных гостей нашего курултая. Пользуясь удобным случаем, мы выражаем вам нашу искреннюю признательность и сердечную благодарность.

В качестве одного из пожеланий я хочу напомнить нашим дорогим соотечественникам мудрость казахской поговорки: "Что в чужих руках — то на небесах". Это непосредственно относится к взаимосвязям Казахстана и казахской диаспоры. Вы должны понять, что Казахстан как цивилизованное государство, признающее международные соглашения и поддерживающее

политику невмешательства, в состоянии удовлетворять все нужды и запросы своих соотечественников лишь на основе двусторонних договоров с теми независимыми государствами, в которых они проживают. Например, в соглашении, подписанном на днях с Германией, предусмотрены интересы как немцев Казахстана, так и казахов, живущих в ФРГ. Подобная договоренность имеется у нас и с Турцией. То же можно сказать и по поводу требований о возвращении некоторых районов, которые когда-то относились к Казахстану. Подобные непродуманные заявления, безответственные публикации в газетах вносят только сумятицу в умах, вбивают клин между братскими народами, обостряют и без того усложнившиеся межнациональные отношения. Мы поддерживаем территориальное единство и целостность независимых государств, признаем неприкосновенность и реальность сложившихся границ и не поддадимся никаким подстрекательствам.

Главная и самая трудная задача, стоящая ныне перед нашим народом, — четко и точно определить магистральные направления в формировании и развитии Казахстана как независимого государства и на пути скорейшего достижения этой цели решительно поднять производительность труда. Необходимо ясно осознать, что, не подняв нашу экономическую мощь, нам не достичь и духовного расцвета.

Для определения стратегических задач и направлений в развитии молодого независимого государства мы, прежде всего, ориентируемся на формирование в республике сильной президентской власти. В связи с этим мы уделяем большое внимание защите национальных структур в государственном строительстве, чтобы уберечь их от размываний. Поэтому интересы коренного населения в отдельных случаях должны быть оговорены и учтены особо. Речь, собственно, идет о развитии национальной культуры и языка, о восстановлении духовно-культурных и других связей с казахской диаспорой, о создании условий для возвращения на родину тех, кто вынужден был ее покинуть. Перед нами стоят также такие неотложные задачи, как создание многопартийной системы, обеспечение стабильности в обществе, образование военно-политических и экономических союзов для защиты безопасности и независимости Казахстана, укрепление и усиление политического авторитета республики в мировом сообществе.

В области экономики самая насущная потребность — формирование рыночных отношений. Большинство из вас прибыли из стран, где эти отношения давно сложились, и поэтому хорошо представляете, что нет иного пути, кроме рыночной экономики, способной обеспечить достойную человека жизнь. И если мы хотим встать на ноги и зажечь, как другие, по-человечески, нам также необходимо пойти этим путем.

Мы убедились в том, что после векового тоталитаризма не так-то просто и легко переходить к демократическому обществу и за короткий период

установить рыночные отношения. Нужны упорство и терпение. Но нет никаких сомнений в том, что мы пройдем и этот путь, по которому развивается весь мир.

Чтобы практически осуществить основные направления в материальном производстве, нам нельзя ограничиваться только производством в полной необходимости продуктов питания и потребительских товаров, созданием строительной индустрии, развитием сырьевых отраслей производства, но и надо всемерно развивать цветную и черную металлургию, машиностроение, наукоемкое производство, увеличивать мощности экологических безвредных технологий, создавать современную инфраструктуру (транспорт, связь, энергетика, туризм, гостиничные комплексы). Таких проблем, нуждающихся в безотлагательном решении, предостаточно.

В нынешнее многотрудное время нас утешает то обстоятельство, что развеванные по свету казахи устремились в отчий край. Мы все давно мечтали о возвращении того великого кочевья. И начало тому положено. Я тут прежде всего имею в виду тех сородичей, которые в последние годы вернулись домой из соседних стран.

Как вы знаете, обнародовано в печати постановление Кабинета Министров республики, предусматривающее дополнительные меры по отношению к нашим зарубежным соотечественникам. Неукоснительное исполнение этого постановления мы будем держать под контролем.

Недавно республиканский Парламент принял Закон "О миграции". Чтобы не наносить урона независимости и самобытности нашего государства, этот закон по сравнению с прошлым значительно ужесточает, ограничивает внешнюю миграцию, приток населения извне. С другой стороны, в нем предусмотрено немало облегчений для возвращения наших соотечественников на родину. Подобные приоритеты учтены особо и в Законе "О гражданстве". Если законы той страны, где вы сейчас проживаете, предусматривают право двойного гражданства, то в дальнейшем вы можете являться и гражданами Казахстана. Буквально вчера, учитывая соответствующие просьбы живущих в Казахстане зарубежных граждан и лиц без гражданства, я своим указом объявил о предоставлении 11 из них гражданства республики. *(Президент зачитал указ и вручил двум новым гражданам Казахстана паспорта).*

И в ряде законов, принимаемых впредь, будут также всесторонне учтены интересы наших зарубежных соотечественников. Словом, независимый Казахстан широко раскрывает вам свои объятия!

Конечно, выбор местожительства — суверенное право каждого человека. Вопрос этот решается в зависимости от законов той или иной страны. Для казаха не то что из страны в страну, но и из аула в аул переезжать трудно. К тому же подавляющее большинство зарубежных казахов родилось

не в Казахстане, выросло в иной среде, получило другое воспитание. Мы это хорошо понимаем. И поэтому одна из самых главных, почетных наших обязанностей в будущем — создать такие условия, чтобы каждый казах, где бы, в какой бы стране он ни жил, чувствовал себя полноправным представителем своей нации.

Мы считаем, что если казах где бы ни было сохраняет свой язык, свои лучшие национальные традиции, обычаи, культивирует неизменную любовь к отчему краю, то он честно исполняет свой сыновний долг перед своим народом. Удовлетворение ваших духовных потребностей, обеспечение необходимой информацией о состоянии казахской культуры, оказание посильной помощи подрастающему поколению в изучении родного языка — обо всем этом Правительство Казахстана будет отныне постоянно проявлять заботу. Успешное осуществление всех этих мер всецело зависит от того, как и когда вырвется Казахстан из тисков нынешних экономических трудностей. А пока, как говорится, куцый обрывок в узлы не завяжешь.

В этой связи мы возлагаем большие надежды на Всемирный центр казахов, образованный в дни курултая. Всесторонне изучая все аспекты национальной жизни, глубоко анализируя насущные социально-экономические, культурные, духовные проблемы, этот орган должен разрабатывать и предлагать соответствующим инстанциям конкретные идеи, стать поистине центром национального единения. Тернистый путь, история, своеобычность зарубежных казахов нуждаются в специальном исследовании. История казахской нации в мировом масштабе до сих пор еще не стала предметом капитального, всеобъемлющего изучения. У нас, как правило, в общественном развитии всегда выпячивалась роль классовой борьбы, а суть и значение национальной идеи неизменно приглушались.

Мы еще не избавились полностью от давнего стереотипа по отношению к тем нашим братьям, которые живут за пределами Казахстана, воспринимаем их по инерции смутных времен то чужеземцами, то беглецами, оставившими Родину в трудный час. Но истина в другом. Те, кто в годы глобальных потрясений, в годы "красно-белого побоища", а потом — во времена коллективизации, когда с привязи уводили насильственно последнюю клячу, вынуждены были покинуть отчий край, просто перебирались к родственникам и близким, жившим компактно, по-своему в тех местах, находя среди своих соплеменников приют и защиту. Всем известно, что за пределами нынешнего Казахстана имеется немало регионов, где исконно обитали казахи. Казахская диаспора появилась не только в связи с эмиграцией. И в этом ее коренное отличие. Пользуясь предоставленной возможностью, я от имени нашего народа выражаю сердечную благодарность руководителям всех тех стран, которые в трудное время приняли наших соплеменников и проявили о них человеческую заботу.

Дорогие соотечественники!

Казахский народ вновь стоит перед серьезным историческим испытанием. Провозглашение нашей независимости равным образом совпало с эпохальными мировыми потрясениями. Изменился облик мира, углубился экономический кризис, усложнились межнациональные отношения.

Мы только-только отправились в самостоятельное плавание по мировому океану. Республика Казахстан — молодое, еще неокрепшее государство, один лишь этот год мы воочию убедились в неимоверной трудности строительства независимого государства. Но не будем сетовать на эти трудности. Ныне Казахстан пользуется заслуженной славой и авторитетом не только благодаря своей потенциальной экономической мощи, но и как государство со стабильным общественно-политическим положением и надежным будущим. И потому мы должны с особой ответственностью взвешивать каждый шаг в нашей внешней и внутренней политике. В международных отношениях мы будем придерживаться неизменной политики дружбы и всестороннего сотрудничества со всеми странами мира, и особенно с соседней Россией, Китаем, с исторически родственными странами Средней Азии и всеми государствами мусульманского мира. Дай Бог не сглазить, направление наше ясное, темпы неплохие.

Мы видим также те деструктивные силы, пытающиеся взорвать тишину и спокойствие в нашем общем доме. Мы будем и впредь давать отпор любым подстрекательским действиям как неумных политических авантюристов, так и тех излишне горячих группировок, которые под лозунгом защиты интересов коренного населения расшатывают общество.

Дорогие братья!

"Кто Родину сберег — не пропадет!" — говорил в старину наш народ. Слава всевышнему, Родину сберегли, землю отстояли. А дорожке родной земли ничего на свете нет. Родная земля — опора народа. А народ родит славных сынов. И покуда у нас есть Родина, есть народ, есть его мужественные сыны, мы не пропадем, не уроним чести, достоинства.

И если сохраним мир, одолеем и нынешний крутой перевал. И независимый Казахстан обернется могучим государством, под стать своему величию и красе. И казахский народ внесет в мировую цивилизацию еще более весомый вклад. И в наши степи и города придет благоденствие. И мы искренне верим, что дорогие гости, участники сегодняшнего курултая, еще в ближайшие годы станут свидетелями небывалого подъема и расцвета родного Казахстана.

Дорогие соотечественники, братья!

Мы на великом пути. Устремлены к заветной мечте. В руках у нас голубое знамя независимости. На гербе нашем — священный шанырак, символ нашего единства. И еще — крылатые кони, несущие нашу мечту.

Да будет благословенна наша судьба!

Да осенят нас духи предков на нашем великом пути!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҰҰ БАС АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ
47 СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ**

Нью-Йорк, 5 қазан 1992 жыл

**Құрметті Төраға мырза!
Құрметті Бас хатшы мырза!
Ханымдар мен мырзалар!**

Ең алдымен осы сессияның Жоғары төрағалық қызметіне Стоян Ганев мырзаның сайлануына байланысты өзімнің шынайы қанағаттанған сезімімді білдіруге рұқсат етіңіздер. Төраға мырза, БҰҰ-ның Бас Ассамблеясында өзіңіздің жауапты міндетіңіздің табысты орындалуын тілеймін.

Осының алдындағы сессияда Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшелігіне бірауыздан қабылданды. Мен республика халқының атынан осы қадам үшін терең алғыс сезімін білдіремін және Қазақстан Республикасы бейбітшілік сүйгіш мемлекет ретінде БҰҰ-ның Жарғысында көрсетілген міндеттемелерді толығымен орындауға қабілетті екенін, осы беделді халықаралық ұйымның қызметінің барлық саласына сындарлы үлес қосатындығын мәлімдеймін.

Біз үшін бұл сессияның да маңызы аса жоғары, өйткені оның мінбері алғаш рет Қазақстан Республикасының Президентіне беріліп отыр. Осыған байланысты мен Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше барлық мемлекеттердің өкілдерін қызу құттықтаймын.

Осы заман дүниежүзілік тәртіпті қазірдің өзінде БҰҰ-ның көмегінсіз қарастыру қиын. Бүкіл дүниежүзілік қоғамдастық осы сипаты ерекше халықаралық институтқа зор үміт артып отыр, ал солардың ең бастысы – сенімді тұрақтылық пен қауіпсіздіктің сенімді механизмдерін құру.

Бүкіл дүние жүзі болашақтың бүгінгі айқын және алдағы қарбалас кезеңдері өзіміздің бірлескен күш-жігерімізді ұйымдастырудың жаңа сапасына көшуді талап ететін осы бір шекке жетіп отыр. Біз өзімізге әлі белгісіз осы жаңа кезеңнің мәні неде екенін ұғынуға тиістіміз және оны бүкіл қоғамдас-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 8 қазан 1992 жыл.

тық шеңберінде, өз құрлығымызда, өз аймағымызда және елімізде іс жүзінде игере бастауымыз керек. Міне, осы мәселелерге мен сіздердің назарларыңызды да аударсам деймін.

Бірінші мәселе – бұл бүкіл дүниежүзілік қоғамдастық және БҰҰ-ның әлемдегі жаңа рөлі туралы болып отыр. Бас Ассамблеяның осы өтіп отырған сессиясында, қазірдің өзінде біртұтас дүние үшін жаңа күн тәртібін айқындауды талап етіп отырған жаңа шындықты түсіну байқалып отыр. БҰҰ-ның Бас хатшысы Бутрос Ғалидың белгілі баяндамасының нақ осылайша аталуы кездейсоқ емес.

Бутрос Ғалидың алдын-алу дипломатиясы жөніндегі тұжырымдамасын біз дер кезіндегі, саяси ұтымды инициатива деп есептейміз. Ал оны бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың барлық мүшелері бірдей жүзеге асыруға кірісуі керек.

Бұл орайда мен алдын-алу дипломатиясын ықтимал шиеленістердің пайда болу ошақтарын жоюға бағытталған саяси және әлеуметтік-экономикалық шаралардың жүйесі ретінде қарастырамын. Мұнда көзге көрініп тұрған қоғамдық-саяси тұрақтылықты ұстап тұрудың шарттарымен бірге, сондай-ақ терең болжамдық талдауды талап ететін қазіргі проблемалар да маңызды орын алады.

Осылайша шекаралар жөніндегі мәселе – бұл кез келген сәтте жарылуы мүмкін оқ-дәрі қоймасы сияқты екенін түсіну қиын емес. Оның үстіне бұл жарылатын болса, ол тек отпен ойнаушыны ғана емес, осы отты тұтатушыдан аулақ тұрғандарды да қоса алып кететіні белгілі.

Менің ойымша, қазіргі қалыптасқан шекараларды қайта қарау жөнінде жасалған бір қадамның өзі салдарын болжап білуге болмайтын геосаяси тізбекті реакциясын тудыратыны айқын. Мемлекет территорияларының мызғымастық принципінің маңызы туралы айта келіп, сондай-ақ бүгін аз ұлттардың құқығы көбіне ұлттардың өзін-өзі билеу құқығымен, тіпті, өз алдына дербес мемлекеттер құру құқығымен бірдей қарастырылып жүргенін атап көрсеткім келеді. Егер мұндай көзқарасты ұстанатын болсақ, онда болжаммен алғанда бүкіл дүние жүзінде бірнеше мыңдаған ергежейлі мемлекеттер пайда болуы мүмкін. Мұндай жағдай принципті әбден шегіне жеткізе дәріптеудің айқын көрінісі болып табылады. Бүгін таңда аз ұлттардың құқықтарына әділ назар аударып отырған дүниежүзілік қоғамдастық демократия мен бейбітшіліктің салтанаты негізінде адам құқығының және ұлттар құқығының салтанат құруы үшін олардың өлшемдерін айқын белгілеуі тиіс екендігіне кәміл сенімдімін. Әйтпесе, ұлттардың өзін-өзі билеу құқығын желеу етіп, кез келген көп ұлтты мемлекеттің тұтастығына күмән келтіріледі және жегідей жейтін сепаратизмнің ұшы-қиыры болмайды.

Сонымен бір мезгілде ХХІ ғасырдың алыс көкжиегіне көз тастай отырып және ықтимал шиеленістің ошақтарын болжай отырып, елеулі алаңдату ту-

ғызып отырған бірқатар мәселелердің арасынан бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың алдына Орталық Азия аймағындағы су проблемасын қойғым келеді. Уақыт өте келе ол ежелгі құрлықтың қақ жүрегінде қауіпті алауыздықтардың көзіне айналуы мүмкін. Қазірдің өзінде Орталық Азияны су ресурстарымен қамтамасыз ету проблемасын кезең-кезеңімен тиімді шешуді көздейтін БҰҰ-ның арнаулы жобаларын жедел жасау қажет деп ойлаймын.

Батыс-Шығыс белдеуі бойынша геосаяси шиеленістің бәсеңдеуі және Солтүстік-Оңтүстік белдеуінде қауіпті егесудің өрістеуі жалпыға бірдей таңылған факті екенін айтуға тиіспін. Алайда екінші қайшылықтың пайда болуы мен шиеленісуі бірінші мәселенің көкейкесті маңызын төмендетпе алмақ емес. Шығыс пен Батыс арасындағы қарым-қатынастардың көп жылдар бойғы күрделілігі бұрынғы Кеңес Одағының ыдырауымен бірге жойыла алмайды.

Осыған байланысты ескерту дипломатиясы, бейбітшілікті орнату, қолдау және нығайту жөніндегі ұсынылып отырған күш-жігерлерді әлемдік өзара іс-әрекеттердің бір бағыттары бойынша тең жағдайда бөлу қажет деп ойлаймын.

Бұл мәселені атап көрсетіп отырған себебім, мұнда қазірдің өзінде кейбір қиғаштықтар байқалуда. Соңғы айлардағы фактілерге сүйенсек, БҰҰ-ның күш-жігері саяси және әскери-саяси сипатта басым көрініп отыр. Бұл ретте көтермелеу мен ынталандырудан гөрі тыйым салу әдістерін қолдану көбірек байқалады. Бұл шаралар жеңіл-желпі шиеленістерді бәсеңдетуге бағытталса да, бірақ әзірше пайда болып, етек жайып бара жатқан жанжалдың терең мөңді негізіне ешбір ықпал ете алмай отыр.

Жақында осы мінберден аталған жанжалдардың шынайы себептері көрсетілген болатын: әлемдегі ең бай адамдардың 20 проценті (Солтүстік және Батыс елдерінде) дүниежүзілік жалпы табыстың 83 процентін, ал ең кедей адамдардың 20 проценті (Оңтүстік және Шығыс елдерінде) – тек оның 1,4 процентін тұтынады екен.

Көрініп отырғанындай, аса бай "жиырмалық" табысы мен ең кедей "жиырмалық" табысының ара қатынасы 60:1 болып отыр.

Осы "60:1" ара қатынасын мен "Әлемдік теңсіздік формуласы" деп атар едім. Міне осы айырмашылық азаймайынша, біз жанжалдарды барынша болдырмау үшін нақты негіз жасай алмаймыз. Әңгіме түптеп келгенде аса дәулетті "жиырмалықтың" табыстарын кедей елдердің пайдасына қарай қайта бөлу туралы болып отырмағанын атап көрсетейін. "60:1" "Әлемдік теңсіздік формуласын" аса дәулетті "жиырмалықтардың" табыстарын азайту жолымен емес, қайта аса кедейлердің табыстарын осы елдердің өзін-өзі дамытуы бойынша ғылыми түрде ұйымдасқан көмектің есебінен өсіру арқылы өзгерту керек.

Бәлкім, БҰҰ күш-жігерінің бағытын жанжалдарды шынайы болдырмауға, олардың тереңде жатқан қайнар көзіне қарай қайта бағдарлау туралы ойлануға тура келер.

Мұнда іс жүзінде қандай қадамдар жасауға болар еді? БҰҰ-ның Бас хатшысының қаржы қаражатының аздығына байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілік күш-жігерін өрістетуге кедергі келтіріп отырған басты проблемаға байланысты мазасыздану сезімі маған түсінікті.

Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілік орнатып, оны сақтау және нығайту жөніндегі шығындарын жыл сайын өсе түсіру қажеттігі айқын болып отыр. Бірақ мұны қалай істеу керек?

1992 жылға дейін БҰҰ бейбітшілікті сақтауға шамамен 3,3 миллиард АҚШ долларын жұмсап келгені, ал оның барлық елдердегі қорғанысқа бөлінетін жалпы жылдық шығынның тіпті бір проценті болмағаны мәлім. Өткен онжылдықтың соңында бұл шамамен 1 триллион долларға жетті.

Мен барлық үкіметтерге өздерінің ізгі ниеттерін көрсету ретінде "1 қосу 1" формуласы бойынша БҰҰ-ның бейбітшілік күш-жігері қорын құра бастауды ұсынамын.

Бұл формула, әр мемлекет оған өзінің қорғаныс бюджетінің 1 процентін бере отырып, жыл сайын өзінің қаржы аударуын сол бір процентке өсіріп отырады дегенді білдіреді. Сөйтіп он жылдан кейін осы бейбітшілік сома он есе өседі. Бұл акция дүние жүзі қоғамдастығының әрбір мүшесінің ұлттық қауіпсіздігіне ешқандай нұқсан келтірмей, қайта нақты нығайтады деп ойлаймын.

Осы жерде Шығыстың көне әфсанасын еске ала кеткен орынды болар. Ол адамдардың қалай күш сынасқаны туралы. Біреуі білегі мен жұдырығына сүйенсе, екіншісі бас сүйегінің мықтылығына, үшіншісі желаяқтығына, төртіншісі тілінің өткірлігіне сенеді. Бірақ бір дана адам күш атасы жүрек екенін еске салып, оларды кең пейілділік танытуға шақырады. Менің ұсынысымды жүзеге асырудың деңгейі де әрбір елдің кең пейілділігімен айқындалып, жалпыға бірдей бейбітшілік игілігі жолындағы өзіндік бір жарыс болмақ. Қазақстан Республикасы оны кідіртпей бастауға әзір.

Бұл ретте, әлбетте, мемлекеттердің БҰҰ-ның бейбітшілік күш-жігері қорына қатысуының басқа да формаларын көздеуге болады.

Тоқталып өтпек болған екінші мәселем, біздің континенттегі – Азия немесе кең мағынасында алғанда – Еуразиядағы бейбітшілік пен қауіпсіздік проблемалары. Әңгіме Қазақстан Республикасының Азиядағы өзара іс-қимыл мен сенім шаралары бойынша кеңес өткізу жөніндегі инициативасы туралы болып отыр.

Біздің континентте Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес сияқты Азиядағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық құрылымдарын құру идеясы көптен бері айтылуда, бірақ әзірге кең қолдауға ие болмай келеді.

Америкадағы, Африкадағы, Еуропадағы континенттік ұйымдар қызметінің пайдалы тәжірибесі Азияны өзара іс-қимыл мен ынтымақтастық тың біртұтас органдарын құруға итермелеуі керек сияқты еді. Алайда бұлай болмай отыр және оның нақты негіздері де бар.

Саясатшылар мен талдау жасаушылар тобындағы Азияда қауіпсіздік пен ынтымақтастық құрылымын құру идеясын сынаушылар мынадай басты дәлелді алға тартады. Азия елдерінің географиялық, тарихи, экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени әркелкілік деңгейі Еуропа, Америка және Африка елдерімен салыстырғанда анағұрлым жоғары. Экономикалық және саяси негіздің осындай әркелкілігі, әлбетте, ұжымдық қауіпсіздіктің континенттік құрылымдарын құруға кедергі келтіріп отыр.

Бұған Шығыстың "Алыс жолдың өзі де алғашқы қадамнан басталады" – деген мақалымен толық жауап беруге болады. Ұжымдық қауіпсіздіктің біртұтас азиялық құрылымына осы аталған барлық іс-әрекеттер түрлері бойынша бірден бағыт алу міндетті емес.

Бастапқыда, әлде біреуінен – айталық, әскери-саяси немесе экономикалық саладағы әркелкілікті теңестіруден бастап, содан кейін ынтымақтастықтың басқа салалары бойынша да ортақ көзқарастарды іздестіру жеткілікті болар еді.

Мұндай континенттік құрылымға қарай қозғалыс ұзақ та кезең-кезеңді болуы мүмкін.

Мұндай қозғалыс мынадай схема бойынша өте алар еді: ынтымақтастықтың жекелеген түрлері бойынша аймақтық және континенттік құрылымдар мен коалициялар арқылы "екі жақты қатынастардан" бастап (сенім шаралары мен ұжымдық қауіпсіздік, ізгілік, экономикалық, мәдени өзара іс-қимыл шараларын әзірлеу) ынтымақтастықтың кең көлемді проблемалары бойынша ортақ құрылымдық органдарын құруға дейін.

Бұл процестің перспективалары, оның негізгі кезеңдері былайша көріне алар еді:

1 – кезең. Азияда өзара іс-қимыл мен сенім шаралары бойынша кеңес ұйымдастырып, өткізу жөніндегі әзірлік жұмыстары. Болжамды мерзімі – 1992-1995 жылдар.

2 – кезең. Азияда өзара іс-қимыл мен сенім шаралары бойынша Азия кеңесінің жұмысын жандандыру, оның мүшелерінің санын кеңейту, оны Азиядағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес шеңберіне және тәртібіне көшіру, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес үлгісі бойынша жалпы азиялық құрылымдар құру. Болжамды мерзімі 1994-1995 жылдар.

3 – кезең. Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес және Азиядағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес арасындағы өзара іс-қимылдардың тұрақты құрылымдарын айқындау, дамыту және ба-

янды ету. Ынтымақтастықтың жекелеген бағыттары бойынша континентаралық органдар құру. Болжамды мерзімі – 1998-2000 жылдар.

4 – кезең. Еуразия қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі біртұтас континентаралық кеңес құру. Азия, Еуропа, Африка және Америка ұжымдық қауіпсіздігінің континенттік жүйелері арасында тұрақты іс-қимылдар жасау механизмін құру. Бұдан арғы перспективада – бүкіл дүниежүзілік ұжымдық қауіпсіздік пен ынтымақтастықтың біртұтас жүйесін құру. Болжамды мерзімі – 2000-2005 жылдар.

Біз Азияда, ғажайып жерде тұрамыз. Әлемнің барлық ірі діндері – иудаизм, буддизм, христиан, ислам діндері біздің континенттің қасиетті топырағында пайда болған. Адамзаттың бүкіл рухани ұстаздары – Лао Цзы мен Гуатама Буддадан, Иисус Христос пен Мұхаммедтен бастап, осы заманның Махатма Гандидің дәрежесіне дейінгі асқар ойлы данышпандары – біздің топырағымыздан шыққан. Сондықтан Азия ғасырлар бойына жинақталған рухани байлықтарын неліктен ой елегінен өткізіп, континент көлеміндегі ынтымақтастық пен ұжымдық қауіпсіздіктің жаңа тұжырымдамасын жинақтай алмайды?

Мұндай айқындама ешбір жағдайда қандай да бір аймақтық автаркияны көздемейді. Біз континент шекараларымен шектеліп қалмаймыз. Керісінше, Азия елдері мен халықтарының мүдделері үшін басқа континенттерде туған бар жақсылық атаулыны жинайтын боламыз.

Бізге келешектің алға көлденең тартар жәйттеріне бейімделудің, адамзаттың біртұтас дүние жағдайында өмір сүруінің негіздерін қалыптастырудың ең жақсы жолдарын ұжым болып іздестіру қажеттігіне кәміл сенімдімін. Осыған байланысты мен егесуші дәуірден кейінгі проблемаларды талқылау үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының арнаулы сессиясын немесе конференциясын шақыруды ұсынамын, өйткені, нақ Біріккен Ұлттар Ұйымының өзі халықаралық қоғамдастық ұйымшылдығының жаңа деңгейін баянды етуде шешуші рөл атқаруға тиіс.

Сірә, Біріккен Ұлттар Ұйымының өзі де, Қауіпсіздік Кеңесінің құрамын қоса алғанда, белгілі бір қайта құрылуы тиіс сияқты.

Айтпай қоюға болмайтын үшінші жағдай ТМД-да болып жатқан процестерге қатысты.

Өткен жылдың соңында құрылған Достастықтың нәзік құрылымы әзірге Еуроазияның осы бөлігінің елдері мен халықтарының ғасырлар бойғы өзара іс-қимылының дәстүрлерін толық көлемде ескере алмай отыр. Нәтижесінде ТМД-дағы еркін нарық экономикасы мен демократияға көшу процестері әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақсыздықтың өршуімен, қалыптасқан қақтығыстардың шиеленісуімен және жаңаларының тууымен қосарланып келеді.

Қазақстан біртұтас еркін сауда аймағы шеңберінде жаңа сападағы ортақ кеден-экономикалық кеңістігін қалпына келтіру үшін барлық ықтимал күш-жігерді қолдануда. ТМД-дағы реалистер Ресейге уәде етілген 24 миллиард доллар көмекке қатысты ешқандай үміт арта қоймайды. Біз дүниежүзінің кейбір елдері ТМД-ға қатысты жүргізіп отырған жаңаша оқшаулау саясатын сабырлықпен қабылдаймыз. Біз, өндірістің құлдырауын, шаруашылық байланыстардың үзілуін, гиперинфляцияны және басқа бүлдіргіш процестерді тек өзіміз өз күш-жігеріміз арқылы ғана тоқтата алатынымызды түсінеміз.

Алайда, ТМД-дағы үйлестірушілік негіздер мен интеграциялауды нығайту жөніндегі күш-жігерлерге қарамастан таяу уақытта Достастық территориясын тұрақсыздық пен ыдыраудың біртұтас кеңістігіне айналдырып жібере алатын қарама-қайшы тенденциялардың басым түсуі мүмкін. Дүние жүзінде ешкімнің де осындай қайғылы нәтижеге мүдделі еместігіне мен сенімдімін.

Осыған байланысты жанжалдарды ерте кезінде анықтау және ескерту дипломатиясы туралы идея бұрынғы кеңес федерациясында тікелей нақты іске асуы мүмкін деп ойлаймын.

Бірінші кезекте әңгіме ТМД-да қалыптасқан "тұрақтылық аймақтарын" нығайту және жанжал көздеріндегі шиеленісті бәсеңдету есебінен олардың шекарасын біртіндеп кеңейту туралы болып отыр. Осы мақсатта мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Орталық Азиядағы ескерту дипломатиясы жөніндегі аймақтық орталығын (немесе комиссиясын) құруды ұсынамын. Бұл орталықтың (комиссияның) штаб-пәтерін біздің мемлекетіміздің астанасы – Алматыға орналастыруға болар еді.

Және, ақыр соңында, экология мен айналадағы ортаны қорғаудың өмірлік маңызды мәселелеріне тоқталғым келеді. Қазақстан үшін бұл проблемалар кем дегенде екі сөзге – Арал және Семей проблемасына келіп саяды.

Тартылып бара жатқан Арал теңізі – бұл шұғыл әрі көлемді халықаралық көмекті қажет ететін экологиялық апат аймағы. 150 миллион тонна тұзды шаң-тозаңның ұшуымен қосарланып отырған оның бассейнінің шөлге айналуы экологияның күрт нашарлауына, халқы 3 миллионнан астам адам ұланғайыр аймақтың экономикасы мен денсаулығына тигізетін теріс зардаптардың күшеюіне әкеліп соғады. Егер бүгінде бұл тек сол адамдар үшін қырсыққа айналып отырса, ертең, Біріккен Ұлттар Ұйымы шұғыл араласпаса, бұл талай-талай миллиондаған адамдардың қасіретіне айналуы мүмкін. Қазақстанда ЮНЕП басшылығының "Арал теңізін сақтау жөніндегі іс-қимылдар жоспарын жасауға жәрдемдесу" жобасын құру туралы шешімін, сондай-ақ Арал өңірін дүниежүзілік көлемдегі экологиялық апат аймағы деп жариялауды ұсынған халықаралық ұйым сарапшылары тобының қызметін ризашылық сезіммен қабылдады.

Біздің тағы бір экологиялық жарамыз – бұл Қазақстан жерінде біздің халықтың еркіне қарамастан салынған Семей ядролық полигоны. Осында

әуеде, жерде және жер астында жарылған ядролық ұрыс зарядтарының бүтіндей қуаты, ал олардан жарты миллионнан астам адам жапа шекті, Хиросима мен Нагасакидегі қасіреттің көзі болған қондырғылардың қуатынан жүздеген есе асып түседі.

Біздің үкіметтің шешімімен біз осы ажал көзін жаптық, бірақ осы аймақты сауықтыру, жапа шеккендерді емдеу, дүниеге келген сәбилерді қауіпсіздендіру үшін орасан зор қаржы керек. Осыларды негізге ала отырып, қазақстандықтар белсенді халықаралық жәрдемді қажет етеді.

Бүгін, қазанның 5-інде Біріккен Ұлттар Ұйымының елді мекендер жөніндегі орталығы (ХАБИТАТ) құрылуының кезекті жылдығы атап өтілуде. Оның сөзсіз мәнін ұғына отырып, біздің үкіметтің қала және село құрылысын дамыту бағдарламасына орталықтың тиімді техникалық және консультациялық көмек көрсететініне Қазақстан үміт білдіреді.

Қазақ халқының "Елу жылда – ел жаңа" деген мақалы бар, бұл сөзбе-сөз түсіндіргенде: "дүние елу жылда жаңарып отырады" дегенді білдіреді. Біріккен Ұлттар Ұйымы қызмет еткен алғашқы жарты ғасыр әскери блоктардың қарама-қарсы тұруымен шиеленісе түскен ұлы державалар егесінің көрінісіне толы болды. Қазір енді дүние жүзі қоғамдастығында тарихи мүмкіндік – Біріккен Ұлттар Ұйымы бар. Ол бейбітшілік пен прогресс жолында тиімді ынтымақтастық жасау органы.

Оны барынша толық пайдалану үшін біздің қолдан келген барлық мүмкіндікті жасауымыз керек.

Ықылас қойып тыңдағандарыңызға рахмет.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА 47-Й СЕССИИ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН***

Нью-Йорк, 5 октября 1992 года

**Уважаемый господин председатель!
Уважаемый господин генеральный секретарь!
Дамы и господа!**

Прежде всего позвольте выразить искреннее удовлетворение по случаю избрания на высокий пост председателя этой сессии господина Стояна Ганева. Желаю Вам, господин председатель, успешного выполнения Ваших ответственных обязанностей на нынешней Генеральной Ассамблее ООН.

На предыдущей сессии Казахстан был единодушно принят в члены Организации Объединенных Наций. От имени народа республики я имею честь передать вам слова глубокой благодарности за этот шаг и заявить, что Республика Казахстан, как миролюбивое государство, способна в полной мере выполнять обязательства, содержащиеся в Уставе ООН, вносить конструктивный вклад во все сферы деятельности этой авторитетной международной организации.

Не менее важна для нас нынешняя сессия, поскольку ее трибуна впервые предоставлена Президенту Республики Казахстан. Пользуясь этим случаем, я горячо приветствую представителей всех государств – членов Организации Объединенных Наций.

Современный миропорядок уже трудно представить без ООН. С этим уникальным международным институтом мировое сообщество связывает многие надежды, главная из которых — формирование надежного механизма надежной стабильности и безопасности.

Сегодня мир вплотную подошел к той черте, за которой явные и смутные вызовы будущего заставляют нас перейти к новому качеству координации и организации наших совместных усилий. Мы должны уяснить: в чем же суть этого неизвестного нам нового и начать осваивать его в рамках

*Газета "Казахстанская правда", 9 октября 1992 года.

всего сообщества, своего континента, своего региона и своей страны. Именно на этих аспектах я бы и хотел акцентировать ваше внимание.

Первый аспект — это мировое сообщество и новая роль ООН в мире. На проходящей сессии Генеральной Ассамблеи уже обозначилось понимание новых реалий, требующих определения новой повестки дня для целостного мира. Не случайно именно так называется известный доклад генерального секретаря ООН господина Бутроса Гали.

Концепцию Бутроса Гали по превентивной дипломатии мы считаем крайне своевременной, политически рациональной инициативой, к реализации которой должны подключиться все члены мирового сообщества.

При этом я рассматриваю превентивную дипломатию как систему политических и социально-экономических мер, направленных на предотвращение возгорания очагов потенциальной напряженности. Важное место в ней занимают как условия поддержания общественно-политической стабильности, лежащие на поверхности, так и проблемы, само существование которых требует глубокого прогностического анализа.

Так, нетрудно понять, что вопрос о границах — это пороховая бочка, готовая взорваться в любую минуту, причем ее взрыв, как правило, захватывает не только тех, кто балуется с огнем, но и многих других, имеющих к подносящему факел весьма отдаленное отношение.

На мой взгляд, очевидно, что даже один прецедент с пересмотром ныне существующих границ вызовет цепную реакцию геополитического распада с непредсказуемыми последствиями. Говоря о значимости принципов нерушимости государственной территории, хочу также подчеркнуть, что права национальных меньшинств сегодня нередко отождествляются с правом наций на самоопределение, вплоть до создания самостоятельных государств. Если придерживаться такого подхода, то гипотетически во всем мире может появиться несколько тысяч карликовых суверенов. Такая ситуация будет яркой демонстрацией торжества фетишизации принципов доведенного до полного абсурда. Я убежден, что мировое сообщество, справедливо уделяющее сегодня столько внимания правам национальных меньшинств, должно четко обозначить их критерии во имя торжества прав человека и прав нации на основе торжества демократии и мира. В противном случае под прикрытием права нации на самоопределение будет ставиться под сомнение государственная целостность любой многонациональной страны, и разъедающему сепаратизму не будет конца.

В то же время, заглядывая сегодня далеко в XXI век и предполагая очаги потенциальной напряженности, хотелось бы обозначить перед мировым сообществом, среди некоторых других вызывающих серьезное беспокойство вопросов, проблему воды в Центрально-Азиатском регионе, которая со временем может стать источником опасных разногласий в самом сердце

древнейшего материка. Я убежден, что уже сейчас необходима ускоренная разработка специальных проектов ООН, предусматривающих поэтапное эффективное решение проблемы обеспечения водными ресурсами Центральной Азии.

Должен заметить, что снижение геополитического напряжения по оси Запад – Восток и нарастание опасной конфронтации Север – Юг является общепризнанным фактом. Однако зарождение и обострение второго противоречия не снижает актуальности первого. Многолетняя сложность отношений Востока и Запада не может раствориться с распадом бывшего СССР.

В связи с этим я полагаю, что прилагаемые усилия по превентивной дипломатии, установлению, поддержанию и укреплению мира необходимо распределять в равной степени по всем осям мировых взаимодействий.

Я подчеркиваю это потому, что здесь уже просматриваются некоторые перекосы.

Усилия ООН, судя по фактам последних месяцев, имеют преимущественно политический и военно-политический характер. Здесь наблюдается применение больше запрета, чем поощрения и стимула. Эти меры нацелены на снижение поверхностных напряжений, но пока никак не влияют на глубинные основания возникающих и развивающихся конфликтов.

Недавно с этой трибуны указывалось на их истинную причину: 20 процентов самых богатых людей в мире (в странах Севера и Запада) потребляют 83 процентов мирового валового дохода, а 20 процентов самых бедных (в странах Юга и Востока) — только 1,4 процентов.

Как видим, доходы богатейшей "двадцатки" относятся к доходам беднейшей как 60 к 1.

Это соотношение — "60 к 1" — я бы назвал "формулой мирового неравенства". Пока этот разрыв не начнет уменьшаться, мы не будем иметь реальной базы для всестороннего предотвращения конфликтов.

Подчеркну, что в конечном счете речь не идет о перераспределении доходов богатейшей "двадцатки" в пользу бедных. Изменять "формулу мирового неравенства" "60 к 1" следует не путем уменьшения доходов богатейшей "двадцатки", а путем роста доходов беднейшей за счет научно организованной помощи по саморазвитию этих стран.

Может быть, стоит подумать о том, чтобы перенацелить вектор усилий ООН на подлинное предотвращение конфликтов, на их глубинный источник.

Какие шаги можно было бы предпринять здесь практически? Мне понятна озабоченность генерального секретаря ООН главной проблемой, которая тормозит наращивание миротворческих усилий ООН — нехваткой финансовых средств. Очевидно, что расходы ООН на установление, поддержание и укрепление мира необходимо ежегодно увеличивать. Но как это сделать?

Как известно, до 1992 года ООН направляла на поддержание мира примерно 8,3 миллиарда долларов США, что не составило даже одного процента суммарных годовых расходов на оборону во всех странах. К концу прошлого десятилетия эта цифра достигла примерно 1 триллиона долларов.

Я предлагаю всем правительствам в порядке проявления своей доброй воли начать формирование фонда миротворческих усилий ООН по формуле "1 плюс 1".

Эта формула означает, что каждое государство, начиная передавать в него один процент от своего оборонного бюджета, ежегодно станет увеличивать свои отчисления на все тот же один процент. Таким образом, уже через десять лет эта миротворческая сумма десятикратно возрастет. Думаю, что данная акция нисколько не ущемит, а, напротив, реально укрепит национальную безопасность каждого члена мирового сообщества.

Здесь будет уместно вспомнить одну старую восточную притчу, которая повествует о том, как люди соревновались в силе. Один показывал мощь мускулов и кулаков, другой усматривал силу в крепости черепа, третий — в быстроте ног, четвертый — в остроте языка. Но один мудрец, вспомнив о сердце, без которого невозможна никакая сила, предложил им померяться в великодушии. Именно великодушием каждой страны будет определяться и степень реализации моего предложения, своего рода состязания на благо всеобщего мира. Республика Казахстан готова начать его незамедлительно.

При этом, разумеется, можно предусмотреть и другие формы участия государств в фонде миротворческих усилий ООН.

Второй аспект, на котором я хотел бы остановиться, это проблема мира и безопасности на нашем континенте — Азии, или еще шире — Евразии. Речь идет об инициативе Республики Казахстан по проведению Сопредседательства по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА).

Идея создания на нашем континенте структур безопасности и сотрудничества в Азии (СБСА) по типу СБСЕ в Европе давно витает в воздухе, но пока не находит широкой поддержки.

Полезный опыт деятельности континентальных организаций в Америке, Африке, Европе, казалось бы, должен подталкивать и Азию к созданию единых органов взаимодействия и сотрудничества. Однако этого не происходит, и тому есть немало реальных оснований.

Критики идеи создания СБСА в кругах политиков и аналитиков часто опираются на такой весомый аргумент. Уровень географической, исторической, экономической, политической, социальной и культурной неоднородности стран Азии значительно выше, чем стран Европы, Америки или Африки. Такая неоднородность экономической и политической почвы, естественно, препятствует созданию континентальных структур коллективной безопасности.

На это вполне можно возразить известной мудростью: "дорога в тысячу шагов начинается с первого шага". Совсем необязательно двигаться к единой азиатской структуре коллективной безопасности сразу по всем этим видам взаимодействий. Достаточно начать выравнивание неоднородности в какой-то одной, например, военно-политической или экономической сфере, а затем искать общие подходы и в других областях сотрудничества.

Движение к такой континентальной структуре может быть многоступенчатым и поэтапным.

Оно может протекать, например, по такой схеме: от "двусторонних отношений" — через региональные и континентальные структуры и коалиции по отдельным видам сотрудничества (выработка мер доверия и коллективной безопасности, гуманитарные, экономические, культурные взаимодействия) — к общим континентальным органам сотрудничества по широкому спектру проблем.

Перспективы этого процесса, его основные этапы могли бы выглядеть следующим образом:

1 этап. Подготовительные работы по организации и проведению Сопровождающего совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА). Примерные сроки — 1992–1995 годы.

2 этап. Активизация работы СВМДА, расширение числа его членов, перевод в рамки и режим Сопровождающего совещания по безопасности и сотрудничеству в Азии (СБСА), создание общеазиатских структур по типу СБСЕ. Примерные сроки — 1994–1998 годы.

3 этап. Определение, развитие и закрепление постоянных структур взаимодействия между СБСЕ и СБСА. Создание трансконтинентальных органов по отдельным направлениям сотрудничества. Примерные сроки — 1998–2000 годы.

4 этап. Создание единого трансконтинентального Сопровождающего совещания по безопасности и сотрудничеству в Евразии (СБСЕА). Создание механизма, постоянного взаимодействия между континентальными системами коллективной безопасности Азии, Европы, Африки и Америки. В дальнейшей перспективе — формирование единой всемирной системы коллективной безопасности и сотрудничества. Примерные сроки — 2000–2005 годы.

Мы в Азии живем на удивительной земле. Все крупнейшие религии мира — иудаизм, буддизм, христианство, ислам — родились именно на святых землях нашего континента. Все духовные учителя человечества — от Лао Цзы и Гуатамы Будды, Иисуса Христа и Мухаммеда до величайших умов современности уровня Махатмы — родом именно из наших земель. Неужели Азия не сможет осмыслить все, накопленное веками, и синтезировать новую концепцию континентального сотрудничества и коллективной безопасности?

Такая позиция ни в коей мере не предполагает какую-то региональную автаркию. Мы не замыкаемся в границах континента. Напротив, в интересах стран и народов Азии мы будем собирать все лучшее, что рождено в иных частях света.

Я убежден, что нам нужен коллективный поиск наилучших путей адаптации к вызовам будущего, формирование новых основ существования человечества в условиях как никогда целостного мира. В связи с этим я предлагаю созвать специальную сессию или конференцию Организации Объединенных Наций для обсуждения проблем постконфронтационной эпохи, ибо именно ООН призвана сыграть решающую роль в утверждении нового уровня организованности международного сообщества. Вероятно, определенной реорганизации должна быть подвергнута и сама ООН, не исключая и состав Совета Безопасности.

Третий аспект, о котором нельзя не сказать, касается процессов, происходящих в СНГ.

Хрупкая конструкция нашего Содружества, созданного в конце прошлого года, пока не в полной мере учитывает вековые традиции взаимодействия стран и народов этой части Евразии. В результате процессы перехода к экономике свободных рынков и демократии в СНГ сопровождаются нарастанием социально-экономической и политической нестабильности, обострением существующих конфликтов и порождением новых.

Казахстан предпринимает все возможные усилия для воссоздания в новом качестве общего таможенно-экономического пространства в рамках единой зоны свободной торговли.

Реалисты в СНГ не питают никаких иллюзий насчет обещанной России помощи в 24 миллиарда долларов. Мы спокойно воспринимаем политику неизоляционизма, которую проводят в отношении СНГ некоторые страны мира. Мы понимаем, что только сами своими усилиями сможем остановить спад производства, разрыв хозяйственных связей, гиперинфляцию и другие деструктивные процессы.

Однако не исключено, что вопреки усилиям по укреплению координационных начал и интеграции в СНГ в ближайшее время могут возобладать противоположные тенденции, способные превратить территорию Содружества в сплошное пространство нестабильности и распада. Я уверен, что никто в мире не заинтересован в таком трагическом исходе.

В этой связи полагаю, что идеи о раннем обнаружении конфликтов и превентивной дипломатии могут найти в бывшей советской федерации прямое практическое воплощение.

В первую очередь речь идет об укреплении существующих в СНГ "зон стабильности" и постепенном расширении их границ за счет снижения напряженности в очагах конфликтов. В этих целях я предлагаю создать региональный центр (или комиссию) ООН по превентивной дипломатии в Цент-

ральной Азии. Штаб-квартиру этого центра (комиссии) можно было бы разместить в столице нашего государства — Алма-Ате.

И, наконец, хотел бы остановиться на жизненно важных вопросах экологии и охраны окружающей среды. Для Казахстана они воплощены, как минимум, в двух словах — Арал и Семипалатинск.

Высыхающее Аральское море — это зона экологической катастрофы, которая требует экстренной и масштабной международной помощи. Опустынивание его бассейна, сопровождаемое выносом 150 миллионов тонн соляной пыли, ведет к резкому ухудшению экологии, нарастанию негативных последствий для экономики и здоровья громадного региона с населением более 3 миллионов человек. Если сегодня — это только их беда, то завтра, без экстренного вмешательства ООН, — это может стать бедой многих и многих миллионов людей. В Казахстане с чувством признательности восприняли решение руководства ЮНЕП о создании проекта "Содействия в разработке плана по сохранению Аральского моря", а также деятельность группы экспертов международной организации, предложившей объявить Приаралье зоной экологического бедствия в мировом масштабе. Другая наша экологическая рана — это Семипалатинский ядерный полигон, построенный на казахской земле против воли нашего народа. Совокупная мощь взорванных здесь в воздухе, на земле и под землей ядерных зарядов, от которых пострадали более полумиллиона человек, в сотни раз превышает мощность тех устройств, что стали источниками бед в Хиросиме и Нагасаки.

Решением нашего Правительства мы закрыли этот источник смерти, но нужны колоссальные средства, чтобы оздоровить этот регион, проводить лечение пострадавших, обезопасить вновь рождаемых детей. Исходя из этого, казахстанцы нуждаются в активной международной помощи.

Сегодня, 5 октября, отмечается годовщина создания центра ООН по населенным пунктам (Хабитат). Сознвая его безусловную значимость, Казахстан выражает надежду на эффективную техническую и консультационную помощь центра нашим правительственным программам развития городского и сельского строительства.

У казахского народа есть поговорка: "елу жылда, ел жаңа", что означает дословно: "в пятьдесят лет обновляется мир". Первые полвека существования ООН носили на себе отпечаток конфронтации сверхдержав, отягощенный противостоянием военных блоков. Ныне у мирового сообщества появился исторический шанс — обрести в лице Организации Объединенных Наций орган эффективного сотрудничества во имя мира и прогресса. Нам предстоит сделать все возможное, чтобы в полной мере его использовать.

Благодарю вас за внимание.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
БҰҰ-НЫҢ ШТАБ-ПӘТЕРІНДЕ ӨТКЕН БАСПАСӨЗ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Нью-Йорк, 6 қазан 1992 жыл

– Бұрынғы Кеңес Одағында сепаратизмнің одан әрі дамуы осы жерлерде "жалпыға бірдей бейбітшілікке қатер төндіретін "қолжаулық диктатуралардың" пайда болуына әкеліп соғуы мүмкін.

Аз ұлттардың құқығы және ұлттардың өзін-өзі билеу құқығы арасындағы басты өлшем мен шекараны дәл айқындау қажет.

Барлық аз ұлттар өздерінің дамуы үшін, тілін, дәстүрлері мен мәдениетін сақтау үшін тек құқық және мүмкіндік алуға тиіс екендігі сөзсіз. Бірақ бұл әрбір аз ұлт өз мемлекетін құруға ұмтылып, қазіргі қалыптасқан шекараларды өзгертуі тиіс деген сөз емес. Өйткені қазіргі қалыптасқан шекаралардың мызғымастығы – тұрақтылықтың негізі болып табылады. Аз ұлттардың құқықтары және ұлттың өзін-өзі билеуі деп нені түсіну керек екендігі жөнінде дәл тұжырымдама болуы қажет.

"Ергежейлі", экономикалық жағынан мешеу қалған мемлекеттер құру аз ұлттардың мүддесіне сай келмейді. Аз ұлттардың өркениетті әдістер арқылы тең жағдайда, мемлекеттердің қазіргі шекаралары шеңберінде дамуы осы халықтар үшін игі іс ретінде қабылдануы тиіс. Бұрынғы кеңес қоғамында болып жатқан процестер "ұлттардың өзін-өзі билеу құқығы" және "аз ұлттардың құқығы" ұғымдарын дәл тұжырымдау проблемасына ерекше назар аударылуы қажет екенін көрсетеді.

Қазақстан өз еркімен ядролық мемлекет болған жоқ. Республикамыз стратегиялық шабуыл қарулары бойынша келіссөзге қосылу жөнінде Лиссабон хаттамасына қол қойған кезде бұл проблема шешілді. Енді Қазақстан осы шартқа қатысушы ретінде танылып, бұдан былайғы уағдаластықтар процестеріне қатыса беретін болғандықтан, сондай-ақ ТМД-ның жеті мемлекеті кірген ұжымдық қорғаныс жүйесінің құрылуына байланысты барлық

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 7 қазан 1992 жыл.

ядролық ұрыс зарядтары толық жойылғанға дейін Қазақстан өзінің уақытша ядролық мемлекет ретінде қалатын болған бастапқы айқындамасынан бас тартты. Сөйтіп, Стратегиялық шабуыл қарулары жөніндегі шартқа сәйкес жеті жыл бойына, яғни 1999 жылға дейін, Қазақстан өзінің ядролық қаруларын бұрынғы Кеңес Одағына қатысты көлемде қысқартатын болады. Бұл орайда Қазақстан мен Ресей қорғаныс жөнінде шарт жасасқандықтан, ядролық қаруды бұдан былай қайда орналастыру керектігін өздері шешетін болады.

Дүние жүзіндегі ең ірі ядролық полигондар АҚШ-тың Невада штатында және Қазақстанда Семейде орналасқан. Өткен жылы қазақ халқының тілегін орындай отырып, Семейде ядролық сынаққа тыйым салынды. Мен бұл қадамды дұрыс деп есептеймін, өйткені 1949 жылдан бері осы полигонда 560 ядролық қондырғы жарылған, оның 200 – ашық ауада және жер бетінде жарылған. АҚШ Қазақстаннан үлгі алып, Невададағы ядролық полигонда сынақты тоқтатуға шақырамын.

Тәжікстандағы жанжалға, Таудағы Қарабақтағы сияқты бұл жанжалға үшінші мемлекеттің араласуы өте қауіпті.

Тәжікстан Ресеймен, Қазақстанмен және Өзбекстанмен Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартта тұрады. Тәжік басшылығының өтініші бойынша, тайталасушы жақтарға қару жеткізуді тоқтату үшін Тәжікстанның Ауғанстанмен шекарасы төрт мемлекеттің әскери контингентімен жабылды. Ізгілікті көмек деген желеумен жүк таситын ұшақтармен Тәжікстанға қару жеткізіліп жатқандығы туралы мәліметтер түсті.

Алдағы қазанның 9-ында Бішкектегі ТМД мемлекеттері басшыларының кездесуінде бұл мәселе бөлек талқыланатын болады. Тәжікстанның қазіргі басшылығы ТМД-ның бітімгершілік күштерін жанжалды тоқтату үшін іске қосуға өтініш жасады. Қазақстан бұл аймақтағы осы күштердің нақты іс-қимылын жақтайтын болады, өйткені Тәжікстан өз бетімен жанжалды тоқтата алмайды.

Тәжікстанның ислам партиясының Ауғанстандағы тәжік және өзбек диаспораларымен тікелей байланыстары бар және өзбектер мен тәжіктерді Тәжікстан аумағында қақтығыстырғысы келеді, деген мәліметтер түсті. Егер бұл мәліметтер расталса, ол өте қауіпті, өйткені егес көрші республикаларды шарпуы мүмкін. Сондықтан да ТМД-ның бітімгершілік күштері жұмыс істеуі керек деп есептеймін. Бітімгершілік процеске Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңес пен БҰҰ-ның қатысуын жоққа шығармақ емеспін.

Осыдан екі жыл бұрын тұңғыш рет келіссөз үстелі басына отыруға мүмкіндік ашқан Железноводскіде қол қойылған декларация орындалмай қалды. Тамызда, Әзірбайжан мен Армения арасында үлкен соғыс үшін үлкен

күш-жігер жұмсалып жатқандығы туралы белгілер пайда болған кезде, Қазақстан жанжалды реттеу процесіне тағы да араласты.

Үш мемлекеттің – Әзірбайжанның, Арменияның және Қазақстанның сыртқы істер министрлері үш Президенттің кездесуін әзірлеу үшін жұмыс тобын құрды. Бүкіл армян-әзірбайжан шекарасында атысты тоқтату туралы құжатқа қол қойылып, қыркүйектің бірінен бастап онда атыс тоқтатылды. Қыркүйектің 3-інде Әзірбайжан мен Арменияның арасында Қазақстанның араағайындығымен жанжалды реттеу жөніндегі бұдан арғы шаралар туралы келісімге қол жетті. Егер осы келісімдер сақталатын болса, онда үш мемлекеттің сыртқы істер министрлері мен қорғаныс министрлері кіретін жұмыс тобы қазанның 10-ында үш мемлекет Президенттерінің кездесуін әзірлеу үшін Алматыға жиналуы тиіс.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ В ШТАБ-КВАРТИРЕ ООН*

Нью-Йорк, 6 октября 1992 года

Вопрос:

– Как Вы относитесь к проблеме усиления сепаратистских тенденций в бывшем Советском Союзе?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Дальнейшее развитие сепаратизма в бывшем СССР может привести к возникновению на его территории марионеточных диктатур, угрожающие всеобщему миру.

Необходимо четко обозначить критерии и границы между правами национальных меньшинств и правом наций на самоопределение.

Несомненно, все меньшинства должны иметь равные права и возможности для своего развития, сохранения языка, традиций и культуры. Это не означает однако, что каждой малой нации следует стремиться создавать свое государство, изменять существующие границы. Поскольку незыблемость существующих границ — основа стабильности, должна быть точная трактовка того, что понимать под правами национальных меньшинств и национальным самоопределением.

Не в интересах национальных меньшинств "карликовые", экономически неразвитые государства. Развитие малых народов в равноправных условиях, в рамках существующих границ государств, при цивилизованном подходе, должно восприниматься как благо для этих народов. Процессы, которые происходят в постсоветском обществе, говорят о том, что проблеме точного толкования понятий "права наций на самоопределение" и "прав национальных меньшинств" должно быть уделено особое внимание.

Вопрос:

– Как обстоят дела с вопросом о ядерном оружии на территории Казахстана?

*Газета "Казахстанская правда", 7 октября 1992 года.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Казахстан не по своей воле стал ядерным государством. Республика преодолела эту проблему, когда подписала Лиссабонский протокол о подключении к Договору по СНВ. Поскольку Казахстан признан теперь участником договора и будет участвовать в процессах дальнейших договоренностей, а также в связи с созданием коллективной системы обороны, куда вошли семь государств СНГ, Казахстан отказался от своей первоначальной позиции временно оставаться ядерным государством, пока не будут уничтожены все ядерные боезаряды. Таким образом, согласно Договору СНВ, в течение семи лет, т. е. до 1999 года, Казахстан будет сокращать свои ядерные вооружения в тех пропорциях, которые относились бы к бывшему Советскому Союзу. При этом Казахстан и Россия, находясь в оборонном договоре, сами будут решать, где размещать в дальнейшем ядерное оружие.

Вопрос:

– Ваши действия по вопросу о моратории на ядерные испытания?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Самые крупные ядерные полигоны мира расположены в штате Невада в США и Семипалатинске в Казахстане.

В прошлом году, выполняя волю казахского народа, запрещены испытания в Семипалатинске. Считаю такой шаг правильным, ибо с 1949 года на этом полигоне было взорвано 560 ядерных устройств, из них 200 — в атмосфере и на земле.

Я призвал США последовать примеру Казахстана и прекратить испытания на ядерном полигоне в Неваде.

Вопрос:

– Каково Ваше мнение на проблему конфликта в Таджикистане?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Как в случае с Нагорным Карабахом, вмешательство третьих государств в этот конфликт очень опасно.

Хотелось бы напомнить, что Таджикистан состоит в договоре о коллективной безопасности с Россией, Казахстаном и Узбекистаном. По просьбе таджикского руководства, воинскими контингентами четырех государств закрыта граница Таджикистана с Афганистаном для того, чтобы прекратить переброску оружия противоборствующим сторонам.

Поступили сведения, что под видом гуманитарной помощи грузовыми самолетами в Таджикистан доставляется оружие. На предстоящей 9 октября в Бишкеке встрече глав государств СНГ этот вопрос будет отдельно

обсужден. Нынешнее руководство Таджикистана обратилось с просьбой задействовать миротворческие силы СНГ для прекращения конфликта.

Казахстан будет выступать за конкретные действия этих сил в этом регионе, поскольку сам Таджикистан самостоятельно справиться с конфликтом не может.

Поступили сведения, что исламская партия Таджикистана имеет прямые связи с таджикской и узбекской диаспорами в Афганистане и пытается столкнуть узбеков и таджиков на территории Таджикистана. Если эти сведения подтвердятся, то это очень опасно, ибо конфронтация может перекинуться на соседние республики. Поэтому считаю, что миротворческие силы СНГ должны работать. Не исключаю участия в миротворческом процессе СБСЕ и ООН.

Вопрос:

– Каковы пути разрешения конфликта в Нагорном Карабахе?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Подписанная два года назад в Железноводске декларация, которая впервые открывала возможность сесть за стол переговоров, осталась невыполненной. В августе, когда появились признаки, что накапливаются большие силы для большой войны между Азербайджаном и Арменией, Казахстан вновь подключился к процессу урегулирования конфликта.

Министры иностранных дел трех государств — Азербайджана, Армении и Казахстана – создали рабочие группы для подготовки встреч трех президентов. Был подписан документ о прекращении огня по всей армяно-азербайджанской границе, и 1 сентября перестрелка там прекратилась.

3 сентября между Азербайджаном и Арменией при посредничестве Казахстана была достигнута договоренность о дальнейших мерах по урегулированию конфликта. Если эти договоренности будут соблюдаться, то рабочие группы, в которые входят министры иностранных дел и министры обороны трех государств, должны собраться в Алма-Ате 10 октября для подготовки встречи президентов трех государств.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ НЬЮ-ЙОРККЕ ІССАПАРЫ АЯҚТАЛҒАННАН KEЙІН, ЕЛГЕ ҚАРАЙ ҰШЫП КЕЛЕ ЖАТҚАН ҰШАҚТЫҢ БОРТЫНДА ЖУРНАЛИСТЕРМЕН ӘңГІМЕСІ*

Қазан 1993 жыл

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҚАТЫНАСТАР МҰХИТЫНДАҒЫ ОРНЫ МЕН ОНЫҢ ЖҮЗУ БАҒЫТЫ ТУРАЛЫ ҚАЗІРДІҢ ӨЗІНДЕ ҚАМ-ҚАРЕКЕТ ЖАСАУ КЕРЕК

Қазақстанның сыртқы саясаты туралы

Біздің республиканың ішкі проблемалары да жеткілікті, сондықтан сыртқы ғаламдық мәселелермен айналысқаннан гөрі, қайта ең алдымен сол ішкі проблемаларды шешкен жөн болар еді ғой, деп айтуы мүмкін. Мен мұны дұрыс емес деп есептеймін. Бірінің екіншісіне бөгеті жоқ. Біз тәуелсіз мемлекетпіз. Біріккен Ұлттар ұйымының мүшесіміз. Сондықтан дүниежүзілік саясатта біз өз орнымызды табуымыз керек.

Біздің алдымызға қойған ірі мақсатымыз бар – ол сыртқы саясатта айқын, қандай да болмасын екіұштылықтан ада бағыт жүргізу. Біз ядролық держава болуға тырыспаймыз, біздің дүние жүзіне ядролық ракеталармен қатер төндіру, қандай да болмасын өркениетті емес әдістермен Қазақстанның қуатын өсіру ниетіміз жоқ. Бірақ Қазақстанның дүниежүзілік қатынастар мұхитындағы орнын тауып, онда жүзу бағытын қазірдің өзінде белгілеуіміз керек. Сондықтан республиканың тәуелсіз жалауымен осы мұхитқа тұңғыш рет шығуы онша оңай бола қойған жоқ. Дүниежүзілік қоғамдастық Қазақстанды қиобы қашқан өзен кемешігі емес, қайта нақ мұхит лайнері ретінде тануы үшін ол бағытты жан-жақты ойластыру керек болды.

Бүгінде көптеген мемлекеттердің Қазақстанды өзінің сыртқы саясаттағы тәуелсіз және сындарлы бағыты үшін құрметтейтіні жақсы. Бұл бізге бірқатар ауқымды инициативалар жасауға мүмкіндік берді және оны, өздеріңіз көрдіңіздер, барлығы да тілектестікпен қабылдады.

Дүниежүзілік қоғамдастық Қазақстанға ең алдымен оның Азияның орталығында тұрған мемлекет ретінде үлкен ықылас танытуда. Бірақ Қазақстан нақ өзінің Азияға қарайтындығымен тұйықталып қалмайды. Барлық өркениетті мемлекеттермен, Батыспен де, Шығыспен де, Солтүстікпен де, Оңтүстікпен де біз бірдей қатынастар, демократияға, нарықтық экономикаға ұмтылып отырған өркениетті мемлекет қатынастарын құруға тырысудамыз.

* "Халық Кеңесі" газеті, 10 қазан 1992 жыл.

Жанжалдардың себептері туралы

Халықтардың берекесін алып, ең қымбаттысы – ешбір кінәсі жоқ адамдардың өмірін қиып кетіп жатқан небір жанжалдар неліктен туу себебін көз алдымызға айқын келтіруіміз керек. Сондықтан бұл жерде жанжалдардың, тайталастардың атүсті емес, қайта тереңде жатқан себептеріне үңілу керек. Тереңде жатқан себептер, қазір біз көріп отырған, қақтығыстар, соғыстар және тағы басқалары емес. Бұлар соның салдары. Ғаламдық қақтығыстар ең алдымен жер бетінде жасалып жатқан игіліктерді тұтынудағы теңсіздіктен туады.

Сессиядағы сөзімде мен, Солтүстік және Батыс елдерінің ең бай адамдарының 20 проценті дүние жүзінің жалпы табысының 80 проценттен астамын, ал Оңтүстік пен Шығыс елдеріндегі ең кедей адамдардың 20 проценті 1,5 процентке жуығын тұтынады, деп мысал келтірдім. Болашақ өткір тайталастардың ықтималдылығы осында. Мен байлардан тартып алып, олар жинағанды жолы онша бола қоймағандарға жай бере салу керек деп айтып отырғаным жоқ. Баршаның әл-ауқатын жақсартудың әр түрлі жолдары бар. Бірақ әлем халықтары нашар дамыған мемлекеттердің әл-ауқат деңгейін жақсы тұтынатын мемлекеттердің деңгейіне дейін жеткізуге қарай тартатын кездің келгенін білуі үшін қазірдің өзінде-ақ мүмкін нәрсенің бәрін істеу керек.

Аз ұлттар мен ұлттық өзін-өзі билеу туралы

Дүние жүзінде төрт мыңға жуық халықтар, ұлттар өмір сүреді, ал мемлекеттердің саны небәрі 165. Егер бірнеше мыңдап саналатын әрбір шағын халық мемлекеттікке ұмтылатын болса, онда осы мемлекеттер не өз армиясын, не өз мәдениетін, салт-дәстүрін дамыту үшін жағдайға ие бола алмайды. Екінші жағынан, мұндай мемлекеттер, олар мұны қалай ма, қаламай ма, неғұрлым күштілер басқаратындай жағдайларға тап болады. Сондықтан аз ұлттарға қатысты әділеттілікті ұлттық өзін-өзі билеу мәселесімен теңестіруге болмайды.

Тыныштық аймақтары туралы

Бүгінде қан төгіліп жатқан аймақтар – бұл Кавказ, бұл Прибалтика болған, енді міне Тәжікстан. Сондықтан мен қалған аймақтар туралы, шиеленістің бұрынғы Одақтың барлық басқа аймақтарына да таралмауы туралы айтып отырмын. Мұндай қатер бар. Атап айтқанда, егер жер-жердің бәрінде жікшілдік басым түсетін болса, егер біз экономикадағы дағдарысты жағдайды жеңе алмайтын болсақ, егер біз күшті, бірақ демократиялық өкімет билігі

арқылы тәртіп орнатуды бастамайтын болсақ, өрт жалыны тіпті мұны мүлдем күтпеген жерде-ақ лап етіп тұтанып кетуі мүмкін. Көптеген жерлерде халық өзінің әлеуметтік-экономикалық жағдайына күшті наразылық білдіруде. Ал мұны әр түрлі саясатшысымақтар табан астында пайдалана қояды. Өмірдің ауыртпалығынан қажыған адамдар олардың қолындағы қаруға айналып кетуі мүмкін. Бұған жол бермеу үшін бізде, Азияда Біріккен Ұлттар Ұйымының орталығы қажет. Ол осы процестерді бақылап, шаралар қолданып отыруы керек. Бірақ өз үйіндегі тыныштық туралы ең алдымен өз қожайыны ойлауы керек...

**БЕСЕДА
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
С КАЗАХСТАНСКИМИ ЖУРНАЛИСТАМИ НА БОРТУ САМОЛЕТА
ПОСЛЕ ВИЗИТА В НЬЮ-ЙОРК***

Октябрь 1992 года

**О МЕСТЕ КАЗАХСТАНА
В ОКЕАНЕ МИРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И КУРСЕ ЕГО ПЛАВАНИЯ НАДО
ЗАБОТИТЬСЯ УЖЕ СЕЙЧАС**

О внешней политике Казахстана

Могут сказать, что у нашей республики достаточно внутренних проблем, надо бы, прежде всего, решать их, а не заниматься внешними глобальными вопросами. Я считаю это неправильным. Одно другому не мешает. Мы — независимое государство, член Организации Объединенных Наций. Поэтому в мировой политике нам надо находить свое место.

У нас есть крупная цель — проведение четкой, без каких либо двусмысленностей, линии во внешней политике. Мы не стремимся стать ядерной державой, мы не собираемся угрожать миру ядерными ракетами, приращивать мощь Казахстана какими-либо нецивилизованными методами. Но находить место Казахстана в океане мировых отношений, наметить курс плавания в нем надо уже сейчас. Поэтому первый выход республики под независимым флагом в этот океан был очень непростым. Его надо было всесторонне продумать, чтобы мировое сообщество признало Казахстан именно океанским лайнером, а не утлым речным суденышком.

Хорошо, что сегодня многие государства уважают Казахстан за его независимую и конструктивную линию во внешней политике. Это позволило нам выступить с рядом масштабных инициатив. И это, как вы видели, всеми было воспринято благожелательно.

Мировое сообщество проявляет большой интерес к Казахстану прежде всего как к государству, находящемуся в центре Азии. Но Казахстан не замыкается именно на своей азиатской принадлежности. Со всеми цивилизованными государствами, с Западом и Востоком, с Севером и Югом мы стремимся строить одинаковые отношения. Отношения цивилизованного государства, стремящегося к демократии, рыночной экономике.

* Газета "Казахстанская правда", 10 октября 1992 года.

О причинах конфликтов

Нам надо четко представлять, почему зарождаются всевозможные конфликты, отнимающие у народов спокойствие и самое дорогое — жизни ни в чем не повинных людей. И тут надо смотреть не на поверхностные, а на глубинные причины конфликтов, противостояний. Глубинные причины не те, которые мы сейчас видим, — столкновения, войны и так далее. Это уже следствие. Глобальные столкновения могут случиться, прежде всего, от неравенства потребления благ, которые создаются на земле.

В своем выступлении на сессии я приводил пример, что 20 процентов самых богатых людей стран Севера и Запада потребляют более 80 процентов мирового валового дохода, а 20 процентов самых бедных в странах Юга и Востока — менее 1,5 процента. В этом заключена возможность будущих острых противостояний. Я не говорю, что надо отрывать от богатых, просто так отдавать накопленное ими менее удачливым. Есть разные пути улучшения жизни для всех. Но уже сейчас надо сделать все, чтобы народы мира знали, что пришла пора подтягивать жизненный уровень слаборазвитых до уровня хорошо потребляющих государств.

О национальных меньшинствах и национальном самоопределении

В мире существуют до четырех тысяч народов, наций, а государств всего 165. Если каждый маленький народ, исчисляющийся несколькими тысячами, будет стремиться к государственности, то эти государства не смогут иметь ни своей армии, ни условий для развития своей культуры, своих традиций. С другой стороны, такие государства окажутся в условиях, когда ими, хотя бы они этого или не хотят, будут управлять более сильные. Поэтому справедливость в отношении национальных меньшинств нельзя отождествлять с вопросом национального самоопределения.

О зонах спокойствия

Сегодня зоны, где льется кровь, это Кавказ, это была Прибалтика, теперь вот Таджикистан. Поэтому я и говорю об остальных зонах, о том, чтобы напряженность не распространилась на все другие регионы бывшего Союза, такая опасность есть. В частности, если сепаратизм будет преобладать везде и всюду, если мы не одолеем кризисную ситуацию в экономике, если мы через сильную, но демократическую власть не начнем наводить порядок, пожар может вспыхнуть даже там, где этого меньше всего ожидают.

Во многих местах население сильно возмущено своим социально-экономическим положением, а этим не преминут воспользоваться всякие политиканы. Уставшие от тягот жизни люди могут стать орудием в их руках.

Чтобы этого не допустить, нужен центр Организации Объединенных Наций у нас в Азии, чтобы он отслеживал эти процессы и принимал меры. Но о спокойствии в своем доме, прежде всего, должен думать сам его хозяин...

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЮНЕСКО-НЫҢ АЗИЯДАҒЫ ТӘУЕЛСІЗ ЖӘНЕ АЛУАН ОЙЛЫ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУЫНА ЖӘРДЕМДЕСУ ЖӨНІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СЕМИНАРЫНА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 6 қазан 1992 жыл

Еуразия құрылығының көптеген елдерінен Алматыға жиналған халықаралық семинарға қатысушыларға сәлем жолдаймын!

Сіздерді осынша өкілетті мәслихат өткізуге алуан ойлы және еркін баспасөзді сақтау және қолдау жөніндегі өктем қажеттілік жетелеп отыр, ал ондай баспасөз демократияны дамытып, нығайту жайлы, кез келген мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік өрлеуі жайлы ойлаудың өзі мүмкін емес.

Бұқаралық ақпарат құралдарының тиісті қолдау көрсетпейінше және тәуелсіздігін қамтамасыз етпейінше өмір сүріп, қалыпты қызмет атқара алмайтынына әлемдік тәжірибе айдай айғақ. Сондықтан да сіздердің басылымдық және электрондық баспасөзге жан-жақты қолдау көрсету жөнінде ғылыми және практикалық ұсыныстар әзірлеуге жұмсап отырған күш-жігерлеріңіздің, әсіресе балаң демократиялы елдер үшін маңызына баға жеткізу қиын. Тәуелсіз газеттер, теледидар мен радио экономикалық жағынан қауқарлы болып, даярлығы мол журналистермен және басқа мамандармен жасақталған, ең жаңа технологиялармен жарақталған жағдайда ғана кемелді өмір сүріп, өркендей алады, қоғамның тұрақтылығы мен өрлеуіне жәрдемдесе алады.

ЮНЕСКО-ның жебеуімен журналистердің жетекші халықаралық ұйымдарының қатысуымен өткізіліп отырған сіздердің беделді семинарыңыздың көптеген мемлекеттердің осындай оңай емес міндеттерді шешуіне көмектесуге қабілетті екеніне кәміл сенімдімін. Семинар Қазақстан журналистикасының алуан ойлы тәуелсіз баспасөзді дамыту процестеріне белсене араласуына жәрдемдеседі деген ойдамын.

Сіздерге жемісті жұмыс тілеймін, шығармашылық байланыстарыңыз нығая берсін, абзал істеріңізде абыройлы болыңыздар!

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 6 қазан 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ МЕЖДУНАРОДНОГО СЕМИНАРА ООН И ЮНЕСКО
ПО СОДЕЙСТВИЮ РАЗВИТИЮ НЕЗАВИСИМЫХ И
ПЛЮРАЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИИ В АЗИИ***

Алма-Ата, 6 октября 1992 года

Приветствую участников международного семинара, приехавших в Алматы из многих стран Евразийского континента!

Проведение вами столь представительного форума продиктовано настоятельной необходимостью сохранения и поддержки плюралистичной и свободной прессы, без чего просто немислимы развитие и укрепление демократии, экономический и социальный процесс любого государства.

Мировая практика убедительно свидетельствует, что средства массовой информации не могут существовать и нормально функционировать без соответствующей поддержки и обеспечения их независимости.

Поэтому ваши усилия по выработке научных и практических рекомендаций всесторонней поддержки печатной и электронной прессы для стран, в особенности с молодой демократией, трудно переоценить. Независимые газеты, телевидение и радио могут полноценно существовать, развиваться и способствовать стабилизации и прогрессу общества, когда они экономически жизнеспособны, укомплектованы подготовленными журналистами и другими специалистами, имеют доступ к новейшим технологиям.

Убежден, что ваш авторитетный семинар, проводимый под эгидой ЮНЕСКО с участием ведущих международных организаций журналистов, способен помочь многим государствам решить эти нелегкие задачи. Полагаю, что семинар будет способствовать активному включению казахстанской журналистики в процессы развития плюралистической независимой прессы.

Желаю вам плодотворной работы, укрепления творческих контактов, успехов в вашем благородном деле!

*Газета "Казахстанская правда", 6 октября 1992 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С УЧАСТНИКАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО СЕМИНАРА
ООН И ЮНЕСКО ПО СОДЕЙСТВИЮ РАЗВИТИЮ НЕЗАВИСИМЫХ
И ПЛЮРАЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИИ В АЗИИ*

Алма-Ата, 8 октября 1992 года

— ...Я признателен ООН и ЮНЕСКО — инициаторам проведения семинара в Алма-Ате.

Эти международные организации с пониманием воспринимают усилия Казахстана по реформированию экономики и нравственных институтов.

Руководство республики очень заинтересовано в создании условий для развития демократии деятельности оппозиции и независимой прессы, без которых невозможно строительство демократического государства.

...Я возлагаю немалые надежды на встречу глав государств в Бишкеке. По моей инициативе в повестку дня, в частности, включен вопрос о создании межгосударственной телерадиокомпании. Она способствовала бы развитию интеграционных процессов в экономике бывших союзных республик.

Эйфория суверенизации проходит, и это — объективный процесс. Пора понять, что абсолютной независимости нет. Все цивилизованные государства развивают торгово-экономические связи и делегируют часть своего суверенитета партнерам. Такое нормальное сотрудничество пойдет только на благо всех народов, все более осознающих пагубность развала экономики стран СНГ. Поэтому Казахстан так настойчиво ищет новые подходы во взаимоотношениях со всеми государствами.

*Газета "Казахстанская правда", 9 октября 1992 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕЩАНИИ ГЛАВ ДЕСЯТИ ОБЛАСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ*

Петропавловск, 11 октября 1992 года

– ... Главное, из-за чего мы собрались сегодня, – это вопросы хлебопоставок государству.

Как по-хозяйски распорядиться богатейшим урожаем хлеба, собранным нынче. С его помощью, наконец, можно не только резко поправить экономику хозяйств, но и поддержать оборонный комплекс. В немалой степени от золотого, в прямом смысле, хлеба зависит и благосостояние наименее защищенной части населения – пенсионеров, многодетных семей, малооплачиваемых граждан.

Поэтому нам необходимо тщательно просчитать каждую тонну хлеба, которую можно без ущерба для государства продать на сторону, в том числе и за валюту.

Это богатство, доставшееся республике трудом сельчан в столь тяжелое время, поистине благо.

* * *

В ходе поездки по Северо-Казахстанской области Н. А. Назарбаев ответил и на вопросы нашего собственного корреспондента.

Вопрос:

– Нурсултан Абишевич, как оцениваете труд североказахстанских земледельцев в нынешнюю страду?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Я назвал бы его воистину героическим. Ныне хлеборобы области установили рекорд, получено по 24 центнера зерна с гектара. Такого результата здесь не было даже в самом урожайном 1980 году.

Это огромный успех. Надо ведь помнить и о том, что впервые местные

*Газета "Казахстанская правда", 14 октября 1992 года.

земледельцы убирали хлеб без посторонней, как это было прежде, помощи, когда на целину двигался широкий поток людей и техники со всех концов бывшего СССР.

И я от души поздравляю североказахстанцев, получивших свыше 3 миллионов 200 тысяч тонн отличного зерна.

Хлеб этот поможет не только им, но и всей республике выдержать экономические трудности, которые обрушились на Казахстан.

Вопрос:

– Следовательно, североказахстанские хлеборобы могут рассчитывать на то, что их не заставят, а это практиковалось в "старые, добрые времена", сдать все зерно государству, а самим затем ходить с протянутой рукой, выпрашивая по инстанциям технику, горючее, строительные материалы?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Несмотря на то, что нашей республике приходится сейчас очень и очень нелегко, такой цели — забрать все зерно у земледельцев и распоряжаться им единолично — ни я, ни Кабинет Министров не преследуем. Хлеб принадлежит тем, кто его вырастил. Да, мы установили государственный заказ на зерно, для Северного Казахстана он составляет 1 миллион 200 тысяч тонн. С этой задачей местные хлеборобы справились и теперь вольны распоряжаться своим добром самостоятельно. Другое дело, что распорядиться им следует по-умному.

Что это значит? А вот что: нынешний богатый урожай следует как можно выгоднее продать.

Просит сейчас у нас хлеб Россия — дадим, конечно же, но, извините, не за чисто символическую цену. Ведь российские лес, уголь и нефть, машины стоят ой как недешево. Вот и мы должны установить за зерно справедливую цену, хозяйствам не следует мешать друг другу при этом, может быть, нужно кооперироваться как-то, искать новые каналы сбыта.

Трудно это? Безусловно, но здесь-то и могут помочь Кабинет Министров, местная администрация. Хлеборобам и государственным хозяйствам, и колхозам, и фермерам следует выступать на рынке зерна единым фронтом, учитывая как собственные интересы, так и общие интересы нашего независимого государства — Республики Казахстан.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С МИНИСТРОМ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ИНДИИ
РАГУАНДАЛ-ЛАЛ БХАТИЕЙ***

Алма-Ата, 16 октября 1992 года

– ...Наши государства имеют общие взгляды на ряд внешнеполитических процессов, придерживаются принципов невмешательства во внутренние дела других стран, выступают за целостность существующих в мире границ, соблюдение прав человека.

Как известно, Казахстан выступил с инициативой о созыве конференции по мерам доверия в Азии. Ее поддержали Турция, Иран и Пакистан. Если к ним подключатся Индия, Китай и Россия, появится реальная возможность эффективно влиять на региональные проблемы, находить согласованные пути для их решения. Такой орган отвечал бы интересам всех азиатских народов.

...В некоторых средствах массовой информации за рубежом муссируются слухи о каких-то тайных сделках республики, связанных якобы с продажей ядерных боеголовок.

Такие инсинуации ничем не оправданы и вызывают лишь недоумение. Мы присоединились к договору о нераспространении ядерного оружия и неукоснительно выполняем его. Республика также взяла на себя обязательство выполнять соглашения по нераспространению оружия массового поражения, заключенные между США и бывшим СССР. В перспективе Казахстан будет выступать за сокращение такого оружия во всех ядерных государствах.

*Газета "Казахстанская правда", 17 октября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РУХАНИ ТАТУЛЫҚ ЖӨНІНДЕГІ БІРІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК КОНГРЕСКЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 17 қазан 1992 жыл

– Ізгі ниет қызметімен Алматыға келген бейбітшілік өкілдерін Қазақстан жерінде шын жүректен құттықтаймын. Сіздердің бәріңізді де өздерінің саяси көзқарасына, нәсіліне, дініне қарамастан сан алуан елдердің халқын рухани татулыққа жеткізу жолын іздеп табу жөніндегі ізгілікті идея біріктіріп отыр. Қазіргі дүние халықтарды жақындастырудың, барлық құрылықтардағы елдердің арасында баянды саяси, экономикалық, мәдени байланыстар орнатудың нақ осындай тәсіліне аса зәру.

Бейбітшілік және біздің балаларымыздың алаңсыз болашағына деген үміттің өзі өркениеттің қуатты топтастырушы негізіне айналатынына сенемін. Ұлы гуманистер ұсынған рухани-адамгершілік өркендеу мұраттары бүгінде халықаралық қоғамдастықтың қалың топтарының, соның ішінде көп ұлтты Қазақстан халқының да қолдауы мен түсіністігін табуда.

Рухани татулық жөніндегі бүкіл дүниежүзілік конгресс барлық ізгі ниетті күштерді біріктіруге қызмет етіп, ХХІ ғасыр табалдырығында әртүрлі қоғамдық қозғалыстар, саяси ағымдар мен діни конфессиялар өкілдері арасында берік байланыстар орнатуға көмектесетініне сенімдімін.

Сіздерге жемісті жұмыс, достық, өзара түсіністік, қызықты бастамалар тілеймін!

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 17 қазан 1992 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ ПЕРВОГО ВСЕМИРНОГО КОНГРЕССА
ДУХОВНОГО СОГЛАСИЯ***

Алма-Ата, 17 октября 1992 года

Сердечно приветствую на земле Казахстана посланников мира, прибывших в Алма-Ату с миссией доброй воли. Вас объединяет благородная идея – найти путь к духовному согласию людей из разных стран независимо от их политических взглядов, расовой принадлежности, вероисповедания.

Современный мир остро нуждается именно в таком подходе к сближению народов, установлению прочных политических, экономических, культурных связей между странами всех континентов.

Я верю, что надежда на мир и безоблачное будущее наших детей сама по себе является мощной консолидирующей основой цивилизации. Идеалы духовно-нравственного возрождения, выдвинутые великими гуманистами, находят сегодня все большую поддержку и понимание широких слоев международной общественности, в том числе и народа многонационального Казахстана.

Убежден, что Всемирный конгресс духовного согласия послужит объединению всех сил доброй воли и поможет на пороге XXI столетия установить прочные контакты между представителями различных общественных движений, политических течений и религиозных конфессий.

Желаю вам плодотворной работы, дружеского взаимопонимания, интересных начинаний!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚ ТЕЛЕДИДАРЫ АРҚЫЛЫ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 22 қазан 1992 жыл

"МЕН ӨЗ ХАЛҚЫМНЫҢ ДАНАЛЫҒЫНА СЕНЕМІН"

Ардақты ағайын!

Бүгінгі кездесуімізді республика Президенті ретінде мені де, сіздердің әрқайсыңызды да толғанып жүрген мәселелерге арнағым келіп отыр. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аумағында алып қарағанда Қазақстан экономикалық жағынан да, саяси тұрғыдан да неғұрлым орнықты мемлекеттердің бірі болып саналғанымен, біздің де арқаны кеңге салуға мүмкіндік бермейтін мәселелер аз емес екендігін айтпай тұра алмаймын. Мұндай мәселелер өміріміздің барлық саласында бар, олар тіршілік қарекетіміздің барлық қырына, былайша айтқанда, тән азығынан бастап жан азығына дейін, қазақстандықтардың имандылық, рухани талап-тілектеріне түгел қатысты.

Бір адамның бір мезетте әрі үміттене, әрі шарасыздана сөйлеуіне тура келетін кезі болады екен. Бәрі де мәселеге қай жағынан қарауға байланысты. Біздің республикамыз тұрғындарының тіршілік жағдайы, айталық, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы күйіп-жанып жатқан жердегілермен салыстырсақ, сөз жоқ шүкіршілік ететіндей болып шығады.

Ал енді осылай екен деп, бұрынғы жылдардың сөзімен айтсақ, терең қанағаттанушылық сезінудің жөні бар ма? Сірә олай етуге болмас. Жұрттың көбінің – қарапайым еңбек адамдарының қандайлық қиын күн кешіп жатқанын мен сіздерден кем білмеймін. Қазір станок жанындағы тұрған кісі де, алқапта жүрген диқан да, зиялы мамандықтардың иелері де – қай-қайсысы болсын кеңірдектен алған экономикалық қыспақтың ауыртпалығын сезуде.

Тіршілік тауқыметі, өкінішке орай, тек материалдық жағынан шектелмей тұр. Тегінде рухани байлық, парасаттылық жағынан жоғалтып жатқанымыз одан орасан, бұл олқылықтың орны жылдар өте келе ойсырай түсетін шығар. Бұл арада мен қоғамның моральдық хал-ахуалына ерекше нұқсан келтіретін заңсыздықтың шектен шығуы жөнінде айтып та тұрғаным жоқ.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 24 қазан 1992 жыл.

Бірде бар, бірде жоқ болғанымен, бүгінгідей күрделі мәселелерсіз өмір сүрген тоқырау жылдарын ынты-шынтысымен көкसेп жүргендер де аз емес. Ондай адамдарды түсінуге де болады. Тәуелсіздік пен демократия болмаса да, оларға тоқшылық пен ауқаттылықтың белгісіндей бірдеңелердің кепілдігі бар еді, жалақыны, аз болса да, еңбек сіңірмей-ақ ала беретін.

Расында да қазір талай адам кедейшіліктің тақсыретін тартуда. Адалын айтар болсақ, жағдайымыз одан әрі де нашарлай түспейді деп сендіре алмаймын. Алдымызда мұнан да қиын күндер тұруы әбден мүмкін. Дегенмен, бізде адамдардың ашықпайтыны да, тоңбайтыны да анық.

Ол қазір сіздер мені, өздеріңіз өмірімізді өзгертеді деп үміт артып сайлаған Президенттің сөзін тыңдай отырып, жағдайымыздың қашан жақсаратынын қолмен қойғандай етіп, нақпа-нақ айтса екен деп күтетіндеріңізді білемін, сеземін. Баяғы сөз саптауға салып, жиырма шақты жылдан кейін "коммунизм тұсында өмір сүру" үшін тарыға тұрайық деуіме болар ма еді? Бірақ мен сіздерді одан гөрі байсалдырақ әңгімеге тартқым келеді.

Сіздер мені Президент етіп сайлағалы да он ай уақыт өтті. Осы екі арада талай-талай оқиғалар болды. Бұрынғы Кеңес Одағы аяқ астынан ыдырады. Дәстүрлі экономикалық байланыстар үзілді, орталыққа қатысы бар нәрсенің бәрінен безіну басталды, бұл істе көкейге қонымды қадамдардан гөрі саясатты бұлдаушылық, шарадан тыс шамданушылық белең алып кетті.

Естеріңізге түсіріңіздерші, тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасу кезеңінде ортақ экономикалық кеңістікті сақтап қалу үшін қаншама күш-жігер жұмсауыма тура келді ғой, мұның өзі экономикадағы бүгінгідей бейберекетсіздікке жол бермеуге, адамдардың әл-ауқат деңгейінің мұншама күрт түсіп кетпеуіне жағдай жасар еді.

Сонымен қатар бұл он айда ерекше маңызды тарихи оқиғалар да болды. Егемен мемлекет – Қазақстан Республикасы құрылды, оны әлемдік қауымдастық таныды, тәуелсіз ел ретінде халықаралық аяда алғашқы қадамдарымызды жасай бастадық. Республикамыз Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болды, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңеске қатысты, Әлемдік банк пен Халықаралық валюта қорына, басқа да лауазымды халықаралық ұйымдарға қабылданды. Бүгінде Қазақстан өзінің саясатының ауытқымайтындығы мен қоғамдағы орнықтылығының арқасында көптеген мемлекеттердің құрметіне бөленіп, сенімді иеленіп отыр.

Мұның бәрі жақсылық белгісі екендігіне дау жоқ. Алайда, әміршіл-әкімшіл жүйеден нарық экономикасына ауысу оп-оңай, қиналыссыз бола салмайды. Бұл жолда қателіктер болғаны да айдан анық, олардың ішінде өзіміз жібергеніміз де, бізге сырттан таңылғаны да бар.

Мысалы, бағаны босатуды алайық. Тиісінше экономикалық өзірлік жасамай, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы әріптестермен келісіп алмай тұрып, Ресей бастап жіберген бұл қадам сомды ақша тұтынып отырған

аймақтарға қып-қызыл зиян болды. Мұндай "естен тандыра емдеу" бұрынғы шаруашылық механизмін нарық институттары мен тұтқалары дүниеге келмей, орнықпай тұрып қиратып тынды. Басқаша айтқанда, жаңа үйді салмай жатып ескі үйді бұзып тастағандай болдық та шықтық.

Өзім де қателіктер жібердім – кадрларды іріктегенде, көздеген өзгерістердің қарқыны мен мерзімін белгілегенде, реформа жасаудың өзге елдердегі тәжірибесін сол күйінде көшіруге тырысқан тұстарымда жаза басқан жерлерім болды десем, абыройымды аяқ асты ете қоймаймын деп ойлаймын. Ештеңе істемеген адам ғана ешқандай қате жібермейді дейді ғой. Әйтсе де, ең басты мәселеде қателескен жоқпыз деп кәміл сенемін. Қоғамды демократияландыруға, нарық экономикасын орнықтыруға ұстанған бағытымыз дұрыс.

Қазіргі таңда біз үшін ерекше мәнді не нәрсе?

Менің ойымша, бәрінен бұрын мемлекеттік органдардың реттеушілікті күшейте түсу керек, бағаны ауыздықтауға тырысу, уақытша шара ретінде тиісінше тауар өндірісі мен қызмет көрсету көлемін арттырумен қамтамасыз етілмеген жалақыны өсіруді тоқтата тұру керек. Бұл қаржылық біркелкілікті, экономиканы тұрақтандыруды, жұртшылықтың табысы аз бөлігін әлеуметтік тұрғыдан қорғауды, еңбекшілерді жаппай жарлы-жақыбай болудан сақтауды қамтамасыз етуге мүмкіндік берер еді. Реформаның алғашқы кезеңінде уақыттан алға шауып кетудің салдарынан іскерліктің негізгі түрі делдалдық болып шығып, кәдуілгі алыпсатарлық пен тауарға үстеме баға қою әбден белең алғалы, ал өндірістің өзі кейінге ысырылып қалғаны мәлім, енді мұндай жөнсіздікті тезге салуға тиіспіз.

Осы мақсатпен республика үкіметі менің тапсырмам бойынша түбегейлі экономикалық реформаны тереңдетудің үш жылға лайықталған бағдарламасын жасап шықты. Онда еңбек етуге, өндірісті өркендетуге, материалдық тұрғыдан ынталандыруды едеуір күшейту, іскерлікті мемлекет тарапынан қолдау жөнінде тиімді іс-шараларды жүзеге асыру, мемлекет меншігінен алу мен жекешелендіруді жан-жақты ойластырып, халыққа пайдасы неғұрлым мол болатындай етіп жүргізу көзделген. Бұл бағдарлама Жоғарғы Кеңестің алдағы сессиясында қаралады.

Бағдарламада агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға ерекше көңіл бөлінген. Экономикаға реформа жасауды ауыл шаруашылығынан бастаған елдер өтпелі кезеңде әлеуметтік тұрғыдан азырақ шығынға ұшырайтынын бүкіл әлемнің тәжірибесі көрсетіп беріп отыр.

Биылғы жылдың басында алдағы егінге үміт арта сөйлегеніміз, ең бір батыл болжамдарды болашақ мол егінмен байланыстыра айтқанмыз естеріңізде шығар. Енді, міне, бүгін сол үмітіміз ақталды деуімізге болады. Биылғы жинаған астығымыз 32 миллион тоннадан асып түсті. Республика нанмен, картоппен, көкөніспен, жемістермен толық қамтамасыз етілді. Қант

қызылшасы мен майлы дақылдарды өндіру екі есе артты. Мал шаруашылығының берік жемшөп қоры жасалды.

Бұрын-соңды болып көрмеген мол астықты Қазақстан алғаш рет өз күшімен жинап алғанын да айта кеткеннің артықтығы жоқ. Бұл селодағы реформалар ауыл тұрғындарын ақшаны санай білуге мәжбүр ететінін көрсетеді. Мұның өзі көп жағдайды аңғартады. Түйіндеп айтар болсақ, біз енді қолға алған өзгерістерді ойдағыдай жүзеге асыруға бел шеше кірісетіндей жағдайда тұрмыз деуге толық негіз бар.

Бүгін мен Қазақстанның ең басты байлығын өсіріп, шашпай-төкпей жинап алған, жанкешті еңбегімен біздің еліміздегі тұрақтылықты, біздің тәуелсіздігіміз бен егемендігімізді қамтамасыз еткен азаматтардың баршасының алдында басымды иіп, тағзым етемін.

Осынау еңбек жеңісінің бір себебі, біздің диқандарымызға ежелден тән ерекше жауапкершілік сезімінде жатса керек деп білемін. Орайын пайдаланып мына жайды айта кетейін: еңбек адамдары, қай жерде жұмыс істесе де, демократияның мәнін өзгелерден әлдеқайда дәл түсінеді. Мұны кейінгі кезде біздегі біраз жұрт демократия туралы тым жиі, тіпті көкезуленіп көп сөйлейтін болғандықтан айтып отырмын. Бұл ұғым кейбір "бағамдауында" ойына келгенді істеу мен анархиялық бетімен кетушіліктің баламасындай болып барады. Олар шынайы еркіндік жеке бастың жауапкершілігін терең сезінуді, адамның жан дүниесіндегі жинақылықты да қажет ететінін ұмыт қалдыра береді. Әрине, мен бұл арада таяқтап жүріп орнататын тәртіпті емес, қоғамды, оның заңдарын, айналадағы адамдарды, түптеп келгенде адамның өзін-өзі сыйлауын көздейтін саналы тәртіпті айтып отырмын. Мұндай тәртіпке тек демократия ғана тәрбиелей алады. Еркіндік пен жауапкершілік тұтасып, тоғысқан жерде ғана шынайы демократия салтанат құрмақ.

Қоғамның дүниетанымдық саяси, экономикалық және құқықтық негіздерін түгел шарпып алған дағдарыс, халықтың тұрмыс халінің нашарлауы қылмысты көбейтіп жіберді. Бүгінде не көп – кісі тонау көп, дүкендерде де, базарда да, тапа-тал түсте көшеде де, пәтерде де тонай беретін болды. Мемлекетті де тонайды, демек сол арқылы сіз бен бізді де тонайды.

Мен күннен-күнге ұлғайып бара жатқан экономикалық қылмыстарды айтқалы отырмын. Түсті және асыл металдарды, сирек кездесетін элементтерді, басқа да шикізат қорларын ұрлау етек алып кетті. Жемқорлыққа белшесінен батқан қызметкерлер қаржылық қылмыстар жасауда, қару-жарақты, есірткілерді заңсыз сату белең алған. Теміржол транспортында ұрлық-қарлықтан келер зиян қатты өсе түскен.

Қоқан-лоқы жасап тонау, мемлекеттік мекемелердегі майда бастықтардың парақорлығы асқынып барады. Олардан, әсіресе, кооперативтер, ша-

ғын кәсіпорындар, жекеше еңбек ететіндер мен өз бетімен іскерлік әрекет жасайтындар көбірек зардап шегуде.

Ұйымдасқан қылмысқа қатысушылардың ымы-жымы барған сайын біріге түсуде, олар енді іскерлік және қаржы-банк қызметінің саласына кірігіп алуға, өздерінің пасық мүдделерін жүзеге асыру үшін мемлекеттік аппаратты, заң қорғау органдарын пайдаланып қалуға жанталасуда. Ашығын айтайық: халықтың тұрмыс ахуалының күрт нашарлағанының және мемлекет қызметкерлерінің беделін әбден түсіріп жіберудің салдарынан қылмысқа бейім дүниенің өкілдері едәуір нәрсеге қол жеткізіп үлгерді.

Халықтың мемлекетке деген сенімін әлсірететін, жүзеге асырылып жатқан демократиялық өзгерістердің мәнін бұрмалап, қадірін кетіретін мұндай жағдайға біз бұдан әрі төзіп тұра алмаймыз. Сондықтан да үкімет бағдарламасының арнаулы тармағында құқықтық шектен шығушылықты тоқтатуға тиісті іс-шаралар жүйесі көзделген.

Алайда, бізге бұл істе де сіздердің көмектеріңіз керек. Сондықтан мен халық депутаттарын, барлық деңгейдегі атқарушы органдарды, республиканың азаматтарын жемқорлыққа, мафияға, экономикалық және кәдуілгі қылмысқа қарсы бітіспес күрес ашуға шақырамын. Бұл істе құқық қорғау органдары заңдық тұрғыдан, мемлекет және бүкіл халық тарапынан қолдау табуы қажет. Біз бүгін қолға алып жатқан бұл шаруаны елімізді әлемдік өркениет арнасына алып шығуға тарихи әрекет деп атасақ онымыз қыздырмалы қызыл сөз болмайды. Ал оның табысты аяқталуы үшін экономикалық және саяси өзгерістер өзара тығыз бірлікте және терең ойластырылған сабақтас-тықпен жүргізілуге тиіс. Бұл орайда қазір жобасын республиканың барша азаматтары талқылап жатқан тәуелсіз Қазақстанның Конституциясын қабылдаудың орасан маңызы болмақ.

Конституциялық комиссияның атына түсіп жатқан ұсыныстардың көпшілігі қазақстандықтардың бүгінгі проблемаларды және оларды тиімді шешудің жолдарын терең түсінетінін көрсететіні мені қанағат сезіміне бөлейді. Мен экономикалық өзгерістерді жүзеге асырудың маңызды құралы атқарушы органдарды едәуір күшейту деп санайтын адамдармен бір пікірдемін. Бүгінгідей жағдайда, расында да, адамдар мемлекеттің күшін сезінуі үшін атқарушы өкімет барынша қатаң болуға тиіс. Олай болмаған жағдайда біз ешқандай реформаны да жүзеге асыра алмаймыз.

Сіздердің назарларыңызды аса маңызды тағы бір мәселеге аударғым келеді. Ол мәселе – ұлттаралық келісімді және республика халқының бірлігін сақтау қажеттігі.

Біз республикадағы орнықты ахуалды мақтаныш тұта аламыз, солай десек те бірдеңеге жайсыздану, әлденеге ұдайы алаңдаушылық сезімін, тегі, әркім де басынан кешіп жүрген шығар. Қоғамда ұлттық-патриоттық күштердің кереғарлануы күшейіп барады, оның бір көрінісі мемлекеттік тіл туралы

пікірталастан танылуда. Мұндай жағдайда тек мәселені сырттан бақылап қана отыра алмаймын, әрине.

Бұл арада мен Қазақстанның жері – ұлтына және дініне қарамастан республиканың барлық азаматтарының басты байлығы, ортақ Отаны болып табылатынын алдымен есте ұстаймын. Бізде өзінен-өзі қораштанып тұратын, балаларының болашағына, отбасының амандығына алаңдаумен жүретін "өгей" адамдар болуға тиіс емес.

Қазақстанда қазақ тілі заң жүзінде мемлекеттік тіл деп танылған. Бұл – факт.

Алайда кез келген тілді тек декреттің күшімен мемлекеттік тіл етуге болмайды. Мәселенің мәнісі қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде қалыптасуына қаржылық, ұйымдық, ғылыми-методикалық тұрғыда жан-жақты жәрдемдесуде болып тұр. Әрине, бұған қол жеткізу үшін талай жыл ыждаһатпен жұмыс істеу керек. Сондықтан да бізге қазақ тілінің мұғалім кадрлары, тілді бала жастан үйретудің тиімді методикасы керек, себебі егде тартқан кісілерді оқытудан жөнді нәтиже шығуы неғайбыл.

Мынаны басын аша айтқым келеді: іс қағаздарын қазақ тілінде жүргізу жөніндегі бюрократ-орындаушылардың иелігіне беріліп қойған ойсыз, шалағай шешімдердің зардабы көп болды, олар белгілі бір дәрежеде қоғамдық шиеленіс туғызып отыр.

Біз енді қазақ тілінің мемлекеттік статусы республиканың жұртшылығының едәуір бөлігін белсенді еңбектен және қоғамдық-саяси өмірден ығыстырмайтындай ақылға қонымды жолын бірлесе отырып табуға тиіспіз. Қазақстанның жаңа Конституциясының жобасында, келіп түскен ұсыныстар бойынша: мемлекеттік тілді білмегендік белгісі бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуге тыйым салынады деп жазылған. Мұны орынды деп санаймын, сондай-ақ біздің негізгі Заңымыздың жобасының бірінші бөліміндегі: "Қазақстан Республикасының азаматтарына нәсіліне, ұлтына, жынысына, тіліне... қарамастан құқықтар мен бостандықтар теңдігіне кепілдік беріледі. Азаматтарды кемсітушіліктің кез келген түріне тыйым салынады" деп жазылған 1-бабына қарсылық білдірушілер де табыла қоймас деп ойлаймын.

Қазақстанда қазақ тілін оқытудың мемлекеттік жүйесін орнықтыру қажеттігін теріске шығарғысы келетін кісілер де өз қателігін түсінеді деп үміттенемін. Бұрынғы империялық ойлау жүйесінен қалған бұл сарқыншақ біздің жас егеменді мемлекетімізде жойылатынына сенемін.

Бүгінде қоғамдық-саяси орнықтылықтың сақталуы республиканың әрбір азаматына байланысты. Бұл айтқанымның жай сөз емес екеніне сеніңіздер. Қазақстанның өзінде де, әсіресе, одан тысқары жерлерде де ұлт пен ұлттың арасында кездейсоқ тұтана қалған ұшқынның өзін бауыр мен бауыр жауласатын соғыстың алапат өртіне ұштастырып жібергісі келетіндер бар. Олар

тіпті кәдімгі қылмыстың өзін ұлтаралық қақтығысқа айналдыра қоюдан да тайынбайды.

Әрине, біз жүргізіп жатқан реформалар жұрттың бәрінің көңілінен шыға бермейді. Сондықтан да мен сіздерді азаматтық белсенділік танытуға, қандай әлеуметтік пердемен бетін бүркемелесе де өзгерістерге қарсылық білдірушілерге ымырасыз болуға шақырамын.

Біздің мәреден аттанардағы жағдайымыз алдымызда тұрған нарықтық экономикаға барар жолды бұрын жүріп өткен көптеген елдерге қарағанда анағұрлым жақсы. Олармен салыстырғанда, Қазақстанның табиғи байлығы да артық, білікті мамандары да көп. Бізде ғасырлар бойы қалыптасқан рухани және мәдени дәстүрлер бар.

Ең бастысы – алға қойған мақсатқа қол жеткізуге, өркениетті әлемдік қауымдастықта лайықты орын алуға қатты құлшыныс бар. Осыларды пайдалана отырып, біз Шығыс пен Батыстың арасын жалғап жататын буын бола алатын тарихи мүмкіндігімізді пайдаланып қалуымыз, біз үшін жай ғана мақсат емес, адамдардың әл-ауқатын арттырудың тиімді құралы болып табылатын нарыққа өтудің мерзімін неғұрлым қысқартуымыз керек.

Біздің болашақтағы бет-бейнемізді мен тиімді нарықтық экономикасы бар, достас көршілердің және әлемдік қауымдастықтың барлық мүшелерінің құрметіне бөленген еркін демократиялық мемлекет қалпында көремін.

Республикамыздың әрбір азаматының біздің мемлекеттігімізді, егемендігімізді нығайту қажеттігін сезінуі баршамыздың ортақ парызымыз екеніне сенімдімін. Егемендіктің иесі адамдардың жеке тобы емес, дара тұлға да емес, бүкіл халық.

Ұлы мәртебелі Қазақстан халқының еркін орындай отырып, мен біздің республикамыз дамыған мемлекет болуы үшін бар күш-жігерімізді жұмсаймын. Мен өз халқымның даналығына сенемін, өркендеу жолына тезірек шығуға менімен бірге миллиондаған қазақстандықтарға да тән деп сенемін, олардың қолдауына шын ниетпен үміт артамын. Егер біздің бәріміз Отанның ортақтығы, мақсаттың ортақтығы сезімін өз бойымызға терең сіңіре білсек, ойға алғандарымызды жүзеге асыратынымызға кәміл сенемін.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПО КАЗАХСКОМУ ТЕЛЕВИДИНИЮ***

Алма-Ата, 22 октября 1992 года

**ТО, ЧТО ПЫТАЕМСЯ СДЕЛАТЬ СЕГОДНЯ, –
ЭТО, БЕЗ ЛОЖНОГО ПАФОСА, ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОПЫТКА
ОБЕСПЕЧИТЬ ПРОРЫВ НАШЕЙ СТРАНЫ К РУСЛУ МИРОВОЙ
ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Дорогие соотечественники!

Сегодняшнюю нашу встречу я хочу посвятить вопросам, волнующим и меня, как Президента республики, и каждого из вас. Несмотря на то что Казахстан в рамках СНГ считается одним из наиболее стабильных государств как в экономическом, так и в политическом отношении, не могу не отметить, что у нас немало проблем, которые не позволяют спокойно относиться к существующему положению дел. Эти проблемы охватывают буквально все сферы нашей жизни, начиная от материальных условий существования, грубо говоря, куска хлеба для каждого из нас, и кончая нравственными, духовными потребностями казахстанцев.

Один и тот же человек одновременно может быть оптимистом и пессимистом. Все зависит от точки зрения. Если сравнить жизненные условия населения нашей республики и, скажем, тех, кто живет в горячих точках СНГ, несомненно, сравнение будет в нашу пользу. Но можно ли, основываясь на этом, испытывать, как говорили раньше, чувство "глубокого удовлетворения"?

Наверное, нет. Я не хуже вас знаю, как нелегко живет большинство населения – простым рабочим людям. И тем, кто стоит у станка, и тем, кто трудится в поле, впрочем, как и представителям, так сказать, "интеллектуальных" профессий, – всем в равной степени приходится испытывать сегодня давление жестокого экономического прессы.

И материальной стороны тяготы жизни, к сожалению, не ограничиваются. Может быть, более серьезные потери мы несем в духовной, нравственной сфере, которые в полной мере наверняка скажутся спустя годы. Я не говорю уже о правовом беспределе, больно бьющем по моральному состоянию общества.

*Газета "Казахстанская правда", 24 октября 1992 года.

Кое-кто, и таких немало, с искренним сожалением вспоминает о застойных десятилетиях, когда худо-бедно, но жилось без сегодняшних проблем. Этим людей вполне можно понять: пусть без независимости и демократии, но им была гарантирована видимость сытости и благополучия, когда зарплату, хоть и мизерную, можно было получать, а не зарабатывать.

Действительно, сейчас немало семей, которые оказались за чертой бедности. И если быть предельно честным, я не уверен, что тенденция к снижению уровня жизни остановлена. Вполне возможно, нас ждут еще более нелегкие времена. Но ни голода, ни холода у нас, безусловно, не будет.

Я вполне отдаю себе отчет в том, что, слушая меня, своего Президента, которого вы избирали с надеждой на лучшую жизнь, вы ждете, что я четко и определенно скажу, когда наступит улучшение. В духе былых традиций я мог бы призвать вас потуже затянуть пояса, чтобы лет этак через двадцать "жить при коммунизме". Но я хотел бы поговорить с вами о более серьезных вещах.

Почти десять месяцев прошло с тех пор, как вы избрали меня Президентом. Это время вместило в себя немало неоднозначных событий. Это и стремительный распад СССР, и разрыв традиционных экономических связей, и безоглядные центробежные тенденции, обусловленные не столько здравым смыслом, сколько политическими конъюнктурой и амбициями. Вспомните, сколько усилий пришлось приложить мне для того, чтобы в период становления независимых государств сохранить общее экономическое пространство, что позволило бы не допустить сегодняшнего хаоса в экономике, такого падения жизненного уровня людей.

Эти же десять месяцев вместили в себя и такие важные исторические события, как образование суверенного государства — Республики Казахстан, ее признание мировым сообществом, наши первые шаги на международной арене в качестве независимой страны. Республика стала членом Организации Объединенных Наций, участником Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, вступила во Всемирный банк и Международный валютный фонд, другие авторитетные международные организации. Казахстан пользуется сегодня уважением и доверием многих государств благодаря предсказуемости своей политики и стабильности общества.

Это все — безусловный позитив. Однако переход от командно-административной системы к рыночной экономике не мог быть простым и безболезненным процессом. Не обошлось на этом пути и без откровенных ошибок, как собственных, так и навязанных извне.

Например, либерализация цен, начатая Россией без соответствующей экономической подготовки и предварительного согласования с партнерами по СНГ, привела к крайне негативным результатам во всей рублевой зоне. "Шоковая терапия" демонтировала весь прежний хозяйственный механизм

раньше, чем появились и обрели устойчивость рыночные институты и рычаги. Иначе говоря, старый дом оказался разрушенным прежде, чем мы приступили к строительству нового.

Думаю, я не уроню свой авторитет, если скажу, что были и собственные ошибки — в подборе кадров, в темпах и сроках проводимых преобразований, в попытках слепо копировать чужой опыт реформирования. Но не ошибается тот, кто ничего не делает. В главном, я уверен, мы не ошиблись. Курс на демократизацию общества и рыночную экономику избран нами правильно. Что же особенно важно для нас сегодня?

В первую очередь, на мой взгляд, необходимо усилить регулируемую роль государственных органов, остановить неуправляемый рост цен и, в качестве временной меры, рост зарплаты, не подкрепленной соответствующим увеличением объемов производства товаров и услуг. Это позволило бы обеспечить финансовое равновесие, стабилизацию экономики, социальную защиту малообеспеченной части населения, оградить трудящихся от обвального обнищания. Мы должны устранить перекосы, допущенные на начальном этапе реформ в результате забега вперед, когда основными видами предпринимательства стали посредническая деятельность, элементарная спекуляция и перепродажа товаров, а само производство отошло на второй план.

Именно в этих целях по моему заданию Правительство республики разработало программу углубления радикальной реформы, рассчитанную на три года. В ней предусмотрено серьезно усилить материальное стимулирование труда и наращивания производства, осуществить эффективные меры по государственной поддержке предпринимательства, продуманно, с максимальной пользой для народа провести процесс разгосударствления и приватизации. Эта программа будет рассмотрена предстоящей сессией Верховного Совета.

Один из важнейших приоритетов программы — развитие агропромышленного комплекса. Мировая практика подтверждает, что страны, начавшие реформирование экономики с сельского хозяйства, минуют переходный этап с меньшими социальными издержками. Вы помните, с какой надеждой в начале этого года мы говорили о будущем урожае, связывали с ним самые смелые наши перспективы. Теперь уже можно сказать, что надежда эта оправдалась. Сбор зерна превысил 32 миллиона тонн. Республика полностью обеспечена хлебом, картофелем, овощами, фруктами. Вдвое увеличено производство сахарной свеклы и масличных культур. Заложена прочная кормовая база для животноводства. Нелишне отметить, что Казахстан впервые обеспечил уборку рекордного урожая собственными силами. Это говорит о том, что реформы на селе заставляют селян считать деньги. Словом,

теперь можно с полным основанием сказать, что мы имеем реальную стартовую основу для успешного осуществления намеченных преобразований.

Сегодня я отдаю низкий поклон всем, кто вырастил и убрал урожай — самое ценное богатство Казахстана, кто самоотверженным трудом обеспечил нашу стабильность, нашу независимость и суверенитет.

Думаю, одной из причин, обусловивших эту победу, стало глубокое чувство ответственности, присущее нашим хлеборобам. В этой связи хочу подчеркнуть, что люди труда, где бы они ни работали, гораздо точнее понимают суть демократии. Говорю это к тому, что в последнее время о демократии разглагольствуют много, пожалуй, даже слишком. В том смысле, что это понятие в интерпретации некоторых "философов" становится синонимом вседозволенности и анархического беспредела. Они забывают, что подлинная свобода подразумевает и глубокую личную ответственность, внутреннюю дисциплину. Разумеется, я имею в виду не палочную, а сознательную дисциплину, предполагающую уважение к обществу, его законам, окружающим людям, наконец, к самому себе. Такая дисциплина воспитывается только демократией. И только единство свободы и ответственности способно обеспечить торжество подлинной демократии.

Переживаемый обществом кризис, охвативший его мировоззренческую, политическую, экономическую и правовую основы, падение уровня жизни населения обусловили рост преступности. Сегодня людей грабят всюду — в магазинах, на рынке, среди бела дня на улице, в собственных квартирах. Грабят государство, а через него и каждого из нас — я имею в виду нарастающий вал экономических преступлений. Широкие масштабы приобрели воровство цветных и драгоценных металлов, редкоземельных элементов, других сырьевых ресурсов. Коррупцированные чиновники совершают финансовые преступления, процветает незаконная торговля оружием и наркотиками. Резко возросли убытки от хищения на железнодорожном транспорте.

Свиристуют рэкет, взяточничество со стороны госчиновников. Больше всего от них страдают кооперативы, малые предприятия, лица, занимающиеся индивидуальной трудовой и частнопредпринимательской деятельностью.

Преступная среда становится все более организованной, настойчиво стремится внедриться в сферу предпринимательской и финансово-банковской деятельности, использовать в корыстных интересах государственный аппарат, правоохранительные органы. Будем говорить прямо: криминальный мир действует не без успеха, учитывая резкое снижение уровня жизни и престижа государственных служащих.

С таким положением, подрывающим веру народа в государство, извращающим смысл проводимых демократических преобразований, мириться

далее мы не можем. Специальный раздел правительственной программы предусматривает систему мер, призванную положить конец правовому беспределу. Однако мы нуждаемся и в вашей помощи. Поэтому я призываю народных депутатов, исполнительные органы всех уровней, граждан республики — объявить беспощадную войну коррупции, мафии, экономической и уголовной преступности. Необходимо, чтобы правоохранительные органы получили в этом законодательную, государственную и всенародную поддержку.

То, что мы пытаемся сделать сегодня, — это, без ложного пафоса, историческая попытка обеспечить прорыв нашей страны к руслу мировой цивилизации. Для того чтобы она увенчалась успехом, экономические и политические преобразования должны проводиться в тесном единстве и глубоко продуманной последовательности. Немаловажную роль в этой связи будет играть принятие новой Конституции независимого Казахстана, проект которой обсуждается сегодня всеми гражданами республики.

Я удовлетворен, что многие предложения, поступающие в адрес Конституционной комиссии, показывают глубокое понимание казахстанцами сегодняшних проблем и путей их эффективного разрешения. Я солидарен с теми, кто видит важное средство проведения экономических преобразований в серьезном усилении исполнительных органов. Сегодня исполнительная власть действительно должна быть предельно жесткой, чтобы люди почувствовали силу государства. Иначе нам никаких реформ не осуществить.

И еще один важный аспект, на который я хотел бы обратить ваше внимание. Это — необходимость сохранения межнационального согласия и единства народа республики.

Мы можем гордиться стабильной атмосферой в республике, но чувство какого-то дискомфорта и непокидающей тревоги, наверное, знакомо каждому. В обществе усиливается поляризация национал-патриотических сил, одной из примет которой стала дискуссия о государственном языке. В такой ситуации я не хочу занимать позицию стороннего наблюдателя.

Я исхожу из того, что земля Казахстана — главное богатство, общая Родина всех граждан республики, вне зависимости от их национальности и вероисповедания. У нас не должно быть людей "второго сорта", чувствующих себя неполноценными, испытывающих тревогу за будущее своих детей и безопасность своего домашнего очага. Казахский язык законодательно признан в Казахстане государственным. И это факт.

Однако любой язык нельзя сделать государственным одним лишь декретом. Суть в том, чтобы всемерно способствовать — в финансовом, организационном, научно-методическом плане — реальному становлению казахского языка как государственного. Конечно, на это уйдут годы кропотливой

работы. И нам необходимы кадры преподавателей казахского языка, эффективные методики обучения ему с раннего детства, поскольку обучение зрелых людей вряд ли принесет результат.

Хочу подчеркнуть: бездумные, скоропалительные решения по поводу введения делопроизводства на казахском языке, отданные на откуп бюрократам-исполнителям, сыграли крайне негативную роль, создали определенную общественную напряженность. Мы вместе должны найти рациональный подход, при котором статус казахского языка как государственного не отстранит от активной трудовой и общественно-политической жизни значительную часть населения республики. В проекте новой Конституции Казахстана, по поступившим предложениям, записано: запрещается ограничение прав и свобод граждан по признаку невладения государственным языком. Считаю это правильным и думаю, что не найдется у нас противников и статьи первой проекта Основного закона, в которой сказано: "Гражданам Республики Казахстан гарантируется равенство прав и свобод независимо от расы, национальности, пола, языка... Запрещаются любые формы дискриминации граждан". Гарантами соблюдения этого положения выступают государство и я как Президент.

Надеюсь, что осознают свое заблуждение и те, кто пренебрегает необходимостью утверждения в Казахстане государственной системы обучения казахскому языку. Верю, этот отголосок былого имперского мышления будет изжит в нашем молодом суверенном государстве.

Общественно-политическая стабильность сегодня зависит от каждого гражданина республики. Поверьте, это не пустые слова. И в самом Казахстане, и в особенности за его пределами, есть силы, заинтересованные в том, чтобы любую случайную искру, вспыхнувшую на межнациональной почве, разжечь в кровавый костер братоубийственной войны. И даже инсценировать национальный конфликт там, где замешана обычная уголовщина.

Конечно, проводимые нами реформы устраивают далеко не всех. Поэтому я решительно призываю вас к гражданской активности, непримиримости к противникам преобразований, каким бы социальным статусом они не обладали.

Наши стартовые условия намного предпочтительнее, чем у многих других стран, которые уже прошли предстоящий нам путь к рыночной экономике. Казахстан, по сравнению с ними, располагает неизмеримо большим природным потенциалом и квалифицированными людскими ресурсами. У нас есть вековые духовные и культурные традиции. И главное — страстное желание добиться поставленной цели, занять достойное место в цивилизованном мировом сообществе. Опираясь на все это, мы должны ис-

пользовать свой исторический шанс стать своеобразным связующим звеном между Востоком и Западом, существенно сократить срок перехода к рынку, который является не самоцелью, а эффективным средством повышения благосостояния людей.

Наше будущее я вижу в создании свободного демократического государства, обладающего эффективной рыночной экономикой, пользующегося уважением дружественных соседей и всех членов мирового сообщества. Глубоко убежден, что осознание каждым гражданином республики необходимости укрепления нашей государственности, суверенитета — это общий долг. Носителем суверенитета является не отдельная группа людей, не отдельно взятая личность, а весь народ. Выполняя волю его величества народа Казахстана, я буду прилагать все силы, чтобы наша республика стала развитым государством. Я верю в мудрость своего народа, в то, что стремление быстрее выйти на дорогу к процветанию вместе со мной разделяют и миллионы казахстанцев, на поддержку которых я искренне надеюсь.

Убежден, что мы добьемся задуманного, если все вместе глубоко проникнемся чувством единой Родины, нашей общей цели.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ СЪЕЗДА НЕМЦЕВ, ПРОЖИВАЮЩИХ
В КАЗАХСТАНЕ***

Алма-Ата, 28 октября 1992 года

Сердечно приветствую участников съезда, прибывших в Алма-Ату со всех концов республики. Составляя значительную часть ее населения, наши земляки немецкой национальности снискали высокий авторитет и уважение всех казахстанцев. Без их энергично-созидательного участия в экономических и политических преобразованиях, активной работы в научно-технической, социальной, духовной сферах невозможно представить современную жизнь республики.

Проблемы, которые вы собираетесь обсудить на съезде, волнуют не только немецкую диаспору, но и широкие круги общественности, Правительство. Действительно, мы все не можем быть безучастными к решению непростых вопросов, связанных с необходимостью восстановления исторической справедливости по отношению к ущемленным в правах народам. Вины Казахстана в этом нет. Но мы живем на одной земле, и нам предстоит приложить немало совместных усилий для того, чтобы эта жизнь была мирной и добрососедской, чтобы немцы, как и все граждане республики, чувствовали себя уверенными в завтрашнем дне, знали, что их культура, язык, традиции будут жить и полнокровно развиваться. Это, несомненно, поможет снять остроту, связанную с эмиграционными процессами, которые приносят не только экономические, но и моральные издержки, внося тревогу в души людей.

В этой связи большие надежды мы возлагаем на плодотворное экономическое и культурное сотрудничество с Германией. Во время моего недавнего официального визита в ФРГ эта тема присутствовала на всех переговорах. Были заключены важные торгово-экономические соглашения, способные расширить присутствие германского бизнеса в нашей республике,

*Газета "Казахстанская правда", 29 октября 1992 года.

достигнуты также договоренности о культурном, информационном, научно-техническом обмене, что, конечно же, укрепит деловые и духовные контакты казахстанских немцев со своими соотечественниками.

Желаю плодотворной работы вашему съезду. Хотелось бы, чтобы он ознаменовался взвешенными подходами к обсуждению сложных вопросов, конструктивными решениями, способствовал укреплению гражданского мира и межнационального согласия в республике, упрочению нашего общего достояния — дружбы между народами.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ПО ИТОГАМ СОВЕЩАНИЯ
РУКОВОДИТЕЛЕЙ ТУРЦИИ И ПЯТИ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ
ГОСУДАРСТВ БЫВШЕГО СОВЕТСКОГО СОЮЗА*

Анкара, 31 октября 1992 года

Вопрос:

– Есть ли опасность для России в создании "общего тюркского рынка"?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Накануне приезда в Анкару я связался по телефону с Президентом России Борисом Ельциным.

Заключение любых договоренностей, по его словам, между Турцией, Казахстаном и другими Среднеазиатскими республиками совершенно не значит, что создается какая-то отдельная организация.

Казахстан и лично я, как Президент, избранный казахстанским народом, абсолютно уверены, что если мы создадим какое-то отдельное сообщество на этническом, культурном или политическом уровне, то не только не сблизим, а еще больше отдалим друг от друга народы наших государств.

Вопрос:

– Какая договоренность была достигнута относительно строительства нефтепровода?

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев:

– Мы с Премьер-министром Турции Сулейманом Демирелем достигли принципиальной договоренности относительно строительства нефтепровода, по которому казахстанская нефть будет поступать в Средиземноморье.

Новая нефтяная артерия пройдет через Иран, затем пересечет турецкую территорию от города Ван в направлении Искендерунского залива и протянется на 2 200 километров.

Ее строительство предполагается осуществить в течение двух лет.

*Газета "Казахстанская правда", 3 ноября 1992 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, октябрь 1992 года

"РЕСПУБЛИКЕ НУЖНЫ НЕ КРЕДИТЫ, А ИНВЕСТИЦИИ"

Медленно и трудно, но Казахстан все же движется по пути реформ, делает шаги на пути в мировое сообщество.

Республика стала членом СБСЕ, Всемирного банка и Международного валютного фонда, подписала Уставы Международного банка реконструкции и развития, Международной ассоциации развития, Многостороннего агентства гарантий инвестиций, Международного центра по урегулированию инвестиционных споров. Крепнут наши деловые контакты с зарубежными предпринимателями. В Казахстане более 1 100 участников внешнеэкономических связей, в том числе 116 совместных предприятий, действуют 21 внешнеэкономическая ассоциация, совместный международный коммерческий банк, открыто восемь иностранных предприятий.

Казалось бы, можно похвалиться. Однако с каждым днем все очевиднее становятся трудности, с которыми столкнулось наше молодое государство, и главная из них: потенциальные возможности Казахстана и современный уровень его экономического развития далеко не адекватны друг другу.

Сегодня народное хозяйство республики характеризуется глубокой деформацией отраслевой структуры, высокой инерционностью и ресурсоемкостью, зависит от импорта товаров народного потребления. Фактически республика представляет собой сырьевой придаток, 90 процентов экспортной ее продукции приходится на сырье, материалы и полуфабрикаты: нефть, газ, уголь, цветные металлы.

Как переломить это положение? Если продавать по-прежнему сырье, коренным образом изменить ничего не удастся. Деньги сами по себе тоже ничего не решают: нужны техника и технологии, опыт организации и управ-

*Журнал "Деловые люди", октябрь 1992 года, № 10 (27), стр. 56

ления производством. Именно поэтому, бывая за рубежом, встречаясь с государственными лидерами и представителями деловых кругов, я никогда не ставлю целью получить любой ценой кредит.

Я убежден: предоставление даже огромных кредитов, несмотря на их очевидную значимость, не может служить главным средством развития экономики помощи зарубежных партнеров. Куда более перспективным представляется взаимовыгодное сотрудничество на основе прямых иностранных инвестиций, оказание помощи в подготовке кадров для рыночной экономики, практическая помощь в структурной перестройке народного хозяйства.

Между прочим, такой подход встречает понимание у деловых кругов Запада. Мы можем похвастать тем, что самые крупные в СНГ инвестиции сделаны в Казахстан: это недавние крупномасштабные контракты с всемирно известными "Шевроном", "Бритиш Гас", "Аджип", касающиеся разработки богатейших нефтегазовых месторождений. Для меня очевидно, что успех в преобразовании экономики (и в итоге всей жизни народа) могут принести лишь собственные усилия в совокупности с поддержкой зарубежных партнеров, основанной на их заинтересованности и взаимном доверии.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ НАТО-НЫҢ БАС ХАТШЫСЫ МАНФРЕД ВЕРНЕРДІ ҚАБЫЛДАУ КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 4 қараша 1992 жыл

Беделді халықаралық ұйым басшысының сапарын саяси тұрғыдан Қазақстан үшін өте маңызды оқиға ретінде бағалаймын. КСРО-ның құқылы мирасқорларының бірі бола отырып, республика осыдан туындайтын міндеттемелерді дәлме-дәл сақтайды. Ол Хельсинки Қорытынды актісіне қол қойды, НАТО-ға кіретін мемлекеттер – Англиямен, Италиямен, Франциямен, ГФР-мен басқаларымен маңызды экономикалық байланыстарға көшті.

Бірақ Қазақстан жерді шығыс пен батысқа, солтүстік пен оңтүстікке бөлмей орналасқан, сондай-ақ шалғайдағы елдермен экономикалық байланыстарды белсенді дамытуда. Мысалы, Түркиямен және Иранмен қатынастар барған сайын тығыз бола түсуде. Онда жаңа ғана республиканың мемлекеттік делегациясы ресми сапармен болып қайтты.

Біз өркениетті әлем құндылықтарына сүйенген демократиялық мемлекет құрғымыз келеді.

Бұл процесс күрделі жағдайда өтуде. Оны жеңілдету үшін республика ішкі ғана емес, сондай-ақ сыртқы да тұрақтылықты қажет етеді. Міне сондықтан біз көршілермен, басқа мемлекеттермен достық қатынасты нығайтуға, ТМД шеңберінде күш-жігерді неғұрлым тығыз үйлестіруге ұмтылып отырмыз. Еуропа мен Азияның түйіскен жерінде маңызды стратегиялық орын алатын мемлекеттің қазір жасалып жатқан әскери доктринасы да осыған бағытталған.

Біздің Азиядағы сенім шаралары туралы конференция шақыру инициативамыз да осыдан келіп шығады. Мұнда жанжал жағдайын тудыра алатын көптеген материал шоғырланып қалды. Мақсат – тұрақтандыру процесіне Азия елдерінің өздерін қосуда болып отыр. Сонда үздіксіз дипломатияны жүргізу, шиеленісті бәсеңдету үшін дер кезінде шаралар қолдану мүмкіндігі туар еді. Принципінде мұндай ұйым Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңеспен тығыз ынтымақтастыққа шыға алар еді. Бұл идеяны Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы, аймақтың көптеген елдері қолдады. Қазақстан басшысы НАТО тарапынан да осындай қолдауға үміт білдірді.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 5 қараша 1992 жыл.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С ГЕНЕРАЛЬНЫМ СЕКРЕТАРЕМ НАТО
М. ВЕРНЕРОМ***

Алма-Ата, 4 ноября 1992 года

— ...Я расцениваю визит руководителя влиятельной международной организации как очень важный для Казахстана в политическом плане.

Будучи одним из правопреемников СССР, республика четко соблюдает вытекающие из этого обязательства. Она подписала Хельсинкский заключительный акт, вышла на серьезные экономические контакты с входящими в НАТО государствами — Англией, Италией, Францией, ФРГ и другими.

Но Казахстан, не разделяя Землю на Восток и Запад, Север и Юг, активно развивает экономические связи как с ближними, так и дальними странами. Все более тесными становятся, к примеру, отношения с Турцией и Ираном, где только что побывала государственная делегация республики с официальными визитами.

Мы хотим построить демократическое государство, основанное на ценностях цивилизованного мира.

Этот процесс проходит в сложных условиях. Чтобы облегчить его, республика нуждается не только во внутренней, но и внешней стабильности. Вот почему мы стремимся укреплять отношения дружбы с соседями, с иными государствами к более тесной координации усилий в рамках СНГ. На это направлена и разрабатываемая сейчас военная доктрина государства, которая занимает важное стратегическое положение на стыке Европы и Азии.

Отсюда вытекает и наша инициатива — созвать конференцию по мерам доверия в Азии: здесь накопилось много материала, способного создавать конфликтные ситуации. Цель в том, чтобы к стабилизационному процессу подключить сами азиатские страны. Тогда бы появилась возможность проводить превентивную дипломатию, своевременно принимать меры для снижения напряжения. В принципе, такая организация могла бы выйти на тесное сотрудничество с СБСЕ. Эта идея поддержана генеральным секретарем ООН, многими странами региона. И я надеюсь на такую поддержку и со стороны НАТО.

Также я выражаю вам благодарность за предложение посетить штаб-квартиру НАТО в Брюсселе и заверяю, что в вопросах, которые вызывают озабоченность НАТО, Казахстан будет и впредь проводить стабилизирующую политику.

*Газета "Казахстанская правда", 5 ноября 1992 года.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ США Б. КЛИНТОНУ***

Алма-Ата, 5 ноября 1992 года

– Я искренне поздравляю Вас в связи с избранием Президентом Соединенных Штатов Америки.

И я уверен в том, что успешно развивающиеся казахско-американские отношения приобретут всесторонний и взаимовыгодный характер в интересах народов обеих стран.

*Газета "Казахстанская правда", 6 ноября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ
ЖОБАСЫ ТУРАЛЫ ӘКІМДЕР МЕН ХАЛЫҚ ДЕПУТАТТАРЫ,
ЖЕРГІЛІКТІ КЕҢЕС ТӨРАҒАЛАРЫНЫҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ
КЕҢЕСІНДЕГІ БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 10 қараша 1992 жыл

Ең алдымен біздің осы кеңеске өте зор мән беретіндігімді атап өткім келеді. Қазақстанның тәуелсіздігін жариялаумен басталған және республиканың дүниежүзілік өркениет арнасына нақты енуіне бағытталған зор өзгерістерді жүзеге асыру көбіне бүгін осы залда жиналған адамдарға байланысты.

Ағымдағы кезеңнің маңызды мәселелері өзіміздің егеменді мемлекетіміздің тұңғыш Конституциясының жобасы мен түбегейлі экономикалық реформаларды тереңдетудің үкімет бағдарламасы туралы сіздердің пікірлеріңізді тыңдағымыз келеді. Бұл екеуі де Жоғарғы Кеңестің алдағы сессиясында талқыланбақ. Сіздер айтқан ойлар мен ұсыныстар республикамыз бен оның халқының тағдыры үшін ерекше маңызды шешімдер қабылдауда парламентарийлерге елеулі көмек көрсететініне сенімдімін.

Негізгі Заңның жобасымен жұмыс соңғы екі жыл бойы жүргізіліп келе жатқанын еске салғым келеді. Осы уақыттың ішінде ол мамандардың, тәуелсіз шетел сарабын қоса алғанда терең зерттеуінен өтті. Өздеріңізге мәлім, құжатты бірінші оқылымында парламенттің сегізінші сессиясы мақұлдағаннан кейін, ол бүкілхалықтық талқылауға берілген болатын.

Сол кезден бері өткен төрт ай Конституциялық комиссия атына 18 мыңнан астам ұсыныстар мен ескертулер енгізген республика азаматтарының жоғары белсенділігін байқатып отыр. Олардың көпшілігі қазақстандықтардың бүгінгі проблемалар мен оларды тиімді шешу жолдарын терең түсінетінін көрсетті.

Сонымен қатар Конституциялық комиссия Ресей, Беларусь, Қырғызстан конституцияларының жобаларын жасаушылармен консультациялар өткізді. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық қауымдастықтың, АҚШ конгресі кітапханасының зерттеу орталығының мамандарын, соттарды, университеттердің

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 11 қараша 1992 жыл.

профессорларын қамтитын американ адвокаттар қауымдастығының қорытындысы алынды. Сондай-ақ Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңестің кеңесіне қатысушылар – адам құқықтары жөніндегі топтың, Франция, Дания, Құрама Штаттар мен кейбір басқа елдердің құқық профессорлары айтқан ескертулер де назарға алынды.

Өздеріңіз түсініп отырғандай, барлық ұсыныстар мен ескертулер ескеріле қойған жоқ, оның үстіне, олардың көпшілігі бір-бірін жоққа шығарады. Сондықтан, кейбір пікірталас мәселелеріне қысқаша тоқтала отырып, мен, негізінен, сіздердің назарларыңызды бүкілхалықтық талқылаудың қорытындысы бойынша жұмыс тобы жобаға енгізген және Конституциялық комиссия мақұлдаған өзгерістерге аударғым келеді.

Өз жұмысымызда біз халықаралық құқықтар нормаларына сай келетін шынайы демократиялық Конституция құру ниетін ғана басшылыққа алмағанымызды атап көрсетемін. Біз өзімізге адамдарды біріктіретін Конституция керек екеніне сүйендік. Оның бірде-бір тармағы қоғамда айтыс тудырмай, жағдайды өршітпей, тайталасқа арандатпау керек. Бізге кез келген өткір мәселелерді ашық талқылап, олар бойынша көп ұлтты мемлекетте барлық адамдардың теңдігін қамтамасыз етуді көздейтін біздің принципті саясатымызға сай келетін шешім табуымыз керек. Мен қоғамды қайта өзгертудегі біздің барлық табыстарымыздың негізі – барлық қазақстандықтардың бірлігі, келісімі мен татулығы екенін қайталаудан ешқашан да жалықпаймын.

Сондықтан мен республика азаматтарының мейлінше алуан түрлі, бірақ бірыңғай әсерлі сезімін тудырған проблемалардан бастамақпын. Әңгіме біздің мемлекеттік тілдер мәртебесіне қатысты конституциялық құрылыс негізінің сегізінші тармағы туралы болып отыр. Үш жыл бұрын біз қазақ тілін мемлекеттік тіл деп таныдық. Және осы уақытқа дейін бұл шешім ешкімге де қысым жасаған емес. Кәнігі төрешілердің өктемдігіне берілген іс-қағаздарын қазақ тілінде жүргізуге қатысты асығыс-үсігіс жасалған шешімдер өзінің теріс рөлін атқарады. Нақ осы негізде қоғамда белгілі бір шиеленіс туды, оны, турасын айтайын, Қазақстаннан тыс жердегі "тілектестер" барынша ушықтыра түсті. Бірақ тіл проблемасы ешбір жағдайда арзанқол даңғойлықтың, даурықпа алып-сатарлықтың объектісі болмауы керек. Бәз біреулер қабылданған Заңның күшін жойып, біз Қазақстандағы тыныштыққа үміт арттамыз деп ойлай ма екен? Шынымен риясыз адамға, қазақ тілінің жайы бүгінде мүшкіл жағдайда екені түсініксіз бе? Біздің ортақ Отанымыздың ата-бабаларының көптеген ұрпақтарының тілі жойылмауға тиіс. Кімнің өз еркімен мақау болғысы келеді?

Біздің тіл саясатымыз заңда да, нақты өмірде де қазақ тіліне де, орыс тіліне де, ұлттық азшылықтардың тіліне де құрмет көрсетуді қамтамасыз етуі керек.

Бірақ айта кетейін, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесі туралы даурығу – патриотизмнің сыртқы жағын ғана қампайту болмақ. Ең бастысы – қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде нақты қалыптасуына жан-жақты мүмкіндік туғызу. Әрине, бұған тынымсыз жұмысқа толы жылдар мен көптеген қаржы кетеді, ал ол бүгінде өте тапшы.

Біз қазақ тілін іс жүргізуге кезең-кезеңмен парасатты енгізу одан орыс тілін алып тастау дегенді білдірмеуі керек екеніне сенімдіміз. Ол, айтқандайын, Біріккен Ұлттар Ұйымының ресми тілдерінің бірі болып табылады. Республика халқының едәуір бөлігінің қазақ тілін білмеуі – біздің жан қайғымыз және қасіретіміз. Біз оны жеңіп шығамыз. Қазақстан азаматтарының барлығы бірдей орыс тілін жетік меңгеруі республика өмірінің бүгіні мен ертеңінің сөзсіз басымдылығы болып табылады. Өйткені ол қазір шын мәнінде еліміздің халықаралық байланыстарында және оның бүкіл дүниежүзілік өркениеттің жетістіктеріне қосылуы жолында зор рөл атқарып отырған ұлттаралық қатынас тілі болып отыр.

Бірақ, гәп мынада: "ұлттаралық қатынас тілі" ұғымының өзі бұдан бұрын талай рет атап көрсетілгеніндей, өзіндік нақты заңдық негізсіз қалып отыр. Азаматтардың өзара келісімі мен таңдауы бойынша кез келген тіл ұлттаралық қатынас тілінің қызметін атқара алады. Тілдерді мәдени игілік ретінде танудың өзі де айқын заңды салдарға ие болмай отыр. Сондықтан бәрімізді толғандырып отырған осындай барлық проблемалардың нақты шешімін табу үшін конституциялық құрылыс негізінің сегізінші тармағын былайша редакциялау жөнінде тоқтамға келдік:

"Қазақстан Республикасында қазақ тілі мемлекеттік тіл болып табылады.

Қазақстан Республикасы орыс тілі мемлекеттік тілмен бірдей еркін қызмет етуін қамтамасыз етеді.

Азаматтардың ана тілінде сөйлеу құқығына кепілдік беріледі.

Мемлекеттік тілді білмеуіне қарай азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына шектеу қоюға тыйым салынады". Мен осындай түсіндіруді қолдауға шақырамын.

Конституциялық құрылыс негізінің айқын түсіндіруді талап етіп отырған өзге маңызды ережесі өкімет билігін бөлу принципі болып отыр. Конституциялық комиссияның соңғы мәжілісінде бәрі де ең басты мәселеде мәмілеге келгені қуанышты. Сөйтіп билікті бөлу принципі тек республикалық дәрежеде жүзеге асырылатынын және оны мемлекеттің барлық жоғары құжаттарының бүкіл мазмұны арқылы дәйекті жүргізу қажеттігі танылатынын түсіністік.

Бұл, ең алдымен, Парламенттің жалғыз ғана заң шығарушы орын екенін, ал өкілетті органдардың сатылы тік желісінің жоқ екенін білдіреді. Міне, сондықтан Жоғарғы Кеңестің Төралқасы мәжілісінде атап көрсеткенімдей, Пар-

ламенттің анықтауын біршама өзгерген редакцияда берген жөн болар. Парламент "... өзіне халық жүктеген заң шығарушы өкімет билігін жүзеге асырушы тұрақты қызмет істейтін және жеке дара орган болып табылатынын" атап көрсету керек. Айтқандайын, осындай тұжырым "Конституциялық құрылыс негізінің" төртінші тармағымен неғұрлым қисынды түрде сәйкес келеді. Мұнда "Қазақстан халқы егемендіктің иесі және республиканың мемлекеттік өкіметінің жалғыз негізі болып табылатыны" атап көрсетілген.

Жоғарғы кеңес Төралқасының жақын арада болған мәжілісінде, біз өкімет билігін пәрменді түрде бөлудің және қарама-қарсы салмақтың икемді механизмін құрудың қисынына одан әрі сүйене отырып, Президентке жергілікті әкімдерді өзі тағайындайтын құқық беру, Министрлер кабинетінің құрамын оның өзі айқындап, тек Премьер-министрдің кандидатурасын Парламентте бекітуге ұсынуы жөн деген ортақ пікірге келдік.

Әрине, дербестік бақылаусыздықты, оның үстіне, ойына келгенін істеуді білдірмейді. Конституция жобасында Министрлер кабинетінің мүшелерін олар Конституцияны және заңдарды бірнеше қайтара бұзған жағдайда міндетінен босату жөніндегі процедураны көздеуге шешім қабылданды. Бұл орайда Парламент Президенттің алдында үкімет мүшесін қызметінен босату туралы мәселе қоюға хақылы. Бұл қалып, меніңше, Президент пен Парламенттің Министрлер Кабинетіне қатысты рөлін жеткілікті түрде айқын көрсетеді.

Үкімет билігінің дербестігін және маңызын атай отырып, оның өкілеттілігін жеке бөлімге шығаруға болады. Және бұл жай ғана құрылымдық қайта құру болып шықпақ емес. Көні, ашығын айтайықшы. Президент Үкіметсіз жұмыс істеуі керек деп санайтындар, мұның "бұлтартпас" үлгісі ретінде АҚШ-ты мысалға келтіретіндер дұрыс айтып жүр ме? Мен бұлай емес екендігіне сенімдімін. Құрама Штаттардағы және Қазақстандағы жеке меншік пен мемлекеттік меншіктің арақатынасы мүлдем әртүрлі болғандықтан да бұл дұрыс емес. Және бұл айырмашылық таяу арада жойыла қоймайды. Олай болса, бізде экономиканың мемлекеттік секторының қызметін Министрлер кабинетінен басқа кім реттеп отырмақшы?...

Ал егер айқын белгіленген өкілеттігі бар кабинеттің қажеттілігі бұлжымас шындық болса, онда үкіметті басқаратын Премьер-министрдің рөлін де сөзсіз көтеру қажет.

Конституция жобасын даярлау кезінде аса күрделі мәселелердің бірі мемлекеттік құрылыс мәселесі болғандығын ерекше атап көрсеткім келеді. Қазақстанның ішкі жағдайына қандай басқару түрі мейлінше сәйкес келетінін түпкілікті айқындау қажет болды. Біздің республикамыз – президенттік, парламенттік жолмен немесе аралас басқарылуы керек пе?

Өздеріңізге белгілі, қазіргі күйіндегі Конституция бойынша да Президент бүкілхалықтық негізде сайланады, ол мемлекет басшысы және атқару өкіметі басшысы қызметтерін бірдей атқарады, мұның өзі президенттік республика

принципіне едәуір дәрежеде сәйкес келеді. Бірақ Конституциялық комиссияның өз таңдауын білдіруде ең алдымен себепші болған жағдай бұл емес. Біздің дәуіріміздің өтпелі сипаты, ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің күрделілігі, мемлекетіміздің ұлан-байтақ ауқымы, оның этникалық құрамы анағұрлым салиқалы дәлелдер болып шықты. Осының барлығы президенттік республиканың күшті атқару өкіметінің қажеттілігін айқындады.

Жоғарғы Кеңес Төралқасының мүшелері сияқты сіздер де жоғарыдан төмен қарай қатаң атқару өкіметі билігін озбырлықпен пайдалану үшін қажет емес екенімен келісерсіздер деп үміттенемін. Тек осы өкімет билігі ғана қазіргі жағдайда заң шығарушы және сот органдарының өмір сүруін және олардың өкілеттіктерін икемді түрде бөлуді нақты қамтамасыз ете алады.

Тек осы ғана түбірлі өзгерістерді жүзеге асырып, гиперинфляциялық тоқыраудан шығуы, қылмыс жасаушылықтың өршуін, құқықтық шектен шығушылықты тоқтатуға мүмкіндік береді. Анығын айтқанда, тұрақтылық және прогресс жолымен жүруге мүмкіндік беретін ең аз деген әлеуметтік-экономикалық іргетасты қамтамасыз етеді.

Мұның бәрі бос сөз емес, олардың дұрыстығын тәжірибе қазірдің өзінде көрсетіп отыр. Корея, Түркия, Пәкістан Республикаларына, соғыстан кейінгі Германия Федерациялық Республикасына, Францияға қараңыздаршы. Тек күшті атқарушы өкімет қана олардың елеулі табыстарға жетуін мүмкін етті. Азаматтары өздерінің құқығы мен бостандығын сақтауға кепілдік жасаған, Лос-Анджелестегі тәртіпсіздіктерді батыл да әділ жолмен басқан Президент Бушқа ду қол шапалақтаған Құрама Штаттарға қараңыздаршы. Мысалды алыстан іздемей-ақ қоялық. Бір нәрсе айдан айқын: әкімдер билігінсіз, қатаң президенттік биліксіз біз өзіміздің болашағымызға сеніммен қарауымызға мүмкіндік берген биылғы астықтан мол өнім жинай алатын ба едік?

Естеріңізде болсын, мен кейбір ТМД елдерінде орын алып отырғанындай, Президентке қайдағы бір айрықша өкілеттіктер беру туралы сөз қозғап отырған жоқпын. Мен тек бүкіл мемлекеттік басқару механизмінің тиімді жұмысын қамтамасыз ететін айқын белгіленген конституциялық құқықтар туралы айтып отырмын.

Ал олар әлі нақтылана түсуі қажет. Жобада Президенттің халыққа және республика Парламентіне үндеу жолдау, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың әкімдерін тағайындау құқығы енгізіліп отырғанын атап өткен жөн. Президенттің Парламент қабылдаған заңдарға вето қоюының мерзімдері нақтыланды. Президенттің төтенше жағдай енгізу үшін қажетті конституциялық негіздері айқын көрсетілді. Оның отставкаға кету мүмкіндігі реттелді. Вице-президент өкілеттілігін мерзімінен бұрын тоқтатқан жағдайда жаңа үміткерді Президент республика Парламентімен келісетіні туралы ереже бекітілді.

Біздіңше, бұл, біріншіден, президенттік билікті жоғарыдан төменге дейін өн бойына кешенді конституциялық реттеуді аяқтауға, екіншіден, президенттік билікті абсолюттендірудің мүмкін болмайтындығына кепілдікті күшейтуге және сонымен бірге президенттік өкілеттіліктердің "ыдырауына" жол бермеуге, үшіншіден, оларды жүзеге асыру процесіне қандай да бір болмасын күш көрсетуге жол бермеуге және төртіншіден, заң шығару процесіне қатысу жөнінде Президенттің мүмкіндігін кеңейтуге жол ашады.

Айрықша маңызды жағдайды атап айтқым келеді. Президенттің, Парламенттің, Министрлер кабинетінің өкілеттіліктерін анықтай отырып, біз егемендіктің иесі және мемлекеттік биліктің негізі Қазақстан Республикасының халқы болып табылатындығын басшылыққа алдық. Ол өз өкілдерін сайлау мен шақырып алу жолымен саяси көп қырлылық негізінде, референдумдарға қатысуы мен заң шығарушы, атқарушы және сот биліктері органдары мемлекеттік билікті жүзеге асырады. Халық атына тек қана халықтың қалаулылары – Президент пен республика Парламентінің сөз сөйлей алатындығы күмән келтірмейді ғой деп ойлаймын. Тек солар ғана референдум өткізу жөніндегі шешімді қабылдауға құқылы болуға тиіс.

Жобаны бүкілхалықтық талқылаудың көрсеткеніндей, жаңа құқықтық институттарды енгізуге – Парламентті таратуға және Президенттің қызметтен бас тартуына республика азаматтарының көзқарасы әрқилы. Ал олар менің инициативам бойынша Конституциялық комиссияда қаралғандығын атап өтпекпін. Әлемнің көптеген елдерінің – Францияның, Италияның, Германияның, АҚШ-тың, Үндістанның және басқаларының практикасында бар тежеу мен қарсы салмақ жүйесі элементтерінің ең маңыздысы болып саналатыны белгілі. Референдум белгілейтін импичмент пен парламентті тарату нағыз халықтық билікті қамтамасыз ететіндігінің де маңызы аз емес.

Дегенмен, Конституциялық комиссияның көптеген мүшелері қазіргі кезде Президенттің биліктен бас тартуы және республика Парламентін тарату мүмкіндігін Конституциямен бекітуді қабыл алмау туралы пікір білдірді. Олар өз айқындамаларын Грузия мен Тәжікстанда болған жағдайлар талдамасы, ТМД-ның кейбір мемлекеттеріндегі Президенттер мен Парламенттер арасындағы елеулі алауыздық оқиғалары, сондай-ақ саяси-құқықтық мәдениетіміз деңгейінің объективтік бағасы Президентті кері шақырып алу және Парламентті тарату сияқты құралдардың биліктің басына төнер ауыр шоқпарға айналуының нақты қаупін көрсетеді деп негіздеді.

Бұл ойлардың қисыны бар екені сөзсіз. Конституцияны қабылдай отырып біз, табан тірейтін айқын шындықтан алшақ кетпеуге тиіспіз. Сондықтан да, біздің аса маңызды міндетіміз билік институттарының тұрақтылығын қамтамасыз ету, конституциялық дағдарыстың мүмкіндігін болдырмау екендігін атап өткім келеді. Қазір биліктің бейберекет ауысуына жол беру – мемлекетті жаппай аласапыран толқынына батыру деген сөз. Қазақстан ТМД шең-

берінде саяси-құқықтық тұрақтылықтың өзіндік бір үлгісі бола алады және болуға тиіс. Біз республиканың барлық өкімет органдары өз өкілеттіктерінің толық мерзімін өтеуі үшін барлық күшімізді жұмылдыруға тиіспіз.

Бұл сот органдарына да қатысты, оның қызметінің болашағы жөнінде екі пікір бар: оларды қазіргі түрінде сақтау немесе біртұтас сот жүйесін құру. Сот пирамидасының тиімді қызметі жағдайында екінші пікірдің приципті артықшылығы айдан анық, ал оның үстінде Конституциялық сот немесе палата тұруға тиіс. Сонымен бірге іргетасын тиісінше өзгертпестен оның жоғарғы бөлігін реформалау, ал оған бірнеше жыл қажет, жергілікті жерлердегі сот органдарын жансыздандыруға әкеп соғады, заңдылықты қалыптастыруды және бүкіл сот жүйелерін қайтадан бастауға мәжбүр етеді. Конституциялық комиссияның және республикалық Заңгерлер одағының кейбір мүшелерінің пікірі бойынша қоғам демократия әліппесін енді тани бастағанда, ал мемлекетте құқықтық шексіздік барынша қарқын алған кезде мұны жасауға болмайды.

Бұдан басқа, бұл мәселенің саяси астарын да ескеру қажет. Президентке де, Парламентке де өзінің риясыз пікірін айтуға қабілетті үшінші биліктің қалыптасуы үшін біздің барлық жағдайларды жасауымыз қажет. Бұл, әсіресе, Конституцияны нақты орындауға қатысты. Ал Конституциялық сот нақ осымен айналысуға тиіс.

Басқа бір мәселе – әрбір сот орнының өкілеттілігін айқын ажырату, ал ол бүгінгі таңда бізде жоқ. Осылайша сол Конституциялық соттың нақты қылмыстық және шаруашылық мәселелерін, сондай-ақ өз инициативасы бойынша іс қозғау мен қадағалау қызметін алудың қажеті жоқ.

Осы тақырыпты жалғастыра отырып, тәуелсіздік, бостандық және сот жүргізудің толық риясыздығы принципі сот органдарының жүйесі және соттарды тағайындау қандай да болмасын партиялық ой-пікірлерден және Парламентке тән саяси өзгешеліктерден тыс тұруды талап ететінін атап өткім келеді.

Қазіргі демократиялық елдердің көпшілігінде соттарды тағайындау құқығы президентке берілген. Президент оларды жоғары (немесе бас) соттың ұсынысы бойынша тағайындайды.

Сондықтан да мен тиісті баптың мынадай редакциямен берілуін ұсынамын:

"Президент Қазақстан Республикасы Парламентінің келісімімен Қазақстан Республикасының Жоғарғы және Жоғары арбитраж соттарының мүшелерін тағайындайды, төменгі сот судьяларын тағайындауды жүзеге асырады".

Сонымен бірге, судьялыққа үміткерлерді анықтаудың және әділ сот жүргізу мәселелерінің зор маңыздылығын ескере отырып, арнайы орган – Жоғары сот кеңесін құрған және оған тиісті өкілдіктер берген жөн болар еді.

Бұл ретте Конституция жобасын мынадай баппен толықтыруға болады:

"Судьялар тәуелсіздігінің кепілі Жоғары сот кеңесіне жетекшілік ететін Қазақстан Республикасының Президенті болып табылады. Осы кеңес әділ соттың жүргізілуін ұйымдастыру, судьялыққа тағайындау, оларды ауыстыру және өкілеттігінен айыру, оларды ынталандыру және жаза қолдану мәселелерін қарайды.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының төрағасы, Әділет министрі, бас прокуроры, Қазақстан Республикасының Президенті адвокаттар мен құқық саласындағы басқа да мамандар қатарынан тағайындайтын үш адам, парламент өкілеттік беретін үш депутат Жоғары сот кеңесінің мүшелері болып табылады.

Мемлекет судьялардың жоғары мәртебесіне сай келетін әлеуметтік, материалдық және олардың тәуелсіздігінің басқа да кепілдіктерін қамтамасыз етеді".

Конституция жобасында құқықтар мен бостандықтар туралы тарау ерекше орын алады. Олардың ауқымы жалпыға бірдей қабылданған дүниежүзілік конституциялық практиканы ескере келіп, республикада қалыптасып отырған ақиқат шындықтар негізінде көрсетілген. Негізгі Заңда жария етілген құқықтар бұрынғы конституциялардағы сияқты, сөз жүзінде емес, қайта нақты болғаны маңызды. Бұлай болмаған жағдайда біз азаматтардың конституция идеясының өзіне деген сенімін жоғалтып алуымыз мүмкін. Сондықтан конституциялық құқықтар мен бостандықтарды тағайындау аз, оларды практикада жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін сенімді кепілдіктер жүйесімен жабдықтау қажет.

Бүкілхалықтық талқылау барысында нақ осы ой талай рет айтылды. Ағымдағы заңға жасалған сілтемелер қисапсыз көп сұрақтар туғызды. Ондай сұрақтардың бар болуынан көптеген адамдар конституциялық құқықтар мен бостандықтарды едәуір шектеудің ықтимал қатерін көріп отыр.

Ағымдағы заңның осындай шектеуіне жол бермеу туралы ескерту беделді халықаралық ұйымдардың жоба бойынша жасаған қорытындыларында да бар. Осыған байланысты 2-баптың жаңа редакциясы ұсынылды. Ол құқықтар мен бостандықтар туралы тарауларда сілтеме нормаларын алып тастауға, сондай-ақ оларды шектеудің ықтимал оқиғалары мен тәртібін айқын реттеуге мүмкіндік береді.

Ең көп ұсыныстар мен ескертпелер – 5 мыңға жуық – экономикалық және әлеуметтік құқықтар туралы тарауға келіп түсті. Олардың едәуір бөлігі республикада құрылып жатқан нарықтық экономиканың ақиқат шындықтарын ескермей, Конституциямен белгіленетін тиісті кепілдіктерді күшейтуге бағытталған. Жалпы алғанда мұндай ұсыныстарда біздің күні кешегі өткен кезіміздің таңбасы жатыр, қалыптасып жатқан жаңа қоғамға бөлу, масылдық психологиясының көңіл-күйін алып бармақшы. Жобаның, әлеуметтік-

экономикалық кепілдіктері туралы мәселедегі табиғи орындылығын көптеген адамдар долбарлы кірпияздықпен қабылдауда. Оған қоса, кейбіреулер КСРО Конституциясы мен Қазақ КСР Конституциясының тиісті баптарының тұжырымдамасын қайталап көшіре салуды тікелей ұсынуда.

Жобада еңбек ету құқығының болмауына байланысты көптеген адамдар түсінбеушілік және тіпті ашу-ыза білдірді. Бірақ, мемлекет кепілдік беретін "еңбек ету құқығы" идеясының өзі теңгермешілік психология өктемдік еткен жағдайда, мүшелерінің қауырт, жоғары өнімді еңбекке табиғи ынтасы жоқ қоғамда ғана тууы мүмкін екенін түсіну маңызды.

Алайда, Конституцияны бекіте отырып, бізге өмірден алшақ кетпеу, талай ондаған жылдарға созылған өктемдіктен құлашты бір-ақ сермеп, кемелденген демократияға жетіп баруға болмайтынын ұмытпау керек екенін мен талай рет айттым. Бұл ретте, сірә, бұқара санасына қарай икемдік жасау керек сияқты. Жобада қалпына келтірілген еңбек ету құқығы базалық халықаралық-құқықтық құжаттардың беделімен дәріптеліп отырған мән-жайды ескеру керек.

Осыны басшылыққа ала отырып, жобаның тиісті бабының, бір жағынан, еңбек ету құқығын жариялайтын, екінші жағынан, нарықтық қатынастарды дамытуға және еркін тауар өндірушіге кең өріс ашатын мәміле редакциясы ұсынылады.

Сондай-ақ республика азаматтарына мемлекеттік мекемелерде тегін медициналық қызмет көрсету мен білім алу құқығына кепілдік беру қажет деп танылды. Бұл мекемелердің материалдық базасы талай ұрпақтың еңбегімен құрылды, ал қаржыландырылуы салық төлеушілердің есебінен жүргізілді. Бұл ретте Конституцияда осындай ережелердің болуы нарықтық экономиканың талаптарымен сыйыспайды дегенмен келісуге болмайды, өйткені, жобада денсаулық сақтау мен білім берудің жеке меншіктік жүйесін дамытуға кең өріс берілген.

Азаматтардың негізгі конституциялық міндеттеріне арналған 6-тарауда олардың шеңбері республиканың мемлекеттік рәміздерін құрметтеу міндетімен толықтырылды. Мемлекет беделін нығайтуға бағытталған мұндай ережені өркім қолдайды ғой деп ойлаймын.

Сонымен қатар, әскери міндеттілік туралы бап жаңа редакцияда баяндалған. Ол ағымдағы заңда әскери қызметшінің келісімімен республикадан тыс жерде қызмет етуі мен әскери қызметін атқарудың негізі және Қарулы Күштерді кәсібилендірудің құралы ретінде келісім-шарт жүйесін ескеруге мүмкіндік береді.

"Экономика негіздері" тарауында ұжымдық меншік деген сөз алынып тасталды. Бүкіл өркениетті әлем меншіктің екі-ақ түрін: жеке меншік пен мемлекеттік (немесе жария) меншікті біледі. Бұл ретте жекеменшікке жеке-леген азаматтар мен олардың бірлестіктерінің (мысалы, акционерлік қоғам-

дар, серіктестіктер мен т. б.), меншіктер жатады. Сондықтан ұжымдық меншік, категориясына бас тарту колхоздардың, артельдердің және басқа да кейбір еңбек бірлестіктерінің субъектілік құқығын конституциялық негізден айырады деген пайымдау негізсіз. Олардың қайсысын жеке меншік – басқаша айтқанда, азаматтардың өз меншігіндегі нақты үлесін айқын анықтау, қайсысын мемлекеттік меншік қатарына жатқызу керек екендігін бір мәнді белгілеу қажет.

Азаматтардың қоғамдық соның ішінде діни бірлестіктерінің меншігін дербес ұжымдық меншік ретінде бөліп алу, сөйтіп Конституцияда осы түсінікті сақтау қажеттігін дәйектеу әрекеттері де негізсіз. Дегенмен қоғамдық бірлестіктер меншігінің белгілі бір ерекшеліктері бар – ол мемлекеттік меншікке жатпайды және сонымен бірге жеке меншік міндетін атқармайды, өйткені жеке меншіктің экономикалық мүдделерді қорғауға емес, қайта қоғамдық немесе діни қызметтің материалдық базасын құруға бағытталған. Дүние жүзінде ол еш жерде ұжымдық категорияға жатқызылмайды. Әдетте, қоғамдық бірлестіктер меншігінің құқықтық тәртібі жеке меншіктің құқықтық тәртібіне жақын белгіленеді.

Осы тарауда кәсіпкерлік бостандығы тек жеке меншік құрылымдарға ғана қатысты деп айқын көрсету ұйғарылды. Мемлекеттік құрылымдарға кәсіпкерлік бостандығын беру жөнсіз, өйткені бұл оларды коммерцияландырып жіберетіні соншалық, тіпті өздерінің тиісті мемлекеттік міндеттерін жүзеге асыруын тым қиындатады. Бұл ретте меншік иесі ретінде мемлекеттің құқықтары шектеліп қана қоймайды, сондай-ақ республика экономикасын, соның ішінде оның өмірлік маңызды салаларын басқаруға қатер төндіріледі.

Мемлекеттің аумақтық ұйымы және жергілікті өзін-өзі басқару туралы тарау елеулі өзгерістерге ұшырады. Оны түпкілікті бекіту кезінде шын мәніндегі унитарлық және аумақтық тұтас мемлекет жағдайында жергілікті деңгейдегі мәселелерді конституциялық тұрғыдан реттеумен әуестенуге болмайтынын ескеру маңызды екені шүбәсіз. Оларды қажетті икемділік пен нұсқалылық кепілдігін беретін ағымдағы заңдар тәртібінің толық қарауына беру орынды.

"Сайлау" жөніндегі тарауда, бір жағынан, сайлау процестерін ұйымдастырудың демократиялық негіздері күшейтілсе, екінші жағынан, біздің республикамыздың өзіне тән ерекшеліктері өте айқын көрсетілген.

Төте және жалпыға бірдей сайлау арқылы сайланған Президент, шын мәнінде, республика халқының басым бөлігінің қолдауына ие болуға тиіс. Міне, осы жағдайда ғана Мемлекет басшысының іс-қимылы заңды деп танылып, оның өзі мен оның атқарушы өкіметі реформалық өзгерістер жүргізу үшін толық еркін іс-қимыл жасайтын болады. Сондықтан жобаның соңғы нұсқасында көпшілік дауыс бергендердің емес, электораттың тізіміне енгіз-

ілген сайлаушылардың жалпы санынан көп дауыс жинаған адамның Президент болып сайланатыны көзделген.

Саяси партиялардың құрылуымен сипатталып отырған қазіргі заманғы қоғамдық-саяси жағдайларға талдау барысы Конституцияда республика Парламентіне сайлау ретін бекітудің дұрыстығы туралы ойлануға мәжбүр етеді демекпін. Қазір бір мандатты сайлау округтері бойынша сайлау өткізу жөнінде бір жақсы пікір айту дұрыс болмас, өйткені Парламенттің келесі құрамының партиялық тізімдер бойынша сайлануы әбден мүмкін.

Әрине, осы баяндамада, комиссия енгізген барлық өзгерістерге бірдей тоқталып, ұсынылып отырған бірқатар түзетулерден бас тарта қою қиын. Сондықтан алдын ала айтатын, принципті пікірлерге сәйкес, жобадан өлім жазасын қолдану мүмкіндігі туралы қалыпты алып тастау, қоғамдық бірлестіктердің заң шығарушылық инициативасы құқығын бекіту туралы, қоғамдық бірлестіктерге мемлекеттік органдардың қызметін жүктеу туралы, екі палаталы парламент тағайындау туралы ұсыныстар қабылданған жоқ.

Соңғы мәселеге, шамасы, айрықша тоқталған жөн болар. Расында, әлемнің көпшілік мемлекеттерінде екі палаталы парламент құрылымы бар. Оның басты мақсаты парламенттің көп партиялы жағдайдағы қызметінің тұрақтылығына кепілдік жасау, заң шығарушылық процесін үнемі жетілдіріп отыру болып табылады. Парламенттің негізін салушы – Англия – бастапқыда мұны оппозициялық күштердің өз қайшылықтарын шешетін органы ретінде көрген. Нақ сол жерде, көшеде емес, тек парламентте ғана барлық идеологиялық қызбалықтар сыртқа шығуы тиіс болатын.

Конституциялық комиссияға республика парламентіне осындай құрылым енгізу туралы 60-тан астам ұсыныс түсті. Бірақ ол осындай құрылымы бар мемлекеттердің түбірлі өзгерістер кезеңінде заң шығарудың жеделдігін қамтамасыз ететін нақ бір мандатты жүйеге деген ұмтылысын ескере отырып, бір мандатты парламентті жақтап шықты.

Конституция жобасына сәйкес парламентке кең өкілеттіктер берілетінін айту керек. Ол жеке дара заң шығарушы мемлекеттік өкімет органы екенін мен бұған дейін айтқанмын. Парламент сессияларына Конституцияны, шекараны өзгерту туралы мәселелер енгізіліп, заңдар қабылданады, әкімшілік-территориялық құрылым мәселелерін шешудің тәртібі белгіленеді.

Бюджетті қарауда және бекітуде, оның ішінде валюталық бөлігін де, бюджеттің атқарылуына бақылау жасауға әдетте парламентке бірінші кезектегі рөл беріледі. Мемлекеттік салық пен жиналымдарды тек республиканың заң шығарушы органы ғана белгілейді.

Халық депутаттарына мемлекеттік заемдар және республиканың экономикалық және басқа да көмектері туралы мәселелерді шешуге, халықаралық шарттарды бекітуге және бұзуға құқық берілетіндігін атап өткен жөн.

Парламенттің және оның лауазымды адамдарының өкілеттіктеріне қатысты жекелеген жаңалықтар республиканың жоғары заң шығарушы органының осы өкілеттіктерін барынша толық анықтауға бағытталған.

Ең алдымен, парламент депутаттары республика халқының өкілдері болып табылатындығы тиісті бөлімге жаңалық енгізіп отыр. Бұл ереженің маңызы мынада: мұның өзі депутат ең алдымен өз сайлаушыларының мүддесін жақтайтын, олардың алдында есеп беретін және оны қайта шақырып алуы мүмкін императивтік мандаттан бас тартуды көздейді. Императивтік мандаттан еркін мандат берілген парламент депутатының айырмашылығы, сайлаушылар алдында аманатпен және басқа да міндеттермен байланысты емес, тек олардың ғана емес, бүкіл халықтың мүддесін қорғайды. Бұл кезде өз электоратымен байланысты болуы жоққа шығарылмайтыны сөзсіз.

Конституция жобасын талқылау барысында республикалық заң шығару органының аталуы туралы мәселе әлденеше рет көтерілді.

Оны анықтау кезінің негізгі республика халқының өзіне заң шығарушылық құқықтың берілетіндігін тану болып табылады. Ал ол бұл құқықты жеке дара және тұрақты жұмыс істеуші, заң шығарушы билікті жүзеге асырушы органға береді. Басқа ешқандай да органдар заң шығару қызметіне ие емес.

Осылайша Кеңестердің біртұтас жүйесі туралы біздің әдеттегі түсінігіміз бұзылады, заң шығарушы және өкілетті органдар арасында айқын шекара пайда болады. Міне, өмірде жоқ пирамиданың шыңында тұратын "жоғарғы" органның болмайтыны да сондықтан.

Бұдан басқа институт атын таңдаған кезде, оның атқаратын басты міндетін, өкілеттілік мазмұнын, қызметін, құрылымы мен жұмыс тәртібін, Қазақстан Республикасының ерекшелігі мен ұлттық дәстүрлерін негізге алу жөн екені айқын.

Осындай ойлар қисынына "Ұлттық заң шығару жиналысы" деген ат барынша сәйкес келеді.

Жаңа негізгі Заңды қабылдаудың барынша айқын қажеттілігіне қарамастан кейбіреулер бұған сенімсіздікпен қарап, қазіргі Конституцияға тиісті түзетулер енгізумен шектеліп, өтпелі кезеңге уақытша сипаттағы Конституциялық акт керек деп пайымдағанын да айтқан жөн.

Турасын айтайын: бізде бұл мәселе бойынша күдік жоқ. Дегенмен, талқылау осымен аяқталды деп ойламау керек. Сіздердің ұсыныстарыңызды да, парламенттің алдағы сессиясы жұмысының нәтижелерін ескеру қажет.

Біздіңше, Конституцияны қабылдаудың қажеттілігі мына себептерден айқын көрінеді:

Біріншіден, империя қирандысы үстінде пайда болған қайбір мемлекет болмасын өзін-өзі нығайту бағытын ұстауға тырысады. Соның ішінде өзін метрополияға тәуелді құрылым ретінде сипаттап келген бұрынғы құқықтық

жүйені алмастыру арқылы да нығайтуға ұмтылады. Және, ең алдымен, ол дүниеге жаңа келе жатқан мемлекеттің бүкіл заң шығару базасының өзегі Конституцияға қатысты.

Екіншіден, таза құқықтық тұрғыдан келгенде жаңа қоғамдық қатынастарды қалыптастыру ескірген, бірақ әзірге қолданылып жүрген Конституцияға түзетулер енгізу жолымен, сондай-ақ Президент және Министрлер кабинетінің актілері арқылы өтіп келеді. Ал бұл конституциялық құрылыстың ең жақсы жолы емес. Ал Негізгі Заң ағымдағы заң шығару жағдайына орай өзгеретін болса, оның беделінің түсері сөзсіз.

Үшіншіден, өзара ұстамдылық және қарсы салмақтың тиімді жүйесі негізінде мемлекеттік билікті икемді бөлуді қамтамасыз ететін заңдық акті керек.

Төртіншіден, шын мәнінде қабілетті сот билігінің көмегімен нақты қорғалатын құқық пен бостандықты конституциялық жолмен бекіту қажет.

Бесіншіден, Қазақстанның аумақтық тұтастығына конституциялық кепілдік қажет, ал оның маңыздылығын бұл ортада айтып жатудың қажеті болмас.

Сыртқы саяси аспектінің де маңызы аз емес. Егер біздің Конституция бүкіл дүние жүзіне Қазақстан жалпыадамзаттық құндылықтарды бәрінен де жоғары қоятындығын және бүкіл дүниежүзілік қоғамдастыққа тату көршілік және ынтымақтастықтың ізгілікті ниетімен ғана енетіндігін көрсеткен жағдайда ғана Қазақстан Республикасы бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың лайықты және тең құқылы мүшесі бола алады.

Өз сөзімді аяқтай келіп, бізге жаңа тәуелсіз мемлекеттің алғашқы Конституциясын қабылдау керек екенін тағы да атап өткім келеді. Оны ұзақ мерзімге мызғымас етіп жасауға ұмтылу аңғалдық болар еді. Бірақ ол демократиялық қоғам құру және нарықтық қатынастарды нығайту жағдайында біздің алға жылжуымыздың берік негізі болуға тиіс. Ал біздің өркениетті болашағымыз осы іске өзіміздің қаншалықты салмақтылықпен, парасаттылықпен және жауапкершілікпен кірісетінімізге байланысты болмақ.

ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕЩАНИИ ГЛАВ АДМИНИСТРАЦИЙ
И ПРЕДСЕДАТЕЛЕЙ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ О ПРОЕКТЕ КОНСТИТУЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН*

Алма-Ата, 10 ноября 1992 года

Прежде всего, я хотел бы подчеркнуть, что придаю нашему совещанию большое значение. От людей, собравшихся сегодня в этом зале, зависит очень многое в осуществлении тех громадных преобразований, которые начались с провозглашением независимости Казахстана и направлены на реальное вхождение республики в русло мировой цивилизации.

Нам очень важно услышать ваши мнения по ключевым вопросам текущего момента: о проекте первой Конституции нашего суверенного государства и правительственной программе углубления радикальных экономических реформ. И то, и другое будет предметом обсуждения на предстоящей сессии Верховного Совета. Убежден, что мысли и предложения, высказанные вами, серьезно помогут парламентариям в принятии решений, столь важных для судеб республики и ее народа.

Хочу напомнить, что работа над проектом Основного закона ведется на протяжении последних двух лет, за это время он прошел глубокую проработку специалистами, включая независимую зарубежную экспертизу. Как известно, после одобрения документа в первом чтении восьмой сессией Парламента он был вынесен на всенародное обсуждение.

Четыре месяца, минувшие с тех пор, выявили высокую активность граждан республики, передавших в Конституционную комиссию более 18 тысяч предложений и замечаний. Многие из них показывают глубокое понимание казахстанцами сегодняшних проблем и путей их эффективного разрешения.

Кроме того, Конституционной комиссией были проведены консультации с разработчиками проектов конституций России, Беларуси, Кыргызстана, получены заключения Международной ассоциации по правам человека, Американской ассоциации адвокатов, включающей специалистов из исследовательского центра библиотеки конгресса США, судей, профессоров уни-

Газета "Казахстанская правда", 11 ноября 1992 года.

верситетов. Приняты также во внимание замечания, высказанные участниками совещания СБСЕ — группы по правам человека, профессорами права из Франции, Дании, Соединенных Штатов и некоторых других стран.

Как вы понимаете, учтены были далеко не все предложения и замечания, тем более что многие из них взаимно исключают друг друга. Поэтому, коротко останавливаясь на некоторых дискуссионных вопросах, я хочу главным образом сосредоточить ваше внимание на тех изменениях, которые по итогам всенародного обсуждения внесены в проект рабочей группой и одобрены Конституционной комиссией.

Подчеркну, что в своей работе мы руководствовались не только желанием создать истинно демократическую Конституцию, соответствующую нормам международного права. Мы исходили и из того, что нам нужна Конституция, которая объединяет людей. Ни один ее пункт не должен вызывать распрей, накалять ситуацию в обществе, провоцировать противостояние. Нам надо открыто обсудить любые острые вопросы и найти по ним такие решения, которые будут соответствовать нашей принципиальной политике, предусматривающей обеспечение равенства всех людей в многонациональном государстве. Я никогда не устану повторять: основа всех наших успехов в преобразовании общества — это единство всех казахстанцев, согласие и мир.

Поэтому начну с проблемы, которая вызвала наибольшее число разнообразных, но одинаково эмоциональных откликов граждан республики. Речь идет о восьмом пункте основ конституционного строя, касающемся статуса языков в нашем государстве. Три года назад мы признали казахский язык государственным, и до сих пор это решение никого не ущемило. Негативную роль сыграло другое — скоропалительные решения по поводу введения делопроизводства на казахском языке, отданные на произвол закоренелым бюрократам, именно на этой почве возникла определенная напряженность в обществе, которую, прямо скажу, стали усиленно подогревать "доброжелатели" из-за пределов Казахстана.

Но языковая проблема ни в коем случае не должна быть объектом дешевого популизма, демагогических спекуляций. Неужели кто-то думает, что, отменив уже принятый закон, мы сможем надеяться на спокойствие в Казахстане? Неужели непредвзятому человеку непонятно, что положение казахского языка сегодня близко к критическому? Язык многих поколений предков нашей общей родины не должен умереть. Разве кто-то хочет стать немым по собственной воле?

Наша языковая политика должна и в законах, и в реальной жизни обеспечивать уважение и к казахскому, и к русскому языкам, и к языкам национальных меньшинств.

Но замечу, что громко кричать о государственном статусе казахского языка значит лишь раздувать оболочку патриотизма. Главное в другом — всемерно способствовать реальному становлению казахского языка как государственного. Конечно, на это уйдут годы кропотливой работы и немалые средства, которых сегодня крайне недостает.

Мы убеждены, что поэтапное, разумное введение казахского языка в делопроизводство не должно означать изъятия из него русского, который, кстати говоря, является одним из официальных языков ООН. Незнание казахского языка значительной частью населения республики — наша боль и трагедия, которую мы будем преодолевать. Но свободное владение русским практически всеми гражданами Казахстана — безусловное преимущество настоящего и будущего республики, поскольку это действительно язык межнационального общения, выполняющий ныне огромную роль в международных связях страны и ее приобщении к достижениям мировой цивилизации.

Но дело в том, что сам термин "язык межнационального общения", как уже многократно отмечалось, не несет в себе конкретной юридической нагрузки. Функцию языка межнационального общения может выполнять любой язык по взаимному согласию и выбору граждан. Не влечет никаких юридических последствий и признание языков культурным достоянием. Именно поэтому, пытаясь найти верное решение столь волнующей всех проблемы, мы остановились на следующей редакции восьмого пункта основ конституционного строя:

"В Республике Казахстан государственным языком является казахский язык. Республика Казахстан обеспечивает свободное функционирование русского языка наравне с государственным языком.

Гражданам гарантируется право пользоваться родным языком. Запрещается ограничение прав и свобод граждан по признаку невладения государственным языком".

Я призываю поддержать такую трактовку.

Другим важным положением основ конституционного строя, которое требовало четкой трактовки, был принцип разделения властей. Весьма откровенно, что на последнем заседании Конституционной комиссии все сошлись в главном: на понимании того, что он осуществляется только на республиканском уровне, и признании необходимости последовательного проведения этого принципа через все содержание высшего документа государства.

Это означает, прежде всего, что Парламент является единственной законодательной инстанцией, а иерархическая вертикаль представительных органов отсутствует.

Вот почему, как я уже отмечал на заседании Президиума Верховного Совета, определение Парламента лучше дать в несколько измененной ре-

дакции, констатируя, что он "...является постоянно действующим и единственным органом, осуществляющим переданную ему народом законодательную власть". Кстати говоря, такая формулировка весьма логично стыкуется с четвертым пунктом раздела "Основы конституционного строя", в котором отмечается, что "народ Казахстана является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти республики".

На недавнем заседании Президиума Верховного Совета мы пришли к общему мнению, следуя и дальше логике действенного разделения властей и создания гибкого механизма противовесов, целесообразно предоставить Президенту право назначать глав местных администраций, самому определять состав Кабинета Министров, представляя на утверждение Парламента только кандидатуру Премьер-министра.

Безусловно, самостоятельность не означает бесконтрольности и тем более вседозволенности. Решено, что в проекте Конституции должны быть предусмотрены процедуры освобождения от обязанностей членов Кабинета Министров в случае неоднократного нарушения ими Конституции и законов. При этом Парламент вправе поставить перед Президентом вопрос об освобождении от должности члена Правительства. Данная норма, на мой взгляд, достаточно четко отражает роль Президента и Парламента по отношению к Кабинету Министров.

Подчеркивая известную самостоятельность и значимость последнего, можно вынести его полномочия в отдельную главу. И это не будет пустой структурной перестройкой. Давайте говорить откровенно. Правы ли те, кто, считая, что Президент должен работать без Правительства, приводит в качестве "неопровержимого" примера США? Убежден, что нет. Неправы уже потому, что соотношение частной и государственной собственности в Соединенных Штатах и в Казахстане совершенно разное, и эта разница не скоро будет ликвидирована. Так кто же, если не Кабинет Министров, будет регулировать у нас деятельность государственного сектора экономики?

А если необходимость иметь кабинет с четко очерченными полномочиями – аксиома, то, безусловно, следует поднять и роль возглавляющего Правительство Премьер-Министра.

Здесь я хочу особо подчеркнуть, что при подготовке проекта Конституции одними из наиболее сложных оказались вопросы государственного устройства. Необходимо было окончательно определиться: какая форма правления в наибольшей мере отвечает внутренним условиям Казахстана? Какой должна быть наша республика — президентской, парламентарной, смешанной?

Как известно, и по ныне действующей Конституции Президент избирается всенародно, совмещая в себе функции Главы государства и исполнительной власти, что в значительной степени соответствует принципам пре-

зидентской республики. Однако не это обстоятельство в первую очередь диктовало выбор Конституционной комиссии. Куда более вескими аргументами были переходный характер нашей эпохи, сложности длительных социально-экономических преобразований, огромная территория государства, его этнический состав. Все это говорило в пользу президентской республики, сильной исполнительной власти.

Я надеюсь, что вы, как и члены Президиума Верховного Совета, согласитесь, что жесткая исполнительная вертикаль нужна не для узурпации власти. Только она в современных условиях сможет реально обеспечить само существование законодательных и судебных органов, гибкое разделение их полномочий. Только она позволит осуществить радикальные преобразования, выйти из гиперинфляционного штопора, остановить разгул преступности, правовой беспредел, да что там говорить – попросту обеспечить минимальный социально-экономический фундамент, который позволит двигаться по пути стабильности и прогресса.

Все это не пустые слова, практика уже доказала их верность. Посмотрите на Республику Корею, Турцию, Пакистан, послевоенные ФРГ, Францию. Только сильная исполнительная власть позволила всем им добиться впечатляющих успехов. Посмотрите на Соединенные Штаты, граждане которых аплодировали гаранту соблюдения их прав и свобод — Президенту Бушу, решительно и справедливо подавившему беспорядки в Лос-Анджелесе. Да что там далеко ходить! Кому, как не вам, совершенно очевидно, что без глав администраций, без жесткой президентской пирамиды мы не сумели бы собрать тот богатый урожай, который позволяет теперь спокойно смотреть в ближайшее будущее.

Заметьте, что я не веду речь о предоставлении Президенту каких-то особых полномочий, как это имеет место в отдельных государствах СНГ. Я говорю лишь о четко обозначенных конституционных правах, без которых невозможна эффективная работа всего государственного механизма.

А они еще нуждаются в уточнении, хотя отмечу, что в проект включены право Президента на обращение с посланиями к народу и Парламенту республики, а также право на назначение глав местных исполнительных органов. Уточнены сроки наложения президентского вето на законы, принятые парламентом. Очерчены конституционные основания для введения Президентом чрезвычайного положения. Урегулирована возможность его отставки. Закреплено правило о том, что в случае досрочного прекращения полномочий вице-президента, новая кандидатура согласовывается Президентом с Парламентом республики.

Все это позволит, на наш взгляд, во-первых, завершить комплексную конституционную регламентацию всей вертикали президентской власти сверху донизу, во-вторых, усилить гарантии невозможности ее абсолютиза-

ции и в то же время не допустить "расползания" президентских полномочий, в-третьих, исключить оказание на процесс их реализации какого-либо давления и, в-четвертых, расширить возможности Президента по участию в законотворческом процессе.

Хочу подчеркнуть весьма важное обстоятельство. Определяя полномочия Президента, Парламента, Кабинета Министров, мы исходили из того, что носителем суверенитета и источником государственной власти является народ Республики Казахстан. Он осуществляет государственную власть на основе политического многообразия путем выбора и отзыва своих представителей, участия в референдумах и через органы законодательной, исполнительной и судебной власти. И, думаю, не подлежит сомнению, что выступать от имени народа могут только всенародные избранники — Президент и Парламент республики. Только они должны обладать и правом на принятие решения о проведении референдума.

Как показало всенародное обсуждение проекта, разное отношение у граждан республики к введению новых правовых институтов — роспуску парламента и отрешению от должности Президента, которые, замечу, рассматривались Конституционной комиссией по моей инициативе. Как известно, они являются важнейшими из элементов системы сдержек и противовесов, применяемых в практике многих стран мира — Франции, Италии, Германии, США, Индии и др. Немаловажно, что импичмент и роспуск Парламента, predeterminedенные референдумом, позволяют обеспечить механизм реального народовластия.

Однако большинство членов Конституционной комиссии высказались за то, чтобы в данное время отказаться от конституционного закрепления возможности отрешения Президента от власти и роспуска Парламента республики. Они аргументировали свою позицию тем, что анализ событий, произошедших в Грузии и Таджикистане, прецедент серьезных разногласий между президентами и парламентами в некоторых государствах СНГ, а также объективная оценка уровня нашей политико-правовой культуры свидетельствуют о реальной угрозе превращения таких инструментов, как отзыв президента и роспуск парламента, в тяжелую дубинку над головами властей.

Безусловно, логика в этих рассуждениях есть и, принимая Конституцию, мы не должны отрываться от почвы реальной действительности. Поэтому хочу подчеркнуть, что считаю нашей важнейшей задачей обеспечение стабильности властных институтов, устранение возможности конституционного кризиса. Допустить сейчас чехарду власти — значит ввергнуть государство в пучину тотального хаоса. Казахстан может стать своеобразным образцом политико-правовой стабильности в рамках СНГ. Мы должны

приложить максимум усилий к тому, чтобы все властные органы республики отработали полный срок своих полномочий.

Это касается и судебных органов, по перспективам функционирования которых существуют два мнения: сохранить их в нынешнем виде или создать единую судебную систему. Принципиальные преимущества второго мнения очевидны в случае эффективной деятельности судебной пирамиды, венчать которую призван Конституционный суд или палата. В то же время реформирование ее верхней части без соответствующих изменений фундамента, на которые понадобится не один год, приведет к параличу судебных органов на местах, заставит начинать с нуля формирование законодательства и всей судебной структуры. Согласно мнению некоторых членов Конституционной комиссии и Республиканского союза юристов, это непозволительно делать, когда общество только начинает постигать азы демократии, а в государстве стремительно набирает обороты правовой беспредел.

Кроме того, необходимо учитывать политические аспекты этого вопроса. Мы должны создать все условия для становления третьей власти, способной высказывать свое беспристрастное мнение и Президенту, и Парламенту, особенно когда дело касается четкого исполнения Конституции. Именно этим призван заняться Конституционный суд.

Другой вопрос — четкое разграничение полномочий каждой судебной инстанции, чего на сегодняшний день нет. Так, представляется, что тому же Конституционному суду не следует рассматривать конкретные уголовные и хозяйственные вопросы, а также возбуждать дела по собственной инициативе, приобретая таким образом надзорные функции.

Продолжая эту тему, хочу заметить, что принцип независимости, свободы и полной беспристрастности судопроизводства требует, чтобы система судебных органов и назначение судей стояли вне каких-либо партийных соображений и политических различий, присущих парламенту.

В большинстве современных демократических стран право назначать судей предоставлено президенту, который делает это по рекомендации верховного (или главного) судьи.

Поэтому предлагаю редакцию соответствующей статьи в следующем виде:

"Президент с согласия Парламента Республики Казахстан назначает членов Верховного и Высшего арбитражного судов Республики Казахстан, осуществляет назначение судей нижестоящих судов".

В то же время, учитывая огромную значимость определения кандидатур в судьи и вопросов отправления правосудия, было бы целесообразно создать специальный орган — Высший судебный совет и наделить его соответствующими полномочиями.

В этом случае проект Конституции можно дополнить такой статьей:

"Гарантом независимости судей является Президент Республики Казахстан, возглавляющий Высший судебный совет, который рассматривает вопросы организации отправления правосудия, произведения в судьи, их перемещения и лишения полномочий, применения к ним мер поощрения и взыскания.

Членами Высшего судебного совета являются председатель Верховного суда, министр юстиции, Генеральный прокурор Республики Казахстан, трое лиц, назначаемых Президентом Республики Казахстан из числа адвокатов и иных специалистов в области права, трое депутатов, делегируемых Парламентом.

Государство обеспечивает соответствующие высокому статусу судей социальные, материальные и иные гарантии их независимости".

Центральное место в проекте Конституции занимает раздел о правах и свободах. Их круг очерчен на основе складывающихся в республике реалий и с учетом общепринятой мировой конституционной практики. Важно, чтобы провозглашенные в Основном законе права были не декларативными, как в прежних конституциях, а реальными. В противном случае мы рискуем утратить доверие граждан к самой идее Конституции. Поэтому мало установить конституционные права и свободы, нужно снабдить их системой надежных гарантий, обеспечивающих реализацию на практике.

Именно эта мысль многократно звучала в ходе всенародного обсуждения проекта. Наибольшее число вопросов породили имеющиеся отсылки к текущему законодательству, в наличии которых многие усматривают потенциальную угрозу существенного ограничения конституционных прав и свобод. Замечание о недопустимости такого ограничения текущим законодательством содержится и в заключениях по проекту авторитетных международных организаций. В связи с этим предложена новая редакция статьи 2, позволяющая снять отсылочные нормы в главах о правах и свободах, а также четко регламентировать возможные случаи и порядок их ограничения.

Наибольшее количество предложений и замечаний — около 5 тысяч — поступило по главе об экономических и социальных правах. Значительная их часть направлена на усиление устанавливаемых Конституцией соответствующих гарантий без учета реалий формирующейся в республике рыночной экономики. В целом такого рода предложения несут на себе печать нашего недавнего прошлого, переносят на формирующееся новое общество унаследованные распределительной, иждивенческой психологии. Естественная умеренность проекта в вопросе о социально-экономических гарантиях воспринимается многими априорно болезненно. Более того, некоторые прямо предлагают воспроизвести формулировки соответствующих статей Конституции СССР и Конституции Казахской ССР.

Немало людей высказали недоумение и даже возмущение в связи с отсутствием в проекте права на труд. Но важно понять, что сама идея гарантированного государством "права на труд" могла возникнуть лишь в условиях господства уравнилельной психологии в обществе, члены которого не имеют естественных стимулов к напряженному, высокопроизводительному труду.

Однако я уже неоднократно говорил, что, утверждая Конституцию, нам нужно не отрываться от жизни, не забывать о том, что из десятилетий тоталитаризма нельзя одним махом прыгнуть в зрелую демократию. В данном случае, видимо, следует сделать уступку массовому сознанию. Надо учитывать и то обстоятельство, что восстанавливаемое в проекте право на труд освящено авторитетом базовых международно-правовых документов. Исходя из этого, предлагается компромиссная редакция соответствующей статьи проекта, с одной стороны, провозглашающая право на труд, а с другой – дающая простор развитию рыночных отношений и свободному товаропроизводителю.

Признано также необходимым гарантировать права граждан республики на бесплатное медицинское обслуживание и образование в государственных учреждениях. Их материальная база создавалась трудом не одного поколения, а финансирование осуществлялось за счет налогоплательщиков. При этом нельзя согласиться, что наличие в Конституции таких положений несовместимо с требованиями рыночной экономики, поскольку в проекте дается простор развитию частных систем здравоохранения и образования.

В главе 6, посвященной основным конституционным обязанностям граждан, их круг дополнен обязанностью уважать государственные символы республики. Думаю, каждый поддержит это положение, направленное на укрепление авторитета государства.

Кроме того, в новой редакции изложена статья о воинской обязанности. Она дает возможность предусмотреть в текущем законодательстве службу за пределами республики с согласия военнослужащего и контрактную систему как основу прохождения службы и средство профессионализации вооруженных сил.

В главе "Основы экономики" исключено упоминание о коллективной собственности. Весь цивилизованный мир знает лишь два вида собственности: частную и государственную (либо публичную). При этом к частной собственности относится собственность отдельных граждан и их объединений, например, акционерных обществ, товариществ и т. д. Поэтому несостоятельны утверждения, что отказ от категории коллективной собственности лишит правосубъектность колхозов, артелей и некоторых других трудовых объединений конституционной основы. Необходимо однозначно

определиваться, какие из них следует отнести к разряду частных — то есть четко установить конкретные доли граждан в их собственности, а какие к государственной.

Столь же несостоятельны и попытки выделить собственность общественных, в том числе религиозных объединений граждан в самостоятельную коллективную собственность и таким образом аргументировать необходимость сохранения в Конституции этого понятия. Хотя собственность общественных объединений обладает определенными особенностями — она не относится к государственной и в то же время не выполняет функций частной, поскольку направлена не на защиту частных экономических интересов, а на создание материальной базы общественной или религиозной деятельности, — нигде в мире ее не относят к категории коллективной. Как правило, правовой режим собственности общественных объединений уславливается близким к нему правовым режимом частной собственности.

В этой же главе решено четко оговорить, что свобода предпринимательства относится только к частным структурам. Предоставление государственным структурам свободы предпринимательства неприемлемо, поскольку ведет к такой их коммерциализации, которая делает реализацию ими соответствующих государственных функций крайне затруднительной. При этом не только ограничиваются права государства как собственника, но и ставится под угрозу управляемость экономики республики, в том числе в жизненно важных для нее отраслях.

Существенным изменениям подверглась глава о территориальной организации государства и местном самоуправлении. Безусловно, при ее окончательном утверждении важно учесть, что в условиях действительно унитарного и территориально целостного государства нельзя увлекаться конституционным регулированием вопросов местного уровня. Целесообразнее отдать их в полное ведение текущей законодательной регламентации, гарантирующей необходимую гибкость и вариантность.

В главе "Выборы", с одной стороны, усилены демократические начала организации избирательного процесса, а с другой — более четко отражены специфические условия нашей республики.

Избираемый посредством прямых и всеобщих выборов Президент должен получить поддержку действительно большей части населения республики. Именно в этом случае действия Главы государства получают легитимность, сам он и его исполнительная власть — необходимый карт-бланш для проведения решительных реформаторских преобразований. Поэтому в последнем варианте проекта предусмотрено, что избранным на пост Президента считается тот, кто набрал большинство голосов не от числа проголосовавших, а от общего числа избирателей, включенных в списки электората.

Думаю, анализ современной общественно-политической ситуации, характеризующейся формированием политических партий, заставляет нас подумать о целесообразности закрепления в Конституции процедуры выборов в парламент республики. Сегодня, видимо, нельзя однозначно высказываться за проведение выборов по одномандатным избирательным округам, поскольку вполне вероятно избрание следующего состава парламента по партийным спискам.

Разумеется, в докладе трудно остановиться на всех изменениях, внесенных комиссией, обосновать отказ от целого ряда предлагаемых поправок. Поэтому сразу оговорюсь, что по принципиальным соображениям не приняты предложения об исключении из проекта норм о возможности применения смертной казни; о закреплении за общественными объединениями права законодательной инициативы; о возложении на общественные объединения функций государственных органов; об учреждении двухпалатного парламента.

На последнем, видимо, следует остановиться особо. Действительно, двухпалатная структура парламента существует в большинстве государств мира. Главный ее смысл — гарантировать стабильность функционирования парламента в условиях многопартийности, постоянно совершенствовать законодательный процесс. Родоначальница парламента — Англия — изначально видела его тем органом, в котором оппозиционные силы решают свои противоречия. Именно там, а не на улице, должны выплескиваться все идеологические эмоции.

Конституционная комиссия получила более 60 предложений о введении подобной структуры в парламенте республики. Однако, учитывая стремление государств с такой структурой именно к одномандатной системе, которая обеспечивает оперативность законотворчества, важную на этапе радикальных преобразований, она высказалась за однопалатный парламента.

Надо сказать, что, согласно проекту Конституции, парламента наделяется широкими полномочиями. Как я уже говорил, он является единственным законодательным органом государственной власти. На сессии парламента выносятся вопросы об изменении Конституции, границ, принимаются законы, устанавливается порядок решения вопросов административно-территориального устройства. Традиционно первостепенная роль отводится ему в рассмотрении и утверждении бюджета, в том числе его валютной части, в контроле за исполнением бюджета. Только законодательный орган республики устанавливает государственные налоги и сборы.

Следует подчеркнуть, что народным депутатам предоставляется право решать вопросы о государственных займах и оказании республикой экономической и иной помощи, ратифицировать и денонсировать международные договоры.

Отдельные новации в отношении полномочий парламента и его должностных лиц и направлены на то, чтобы исчерпывающим образом определить эти полномочия высшего законодательного органа республики.

Новизну соответствующей главе придает, прежде всего, и положение о том, что депутаты парламента являются представителями народа республики. Суть этого положения состоит в том, что оно и предполагает отказ от императивного мандата, при котором депутат представляет интересы прежде всего своих избирателей, им подотчетен и может быть ими отозван. В отличие от императивного мандата депутат парламента, наделенный свободным мандатом, не связан наказами и другими обязательствами перед избирателями, представляет не только их интересы, но и интересы всего народа. Безусловно, его связи со своим электоратом при этом вовсе не исключаются.

В ходе обсуждения проекта Конституции неоднократно поднимался вопрос о названии республиканского законодательного органа.

Отправным моментом при его определении является признание права законодательствовать самому народу республики, который делегирует это право единственному и постоянно действующему органу, осуществляющему законодательную власть. Никакие другие органы законодательными функциями не обладают.

Таким образом, рушится наше привычное представление о единой системе Советов, возникает четкая грань между законодательным и представительными органами. Вот почему "верховного" органа, стоящего на вершине несуществующей пирамиды, быть не может.

Кроме того, очевидно, что при выборе названия института целесообразно исходить из его главного предназначения, содержания полномочий, функций, порядка формирования и деятельности, специфики и национальных традиций Республики Казахстан.

Логике таких рассуждений в наибольшей мере соответствует название "национальное законодательное собрание".

Следует отметить, что, несмотря на всю очевидность необходимости принятия нового Основного закона, некоторые все же ставили это под сомнение, утверждая, что на переходный период нужен конституционный акт временного характера, что можно ограничиться внесением соответствующих поправок в действующую Конституцию.

Скажу прямо: у нас этот вопрос сомнений не вызывает. Но, надо полагать, обсуждение проекта еще не закончено. Предстоит учесть и ваши предложения, и результаты работы предстоящей сессии парламента.

На наш взгляд, необходимость принятия Конституции видится очевидной по следующим причинам.

Во-первых, в политическом плане всякое государство, возникшее на обломках империи, стремится к самоутверждению, в том числе посредством замены прежней правовой системы, которая характеризовала ее как зависимое от метрополии образование. И в первую очередь это касается Конституции — стержня всей законодательной базы нарождающегося государства.

Во-вторых, с точки зрения чисто правовой, формирование новых общественных отношений происходило и до сих пор происходит путем внесения поправок в устаревшую, но пока еще действующую Конституцию, а также актами Президента и Кабинета Министров. Но это далеко не самый лучший путь конституционного строительства, когда Основной закон меняется на условиях текущего законодательства, что неизбежно ведет к снижению его авторитета.

В-третьих, нужен законодательный акт, который обеспечит гибкое разделение государственных властных полномочий на основе эффективной системы взаимных сдержек и противовесов.

В-четвертых, необходимо конституционное закрепление прав и свобод, реально защищаемых с помощью действительно дееспособной судебной власти.

В-пятых, нужны конституционные гарантии территориальной целостности Казахстана, о значимости которых в этой аудитории говорить не обязательно. Немаловажен и внешнеполитический аспект. Республика Казахстан сможет стать достойным и равноправным членом мирового сообщества только в том случае, если наша Конституция покажет всему миру, что Казахстан ставит превыше всего общечеловеческие ценности и входит в мировое сообщество только с добрыми намерениями добрососедства и сотрудничества.

Завершая свое выступление, хочу еще раз подчеркнуть: нам предстоит принять первую Конституцию нового независимого государства. Наивно стремление сотворить ее незыблемой на долгие времена. Но она должна стать твердой основой движения вперед, в условиях формирования демократического общества и утверждения рыночных отношений. От того, насколько взвешенно, продуманно и ответственно мы подойдем к этому делу, зависит наше цивилизованное будущее.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ
ОБЩЕСТВЕННОСТИ СТОЛИЦЫ, ПОСВЯЩЕННОЕ ДНЮ
РАБОТНИКОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА, ВСЕХ ОТРАСЛЕЙ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА***

Алма-Ата, 13 ноября 1992 года

—...Я сердечно поздравляю вас с профессиональным праздником и желаю новых успехов в труде, крепкого здоровья и счастья.

Самых теплых слов заслуживают наши замечательные землевладельцы, собравшие в этом году рекордный урожай. Валовый сбор зерна ныне превысил 32 миллиона тонн. Средняя урожайность составила 15 центнеров с гектара. Это наивысший результат в истории казахстанского земледелия.

Сегодня мы можем особо отметить работу хлеборобов Северо-Казахстанской, Акмолинской, Кустанайской, Кокчетавской, Тургайской, Западно-Казахстанской, Актюбинской, Карагандинской и других областей. Двенадцать областей уже справились с государственным заказом – сейчас он выполнен на 126 процентов. Высокая организованность и дисциплина земледельцев – надежное свидетельство того, что политика преобразований, проводимая в республике, верно понимается людьми труда.

Во многом благодаря сельчанам, Казахстан имеет возможность в сложных экономических условиях последовательно продолжать начатые реформы, твердо держать курс на независимое развитие, с уверенностью и оптимизмом смотреть в завтрашний день.

Однако всем нам предстоит еще немало сделать для структурной перестройки агрокомплекса, преодоления его технологического отставания, внедрения новых форм хозяйствования и собственности, развития у тружеников села деловитости, предприимчивости, подлинно хозяйского отношения к земле. Нам надо поставить республиканский рынок, но и выйти на мировую арену крупным экспортером продовольствия. Благодаря накопленному в трудных условиях этого года опыту, стремлению освоить новые экономические рубежи у нас такие возможности есть.

*Газета "Казахстанская правда", 14 ноября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫ ЖЕТЕКШІЛЕРІМЕН, ТАЯУДАҒЫ ШЕТЕЛДЕРДІҢ ЖУРНАЛИСТЕРІМЕН ӨТКІЗГЕН БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ*

Алматы, 13 қараша 1992 жыл

"ТҰРАҚТЫЛЫҚ – ТІЛЕГІМІЗ, ТІРЕГІМІЗ"

Қазір біз өз экономикамыздың жағдайы туралы ойлануға тиіспіз. Әкімдер мен жергілікті Кеңестер төрағаларының республикалық кеңесінде бұл мәселелер жан-жақты қозғалған. Ресейдің Магнитогорск комбинаты біздің Соколов-Сарыбайға 6 миллиард сом қарыз екен. Ресейдің электр стансалары Екібастұз көмірін пайдаланады. Олар да 6 миллиард сом қарыз. Бұрынғы одақтың біртұтас энергетика жүйесі бар, ол сақталып қалды. Ал мұндай жағдайда экономикада береке болуы мүмкін бе? Осындай ірілі-ұсақты мәселелерді шешу үшін үйлестіру кеңесін құруға ұсыныс жасалды. Онсыз тіршілікті реттеп отыру мүмкін бе?

Қазақстан – біртұтас сом аймағындағы ел. Ал сом болса құнсызданып, бағасы құлдырап барады. Қазір АҚШ-тың 1 доллары 400 сом болды. АҚШ-та таңертеңгілік тамақ 5-6 доллар тұрады. Соны 400 сомға көбейтіп көріңіз. Сонда біз сонша сомның тамағын ішіп жүр ме екенбіз?.. Бұл кімге тиімді? Сомның қадірін осынша кетіру кімге пайдалы екенін мен білмедім. Біз айттық, мемлекетаралық банк құрайық, қалыпты тіршілік жасау үшін бізге қанша сом керек, эмиссия қандай болмақ, салық саясатын жақындастыру мәселесін қарастырайық, деп. Онсыз қалай болмақ? Сом ұлттық билет белгісінен жоғары тұруы керек. Ақшаны шығарушы Ресейдің оған жекедара қожалық ету пиғылы теріс. Бір-бірімізден жасырып ұлттық валютаға көшсек, нағыз экономикалық қақтығыс туындайды. Өйтіп керегі не? Сондықтан бұл мәселеге байыпты, байсалды қарау қажет.

Халықты әлеуметтік қорғау мәселесі шешімін қашан табар екен? Президент құдіреті күшті жарлықтар шығара ма екен?

– Жақсылықтың бәрі жарлықпен келе қалса қанекей, өкінішке орай олай

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 14 қараша 1992 жыл.

болмай тұр ғой. Рас, нарық экономикасына көшудің өтпелі кезеңінде халыққа оңай болып отырған жоқ. Әсіресе, зейнеткерлер, көп балалы отбасылар ауыртпалықты қатты сезінуде. Біз қазір қайткен күнде көп балалы отбасыларға жағдай жасау жайын ойластырып жатырмыз. Қазақстанда 4 миллион мұқтаж адам бар. Ал бізде айына 150 мың сом алатын банкир де, ең төмен жалақы алатын еңбек адамы да үкіметтен жәрдем алады. Мәселен, балаларға берілетін жәрдемақыны жұрттың бәрі пайдаланады. Осы әділетті ме? Меніңше, әлгі банкирлердің, сол сияқты ауқатты адамдардың табысынан әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған жандарға қаржы алып беру қажет-ақ. Пайданы көп табатын адам мен күн көрісі нашар адамға салынатын салық та керісінше болуы керек. Қазір біз сүт пен нанның бағасын ұстап отыруға күш салудамыз. Бұл үшін бюджеттен 40 миллиард сом бөлуіміз қажет. Ал жемнің бағасын босатсақ, еттің киласы 400 сомға шығып кетуі мүмкін. Сондықтан қолдан келгенше оны да ұстап отырмыз. Бюджеттен бұған 35 миллиард сом бөлінеді. Сондықтан біз халықтың жайын, әсіресе, әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған адамдардың жайын ойламай отыра алмаймыз.

Қазақстан астығы туралы сұраққа байланысты.

Қазақстан өз күшімен 32–33 миллион тонна астық жинады. Бұрын ғой осы астықты жан-жаққа вагон-вагонға тиеп жөнелтіп жататынбыз. Әзірге біз өз астығымызды сатпай отырмыз. Қазақстанның бір жылда жейтін наны 2,5 миллион тонна. Мемлекеттік тапсырыс көлемі 10 миллион тонна. Келесі жылы астықтың қалай болатынын кім біледі. Сондықтан біз қажетті қор жасауға тиіспіз. Келер жылы астық жақсы болса, артығын және сата салуға болады. Қазір астық сұрап келіп жатқандар аз емес. Бізден астықты арзан беруді сұрайды. Олар техникаларын қымбаттатты. Біз оны арзанға бер деген жоқпыз ғой. Кім болса да астық алғысы келсе, нарық заңымен шаруашылықтармен саудалассын. Бірақ бұл істі де бетімен жіберуге болмайды.

Республикада қабылданған заңдар мен қаулылардың, жарлықтардың орындалуын қадағалап, бақылап отыратын арнайы орын құру қажеттігі барған сайын айқын сезілуде.

**ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТЕМУ ПОЛОЖЕНИЯ ДЕЛ В РЕСПУБЛИКЕ
И ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ***

Алма-Ата, 13 ноября 1992 года

О Взаимоотношениях с США

В рамках недавней поездки в ООН состоялись встречи с представителями как действующей администрации, так и кандидатов в президенты США (в то время они были еще кандидатами). И все они подтвердили, что с каким бы результатом ни закончились выборы, политика Соединенных Штатов в отношении Казахстана останется неизменной.

О взаимоотношениях в рамках СНГ

Я уже много раз говорил об этом. Мы по-прежнему очень сильно экономически связаны.

Например, Магнитогорский металлургический комбинат полностью работает на соколовско-сарбайской руде и карагандинском коксе. Наши производства тоже сильно зависят от поставок из других государств СНГ. Кто должен отслеживать все эти поставки? Межгосударственный координационный совет.

Нужно также создать межгосударственный банк рублевой зоны. И он будет решать, сколько денег выпускать в обращение, какова будет эмиссия. Рубль в этом случае будет играть роль наднациональной валюты.

Хватит уже нам обманывать ожидания наших народов. Минская встреча должна стать рубежной. Мы должны решить наконец — или мы будем действовать сообща не на словах, а по существу, либо нужно мирно, без конфликтов расходиться и жить, кто как сможет. Народы ждут от глав государств принципиальных решений.

*Газета "Казахстанская правда", 14 ноября 1992 года.

О создании политического союза "Народное движение Казахстана"

Я обещал поддерживать его, если практическая деятельность движения будет соответствовать провозглашенным целям.

При этом мне нравится объединение в движении людей различных национальностей. Любые мононациональные партии и движения только приведут к конфронтации в Казахстане. Все они обречены на провал.

О депутате Верховного Совета Т. Жаворонковой

Я получил письмо Жаворонковой с жалобами на преследования и поручил соответствующим службам разобраться с этим. Но, тем не менее, она уехала. Я знаю Тамару Жаворонкову давно, еще по работе в Караганде. Что с ней случилось сейчас, не могу понять. В свое время сессия Талгарского горсовета освободила Жаворонкову с поста мэра Талгара самостоятельно, без какого-либо вмешательства извне.

О местных властях

Я считаю, что в принципе было бы правильно избирать глав администраций. Демократические принципы требуют этого. Но в условиях сегодняшнего экономического хаоса правильнее будет на какое-то время оставить механизм назначения глав местных администраций сверху.

О невыполнении на местах законов и указов

Такого безобразия нет нигде в мире. Нужно установить самый жесткий контроль.

Власть, которая не может заставить своих граждан выполнять свои решения, никому не нужна. Поэтому сейчас прорабатывается вопрос о создании при Президенте главного контрольного управления. Оно будет проверять соответствие решений местных властей законам, указам Президента, постановлениям Правительства, при необходимости отменять незаконные решения и наказывать виновных вплоть до отстранения от должности.

О ценах на зерно, поставляемое в другие государства СНГ

Действительно, к нам много обращаются с просьбами продать зерно подешевле. Но мы же не просим продать нам подешевле, скажем, производимую у них сельхозтехнику. Правда, тем, кто нам хорошо помог на уборке, например Беларуси, мы обещали поставить некоторое количество зерна

по взаимоприемлемым ценам. Но определенную квоту. Если им нужно будет больше, пусть договариваются с нашими хозяйственниками о продаже по рыночным ценам.

О межнациональных конфликтах в "горячих точках"

Нас это очень беспокоит. Чем дольше это продолжается, тем труднее будет остановить — начинается уже просто взаимная месть за понесенные жертвы. Нужно не политиканствовать, а проводить очень взвешенную и разумную национальную политику.

Любому народу раз в 500 лет выпадает шанс обрести свою свободу и независимость. Нам всем сейчас дан такой шанс. Но использовать его нужно не в ущерб другим народам. Нельзя обрести свободу, попирая свободу других.

О гарантиях стабильности в Казахстане

Вот часто говорят, что гарантом стабильности является Президент. Он, разумеется, должен делать все, что в его силах, в этом направлении.

Но подлинным гарантом стабильности в Казахстане является его народ. Думаю, что нашему народу хватит мудрости и дальше сохранять такую стабильность. Я же намерен всячески этому способствовать.

О выездах из Казахстана

Нужно честно и прямо сказать, выезд из Казахстана уже есть. Может быть, меньше, чем в других государствах, но есть. Немцы уезжают, представители некоторых других народов. Это прискорбно.

Нужно сделать все возможное, чтобы этот процесс не пошел вширь. Он — не в интересах республики.

О взаимодействии государственных структур и общественных движений

Хочется надеяться, что мы уже переболели митинговщиной. Причем нельзя забывать такую простую истину: любое силовое давление на государство вызывает такие же ответные меры. Это не я сказал. Это сказала история. Поэтому лучше бы нам обходиться без взаимных силовых приемов.

Я за сильную, но цивилизованную оппозицию. Пусть в республике будут 2–3 мощные партии. Пусть они мирными способами борются за власть

– это нормально. В Парламенте должны быть представители всех партий и движений, пришедшие туда путем демократических выборов. Но пусть их споры будут именно в Парламенте — он для того и существует, — а не на улицах и площадях.

О предстоящем съезде народных депутатов России

Все, что происходит сейчас в России, является ее внутренним делом. Но нельзя не учитывать и такой момент: от того, как пойдут реформы в России, от того, какая там будет обстановка, зависит обстановка и ход реформ во всех государствах СНГ.

Ельцин – законно избранный Президент и гарант стабильности в своем государстве. Это немаловажно. Важно и то, какие личностные отношения складываются между главами государств. У нас с Борисом Николаевичем они сложились. России консолидация сил нужна больше, чем кому-либо. Я желаю, чтобы их съезд депутатов закончился мирно.

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА*

Алма-Ата, ноябрь 1992 года

"НАМ ПОРА ОГЛЯНУТЬСЯ НА СДЕЛАННОЕ"

О ситуации в "штаб-квартире СНГ"

На каждой встрече глав государств я прошу, чтобы журналистам дали возможность присутствовать и слышать все — от начала до конца. Тогда мне не пришлось бы высказывать мнение о своих коллегах, рискуя нарушить принцип невмешательства во внутренние дела друг друга.

Прежде чем вынести на суд Совета свои предложения, названные "интеграционными инициативами", я советовался с другими президентами — прежде всего России. Кстати, я рад, что новый украинский Премьер Л. Кучма как раз выступает именно с тех же позиций...

Нам пора оглянуться и посмотреть: что же мы сделали со своей экономикой, которая худо-бедно работала? Вот примеры: Магнитогорский металлургический комбинат, который работает исключительно на руде нашего Соколовско-Сарбайского ГОКа и на коксе Карагандинского угольного бассейна, сегодня задолжал ГОКу шесть миллиардов рублей! Но если прекратить отгрузку — мы сами же останемся без металла. Или Экибастузский бассейн, которому 110 российских электростанций также задолжали шесть миллиардов. Если Экибастуз остановится, то частота в единой системе электроснабжения бывшего СССР упадет на два герца. И вся она тут же развалится!

Вот почему необходим Координационный экономический совет — хотя бы.

Второе. Все мы находимся в рублевой зоне. Рубль наш день ото дня теряет в весе, хотя я и не верю, что доллар может стоить 430 рублей! Завтрак в нью-йоркском отеле (кофе с сахаром и бутерброд) стоит от пяти до десяти долларов, что четыре тысячи рублей?

Потом, что же получается: двенадцать бюджетов, а рубль — один? Так не бывает. Значит, действительно необходим межгосударственный банк для

*Газета "Известия", 17 ноября 1992 года.

контроля эмиссии, кредитной политики, для сближения налоговых систем.

Казахстан разрабатывал такой проект. Мы записали в нем, что рубль должен быть наднациональным банковским билетом, а не российским — иначе на каком основании им должны пользоваться и Казахстан, и Армения, и Молдова? Записали, что каждый национальный банк должен иметь один голос, а не по процентному содержанию, как в ЕС. Корежили этот проект, ломали, но подписали, в конце концов. И — ничего...

Во всяком случае, нам надо собраться и четко определиться: кто остается в Содружестве, а кто — нет. И всех, кто нет, поставить в условия "дальнего" зарубежного государства. И торговать по мировым ценам, и вытеснить из рублевой зоны — нравится это кому-то или нет. Такое предложение я хочу внести в Минске. Если оно не пройдет, тогда давайте расходиться. Только — мирно.

Об усилении исполнительной власти

Исполнительную власть мы ославили на территории всего бывшего Советского Союза. Между тем весь хаос происходит от того, что старую структуру разрушили, а взамен ничего нового не создали.

Политика забежала вперед, реформирование экономики заметно отстало. Реальность такова, что сегодня 90 процентов экономики — в собственности государства. И этой собственностью надо управлять. Не так, как раньше, при Госплане, а экономическими методами. Для этого нужна власть. Президентская власть, которая пронизывала бы все сверху донизу. Для нас, в Казахстане, это — необходимость.

Что касается механизма контроля за исполнением решений властей, тут мы намерены, во-первых, снабдить налоговую службу следственным аппаратом, во-вторых, учредить при Президенте специальное контрольное управление, которое следило бы за исполнением его решений.

О казахстанском хлебе

Впервые наша республика без посторонней помощи убрала такой большой урожай — около 33 миллионов тонн хлеба при урожайности 15 центнеров с гектара. Это самый большой урожай за всю историю Казахстана. Все, что остается в распоряжении аграрников, — свыше 10 миллионов тонн, они будут сами продавать по свободным ценам.

Действительно, у нас есть предложение из-за границы продать туда зерно по мировым ценам — в частности Иран попросил миллион тонн. И можно было бы на это пойти, но ведь у нас в СНГ повсеместно хлеба не хватает...

С другой стороны, рубль в цене каждый день теряет, а Россия и другие государства просят продать за рубли да подешевле. Мы же не просим продать нам дешевле комбайн "Дон", который стоит полтора миллиона, а раньше стоил 34 тысячи. Или трактор МТЗ, который подскочил с семи тысяч до полумиллиона.

Мы квотируем вывоз зерна, но никому не запрещаем его продавать по выгодной для Казахстана цене.

О ситуации в России

Сегодня добрососедские отношения России и Казахстана – определяющий фактор стабилизации ситуации во всем евразийском пространстве постсоветского периода. Если между нами что-то произойдет — сработает закон геополитической динамики, и дестабилизация сработает на огромном пространстве. Потому нам очень нужна стабильность в России и в российском руководстве.

Гарант этой стабильности — законно избранная власть.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н.А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА ТАДЖИКИСТАНА
И. РАХМОНОВУ***

Алма-Ата, 20 ноября 1992 года

– Я искренне поздравляю Вас с избранием на пост Председателя Верховного Совета Таджикистана.

Я уверен в том, что в Таджикистане начнется процесс нормализации жизни, и призываю политические партии, общественные объединения, всех граждан республики к прекращению вооруженных конфликтов.

В Казахстане принято решение об оказании срочной гуманитарной помощи Таджикистану продовольствием.

*Газета "Казахстанская правда", 21 ноября 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТӨРАҒАЛЫҚ ЕТУІМЕН МИНИСТРЛЕР КАБИНЕТІНІҢ МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 24 қараша 1992 жыл

Біздің бағдарламамызды сөзсіз орындау жөніндегі халық алдындағы толық жауапкершілікті Үкімет өз мойнына алған жағдайда ғана, ол экономикадағы дағдарысты жағдайдан шығуға шешуші ықпал етіп, оны тұрақтандыру жөнінде басталған реформаларды тереңдетуге көмектесетін болады. Екінші жағынан, оның негізгі қағидалары республиканың бүкіл халқына айқын да дәл жеткізілуге тиіс.

Бағдарламада белгіленген түбегейлі экономикалық реформаның басты міндеті – мемлекеттік меншікті жекешелендіру. Біз үшін өркениетті нарыққа өтудің бұдан басқа жолы жоқ.

Қазір ешбір жағдайда белгіленген мақсаттан, басталған өзгерістерден шегінуге болмайды, өйткені мұның өзі бізді тым кейін шегеріп тастайды. Экономиканы тұралатады, ал содан кейін оны толық күйретеді.

Сауданы, қызмет көрсету саласын, көлікті ғана емес, сонымен бірге индустрия мен агроөнеркәсіптік кешеннің стратегиялық маңызды объектілерін де жекешелендіруді жеделдету қажет. Мұндағы негізгі мәселе – жүргізіліп жатқан жұмыстың жариялылығын қамтамасыз ету, әрбір қазақстандық үшін өмірлік маңызы бар осы істе қызмет жағдайын теріс пайдалануға жол бермейтін механизмдер жасау. Бұл ретте жекешелендірудің сөзсіз қорытындысы меншік түрін өзгерткен кәсіпорындардың жоғары қайтарымы, монополизмді қирату, бәсекелестікті кеңінен дамыту және нарықты қажетті тауарлармен толтыру болуға тиіс.

Сыртқы экономикалық қызметті ретке келтіру және мемлекет мүддесін қорғау, банк-қаржы жүйесі реформасын тереңдету, тауар-ақша айналымын тұрақтандыру, кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттің қолдауы қажет.

Халықты әлеуметтік жағынан қорғау жүйесін одан әрі дамытып, жетілдіру қажеттігі ерекше атап көрсетілді. Осындай көмекке шын мұқтаж болып отыр-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 25 қараша 1992 жыл.

ғандарды ғана қорғау керек. Белгілі бір себептерге байланысты өзін және өзінің отбасын қазірдің өзінде қамтамасыз етуге шамасы келмейтін және әлі қамтамасыз ете алмайтын азаматтарға ғана мемлекеттік тұрғыдан қолдау көрсетілуге тиіс. Халықтың белгілі бір топтарын нысаналы қолдау, бір жағынан, мемлекеттік жәрдемнің жалпы мөлшерін қысқартуға, ал екінші жағынан – оны неғұрлым қомақты және тиімді етуге мүмкіндік береді.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ЗАСЕДАНИИ КАБИНЕТА МИНИСТРОВ*

Алма-Ата, 24 ноября 1992 года

— ...Наша программа только тогда окажет решающее влияние на выход из кризисного состояния в экономике, поможет углубить начатые реформы по ее стабилизации, когда Правительство возьмет на себя всю полноту ответственности перед народом за ее безусловное выполнение. С другой стороны, основные ее положения должны быть ясно и четко доведены до всего народа республики.

Главная задача радикальной экономической реформы, намеченная в программе, — приватизация государственной собственности. Другого пути вхождения в цивилизованный рынок у нас нет. Сейчас ни в коем случае нельзя отступать от намеченной цели, начатых преобразований, поскольку это отбросит нас далеко назад, парализует, а потом и полностью разрушит экономику.

Необходимо ускорить не только приватизацию торговли, сферы услуг, транспорта, но и стратегически важных объектов индустрии и агропромышленного комплекса. Основное здесь — обеспечить гласность проводимой работы, создать механизмы, исключающие злоупотребления в этом жизненно важном для каждого казахстанца деле. При этом неременным итогом приватизации должна стать высокая отдача предприятий, сменивших форму собственности, разрушение монополизма, широкое развитие конкуренции и насыщение рынка необходимыми товарами.

Нам необходимо упорядочить внешнеэкономическую деятельность и защиту интересов государства, углубление реформы банковско-финансовой системы, стабилизацию товарно-денежного обращения, государственную поддержку развития предпринимательства.

Также необходимо развивать и совершенствовать системы социальной защиты населения. Защищать надо тех, кто в такой защите действительно

нуждается. Государственная поддержка должна оказываться именно тем гражданам, которые в силу тех или иных причин уже не могут или еще не могут обеспечить себя и свою семью. Адресная защита определенных слоев населения позволит, с одной стороны, сократить общий размер государственной помощи, а с другой — сделать ее более весомой и эффективной.

Таким образом, принято решение с учетом высказанных предложений и замечаний доработать проекты правительственной антикризисной программы и бюджета, представить их на рассмотрение открывающейся в декабре сессии Верховного Совета.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ҚАЗАҚ ТІЛІ" ҚОҒАМЫНЫҢ II ҚҰРЫЛТАЙЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 26 қараша 1992 жыл

Кейінгі кезде қолға алынған түрлі шаруалар, олардың нәтижесі жөнінде қоғамда қилы-қилы пікір бар. Жұрттың көбі қазір қиыншылықпен күн кешіп, экономикалық дағдарыстың ауыртпалығын сезінуде. Рухани байлық, парасаттылық жағынан жоғалтып жатқан қазыналарымыз қыруар. Бірақ, қалай дегенде де тіршілігімізде соңғы жылдарда бой көрсеткен жақсылықтар да баршылық. Солардың ең бастысы – адам рухының, сол арқылы халық рухының еркіндік алуы. Қадірлей білсек, қазақ халқы да кейінгі екі-үш жыл шамасында талай асулардан асты, ғасырлар бойы қол жеткізе алмаған, тарихтың түрлі теперішінде жоғалта жаздаған қымбат қазыналарына ие болды.

Бүкіл ұлттың мерейін тасытып, айбынын асырған игі істің бірі – біздің ана тіліміздің, бай да құнарлы, әсерлі де әуезді қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуы, оның өмірдің сан-саласында кеңінен қолданылуына жол ашылуы. Атасы мен немересі екі тілде сөйлесіп, әр ұрпақ өкілдері бір-бірін түсінуден қала бастаған, ана тіліміздің басынан бағы тайып, негізінен ауызекі әңгіменің құралы деңгейіне дейін төмендеген тұста ұлттық сана-сезім оянды да, қоғам өмірінде жаңа қанат жая бастаған демократиялық үрдістер арқасында республикада Тіл туралы заң қабылданды, тіл тағдырына ел тағдыры деп қараған абзал азаматтардың арқасында "Қазақ тілі" қоғамы құрылды. Міне, сонан бері де үш жыл өтіпті.

Үш жыл аз мерзім емес. Тындырған істі таразылауға, болған жайды бағамдауға, қателіктерден тағылым алуға жеткілікті уақыт. Ең бастысы – бұл кезең "Қазақ тілі" өмірдің өзі туғызған, ел тілегінен жаралған қоғам екенін көрсетті. Халықтың өзі құрған қоғам халықтың сөзін сөйлей білді, қазақ тілінің мәртебесін көтеріп, көсегесін көгертуге үлкен үлес қосты.

Алдыңғы күні ғана туғанына тоқсан жыл толуы аталып өткен сырлы суреткеріміз, сөз зергері Ғабит Мүсірепов: "Ана тілі дегеніміз – сол тілді жасаған, жасап келе жатқан халық баяғысын да, бүгінгісін де, болашағын да та-

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 28 қараша 1992 жыл.

нытатын, сол халықтың мәңгілігінің мәселесі. Ана тілін тек өгей ұлдары ғана менсінбейді, өгей ұлдары ғана оны аяққа басады" деген екен. Ойлантатын сөз. Халықтың мәңгілігінің мәселесі. Кеше болмағанның бүгін болуы мүмкін, бүгін болмағанның ертең болуы мүмкін, бірақ ана тіліне мән бермеушіліктің, оны құрметтемеудің орны толмас олқылықтарға соқтыратыны сөзсіз. Егер ертеңгі келер ұрпақ мына сайын дала төсінде бойынды балқытып, жан-дүниенді шымырлататын қазақ тілінде сөйлемейтін болса, онда ол күнге ұмтылудың да мәні шамалы шығар деп те ойлайтынбыз.

Шүкір енді ондай қауіптің де беті аулақ. Шүкір, ел есін жиды, тілден артық қазына, тілден артық қасиет жоқ екенін кештеу де болса түсіндік .

Тіл туралы заңның жүзеге асуына қамқорлық жасауды мен қазақ халқының бір перзенті ретіндегі парызым деп білемін. Республика Президентінің арнаулы қаулысымен қазақ тілін және басқа да ұлт тілдері жөніндегі Үйлестіру кеңесі құрылғанынан, Президент пен Министрлер кабинеті аппаратында Тіл секторы ашылғанынан сіздер хабардарсыздар деп ойлаймын. "Қазақ тілі" қоғамының өзіндік ерекшелігін, атқарар міндетінің маңызын ескере келіп, республика үкіметі биыл қоғамға едәуір көлемде қаржы бөлді, көлік берді. Облыс, аудан әкімдері тарапынан қоғамның жергілікті ұйымдарына жасалып жатқан көмекті өздеріңіз көріп-біліп отырсыздар. Бүгінгі құрылтай да Қазақстан үкіметінің демеуімен өтуде.

Қоғамның осы үш жыл ішінде тындырған ісінің ең бастысы – қазақ тіліне деген қоғамдық пікірдің түбегейлі өзгеруіне қозғау салғаны, халқымыздың баланы ана тілінде тәрбиелеуге, оқытуға ынта-ықыласының анағұрлым артқанын дәлелдейтін бірер мысалды ғана келтірейін. 1990 жылмен салыстырғанда қазақ тілінде тәрбиеленетін мектепке дейінгі балалар мекемелерінің саны 291-ге, аралас тілдегі бала бақшаның саны 364-ке өскен, жаңадан 292 қазақ мектебі ашылған. Осыдан үш жыл бұрын 105 мың бала қазақ мектебінің табалдырығынан аттаса, биыл ол мектептерге 145 мың балдырған барыпты. Бағалай білсек, бұл – тарихи бетбұрыстың басталғанының, халқымыздың келешегінің жарқын екенінің даусыз дәлелі.

Республика үкіметі алдағы кезде де қазақ тілін, өзге де ұлттар тілдерін дамытуға нақты қамқорлық жасап отыратын мемлекеттік құрылым мәселесін жан-жақты ойластыруға тиіс. Мынау қиын заманда қаржыны жұмсау мекенжайға емес, жеңіл мәшинеге емес, тіл комитетіне емес, оқулықтарға, тілашарларға, тілді меңгеріп жүрген басқа ұлт өкілдерін ақшалай қолдау үшін жұмсау қажет. Мұғалімдерді даярлау, жаңа мектеп, оқу орындарын ашу – міне осылар болуы керек.

Сіздер Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің алдағы сессиясында талқыланатын Конституция жобасындағы Мемлекеттік тіл мәртебесіне байланысты пікірталасты алаңдай қадағалап отырғандарыңызды білемін. Мен бұл мәселе жөнінде таяуда ғана екі рет пікір айттым. Теледидар арқы-

лы сөйлеген сөзімде де, облыс, аудан әкімдерімен кездескенде де Қазақстанда мемлекеттік тіл қазақ тілі болуы керек, Қазақстан Республикасы орыс тілінің мемлекеттік тілмен бірдей еркін қызмет етуін қамтамасыз ететіні Негізгі Заңымызда көрсетілуі керек дедім. Өз басым Конституция жобасындағы қазақ тіліне қатысты бап өзгермейтініне сенімдімін. Біздің ана тіліміз Қазақстанның мемлекеттік тілі болып, орыс тілі мемлекеттік тілмен бірдей еркін қызмет етіп, барлық азаматтардың ана тілінде сөйлеу құқығына кепілдік беріліп, дүниежүзілік қауымдастықта тіл саясатын демократиялық үрдісте жүргізетін ел ретінде танылатынымызға күмән келтірмеймін. Мұның өзі Қазақстанда өмір сүретін басқа халықтар тарапынан қазақ ұлтының қайта өрлеу талабына түсіністікпен қараудың көрінісі болмақ.

Қазіргі таңда елім деген әр азаматтың ойынан шықпауға тиіс негізгі мәселе – тәуелсіздіктің тағдыры болса деймін. Тәуелсіздік – тарихтың біздің ұрпаққа берген, тағдырдың қазаққа берген басты бақыты, баға жетпес дәулеті. Ғасырлар бойы аңсап келген, енді ғана қол жеткізген мемлекеттік тәуелсіздікті алдағы кезде қалай ұстап тұрамыз, қалай нығайтамыз деген ой санамызды қамшылап, халық алдындағы, тарих алдындағы жауапкершілік жүгін бір сәт те жеңілдетпеуіміз керек. Бүгінгі біздің басты міндетіміз – Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының негізгі бағыттарын дәл айқындап, нақты қадамдар жасай білу.

Егемендігіміздің өзіндік сипатын, табиғатын айқын ажыратып алудың мәні үлкен. Біздің біраз ағайын Қазақстан егемендігінің этникалық-саяси тұрғыдан ерекшеліктері барлығын ескергісі келмейтін сияқты. Шынтуайтында, ол республика халқының жетекші этносы ретінде қазақтардың ұлттық егемендігінің және Қазақстан халқының тұтас этносаяси қоғамдастығы егемендігінің өзіндік жиынтығы болып табылады. Біздің ішкі саясатымыздың іргелі қағидасы ұлтаралық келісім принципі болуға тиіс дейтініміз де сондықтан. Қазақстанның гүлденуі үшін республиканың барлық халықтарының ынтымақтасуына, осында тұратын әр адамның бақыты мен бостандығына, барлық азаматтардың материалдық және рухани мәдениетін көтеруге қамқорлық жасау керек дейтініміз де сондықтан. Өз басым қазақ халқының әуелден-ақ кез келген ұлттар мен ұлыстардың өкілдерімен ынтымақта, тату тұра білетін дәстүрлі салиқалылығына, біздің табиғат жаратқан кеңпейілдігіміз бен көршінің мүддесіне бөлекше құрметпен қарайтын салтымызға сүйене отырып, ұлтаралық келісімге қол жеткізе аламыз деп ойлаймын. Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін шын мәнінде баянды ете білсек, қазақ тілінің тағдыры да баянды болады. Мемлекеттің өзі нағыз мемлекет болмай тұрып, оның мемлекеттік тілі өз дәрежесіне көтеріле алмайды. Қалай дегенде де тіл – құрал, қарым-қатынас құралы, мақсатты орындаудың құралы. Ал егер құралдың өзін мақсатқа айналдырып жіберсек, түпкі мақсаттың ауылы алыстай беретін болады.

Өңгіменің ашығы керек: Қазақстандағы қазіргі қалыптасқан қоғамдық-саяси ахуалды қадірлей білмесек, абайсыз айтылған жел сөзге немесе арандатқан айқайға еріп ұлт пен ұлттың арасын ашып алсақ, онда қазір сіз бен біз бас қосып, талқылағалы отырған мемлекеттік тіл мәселесі тұрмақ, сол мемлекеттің өзінің ертеңгі тағдыры не күйге түсері белгісіз. Халқымыз ұлтаралық жарастықты жүзеге асырса, айналадағы елдермен, өз республикамыздағы өзге ұлт өкілдерімен ынтымақты тұрса ғана өркениетті мемлекет құра алады. Күні кеше өткен Дүние жүзі қазақтарының Құрылтайында да айтқанмын, тағы да айтамын: "Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман. Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады, Ашу – дұшпан, ақыл – дос. Ашу емес, бәрін ақыл шешуі керек. Елдің тыныштығын бұзу ұлтымыздың болашағына балта шапқанмен бірдей. Өз халқын сүйетін адам, өз жұртына жақсылық тілеген кісі өзге халықтарды ашындырмайды, өз ұлтын ешкімге қарсы қоймайды. Тарихи болашағымыз үшін осынау жауапты сәтте баршамыз саналылық пен парасаттылық көрсетіп, байсалдылық пен ұстамдылық сақтауға борыштымыз. Қазіргідей алмағайып кезеңде бұл ерекше қажет".

Осындай саналылықтың үлгісін ең алдымен интеллигенция өкілдері көрсетуге тиіс. Бүгінгі орайлы сәтті пайдаланып, қоғамның жер-жердегі мүшелеріне, осы құрылтайға қатысып отырған қадірменді азаматтар, сіздерге ұлтаралық қатынастың қандайлық күрделі мәселе екенін жауапкершілікпен сезінетіндеріңіз үшін разылық білдіргім келеді. Сонымен қатар ұсақ-түйекті тергіштеп, түймедейді түйедей етіп көрсететін, қазақтың өзі толық игере қоймаған қазақ тілін өзге ұлт өкілдері білсін деп, өзіміз әлі қадіріне жетпей жатқан тілді өзгелер құрметтесін деп қисынсыз талаптар қоятын, сөйтіп жоқ жерден ашындыратын, тілге қарсылықты қолдан қоздыратындар да арамыздан табылады. Үйрене қоймадың деп байбалам салып, тіл білмейтіндердің бәрін қазақ тілінің қас жауындай көретін шолақ белсенділеріміз де аз емес. Қоғамның кейбір облыстық бөлімшелерінің қызметі саясиланып бара жатқаны, әкімшіліктің ісіне қол сұғып, кадр саясатына араласып, "анау қазақша білмейді, ол жерде отыруына болмайды" деп нұсқау беруге бейім тұратыны да әбестік. Қазір төрт құбыласы теңеліп тұрған адам аз. Қымбатшылық қыспағына түсіп, жүйкесі жұқарып жүрген жанға "біздің тілді білмейсің" деп өкпе-леудің де дәл бүгін қисыны жоқ.

Қазақ тілі – қазақ халқының тілі. Ол ең алдымен қазаққа керек. Ол ең алдымен қазақ халқына қызмет етуі керек. Тіл туралы заңда көзделген, бұйыртса таяуда Конституциямызда бекітілетін мемлекеттік тіл мәртебесі оның қолданылу аясын барынша кеңейтті, мүмкіндігін молайтты. Қазір ана тілімізді пайдалануға ешқандай кедергі жоқ. Енді бәрі де өзімізге байланысты. Кінәні өзгеге аударып, жалқаулығымызды, енжарлығымызды, намыссыздығымызды түрлі себеп-сылтаумен бүркемелеуге бейім тұрамыз, әйтпесе

өз балаларымызбен қазақша сөйлесуге қандай қосымша жағдай керек? Шетелдегі қазақтар кейде бір қалада он шақты-ақ үй отырып ана тілін ұмытпай келеді емес пе?

Қазақтың қыр соңынан қалмай келе жатқан тағы бір дерт туралы айтпай тұра алмаймын. Республика Президенті ретінде мені ұлттық бірліктің жайы кәдімгідей алаңдатып отыр. Жүзге, руға бөлінушілік жөнінде әңгіме көбейіп барады. Мұның өзі қоғамды артқа тартатын, ұлт тұтастығына нұқсан келтіретін нәрсе. Кез келген ұлт әу баста тайпалардан құралады. Заман өте келе, ұлттық сана өсе келе ол тарихтың еншісіне айналады. Өркениетті дүниеде арғы тегім бәлен тайпадан деудің өзі ұят саналады. Ал біздің біраз ағайын ата-бабаларының тұсындағы атауды әлі жамылып жүр. Ол былай тұрсын руы бойынша жақындасу, бірігу, тіпті "бір атаның балалары" бас қосқан жиындар өткізу, қор құру сияқты жайлар бой көрсетуде. Біз тіпті кейінгі кездегі түрліше мерейтойлардың өзін бәсекеге, батыр санасып, би салыстыруға пайдаланып барамыз. Бұл – масқара.

Басқа айтар сөзім жоқ. Біз бүйтіп ел бола алмаймыз. Досқа күлкі, дұшпанға таба боламыз. Біртұтас мемлекет құрып, тәуелсіздік алғанда басымыз қосылмаса мұны келер ұрпақ кешірмейді, тарих кешірмейді.

Тарих демекші, қазақтың өткен өмірінің қай кезеңін алсаңыз да осы бөлінушіліктен, жіктелушіліктен тартқан зардабымыз, көрген қорлығымыз аз болған жоқ. Осындай алауыздықтың кесірінен арғысын айтпағанда, кешегі 37-нің зұлматында талай жайсаңдар сұқ саусақтың ұшында кетті, өзге елдерден алабөтен қисапсыз көп шығынға ұшырадық. Бірлік болғанда, ынтымақ болғанда кешегі Мәскеудің басшылары бірімізді-бірімізге айдап салып, осындай республиканы көлденең көк аттыға билетіп қоя алмас еді. Бөлінгеннен ешкім опа таппайды.

Бұрын тып-тыныш елдерде азамат соғысы өршіп жатқанда, әр қадамымызды, бір-бірімізге қараған қабағымызды әркім-әркім аңдып отырғанда жіктеліп, жіліктенер болсақ, онда біздің өз алдымызға мемлекет құрудағы еңбегіміз еш болатынын, зая кететінін мойындауымыз керек.

Қазақтың бөлінуі де бар, қазақты бөлу де бар. Рушылдықтың XIX ғасырдағы болыс сайлауынан өрши түскені тіпті де тегін емес. Ана жылдағы баламалы сайлау кезінде талай адам: "өзіміздің жігіт екен, соған дауыс берейік" деп үгіт жүргізгені де жасырын емес. Осы қоғамның кейбір басшыларының өзі айтатын "қазақтың қазақтан басқа жауы жоқ" дейтін "теорияның" да тиянағы шамалы. Өз халқыңды өзің жерлей бергеннен ұтарың не? Бірімізді-біріміз дос көрмейінше, бірімізге-біріміз сүйеу, таяныш болмайынша ешқандай бәтуәлі іс бітпейді.

Тіл туралы айтқанда дінді де қозғамай кете алмаймыз. Қоғам өмірін демократияландыруға бағыт ұстаудың арқасында, шүкір, бұл салада да жаңалық көп. Дінге сенушілер тиісті рәсім-жоралғыларын қысылмай-қымтырыл-

май атқаратын болды. Қазір республикада 68 мешіт салынып жатыр. Басқа конфессиялар да өздерінің діни орындарын ашуда. Халықты парасат тәрбиесіне, отбасы жарастығына бейімдеп, имандылыққа, төзімділік пен бәтуа-шылдыққа шақырып, алауыздыққа жол бермеуде діннің игі ісі талассыз. Дегенмен біздің қандай шаруаны да науқанға айналдырып жіберетініміз қынжылтады, кез келген іс-шараның бас-аяғында қол жайыла қалатыны, ретті жерде де, ретсіз жерде де құран шығарылып жататыны, баспасөзде дінді насихаттау күшейіп кеткені анық. Әсіресе, оң мен солын айырып үлгермеген балаларды ерте бастан дінге бейімдеу етек алып барады. Дінді саясат құралына айналдырғысы келетіндер де жоқ емес. Кейбіреулер менің әкімдердің алдында сөйлеген сөзімнің өңін айналдырып, "Президент дінге қарсы пікір білдіріпті" деп жүрген көрінеді. Бәзбір шаш ал десе бас алатын басшылардың мені теріс ұғып, діндарлардың талап-тілегіне атүсті қарай бастауы да мүмкін. Сондықтан басын ашып айтамын: біздің елде дінге сенушілерге ешқандай қысым жасалмайды, бұл Конституция жобасында да көзделіп отыр. Дінге сену немесе сенбеу әр адамның өз ісі. Тек мұндай күрделі процесті қолдан жеделдетудің жөнсіздігін ескерте кеткім келеді. Өз пікірімше, біздің Қазақстанда ислам фундаментализміне де, діни фанатизмге де тарихи, әлеуметтік негіз жоқ.

Біз тәуелсіз Қазақстанның болашағы үшін осындағы жетекші этнос — қазақтардың ерекше жауапты екенін ұғынуымыз керек. Ұлттық томаға-тұйықтық, қысқа күндік үнемді ойлап әлемдік қауымдастықтан бойды аулақ салушылық, халықаралық байланыстарда тек тарихы, тілі, діні ортақ елдермен ғана жақындасуға бейімдік ешкімге абырой әпермейді. Қазақ мемлекетінің тұтастығына да, осындағы ұлттардың өзара жарастығына да біз ерекше мүдделіміз.

Таяуда, желтоқсанның 13-15-і аралығында астанамызда Қазақстан халықтарының форумы өткізіледі. Біз бұл жиынға үлкен мән беріп отырмыз. Онда көп ұлтты республикамыздағы жарастық, татулық ахуалын сақтаудың, халықтар достығын нығайтудың сан қырлы мәселелері қозғалады. "Халықтар достығы" деген сөзді әдейі атап айтып, қадап көрсетіп тұрмын. Осы ұлы ұғымды ауызға алмайтын болып барамыз. Қаншама қара аспанды төндіре сөйлегенімізбен, ардақты ағайын, халықтар арасында достық болған, қазір де бар, бола да береді. Қарапайым адамдар қай кезде де бір-біріне қол ұшын беріп, ұрыспай-таласпай, тату-тәтті өмір сүре біледі. Олардың арасын суытса саясатты саудаға салып, әрқайсысы өз ұлтының жақтаушысы, жоқтаушысы бола қалған жауапсыз желікбастар суытады. Қазақстанның өзінде де, одан тысқары жерлерде де біздің татулығымызды көре алмайтын, болмашы нәрсе үшін ұлт пен ұлтты қырылыстырып қоюдан тайынбайтындар бар. Сондайлардың арандатуына түсіп, араздыққа, алауыздыққа жол берсек, тілімізді өркендету тұрмақ басымызбен қайғы болып кетеміз. Сон-

дықтан астам пиғылдағы саяси содырлардың әрекетіне де, қазақтың қамын өзінен басқа ешкім ойламайтындай даурығып, өзге ұлттардың намысына тиетін түрліше топтардың қимылына да ерекше абай болуымыз керек. Әсіресе, алып көршіміз Ресеймен, талайдан тағдыр қосқан, бүгінгі биігімізге бірге шыққан орыс халқының өкілдерімен тату-тәтті, тіл табысып тұрудың маңызы ерекше. Қазақстанда бөлісе алмайтын ештеңе жоқ. Көңіл сыйса бәрі де сыяды. Ең бастысы – бізде мүдде ортақтығы бар. Сан түрлі ұлт өкілдерінің бір-бірімен сыйластығы бар, туған Қазақстанымызды дәулетіне сәулеті сай, демократиялық елге айналдыруға құлшыныс бар. Біздің қазіргі экономикалық дағдарыстан шығатынымыздың сенімді кепілі де осы. Қолда тұрған қазынамыздың қадірін білейік.

Сөзімнің соңында халықтың асыл мұраты жолында игі іс атқарып келе жатқан "Қазақ тілі" қоғамының алдындағы қыруар міндеттерді жүзеге асыруға Президент, Үкімет тарапынан нақты қолдау болатынын айтқым келеді. Қоғам мүшелері, оның осы құрылтайда сайланатын басшылары Отанымыздағы бірлікке, татулыққа қамқор болуды, қасиетті ана тіліміздің көсегесін көгертіп, абыройын асыруды өздерінің перзенттік парызы деп білетініне сенім артып, құрылтай жұмысына сәттілік тілеймін.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВТОРОМ КУРУЛТАЕ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ОБЩЕСТВА
"ҚАЗАҚ ТІЛІ"***

Алма-Ата, 26 ноября 1992 года

— ...В нашей жизни происходят отрадные перемены. Одно из важнейших достижений на сегодня — это обретение народом Казахстана духовной свободы. На древней казахской земле вершится исторический поворот к достижению вековечной мечты каждого человека жить свободным в свободном обществе. Мы возрождаем утраченные было нами национальные богатства, в том числе и основу существования нации — родной язык. Немалая заслуга в этом и членов общества "Қазақ тілі".

Все мы с понятным волнением ждем начала работы предстоящей сессии Парламента, на которой будет приниматься Основной закон нашей республики.

Одна из примечательных особенностей проекта новой Конституции в том, что прошедшие дискуссии, рекомендации ученых и практиков, взвешенные суждения граждан республики помогли найти формулировку статьи о статусе языков в нашем государстве, способную надежно послужить делу гражданского мира и национального согласия.

Эта статья предусматривает, что в нашей республике государственным языком является казахский язык. Республика обеспечивает свободное функционирование русского языка наравне с государственным. Гражданам гарантируется право пользоваться родным языком. Запрещается ограничение прав и свобод граждан по признаку невладения государственным языком.

Я уверен, что народные депутаты проголосуют за эти формулировки. И тогда Казахстан предстанет перед всем мировым сообществом как страна, в которой языковая политика проводится на истинно демократических началах.

Я благодарен делегатам курултая и всем членам общества, которые в сложное время проводят большую работу по возрождению родного языка,

*Газета "Казахстанская правда", 28 ноября 1992 года.

помогают обеспечивать межнациональное согласие. В то же время некоторые областные организации общества начали чрезмерно политизировать свою деятельность. Одни вмешиваются в дела местных администраций и проводимую ими кадровую политику. Другие выступают с требованиями к представителям других национальностей, чтобы они немедленно освоили казахский язык. А ведь греха таить нечего – часть самих казахов пока еще плохо владеет родным языком. В нынешнюю исключительно трудную пору, когда в кризисе находится экономика, когда нервы многих людей взвинчены из-за того, что они оказались за чертой бедности, такие действия до добра не доведут. Если мы допустим, чтобы кто-то вбил клин между нациями, если мы разрушим нынешнюю стабильную общественно-политическую обстановку, то не только о государственности языка, а и о дальнейшей судьбе республики говорить будет проблематично.

Основным правилом нашей внутренней политики должен стать принцип межнационального согласия. И первым обязан позаботиться об этом казахский народ как ведущий этнос республики.

Нам нельзя забывать, что суверенитет Казахстана во многом особый. Но прежде всего он представляет собой своеобразный синтез национального суверенитета казахов и суверенитета в целом казахстанского народа как этнополитической общности. Такая уникальность нашего человеческого общежития требует уделять самое пристальное внимание проблемам социальной стабильности и динамичного развития интересов всего многонационального населения республики.

В середине декабря состоится форум народов Казахстана. Этому событию мы придаем большое значение. В последнее время словосочетание "дружба народов" приобрело явно выраженный негативный оттенок. Но там, где эта дружба была искренней и бескорыстной, — именно она помогает сейчас сохранять общественно-политическую стабильность.

Народам Казахстана нечего делить между собой – у них одни тревоги и надежды. Самое же главное то, что у них окрепло одно общее стремление – превратить Казахстан в богатую демократическую страну. И если мы будем жить в мире, дружбе и согласии, то в Казахстане всем хватит места, всем хватит работы, и каждый сможет достичь того, к чему он стремится, на что способен.

У нас есть цель – добиться процветания Казахстана, повышения материального достатка и духовной культуры всех граждан. Ради этого мы живем. Ради этого стоит работать не жалея никаких усилий.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РАБОЧИМИ И РУКОВОДИТЕЛЯМИ АО
"АЛМАТИНСКИЙ ЗАВОД ТЯЖЕЛОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ"***

Алма-Ата, 4 декабря 1992 года

– ...Мелкие предприятия предполагается продавать с торгов или приватизировать на конкурсной основе. Средние – с размером с АЗТМ – будут акционироваться с оставлением контрольного пакета акций за государством, через который оно и будет осуществлять свое регулирование экономикой. Оставшаяся часть акций достается производственному коллективу, а также свободно реализуется населению, в том числе по будущим приватизационным купонам.

На основе акционерных предприятий создаются порядка 20 промышленно-финансовых групп, в которые могут объединиться предприятия как одной, так и самых различных отраслей.

Такая структура обеспечивает высокую стабильность всей системы. Ведь каждый, кто входит в нее, имея акции своих коллег, материально заинтересован в благополучии не только собственном, но и всех партнеров. Кроме того, эти группы приобретут часть акций наших промышленных гигантов, типа Карметкомбината, что вовсе не будет благотворительностью. Ведь любое производство кровно заинтересовано в нормальной работе базовых предприятий, продукцию которых оно в той или иной степени потребляет.

В связи с тем что большинство населения пока слабо разбирается, что делать со своими будущими приватизационными купонами, предполагается создать приватизационные фонды. Именно они станут обеспечивать эффективность вложенных в них средств населения.

*Газета "Казахстанская правда", 5 декабря 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ЭКОНОМИКА
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ СТУДЕНТТЕРІМЕН ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ
ЖАСТАР ӨКІЛДЕРІМЕН КЕЗДЕСУ КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 7 желтоқсан 1992 жыл

– Қазіргі уақытта Қазақстанда 64 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Оларда халық шаруашылығының барлық салаларына арнап кадрлар даярлануда. Жоғары білім жүйесіне 7 университет, Сәулет-құрылыс академиясы және әр түрлі саладағы 56 институт кіреді. Тек күндізгі факультеттерде ғана 200 мыңға жуық студент оқиды. Оқу процесін 20 мыңнан астам педагог қамтамасыз етуде. Олардың арасында 570 ғылым докторлары, академиктер мен профессорлар бар.

Аталған фактілердің өзі әсерлі. Алайда жоғары білімнің жай-күйіне сын тұрғысынан жасалған талдау мұнда көптеген кемшіліктер мен олқылықтардың бар екенін көрсетеді. Ең алдымен жас мамандар тәрбиелеуге қоғамның ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерін талап етпеуі, интеллектілік еңбек беделінің төмен болуы, мамандар даярлауда бәсекелестіктің болмауы, мемлекеттің білім беру қызметіне монополиясы салқынын тигізді. Атап айтқанда, бұл оқыту деңгейінің едәуір төмендеп кетуіне әкеліп соқтырды. Жастардың көп бөлігі оқу орындарына білім алу үшін емес, тек диплом алу үшін түсетін болды.

Сондықтан біздің республикада осы салада өзінің мемлекеттік саясатын тұжырымдау қажеттігі туды. Оның жаңа мазмұны "Білім беру туралы" Заңда баян етілген. *Жоғары мектепті дамытудың жаңа бағдарламасының негізгі бағыттарына тоқтала келіп, Президент ең басым бағыттардың қатарында білім берудің шынайы ізгіліктендірілуі мен демократияландырылуын қамтамасыз етуді, экономиканың нарыққа көшуін ескере отырып, ұлттық және жалпыадамзаттық қазыналар негізінде жеке адамның өсіп-жетілуі үшін жағдай жасауды атады.* Тұңғыш рет әрқилы білім беру мекемелерінің меншік түрлері бойынша, олардың түрлері мен оқыту мерзімдері бойынша қалыптасуы үшін де алғышарттар қалануда. Жоғары оқу орындарына кадрлар даярлау бағдарламасын, формалары мен әдістерін таңдауда еркіндік, қаржылық және экономикалық дербестік беріледі.

Сонымен бірге қазір жоғары оқу орнында және жоғары оқу орнынан кейін білім беру саласында халықаралық байланыстарды жолға қоюда көп нәрсе

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 9 желтоқсан 1992 жыл.

істелуде. Қазірдің өзінде АҚШ-тың, Қытай Халық Республикасының, Германияның, Францияның және басқа елдердің министрліктерімен, оқу орындарымен бірқатар перспективалы келісімдер жасалды. Түркиямен ынтымақтастық қызу қанат жаюда. Оның 20 университетінде жүзден астам мамандық бойынша мыңға жуық адам білім алуда. Ал шетелдік жоғары оқу орнында қазір барлығы екі мыңнан астам жас қазақстандықтар оқып, білім алуда.

Мемлекет басшысының сөзінде материалдық тұрғыдағы проблемаларды шешу мәселесі едәуір орын алды.

Жас ұрпақ пен оның тәлімгерлерінің әлеуметтік жағынан қорғалуын күшейту үшін республика басшылығы шаралар қолданып жатыр. Мысалы, таяу уақытта оқытушылар құрамының жалақысы, студенттердің стипендиясы өсіріледі, жоғары оқу орындарының қоғамдық тамақтандыру жүйесін жақсарту үшін резервтер іздестірілуде.

Алматыдағы ұдайы шиеленісіп бара жатқан қылмыстық жағдай мені алаңдатады. Бұл үшін мейлінше қомақты дәлелдер бар. Студенттер жасаған әрбір бес қылмыстың біреуі астана жастарының үлесіне тиеді. Бұл ретте құқық бұзушылықтардың негізгі бөлігін олар мас күйінде жасайды. Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай және Ақмола облыстарының студенттері де келеңсіз статистикаға едәуір үлес қосуда.

Өткен жылы қабылданған Қазақстандағы мемлекеттік жастар саясаты туралы Заң азаматтардың қалыптасуы мен өсіп-жетілуі үшін әлеуметтік-экономикалық, ұйымдық, құқықтық жағдайлар мен кепілдіктер құру жөніндегі мемлекеттік және қоғамдық институттар қызметінің аса маңызды бағыттарын белгілеп берді. Бірақ, өкінішке қарай, ол тым баяу жүзеге асырылуда. Жастар мен қыздар үшін тиісті әлеуметтік қызметтер, оқушылар мен студенттерге материалдық көмек көрсету жөніндегі арнаулы қорлар осы уақытқа дейін құрылған жоқ. Оқушылар мен студенттердің кооперативтері мен кәсіпорындары кеңінен таралмай, Жастар істері жөніндегі мемлекеттік комитеттің құрылымдарын қалыптастыру кешіргісіз ұзаққа созылуда.

Білім беруді қаржы тұйығынан шығару үшін, студенттер қабылдауды қысқарту және болашағы жоқ бірқатар жоғары оқу орындары мен техникумдарын жабу сияқты қадамға баруға, сөйтіп мемлекеттік бюджетке қысымды азайтуға дейін баруға тура келеді. Мемлекеттік емес ақылы оқу орындарының жүйесін кеңейтіп, халыққа ақылы оқу орындарында оқуға ақы төлеу үшін процентсіз несие алу мүмкіндігін беру керек. Өнеркәсіп орындары, қоғамдық ұйымдар, сондай-ақ коммерциялық құрылымдар білім беруге қаржымен қолдау көрсетуде едәуір рөл атқара алар еді. Неғұрлым дарынды да қабілетті жастарды ынталандырудың икемді жүйесін де жасау қажет.

Студенттерді білімді табандылықпен меңгеруге, қазақстандықтардың саяси және ұлтаралық келісімін нығайтуға шақырамын. Онсыз осы заманғы мемлекетті одан әрі құру мүмкін емес.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ СО СТУДЕНТАМИ И ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ ТВОРЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ АЛМА-АТЫ*

Алма-Ата, 7 декабря 1992 года

– В настоящее время в Казахстане действуют 64 вуза, где готовят кадры для всех отраслей народного хозяйства. В систему высшего образования входят 7 университетов, архитектурно-строительная академия и 56 институтов различного профиля. Только на дневных факультетах учатся около 200 тысяч студентов, учебный процесс обеспечивают свыше 20 тысяч педагогов, среди которых 570 – докторов наук, академиков и профессоров.

Названные факты впечатляют сами по себе. Однако критический анализ состояния высшего образования показывает, что здесь много недостатков и упущений.

В первую очередь на воспитании молодых специалистов сказались невостребованность обществом последних достижений науки и техники, низкий престиж интеллектуального труда, отсутствие конкурентности в подготовке специалистов, монополия государства на образовательные услуги. В частности, это привело к значительному снижению уровня обучения. Большая часть молодежи стала поступать в учебные заведения не для приобретения знаний, а для получения дипломов.

Поэтому в нашей республике и возникла необходимость в формировании собственной государственной политики в этой области. Новое ее содержание закреплено в Законе "Об образовании".

Что касается основных направлений новой программы развития высшей школы, то в числе наиболее приоритетных является обеспечение подлинной гуманизации и демократизации образования, создание условий для развития личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей с учетом перехода экономики к рынку. Впервые закладываются предпосылки и для становления разнообразных учреждений образования по видам собственности, их типам и срокам обучения. Вузам предоставляются свобода в выборе программ, форм и методов подготовки кадров, финансовая и экономическая самостоятельность.

*Газета "Казахстанская правда", 9 декабря 1992 года.

Одновременно многое делается сейчас по налаживанию международных связей в области вузовского и послевузовского образования. Уже заключен ряд перспективных соглашений с министерствами и учебными заведениями США, КНР, Германии, Франции и других стран. Интенсивно развивается сотрудничество с Турцией. В 20 ее университетах учатся около тысячи человек по более чем ста специальностям, а всего в зарубежных вузах сейчас обучаются свыше двух тысяч молодых казахстанцев.

Также руководство республики занимается вопросами повышения социальной защищенности молодого поколения и их наставников. К примеру, уже в ближайшее время будут повышены зарплата преподавательскому составу, стипендии студентам, изыскиваются резервы для улучшения работы системы вузовского общепита.

Меня беспокоит постоянно обостряющееся криминогенная обстановка в Алма-Ате. Основания для этого более чем веские. Каждое пятое преступление, совершаемое студентами, приходится на столичную молодежь. Причем основная масса правонарушений совершается ею в пьяном виде. Значительный вклад в безрадостную статистику вносит и студенчество Восточно-Казахстанской, Джамбулской, Кустанайской и Акмолинской областей.

Важнейшие направления деятельности государственных и общественных институтов по созданию социально-экономических, организационных, правовых условий и гарантий для становления и развития граждан определил принятый в прошлом году Закон о государственной молодежной политике в Казахстане. Но, к сожалению, его реализация осуществляется крайне медленно. До сих пор не созданы соответствующие социальные службы для юношей и девушек, специализированные фонды по оказанию материальной помощи учащимся и студентам. Не получили широкого распространения ученические и студенческие кооперативы и предприятия. Непростительно долго идет формирование структур Госкомитета по делам молодежи.

Чтобы вывести образование из финансового тупика, придется пойти и на такой шаг, как сокращение приема студентов и закрытие ряда бесперспективных вузов и техникумов, и тем самым ослабить давление на госбюджет. Следует расширить сеть негосударственных платных учебных заведений, предоставить возможность населению получать беспроцентные кредиты для оплаты учебы в платных учебных заведениях. Значительную роль в финансовой поддержке образования могли бы играть промышленные предприятия, общественные организации, а также коммерческие структуры. Необходимо разработать и гибкую систему поощрения наиболее одаренной и способной молодежи.

Я призываю студенчество настойчивее овладевать знаниями, крепить политическое и межнациональное согласие казахстанцев, без чего невозможно дальнейшее строительство современного государства.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ПЕРЕД РУКОВОДЯЩИМ СОСТАВОМ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ КАЗАХСТАНА*

Алма-Ата, 8 декабря 1992 года

– ...Несмотря на сложную ситуацию, Правительство выделяет достаточные ассигнования на оборону и обеспечение безопасности. Но каждую копейку из этих народных средств надо расходовать экономно и взвешенно.

Успех военного строительства зависит и от участия в нем местных органов власти, которым предоставлены большие права и полномочия. При главах областных администраций следует ввести должности помощников по военным вопросам. Это позволит накапливать и совершенствовать мобилизационные ресурсы, обеспечивать войска продовольствием и всем другим, необходимым для их деятельности.

Оборона и безопасность республики должны стать всенародной заботой. Наша внешняя и внутренняя политика направлена на предотвращение войны. А военная доктрина имеет сугубо оборонительную направленность и предполагает выполнение совместных задач с вооруженными силами других государств в рамках коллективной безопасности СНГ.

В ходе строительства собственных Вооруженных сил нужно максимально использовать имеющийся военный потенциал, структуры войск, дислоцированных на территории Казахстана. Реализация концепции мобильной обороны предполагает наличие небольших, но мощных группировок, готовых к немедленному использованию армии там, где возникает реальная угроза.

Одной из самых сложных социальных проблем в армии была и остается проблема жилья. В свое время был издан указ об обеспечении в текущем году всех военнослужащих квартирами. Однако происходящие в странах СНГ негативные процессы отразились на выполнении этих планов. Но, несмотря на трудности, главы некоторых областных администраций принимают энергичные меры по погашению задолженности в квартирах для военнослужащих. В конечном итоге вопрос с жильем будет решен положи-

*Газета "Казахстанская правда", 9 декабря 1992 года

тельно, если руководство Вооруженных сил использует для этого все имеющиеся у него возможности. Перед главами местных администраций я также поставил задачу — в следующем году в каждой области построить для военных хотя бы по одному многоквартирному дому.

Экономический кризис отражается и на благополучии военнослужащих, их семей. Правительство не упускает этого из своего внимания. В частности, готовится решение, предусматривающее повышение должностных окладов и окладов по воинским званиям в полтора раза.

Руководство Казахстана сделает все, чтобы представить народу военнослужащего в новом обличье — как истинного патриота-защитника, интернационалиста, готового выполнить любую задачу, поставленную Родиной.

Важным фактором, влияющим на состояние боевой готовности, является обеспечение личного состава питанием, вещевым имуществом, надлежащими бытовыми условиями. Необходимо более чутко реагировать на поступающие письма и жалобы, не допускать перенесения отживших методов руководства воинами в новые условия.

В армейских структурах наблюдается спад воспитательной работы, а это недопустимо. Поэтому принято решение о создании института заместителей командиров и начальников по воспитательной работе — от Министерства обороны до роты. Чтобы он заработал, вопросы социальной защиты и воспитания должны стать одной из главных забот военных советов и коллегий, офицерских собраний, руководителей всех рангов.

Следует поднять роль средств массовой информации в освещении жизни армии, активизировать работу домов офицеров и солдатских клубов, создать ансамбли песни и пляски во всех видах Вооруженных сил, а в воинских частях — коллективы художественной самодеятельности. Их репертуар должен отражать многонациональный характер культуры республики.

Все это очень важно для обеспечения безопасности, территориальной целостности нашей республики, ее суверенитета.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ЖОБАСЫ ЖӘНЕ ОНЫ БҮКІЛХАЛЫҚТЫҚ
ТАЛҚЫЛАУДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ ТУРАЛЫ
ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ СЕССИЯСЫНДА ЖАСАҒАН
БАЯНДАМАСЫ***

Алматы, 9 желтоқсан 1992 жыл

Құрметті халық депутаттары!

Жаңа ғана ашылған Жоғарғы Кеңестің кезекті сессиясының, асырып айтпағанның өзінде де тарихи сипаты бар. Оның қарауына шын мәнінде Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясының – Негізгі Заңының жобасы енгізіліп отыр. Біздің барлығымыз – қарапайым еңбекшіден бастап, жоғары билікке ие адамдарға дейін ол бойынша өмір сүріп, жұмыс істейтін, өзіміздің тәуелсіз егеменді демократиялық мемлекетімізді құратын боламыз. Сондықтан, біздер бастаған өзгерістердің табысты болуы, бүкіл сыртқы және ішкі саясат, жақын да болашақ перспективадағы бүкіл Қазақстан қоғамының әл-ауқаты мен тұрақтылығы біздің Конституцияның бүгінгі күнді қаншалықты нақты көрсетіп, оның ережелері мен принциптері ертеңгі күннің талаптарын қандай дәрежеде бейнелейтіндігіне байланысты болмақ.

Біздің әрқайсымыз осы негіз қалайтын құжат 1977 жылғы үлгідегі "дамыған социализмнің" театрландырылған монтаны жағдайында туып отырмағанын жақсы түсінуіміз керек. Сол жылы бір үлгі бойынша одақтас республикалардың соңғы конституциялары қабылданған болатын. Бүгінде біз мүлдем жаңа тарихи және геосаяси шындық жағдайында өмір сүріп отырмыз, ал мұны айқын білуіміз керек. Бұрынғы біртұтас Одақ жоқ, енді бізге жаңа мемлекетті одан мұраға қалған үйіндіден қайта тұрғызуға тура келеді.

ТМД болашағы өзінің қазіргі қалпында зор оптимизм тудырмайтыны құпия емес. Орталықтан ауытқу тенденциясы бұрынғы Одақ территориясында тұратын халықтардың өзара қарым-қатынасының мемлекетаралық, этносаралық, әлеуметтік-экономикалық және басқа формаларының барлық бағыттары бойынша қанат жаюда. Ресейдегі қазіргі жағдай қатты алаңдатушылық туғызып отыр. Онда билік жолындағы күресте тұрақсыздандыру процестері жүріп жатыр. Шын мәнінде біртұтас Ресей мемлекетін бөлшектеуге

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 10 желтоқсан 1992 жыл.

шақырған үндеулер айтылуда. Тәжікстандағы, Әзірбайжандағы, Армениядағы, Грузиядағы және басқа мемлекеттердегі істің жағдайы бізді алаңдатпай қоя алмайды. Онда болып жатқан оқиғалар, әрине, Қазақстандағы саяси жағдайға ықпал етеді.

Сондықтан, басқа елдердің ішкі ісіне араласпау принципін қатаң ұстана отырып, біз болып жатқан оқиғаларды мұқият талдап, дипломатиялық жолдармен, халықаралық құқық пен қалыптасқан уағдаластықтарға сүйене отырып, қақтығыстар мен алауыздықтарды реттеуге жан-жақты жәрдемдесуге тырысамыз, экономикалық және ізгілік жәрдемін қоса алғанда, бітімшілік және топтастырушы іс-қимылдарды дамытып келеміз. Бұл біздің ұлттық қауіпсіздігіміздің мүддесіне сай.

Мен кейбір мемлекеттердің басшылығында қалыптасқан ТМД-ға тек өркениетті айырылысу механизмі ретінде қарайтын көңіл-күйді жақтамайтынымды білесіздер. Сондықтан, сіздердің тұрақты қолдауларыңызбен мемлекетаралық ынтымақтастықтың барлық бағыттары бойынша интеграция саясатын жүргізіп келемін. Мемлекет және үкімет басшылары кеңестерін, Парламентаралық ассамблея, Министрлер кеңесін, Үйлестіру-консультациялық экономикалық кеңесін, Банкі одағы мен Мемлекетаралық банкті, ТМД-ның шаруашылық сотын құру жөніндегі инициативаның біздің тараптан жасалғанын еске алсақ та жеткілікті. Минскідегі кезекті кездесуге біз мемлекетаралық сот құру туралы ұсыныс әзірлеп жатырмыз. Ол пайда болған мемлекетаралық және ұлттаралық даулы мәселелерді сыпайы түрде, құқықтық тұрғыдан қарар еді. Біз сондай-ақ Достастықтың ортақ қорғаныс мүддесі саласында да инициативалар ұсындық. Осының барлығы Солтүстік Америкада, Батыс Еуропада, Оңтүстік-Шығыс Азияда аймақтық-экономикалық қоғамдастықтар мен әскери-саяси одақтарда жаппай күштерді қайта топтастыру жүріп жатқан қазіргі уақытта өте маңызды.

Осының бәрі бүгінде жаралып отырған мәселеге, мемлекеттік саясатты тек берік конституциялық іргетасқа, нақты заң кепілдіктері мен өкілеттіктеріне ие бола отырып қана, неғұрлым табысты әрі сенімді жүргізуге болатынына тікелей байланысты.

Таңдап алған бағытпен барынша салыстырылған Конституция қазіргі уақытта біздің өзімізге ішкі проблемаларымызды шешу үшін бұрынғыдан да аса қажет. Ал олар көптеп шоғырланып қалды. Өкінішке орай, әзірге біз экономикалық процестерді дамытудағы стихияны ауыздықтай алған жоқпыз. Әлеуметтік-саяси жағдай жеткілікті түрде тұрақты емес, экономикалық құлдырауды тоқтата алмадық: негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің қарқыны бұрынғысынша нашарлай түсіп, өнеркәсіп өндірісі төмендеуде, әл-ауқат деңгейі құлдырап, төлем балансы қиын жағдайда қалуда. Бізге сырттан танылған инфляция мен баға өсуінің қатерлі қарқыны, көптеген тауарлардың, ақша және валюта қаржыларының жетіспеуі, реформаларды жүзеге асыру-

дағы қателіктер — қылмыс, имандылықтан айрылу, масылдық сияқты әлеуметтік кеселдердің үстемелеп қайталанып отырған жағдайында мұның барлығы қоғамдық ахуалға жақсы әсер ете қоймайды. Ащы да болса мынаны айтқым келеді: егер біз осы келеңсіз процестерді тоқтата алмай, дұрыс арнаға түспейтін болсақ, кез келген билік, мейлі ол заң шығарушы, атқарушы немесе сот билігі болсын, көк тиынға да тұрмайды.

Бірақ сонымен бірге, жағдайға объективті баға беру үшін, тандап алған жолымыз да біздің көптеген істерді тындыра алғанымызды атап өтуге міндеттімін. Ештеңеге сенбейтін және қастық тілейтін адамдардың болжауына қарамастан, ал мұндайлар республикада да, сондай-ақ одан тыс жерлерде де жетіп жатыр, реформа ТМД-ның сом аймағын тұтастай алғандағыға қарағанда бізде едәуір мақсатты әрі нәтижелі түрде жүзеге асырылуда. Нарықтық реттегіштердің жаңа өскіндері айқын бола түсті. Сол жекешелендіруді алып көрелік. Бүгінгі таңда республикада республикалық және коммуналдық меншіктің төрт жарым мыңнан астам әртүрлі объектілері өзгертілді. Олардың бағаланған құны – 21 миллиард сомнан астам. Өнеркәсіпте орта және ірі кәсіпорындарды акцияландыру қанат жайды. Аграрлық секторда 447 совхоз жекешелендірілді, шамамен 9 мың шаруа қожалығы үш жарым миллион гектар жердің иесі болды, 294 мың Қазақстан отбасылары жалпы көлемі 29 мың гектар саяжай учаскесін алса, бір миллионнан астам қала және село еңбеккерлерінің бау-бақшалық жері бар. Жеке шаруашылықтарға сиырдың жалпы санының тек жартысы, қойдың бестен бір бөлігі, жылқы басының үштен бір бөлігі және шошқаның төрттен бір бөлігі шоғырланған. Іс жүзінде бүкіл мал шаруашылығының өнімділігі нақ соларда тұрақты өсіп келеді.

Біз тапшы азық-түлік тағамдарын, мысалы, қант, өсімдік майын, кондитер, спирт-арақ, сыра-алкогольсіз ішімдік және темекі бұйымдарын өндірудің құлдырауының алдын алып қана қоймай, бірқатар жағдайларда арттыра да алдық.

Біздің село еңбеккерлеріміздің қажырлы еңбегінің арқасында қамбаға 33 миллион тоннадан астам астық құйылды. Халықтың картопқа, көкөніске, жеміске деген сұранысы қамтамасыз етілді. Қажетті мөлшерде жем-шөп дайындалды. Май және техникалық дақылдарды өндіру шамамен екі есе өсті.

Бюджет қаржысын тарту және едәуір теңгермелеп бөлу халықты әлеуметтік қорғау жөніндегі бірқатар елеулі шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Мысалы, бағаның ырықтандырылуы мен өсуіне байланысты ең аз жалақы мен зейнетақы өсіру жағына қарай қайта қаралды. Күнкөріс минимумының өзгеруіне байланысты оларды қайта есептеу тәртібі белгіленді. Еңбекшілердің өз еңбегінің нәтижесіне ынтасын арттыру мақсатында жалақыға деген барлық шектеулер алынды. Мемлекеттік кәсіпорындарға бас-

шылық жүргізу демократияландырылып, оларға экономикалық қызметте кең дербестік берілді.

Өткен кезең біз үшін халықаралық қатынастарды құру тұрғысынан да айрықша мәнді болды. Қытайға, АҚШ-қа, ГФР-ге, Францияға, Ұлыбританияға, Иранға, Түркияға, Монғолияға, Пәкістанға, Үндістанға жоғары дәрежелі сапарлар болды. Олар үкіметтік, парламенттік, саяси байланыстарды нығайтып, өзара тиімді ынтымақтастықтың іргетасын қалауға көмектесті. Республикаға несие беруді, инвестицияларды өзара ынталандыру мен қорғауды, бізге кадрлар даярлауды, жан-жақты бірлескен қызметті көздейтін ірі көлемді шарттар мен келісімдерге қол қойылды.

Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына, Халықаралық қайта құру және даму банкіне, Халықаралық валюта қорына, Еуропалық қайта құру және даму банкіне кірді, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңестің жұмысына қатысуда, басқа да халықаралық ұйымдармен іскерлік қатынастар орнатты.

Мен осының барлығы жөнінде әдейі жинақтап айтуды ұйғардым. Егер, біз бүгінгі таңда республикамызда қалыптасқан қолайлы жағдайларды – сақталып отырған тұрақтылықты, адамдардың өзімізге деген қалтқысыз сенімін, дүниежүзілік қоғамдастықтың бізге деген құрметін пайдалана алмасақ, онда біз тарихтың, келер ұрпақтың алдында, өзімізге билікті ұстатқан халқымыздың алдында, сайып келгенде, өзіміздің ар-ожданымыздың алдында кінәлі болатынымызды айрықша атап көрсеткім келеді. Тарих алдымызға тартып отырған мүмкіндіктерді жүзеге асырып, оны туған республикамыздың игілігі жолындағы прогресті жеделдету үшін толық пайдалану біздің парызымыз.

Сондықтан біздің әрқайсымыз өзімізге жүктелген жауапкершілік деңгейін айқын білуге тиістіміз. Сессияда біздің Негізгі Заңымыздың жобасын талқылау бір сәттік саяси немесе өзге де мүдделерді діттемей, қайта сындарлы сипатқа ие болып, ең алдымен, өзімізді сайлаған халық пен мемлекеттің мүддесін білдіреді деп шын пейілмен үміттенемін. Мен нақ осындай әдіске ден қоямын және сіздерді ынтымақтастыққа, даналық пен байыптылыққа шақырамын. Бұл сессия ізгі дәстүрлердің бастауы болсын. Мұның қазір тек Қазақстанның, оның болашағы үшін ғана емес, сонымен бірге Достастықтағы барлық тәуелсіз мемлекеттер мен бүкіл дүние жүзі үшін бұрынғыдан да маңызы зор.

Құрметті халық депутаттары!

Жоғарғы Кеңес Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасын алғашқы оқылымнан кейін қабылдап және оны бүкілхалықтық талқылауға ұсынғаннан бері жарты жылдан астам уақыт өтті. Осы уақыт ішінде жобаны

қараған барлық облыстық және төменгі жергілікті Кеңестердің сессиялары өтті. Ол еңбек ұжымдарында және азаматтардың тұрғылықты жерлері бойынша өткен жиналыстарда талқыланды. Республика баспасөзінде 500-ден астам әртүрлі мақалалар жарияланып, бұл тақырып теледидар мен радио бағдарламаларында талқыланды. Саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстардың өкілдері өз пікірлерін білдірді. Мен халықтың жоғары белсенділігін қанағаттанған сезіммен атап көрсетпекпін. Жаңа Конституцияның жобасын талқылауға 3 миллионнан астам адам қатысып, олар 18 мыңнан астам ұсыныстар мен ескертпелер енгізді.

Сонымен бірге жобамен тынымсыз сарапшылық жұмысы да жүргізілді. Ресейдің, Беларусьтің, Қырғызстанның, Украинаның Негізгі Заң жобаларын әзірлеушілермен консультациялар өткізілді. Конституциялық комиссия Адам құқығы жөніндегі халықаралық қауымдастықтың АҚШ конгресі кітапханасы зерттеу орталығының мамандарын, белгілі судьяларды, университеттер профессорларын біріктіретін Адвокаттардың американдық қауымдастығының қорытындыларын алды. Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңестің адам құқығы жөніндегі тобы мүшелерінің, Францияның, Данияның, АҚШ-тың және басқа да елдердің жоғары білікті құқық мамандарының айтқан ескертпелері назарға алынды.

Конституция жобасы әкімдердің және жергілікті Кеңес төрағаларының республикалық кеңесінде талқыланды. Мен Конституциялық кеңестің мүшелерімен, қоғамтанушы ғалымдармен және заңгерлермен бірнеше дүркін консультациялар өткіздім, комиссия мәжілістері аралығында жұмыс топтары тұрақты жұмыс істеді.

Конституциялық комиссия алғашқы оқылымда халық депутаттары айтқан, сонымен бірге бүкілхалықтық талқылау барысында да келіп түскен ұсыныстар мен ескертпелерді ескере отырып, жобаны жетілдірді және оны Жоғарғы Кеңестің қарауына ұсынып отыр.

Комиссия көп жағдайларда жарияланған мәтіндегі өзгертулер мен толықтыруларды әр түрлі сан алуан, кейде бір-біріне кереғар көзқарастар айтылған өткір пікірсайыстардан кейін енгізгенін сіздердің естеріңізге салуға тиістімін. Қабылданған шешімдер де көбіне аз ғана көпшілікпен өтіп, бірауыздан қабылдана қойған жоқ. Бұл жобаның белгілі бір шамада ымыраға келтірілгенін, сондай-ақ, кейбір ережелер мен баптардың жеткіліксіз әзірленгендігін, оларды сессияда одан әрі талқылауға алғышарттар жасайтынын көрсетеді. Сондықтан оны сіздерге ұсына отырып, бірінші кезекте, жаңа жайттарды сипаттап, сонымен бірге республика Президенті және Конституциялық комиссияның төрағасы ретінде аса маңызды және пікірсайыс туғызатын проблемалар бойынша өз пікірімді айту құқығын пайдаланбақпын.

Конституция жобасы ең алдымен өзінің құрылымы бойынша өзгерді. "Мемлекеттік қызмет" тарауы алынды да, бұл орайда мемлекеттік қызмет

туралы принципті ережелер үшінші бөлімнің "Жалпы ережелер" тарауының бір бабында баяндалды. Бұл салада заң шығару жолымен реттеу тәжірибесінің жоқтығы және Конституцияда мұндай тараудың болуы заң шығарушыны арнайы заң әзірлеп және қабылдау кезінде аса қатаң шеңберге қою мүмкін екендігі танылды. Бұған қоса мемлекеттік қызметті конституциялық жолмен реттеп отыру дүние жүзілік тәжірибеге тән сипат емес.

Конституция жобасы оның құрамдас бөлігі болып табылатын өтпелі ережелермен толықтырылған. Олар Конституцияны күшіне енгізу туралы бұрынғы Заңның орнына ұсынылып отыр.

Республиканың федеративтік құрылысы туралы; жобадан өлім жазасын қолдану мүмкіндігі жөніндегі норманың алынып тасталуы туралы; қоғамдық бірлестіктерге заң шығару инициативасы құқығын бекіту туралы; қоғамдық бірлестіктерге мемлекеттік органдардың функцияларын беру туралы; екі палаталы парламент құру туралы; Президентке тек қана мемлекет басшысы міндетін бекіту туралы ұсыныстар принципті көзқарас тұрғысынан қабылданған жоқ.

Енді Конституция жобасының мазмұнындағы баптар бойынша өзгерістер туралы. Айтарлықтай түзетулер енгізілмеген үш бөлімнің бірі – кіріспе. Бүкілхалықтық талқылаудың барысында оның әртүрлі нұсқалары ұсынылды, олардың мәнісі екі ережеге – қазақ ұлтына мемлекет құрушы ретінде назарды баса аудару және керісінше, мұны жасамауға келіп түйісті. Біз екі нұсқаны да қанағаттанарлықсыз деп таптық.

Конституциялық құрылыстың негізі жөніндегі ұсыныстар мен ескертпелердің елеулі бөлігі тіл мәртебесіне қатысты болды. Осы даулы мәселе жөнінде Конституциялық комиссия республикада тілдер мәртебесіне қатысты, негізінен Тіл туралы заң нормасын, бірақ оларды бүгінгі күннің ақиқатын ескере отырып, ой елегінен өткізіп қабылдау мүмкіндігін ескерді. Гөп мынада: осы Заңда қолданылған "ұлттаралық қатынас тілі" деген терминнің, бұған дейін әлденеше рет атап өтілгеніндей нақты заңдылық сипаты жоқ. Ұлттаралық қатынас тілі қызметін азаматтардың өзара келісімі және таңдауы бойынша кез келген тіл атқара алады. Баршаны толғандырып отырған осы проблеманың шешімін табуға ұмтылып, біз бір нәрсені – тілдер мәртебесі туралы конституциялық норма республикада тұратын барлық ұлт өкілдері үшін біріктіруші бастама болуы керек дегенді басшылыққа алдық. Біздіңше, Негіздердің 8-тармағының жаңа редакциясы орыс тілінің мемлекеттік тілмен қатар еркін қызмет етуін қамтамасыз етеді және әрбір азаматтың ана тілін пайдалану құқығына кепілдік береді.

Тіл проблемасының адамдардың белгілі бір тобын толғандырып отырғанын біз жақсы білеміз. Бұл арада да жылпостық, кейбіреулердің белгілі бір ұлттар мүддесінің жоғын жоқтаушылар ретінде өздеріне назар аудару

талабы да жоқ емес. Ал бізге осы мәселені талқылау кезінде аса сақтық, ұстамдылық және кемеңгерлік қажет.

Бұған дейін қабылданып қойған Тіл туралы заңның күшін жою туралы мәселені қою әдептілікке мүлдем жатпайды деп ойлаймын. Бұл заңда қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе берілген. Қазір қолданылып отырған заңды қайта қарау қазақ ұлтын тек өз мемлекетінің ішінде ғана емес, сондай-ақ бұрынғы Одақтың басқа егеменді мемлекеттерімен салыстырғанда тең емес жағдайға қояды.

Екінші жағынан, егер Қазақстанда тұратын екі басты этнос арасында егес туса, онда бұдан бәрінің де ұтылатынын әрқашан да есте сақтау керек. Сондықтан Конституцияда біздің орыс тілді азаматтарымыз құқығының кемсітілмейтініне айқын кепілдік берілуі керек.

Негіздердің 6-тармағына өкіметтің үш тармағы өз қызметінде басшылыққа алатын негіздерді айқындайтын және билікті бөлудің өз моделімізді көздейтін ірку және қарсы салмақ жүйесін пайдалануды көрсететін ереже енгізілген. Бұл принциптер мемлекет туралы бөлімде дамытылған.

Конституция жобасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтары туралы бөлім басты орын алады. Дегенмен мынаны айта кетейін: меніңше, бөлім баптарының бір бөлігі, ал олар 30 шамалы, республикадағы жағдайдың шындығын, қазіргі бар және келешекте болатын қиындықтарды ескермеген, олар азаматтардың міндеттерімен де өзара байланыстырылмаған. Демократия жағдайында жүздеген жылдар тұрып жатқан мемлекеттердің конституцияларынан осы ережелерді көшіре отырып, нарықтық экономика жағдайында біле тұра қамтамасыз ете алмайтын құқықты жариялап, біз бос жария етуге салынар едік. Сондықтан, менің көзқарасымша, бірқатар баптарды тек редакциялап қана қоймай, олардың қайсысына сенімді кепілдік жүйесін бере алатынымызды, өзіміз жүзеге асыра алатындарымызды ұқыпты ойластыруымыз керек.

Қазіргі заңдылыққа сілтеме жасалған базалық құқықтар мен бостандықтарды жариялайтын жобадағы бірқатар баптарға айырықша назар аударылды. Осындай сілтемелердің болуынан конституциялық құқықтар мен бостандықтарды едәуір шектейтін немесе жоққа шығаратын ықтимал қаупі аңғарылады. Бұл туралы, сондай-ақ, жоба жөніндегі беделді халықаралық ұйымдардың қорытындыларында да айтылған. Оған менің қосарым, тек осы бөлім ғана осындай сілтемелерге толы емес, олар бүкіл жоба бойында тарыдай шашырап жатыр. Мұның мақсаттылығы маған күмән келтіріп отыр.

Конституцияны оқып шығып және оны түсіну үшін қолға республика заңдары мен нормативтік актілерінің көп томдық жинағын ұстап отыру керек.

Бұдан әрі, Негіздердің 5-тармағындағы екінші бөлігіне конституциялық құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруды шектеу мүмкін және қажет болатын жағдайды реттейтін жалпы норма беру ұйғарылды. Мұндай норма

халықаралық-құқықтық құжаттарға, атап айтқанда, Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге және дүниежүзілік конституциялық практикаға сәйкес болуы тиіс. Осыған байланысты 2-баптың құқық пен бостандықты заңдармен шектеудің мүмкін болатын жағдайлары мен тәртіптерін нақты реттеуге мүмкіндік беретін жаңа редакциясы ұсынылды.

Жобаның бесінші тарауы бойынша ұсыныстар мен ескертулердің ба-рынша көп саны түсті. Олардың едәуір бөлігі экономикалық және әлеуметтік құқықтарға конституциялық кепілдік беруді нығайтуға бағытталған. Бірақ, тұтастай алғанда, мұндай ұсыныстар қалыптасып келе жатқан нарықтық эконо-мика ақиқатын ескермейді, қазіргі қоғамға бөліп беру көңіл-күйін, масыл-дық психологиясын таратады. Жобаның, әлеуметтік-экономикалық кепілдік-тер туралы мәселедегі кәдімгі байсалдылығы, өкінішке орай, ауыр қабыл-дануда. КСРО Конституциясындағы және Қазақ КСР Конституциясындағы тиісті баптардың тұжырымдамаларын тура қайталауды жақтаушылар да аз емес.

Жобада еңбекке деген құқық туралы ереженің болмауы барынша қар-сылық туғызуда. Дегенмен ойланып қарайықшы, мемлекет кепілдік берген "еңбекке құқық" идеясының өзі теңгермешілік психологиясы билеген жағ-дайда ғана, ал мүшелерінің қажырлы, жоғары өнімді еңбекке деген табиғи ынталандырушысы болмаған қоғамда ғана тууы мүмкін. Дегенмен, біздің қоғамымызға мықтап сіңген дәстүр – еңбек ету құқығын маңызды әлеуметтік жеңіс деп есептелетінін де ұмытуға болмайды. Еңбек ету құқығы көптеген халықаралық құқықтық құжаттарда жарияланған жағдайын да ескеру қажет. Жобаның жаңа бабы осыны ескере ұсынылып отыр.

Республика азаматтарының медициналық қызмет көрсету және білім алу құқығына кепілдікті нығайту қажет деп танылды. Мемлекеттік денсаулық сақ-тау мекемелерінде медициналық жәрдемнің тегін көрсетілетіні, жалпыға бірдей және тегін негізгі орта білім алуға, сондай-ақ мемлекеттік оқу меке-мелерінде тегін арнаулы орта және жоғары білім алуға кепілдік берілетіні туралы нақты айту қажет.

Конституцияда осындай қағидалардың болуы нарықтық экономика та-лаптарына сай еместігі туралы пікірлер айтылды. Сондықтан жобада ден-саулық сақтау мен білім берудің жеке жүйесін дамытуға кең жол ашылған. Сонымен бірге мемлекеттік денсаулық сақтау және білім беру мекемелерін шектен тыс коммерциялауға жол беруге болмайды. Олардың материалдық базасы бірнеше ұрпақтың еңбегімен жасалып, ал оларды қаржыландыру салық төлеушілердің қаржысы есебінен негізінен бюджет арқылы жүзеге асырылып келді. Осындай жағдайда республика азаматтарын мемлекеттік мекемелерде тегін медициналық қызмет көрсету және білім алу мүмкіндікте-рінен айыру жөнсіз болмақ. Сонымен бірге жоғары және арнаулы орта оқу орындары үшін коммерциялық қызметпен айналысу мүмкіншіліктерін көзде-ген артық болмас.

Азаматтардың негізгі міндеттеріне арналған 6-тараудағы конституциялық міндеттер ауқымы елдің мемлекеттік нышандарын құрметтеу міндетімен толықтырылды. Бұл ереже мемлекеттің беделін нығайтуға бағытталған және біздің мемлекеттіміздің белгілерін құрметтеу сезімін дамытуға әсер ететін болады.

"Экономика негіздері" тарауынан ұжымдық меншік туралы ұғым алынып тасталды. Бұл біркелкі қабылданбай отыр. Бірақ өркениетті әлемде меншіктің екі түрі: жеке және мемлекеттік (немесе жария меншік) меншіктің белгілі екенімен де санаспауға болмайды. Бұл орайда жеке меншікке тек жеке азаматтардың меншіктері ғана емес, сонымен бірге олардың бірлестіктерінің де – акционерлік қоғамдардың, серіктестіктердің және басқа да меншіктері де жатады. Сондықтан ұжымдық меншік категориясынан бас тарту колхоздардың, артельдердің құқық субъектілігінің конституциялық негізін бұзбайды. Осы аталған шаруашылық субъектілерінің қайсысын жеке меншікке яғни азаматтардың олардың меншігіндегі нақты үлесін айқын бекіту қажет, қайсысын мемлекеттік меншікке жатқызу қажет екенін айқындап алу керек. Қоғамдық бірлестіктердің меншіктерін (соның ішінде кәсіподақтардың) ұжымдық категорияға жатқызу үшін де дәлелді негіздер жоқ. Қоғамдық бірлестіктер меншігінің белгілі бір ерекшеліктері болса да, дүние жүзінің ешбір елінде оны бұл категорияға жатқызбайды. Әдетте, олардың меншігін құқық жолымен реттеу жеке меншікті құқылық реттеуге жақындастырыла бекітіледі.

Тарауда іскерлік бостандығы тек жеке құрылымдарға қатысты екені айқын айтылған. Мемлекеттік құрылымдарға іскерлік бостандығын беру олардың тиісті мемлекеттік қызметтерін орындауына мүлдем кедергі келтіріп, коммерциялануға әкеліп соғады. Оның үстіне мемлекеттік меншік иесі ретіндегі құқығы шектеліп қоймай, өмірлік маңызды салаларымен бірге, республика экономикасын басқару ісіне де қатер төндіреді.

Конституция жобасындағы ең күрделі бөлімнің бірі "Мемлекет, оның органдары мен институттары" бөлімі болып табылады. Бұл әбден түсінікті де – өйткені, мемлекеттік билікті ұйымдастыру маңызды конституциялық мәселе.

Сіздерге ұсынылған жобада "Жоғарғы Кеңес", "Президент", "Министрлер кабинеті", "Мемлекеттің территориялық ұйымдастырылуы және жергілікті басқару" тараулары кейбір өзгерістерге ұшырады. Егер олардың мәнісі туралы оларды сессияға ұсынылған күйінде айтатын болсақ, онда ол төмендегідей.

Жоғарғы Кеңес бірден-бір заң шығарушы орган ретінде анықталған, ал ол мемлекеттік деңгейде билікті бөлу принципіне сай келеді. Сөйтіп, бірыңғай Кеңестер жүйесі туралы дағдылы ой тәркі етіледі. Шын мәнінде де, кеңес жүйесі пирамидасының шыңында тұрған жоғарғы органның болуының өзі өте проблемалы ғой. Осыны негізге ала отырып, бізге заң шығарушы

органды атау нұсқаларын да талқылау керек. Біз сіздердің назарларыңызға талқылау барысында ұсынылған тұжырымдамалардың ішінен ең көп қайталанған тұжырымдамаларды ұсынамыз. Атауды таңдау кезінде заң шығарушы органның басты мақсатын, оның өкілеттігінің мазмұнын, міндетін, құру тәртібі мен қызметін, Қазақстан Республикасының ерекшелігі мен ұлттық дәстүрлерін басшылыққа алу маңызды деп ойлаймыз.

Жоғарғы Кеңес депутаты республика халқының өкілі болып табылатындығы туралы ереже осы тарауға едәуір жаңалық береді. Ал ол императивтік мандаттан бас тартуды білдіреді. Оның кезінде ең алдымен депутат өзінің сайлаушыларының мүддесін білдіріп, олардың аманаттарымен байланысты болатын.

Жобада Президенттің өкілеттігі анықтала түскен. Халыққа және Жоғарғы Кеңеске оның үндеу тастау құқығы, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың басшыларын тағайындау құқығы енгізілді. Президент өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған жағдайда оның өту процедурасы өзгертілді. Жоғарыдан төменге дейін президент билігінің бүкіл көлбеуінің кешенді конституциялық реттелуі берілген, оны абсолюттендірудің мүмкін болмайтынына кепілдік күшейтілген.

Жобаның Министрлер кабинетіне арналған нормаларын пысықтау кезінде комиссия біреудің шетелдік тәжірибесін таза күйінде біздің негізге көшіре салмай, қайта неғұрлым қолайлы үкімет жүйесін құру тілегін басшылыққа алды. Нәтижесінде мынадай конституциялық үлгі: атқарушы билік басшысы ретінде Президент – Президент жасақтайтын күшті Министрлер кабинеті – Үкімет жұмысына тікелей жедел басшылық жүргізу үшін қажетті өкілеттіктерге ие Премьер-министр үлгісі ұсынылады.

Мұндай үлгі, сайып келгенде, соңғы екі жыл бойы осы салада жүргізілген реформаны аяқтауға мүмкіндік береді. Президенттің мемлекет басшысы міндетін атқаруына қажетті назар аударуына, ал Министрлер кабинетіне, өз тарапынан, парасатты дербестік шеңберінде инициативалы әрекет етуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттің территориялық ұйымдастырылуы мен жергілікті өзін-өзі басқару туралы тарау да осы жүйенің тек басты принциптері мен элементтері көрсетілген. Жергілікті өкілетті және атқарушы органдардың өкілеттігін, олардың құзырлығын белгілейтін нормалар алынып тасталды. Жергілікті өкімет жүйесін реформалау, ұтымды құрылымдарын ұдайы іздеу процесінде екенін ескере отырып, аталған мәселелерді ағымдағы заңдармен реттеу ұсынылады.

Алайда аталған тараулардағы жаңалықтарға сипаттама бере отырып, сіздерді аталған мәселе бойынша мейлінше алуан түрлі пікірлердің бар екендігі туралы да хабардар еткім келеді. Тек бүкілхалықтық талқылау барысында ғана тарауға шамамен төрт мың ұсыныстар мен ескертулер келіп

түсті. Демек адамдар мемлекет органдары мен институттарының құрылымы қандай болатынын, олардың өзара іс-қимылы қалай жолға қойылатынын шындап ойлап, біздің барлық өзгерістеріміздің табысы осыған байланысты болатынын әділ болжап отыр. Сонымен бірге, мұнда қандай да болмасын проблеманы шешуге тек концептуалдық көзқарас қана емес, сондай-ақ тіпті жекелеген сөйлемдердің редакциясы да маңызды рөл атқарады. Жоба мәтінін өзірілеу процесінің өзі осыны қуаттап отыр. Сондықтан сессия қарсаңында мен Жоғарғы Кеңеске қабылданбаған ережелердің, дәлірек айтқанда, олардың бір бөлігінің нұсқаларын да ұсынып, конституциялық нормалардың тұжырымдамаларына сіздердің мұқият қарайтындарыңызға сенім арттым. Біз іскерлік жағдайда, шындық тек менің жағымда демей, барлық келіп түскен ұсыныстарды ой елегінен өткізіп және нені қабылдайтынымыз, нені қабылдамайтынымыз туралы уағдаласуға тиіспіз. Мен осындай талқылауды жақтаймын.

Конституциялық комиссияның ұжымдық еңбегі аяқталды, ұсынылған жоба сіздердің қолдарыңызда. Бірақ, осының қарсаңында болған көптеген депутаттармен сұхбаттан маған мәлім болғанындай, әлі де көптеген күмән қалып отыр. Менің де күмәнім бар. Осыған байланысты, оларды ортаға салуды өзімнің борышым деп есептеймін. Мені дұрыс түсініңіздер, сіздерге Конституциялық комиссияның ғана пікірін баяндап, кейбір проблемаларды өзімнің қалай көретінімді айтпай, мен сіздердің ғана емес, сондай-ақ бүкіл қазақстандықтардың алдында толық әділ болмас едім. Бұл ретте, бүкіл халық сайлаған Президент ретінде оның тағдыры үшін, таңдаған бағытты, сайлаушылар қолдаған Президент тұғырнамасы принциптерін жүзеге асыру үшін республиканың бүкіл тұрғындары алдында мен жеке дара жауап беретінімді басшылыққа аламын. Мұны қалай, қандай механизмдерді пайдалана отырып, қандай ретпен істеу керек екендігіне қатысты өз түсінігім де бар. Және бұл түсінік, ешкімге де құпия емес, мен оны өзімнің бүкіл сөздерімде тұрақты баяндап, өз қызметімде жүзеге асырып келемін.

Осыған байланысты біздің жобаны ұқыпты талдай отырып, өзім жауабын таба алмаған сұрақ қойғым келеді. Дегенмен біз қандай мемлекеттілік, қандай республика құрудамыз – президенттік, әлде жартылай президенттік пе, парламенттік немесе қандай да болмасын басқасын ба? Біз барлығымыз өзімізде президенттік республика екеніне тоқталдық және мұны өз халқымызға жария еткенбіз. Бірақ жобада мұндай республиканың барлық белгілері бұлыңғыр, ал кейбіреулері мүлдем жоқ та.

Мені аландататын және кең пікірсайыс тудырған басты жайттардың бірі – бұл Жоғарғы Кеңестің, Президент пен үкіметтің өзара арақатынасы, атқарушы өкімет органдарының құрылымы, құрамы мен құзыры.

Жоба бойынша Министрлер Кабинетін құру және оның қызметі парламенттің сыпайы бақылауымен жүзеге асырылады. Бірақ Жоғарғы Кеңес Президенттің Министрлер кабинетінің жекелеген мүшелерін тағайындауы мен босатуына келісім беретінін белгілейтін ереженің осал жерін айтпай кетуге болмайды. Оның үстіне 89-бапта кабинет Президент алдында жауап береді және оның алдына өкілеттігін тапсырады, деп мәлімделген. "Министрлер кабинетінің осы жекелеген мүшелерінің" құрамын кімнің және қандай формада белгілейтіні туралы мәселе аяғына дейін анықталмаған. Ол ол ма, оны қандай белгілер бойынша анықтайды, ол бір ретке немесе мәңгілікке бекітіле ме, әлде өзгеріп отыра ма?

Істің басқа, нақты жағы да бар – Президенттің министрліктер құру және тарату, олардың басшыларын басқа қызметке ауыстыру құқығы бар. Бірақ тағы да, Президент депутаттардың еркіне тікелей байланысты болып отырғанда, ол осы құқығын қалай жүзеге асырмақшы?

82 және 90-баптарда Президент жарлықтар мен өкімдер, ал Министрлер Кабинеті республиканың бүкіл территориясында міндетті күші бар актілер шығарады деп белгіленген. Президент сондай-ақ тапсырма бағытындағы және күші бойынша белгілі бір салаға таралатын қаулы да шығара алар еді деп есептеймін. Премьер-министр кабинетке жетекшілік етіп, оның қызметіне тікелей басшылық жүргізетіндіктен Конституцияда ол шығаратын актілердің формасын атау және олардың заңды күшін көрсету орынды болар еді.

Бүгінде экономикалық қайта құру серпіні мынадай: экономиканың мемлекеттік секторы жедел басқаруға аса мұқтаж болып отыр. Сондықтан Министрлер Кабинеті Жоғарғы Кеңеске дағдарысқа қарсы шаралар бағдарламасын енгізе отырып, қосымша өкілеттіктер сұрап отырғаны бекер емес. Гәп мынада, кезінде өте көкейкесті болған және өзінің оң рөлін атқарған бұрын қабылданған көптеген заңдар қазір нақты шындықты бейнелемейді, олардың кейбіреулері мүлдем жұмыс істемейді, қайта тежеуші факторға айналды. Заңға қажетті түзетулер, әрине жүргізілуде. Бірақ өкінішке орай, өте кешіктіріліп жүргізілуде. Бұрынырақ біздер бірлесіп шығарған және сол кезде прогресшіл жаңалық ретінде қабылданған біздің кейбір заңдар мен нормативтік актілеріміз тексере келгенде, зиянды болып шықты және дереу күшін тоқтатуды әрі жан-жақты ойлануды талап етеді.

Мұны нақты мысалмен дәлелдейін. Сіздер мен біздер кезінде экономикалық еркін аймақ идеясымен әуестеніп және оны тиісті заңдармен және үкімет актілерімен жүзеге асыруға барынша белсене әрекет еттік. Бірақ қазір, уақыт өткен соң, біздің біршама асығыстық жасағандығымыз айқын болды. Мәселе мынада, қазіргі бар тәсіл, менің байқауымда, қазіргі Конституциямен де және біз жаңасына енгізіп жатқан нормалармен де қарама-қайшы келеді. Біз Қазақстан унитарлық мемлекет, жер, оның кен байлықтары, суы,

өсімдік және жануарлар дүниесі, басқа да табиғат ресурстары тек қана мемлекет меншігінде деп мәлімдейміз. Және де бұл даусыз ақиқат. Бүкіл дүние жүзінде табиғат байлықтарын, шикізат қорларын мемлекет бақылап отырады.

Ал біз болсақ, өз актілерімізбен экономикалық аймақтарға, ал оның ең бай шикізат ресурстары бар аймақ екендігін ескеруіміз керек, ұлттық байлығымызды іс жүзінде бақылаусыз шашып-төуге осындай құқық беріп, жағдай жасаймыз, ал бүгінде бұл республиканың материалдық игілігінің және реформаны қамтамасыз етудің ең маңызды көзі болып табылады. Ал маған, бұл олай емес, "қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған өлке" болады деп дәлелдеуге тырысқанда, мұның барып тұрған даңғойлық және хандық болмаса да өзінше бір князьдық құруға ұмтылушылық екенін айқын көремін.

Осыған байланысты, бізге Конституцияда жергілікті өкімет туралы мәселені шешіп, ақыр соңында, осы маңызды проблеманың түйінін табу аса қажет деп ойлаймын. Жақында жаңа Конституциясын қабылдаған Өзбекстан да мұны істей білді ғой, және жап-жақсы істей білді.

Жергілікті өкіметті әрі-сәрі күйінде қалдыруға болмайтындығына мен өзімнің республика бойынша соңғы сапарым кезінде де, облыстардың, аудандардың басшыларымен, осы сессия қарсаңында халық депутаттарымен сұхбаттар барысында да көз жеткіздім.

Дұрыс түсініңіздер, мұны тек басқару құрылымын жетілдіру, қос өкіметке жол бермеу үшін ғана емес, сондай-ақ біздің мемлекеттігіміз бен егемендігімізді қорғау, тұрақтылықты, қоғамдық тыныштықты сақтау үшін де істеу керек.

Мұның саяси тұрғыдан келгенде басқа да, барынша маңызды жағы бар болуы мүмкін. Біздің экономикалық аймақтарымыз – бұл көпшілік жобаларда облыстар, демек мемлекеттік әкімшілік-аймақтық бірліктер. Ал, Конституцияда біз, мемлекетіміз тұтас деп барынша айқын және бір мәнді мәлімдейміз. Бұл нұсқадағы экономикалық аймақ болса, объективті түрде, экономикалық сепаратизмді туғызатынын айтар едім. Біз көріністерін қазірдің өзінде, байқап отырған экономикалық және саяси сепаратизмге ұмтылу бағыты бұл жағдайда бірігіп және бірін-бірі күшейтетіндігі соншалық, оның нәтижесін болжап білу қиын емес.

Бұдан да көбірек айтсам, бізде алаңдатарлық нышандар бой көрсетуде. Жақында өткен кейбір митингілерде Жоғарғы Кеңес пен үкіметке республиканың федеративтік құрылысы үзілді-кесілді түрде таңылған, онда облыстар осы федерациялық субъектілері болуға тиіс деп айтылыпты. Бірақ КСРО-ның ыдырауына, осындай сценарий бойынша жүргенін, қазір де кейбір республикаларда мұның өзі қантөгіспен одан әрі ушығып отырғанын еске түсіріңіздер. Біз мұндайға жол бере алмаймыз және жол беруге тиіс те емеспіз. Бұл егемендікке, тұрақтылыққа, тіпті әрбір қазақстандықтың отбасының тыныштығына тікелей төнген қатер.

Митингілердің бірінде, бір жағынан, мемлекеттік қостілділікті енгізу осындай үзілді-кесілді түрде ұсынылса, ал екінші жағынан басқа тілдердің қызметі туралы ешқандай айтып жатпастан тек қазақ тілін мемлекеттік деп тану ұсынылуда. Біресе ана ұлттың, біресе мына ұлттың өкілдерін көшіру жөнінде шаралар қолдануға шақырған үндеулер естілуде.

Бұлардың қай-қайсысына да біз бекем де бір мәнді жауап беруге тиістіміз: үзілді-кесілді талап қою тілі біз үшін қолайлы емес. Бұлардың қай-қайсысы да Қазақстанның тәуелсіз егеменді мемлекет екенін, оның қазірдің өзінде кез келген экстремистерді ақылға келтіріп, қалыптасып келе жатқан мемлекеттік құрылысты шайқалтуға жол бермеуге жеткілікті конституциялық мүмкіндіктері бар екенін түсінетін уақыт жетті. Осы жас мемлекеттің өз азаматтарының, олардың қандай ұлтқа, қандай әлеуметтік жікке, діни конфессияларға, саяси партияларға немесе қозғалыстарға қатыстылығына қарамастан, олардың мүддесінен артық ешқандай мүддесі жоқ. Кез келген егесушілік, шектен шығушылық халыққа қарсы, қатардағы азаматтарға қарсы әрекет етеді, барлық адамдардың бейбіт өмірі мен тыныштығын тәлкек етеді.

Сондықтан, қанеки, туындап жататын барлық мәселелерді жалпы игілік мүддесі үшін байсалды, қызбалыққа салынбай қарайтын болайық. Оларды біз үшін ешкім шешіп бере алмайды. Және олар өркениетті түрде, әділ де жауапкершілікпен талқылануға тиіс. Депутаттарды халық сайлаған, сондықтан олар жеке адамдардың емес, мемлекеттің барлық азаматтарының мүддесі үшін шешімін табуға міндетті. Тек сонда ғана Жоғарғы Кеңес өз міндетін орындайды.

Дегенмен, экономикалық аймақтарға оралайық. Мен бұрынғысынша олардың болуына қарсы емеспін. Мен аймақтардың экономикалық мәселелердегі құқықтарын кеңейтуді жақтаймын, бірақ біздің бұл іске көзқарасымыз, ең бастысы – мақсатымыз қатаң тексеріліп отыруға тиіс. Осыған байланысты Конституцияға мемлекеттіктің бұлжымас белгісі ретінде, ортақ бөлінбес экономикалық кеңістік ұғымын енгізуді ұсынар едім. Заңгерлер мұны дәлірек тұжырымдай алады.

Осындай шегінісім үшін кешірім сұраймын, бірақ біз осындай жетілмеген актілердің алдағы уақытта да пайда болмайтындығына ешқандай кепілдігіміз жоқ деп есептеймін. Ол үшін ешкімді де кінәлағым келмейді. Бұл едәуір дәрежеде объективті процесс, біздің барлығымыз да іс-қимыл үстінде үйренеміз және қателіксіз болмаймыз. Дегенмен мұны реттеу, шұғыл маневр жасауды қамтамасыз ету үшін конституциялық нормалар арқылы – белгілі бір кезеңге және қатаң белгілі мәселелер ауқымында – қазіргі бар заңдардың нормаларын тоқтату, тіпті өзгерту жөнінде жарлықтар шығару жөнінде Жоғарғы Кеңестің Президентке өкілдік беру құқығын көздеген жөн болар еді.

Тоталитаризмге, авторитарлыққа қайтып оралды, демократиялық өзгерістер тоқтатылды дейтін өз атыма наразылықтар мен сынның, оның ішінде сырттан да пайда болатынын білемін. Сөз ретінде айта кетейін, ол қазірдің өзінде айтылып жүр. Бірден мынаны мәлімдеймін: мұндай дәлелдерді қабылдамаймын, демократиялық процестердің дамуын қандай да бір болмасын тоқтату туралы сөз болуы мүмкін емес. Осының барлығы ең алдымен экономикалық реформаларды мүлтіксіз жүргізу үшін және қайталап айтамын, қатаң реттелген өтпелі кезең үшін жасалып отыр. Біздің басымызға түскен экономикалық бей-берекеттікте мұндай шараларсыз болмайтындығына сенімдімін. Егер бізге осы кезеңге күшті атқарушы өкімет қажет болса, біз бұған саналы түрде баруға тиіспіз.

Енді басқа да кейбір жайттар туралы. Мәселен, 65-бапта жазылғандар күмән келтіреді. Оған сәйкес тек Жоғарғы Кеңес мемлекеттік салықтар мен жылуларды белгілейді. Бұл конституциялық реттеудің мәселесі еместігі айдан анық. Белгілі бір кезеңде осы өкілеттіліктердің бір бөлігін үкімет немесе жергілікті билік пен басқару органдарына беру туралы мәселенің туатыны сөзсіз.

Конституция жобасының 119-бабына сәйкес Президент, тізімге енгізілген азаматтардың жалпы санының көпшілік сайлаушылары оның кандидатурасын жақтап дауыс берсе, ол сайланды деп есептеледі. Бұл ретте конституциялық комиссия мұның шын мәнінде республика азаматтары көпшілігінің еркін білдіретіндігін басшылыққа алды. Бірақ басқа да көзқарасқа негіз бар. Ол халықтың сайлау бөлсенділігінің төмендегендігін көрсететін болжам талдамалары жағдайына қатысты. Ондай жағдайда дауыс беруге қатысқандар санынан көдімгі көп дауыс алу арқылы Президентті сайлау мүмкіндігін талқылаған орынды.

Тәжірибе көрсеткеніндей, Президент жанындағы консультативтік-кеңестік органдар және мемлекеттік кеңесшілер институты өзін ақтады. Бұл институттардың, әсіресе, стратегиялық және тактикалық сипаты бар Президент шешімін талдап жасаудағы рөлі айтарлықтай. Мемлекеттік кеңесшілер талдау, жоспарлау, үйлестіру, бақылау қызметтерін атқарады, сондай-ақ бірқатар жағдайларда Президент тапсырмасы бойынша мемлекеттік, әлеуметтік және мәдени құрылыстағы жекелеген салаларды басқаруды жүзеге асырады. Осымен байланысты Конституцияға Президенттің консультативтік-кеңесуші органдар құруына, мемлекеттік кеңесшілерді тағайындауға және қызметтен босатуға құқылығын жазудың мәні бар.

Бірлескен сындарлы жұмыс барысында мен айтып өткен түзетулерді енгізуге болады деген сенімдемін, бұл түзетулер заң шығарушы және атқарушы өкімет билігі өкілеттіктерінің ара жігін айқын ажыратуға бағытталған. Өйткені, мұнымен бәрі де келіседі ғой.

Қарауға беріліп отырған жобада Жоғарғы сот басшылығымен біртұтас сот жүйесі ұсынылады, оның бір палатасы Конституцияны сот арқылы қорғау өкілеттілігіне ие болады. Жобаны әзірлеушілер мұны сот жүйесіндегі көп буындылық және бытыраңқылық жойылады деп түсіндіруде, мұның өзі, біріншіден, сот билігін нығайтуға, екіншіден, бірқатар мәселелер бойынша сот қызметін ұйымдастыруды жақсартуға, (біртұтас процессуалдық негіздердің болуы, белгілі бір істердің соттылығы туралы дау туғызбау, судьяларды әртүрлі категорияларға бөлуді жою, біртұтас аппарат және басқалары), үшіншіден, Конституцияны сот арқылы қорғауды жүзеге асыру кезінде саясилануға ұрынбауға мүмкіндік береді. Соттың міндеті, ең алдымен, Конституцияны қорғау болуға тиіс.

Бұл әңгіме қазіргі Конституциялық және Жоғары арбитраждық соттарға қол сұғу және Конституцияны сот арқылы қорғаудан бас тарту ретінде бағаланбауға тиісті. Конституцияның өтпелі ережелері Жоғарғы сот және сот құрылысы туралы конституциялық заңдарды қабылдағаннан кейін біртұтас сот жүйесін құруды көздейді. Оларды талдап жасау осы Конституцияны қабылдаған кезден бастап екі жылдан кешікпей аяқталуға тиісті.

Біртұтас сот құру идеясы біркелкі қабылданбай және даулы мәселелердің бірі болып отырғанын білемін. Осы мәселе бойынша тіпті мынадан – "қолында өкімет билігі барлар" бірнеше процестерді өткеріп, өзін көрсеткен Конституциялық соттың сазайын беруде деген пайымдаулар пайда болды. Мен мұндай ұйғарымдарға бармас едім. Бұл менің идеям емес, республиканың өзге басшыларына да күдік келтіруге болмайтынын айтуға тиістімін. Біз қазір соттық-құқықтық реформаның алдында тұрмыз және Конституция негізінде Жоғарғы Кеңес осы мәселе бойынша бір шешімге келіп, сот жүйесінің болашағы қандай болмақ, ол өзгеруге тиісті ме, жоқ па, осыны айқындауға міндеттіміз. Егер солай болса, онда осы реформа кезеңін олардың мазмұны мен мерзімі бойынша көздеуіміз керек.

Бүкілхалықтық талқылау барысында судьяларды Президенттің тағайындауы туралы ұсыныстар түсті. Заңгерлер жұртшылығы да осы пікірді алға тартуда. Халық депутаттары осыған назар аударулары тиіс деп ойлаймын. Бұл жағдайда Президент мемлекет басшысы ретінде судьялар тәуелсіздігінің кепілі болады. Олай болса, оның жанында әділ соттың жүзеге асырылуын ұйымдастыру мәселелерін қарайтын судьяларды тағайындау және орындарын ауыстыру жөнінде ұсыныстар әзірлейтін Жоғары сот кеңесі жұмыс істеуге тиіс. Бұл жағдайда осы идеяны жақтаушылардың пікірі бойынша судьялар парламенттік партиялардың, депутаттардың топтық мүдделерінің ықпалынан қорғалатын болады. Ал мұндай ықпалдың болуы әбден мүмкін.

Біз қазір президенттік импичменттің мүмкіндігін тағайындаудан және парламентті таратудан принципінде неге бас тартқанымызды да түсіндіргім келеді. Мәселе, әрине, біреудің жеке жақсы немесе жек көруінде емес. Оның

үстіне менің инициативам бойынша Конституциялық комиссия Президентті қызметінен алу және парламентті тарату туралы баптың нұсқаларын екі рет қарап шықты. Грузия мен Тәжікстанда болған оқиғаларға талдау жасау, достастықтың басқа елдерінде президент пен парламент арасындағы қатынастардың даму серпінін зерттеу, сондай-ақ өзіміздің саяси-құқықтық мәдениетіміздің деңгейіне объективті баға беру қазіргі күрделі жағдайда Президентті орнынан алу және парламентті тарату тетіктерін тағайындау оларды елеулі тұрақсыздандырушы факторға айналдыратын айқын қатері бар екенін көрсетіп отыр. Біздің бүгінгі басты міндетіміз – өкімет институттарының тұрақтылығын қамтамасыз ету, тіпті конституциялық дағдарыс көлеңкесінің өзінің пайда болуына мүмкіндік бермеу.

Қазір өкімет аласапыранына жол беру – демек мемлекетті кең көлемді бейберекеттіктің құрдымына тарту деген сөз. Біз Жоғарғы Кеңес конституциялық өкілеттілігінің бүкіл мерзімін сөзсіз өтеуі тиіс дегенді негізге аламыз.

Бізге барлық депутаттық корпусты сақтау қажет. Қазір депутаттық өкілеттіліктерін әкімшілік басшыларының тапсыруы туралы мәселені шешетін кез емес. Жаңа өкімет құрылымдарын құруға бір жарым-екі жыл қалғанда сайлау науқанына берілудің, қоғамның саяси қуатын шығындаудың орны жоқ. Егер ол қажет болса, іс пен тұрақтылық үшін қазіргі бар заңдарға тиісті түзетулер енгізуге болады. Қазіргі Жоғарғы Кеңес нарыққа өтпелі кезеңнің заңдық базасын құруды бастады және мақсатты түрде жалғастыруда. Басталған істі аяғына дейін жеткізу керек.

Қазақстан Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде саяси-құқықтық тұрақтылықтың өзіндік бір үлгісі бола алды және болуға тиіс.

Халық депутаттары жобада көрініс таппаған, бірақ Конституция мәтінін дайындау үстінде белсенді түрде талқыланған басқа да бірқатар конституциялық ережелерге қатысты көзқарастарын айтады деп ойлаймын.

Құрметті депутаттар! Біздің барлығымыз жарты жыл бұрын бастаған істі – жаңа Конституцияны қабылдауды табыспен аяқтаудың қажеттігіне осы залда отырғандардың ешқайсысының да күмән келтірмейтініне мен шын жүректен сенемін. Ол бізге ауадай қажет деп айтсам, мен қателеспес едім және оған себеп те жеткілікті.

Біріншіден, мұның алдындағы Конституция КСР Одағының құрамындағы республиканың Конституциясы болатын. Жаңа тәуелсіз мемлекет өзін-өзі танытуға, соның ішінде бұрынғы құқықтық жүйені өзгерту жолымен де нығайтуға тырысады. Және бұл бірінші кезекте нығайып келе жатқан мемлекеттің барлық заңдары базасының өзегі Конституцияға қатысты.

Екіншіден, қоғамда болып жатқан өзгерістер серпіні бұрынғы Конституцияның аясына сыймайды. Оның тұжырымдамасы мен құрылымы уақыт талабынан кейін қалғандығы сонша, бұл қайшылықтарды ешқандай да түзетулермен жоюға болмайды.

Үшіншіден, билік өкілеттіліктерін іс жүзінде бөлу негізінде мемлекеттік өкімет жүйесінде тепе-теңдік пен тұрақтылықты қамтамасыз ететін жоғары заң шығару актісі қажет. Бұл ретте өзара тежеу мен қарсы салмақтар жүйесі қаланады.

Атап айтқанда, Конституция сияқты деңгейдегі құжатта көп ұлтты мемлекет ретінде Қазақстанның ерекшелігін толық көрсетуге болады, оның жағдайында сондай-ақ қазақ ұлтын қайта түлетудің барлық алғышарттары жасалады. Сонымен бірге ұлттық және азаматтық тең құқылыққа өкілдері Қазақстанда тұрып жатқан ұлттар тілдерінің және өзіндік мәдениетінің дамуы кепілдік беріледі.

Еркін кәсіпкерлікке, нарыққа қарай ілгерілеудің құқықтық кепілдігі де күшейтілуін талап етеді. Жаңа Конституция, нақ осыған бағытталған. Дегенмен мұнда да тепе-теңдік қажет, өйткені халықтың кедейленген жіктері үшін мемлекет тарапынан әлеуметтік кепілдіктерсіз экономика негіздерін арнайы құқықтық реттеу болмайынша біздің жағдайымызда нарыққа көшу жүзеге аспайды.

Сыртқы саяси сипаттың да маңызы бар. Қазақстан Республикасы егер өзінің Конституциясы бүкіл әлемге біздің жаңа мемлекетіміз, біздің еліміз әлемдік өркениеттің құрамдас бір бөлігі екендігін, Қазақстан халықаралық қоғамдастыққа өзінің негізі жалпыадамзаттық құндылықтар болып табылатын тату көршілік және шынайы ынтымақтастық ниетпен кіретіндігін танытқан кезде ғана дүниежүзілік қоғамдастықтың лайықты және тең құқықты мүшесі бола алады.

Сөзімді аяқтай келе, біздің алдымызда тәуелсіз мемлекет — Қазақстан Республикасының тұңғыш Негізгі Заңын қабылдау міндеті тұрғанын тағы атап өткім келеді. Бұл іс біздің қаншалықты салмақтылықпен, ақылмен және жауапкершілікпен келуімізге көп нәрсе байланысты болмақ. Бүгін бірнеше ғасырға есептелген Конституцияны жасауға ұмтылмаған жөн. Міндет онда емес. Жаңа Конституция қиын және қысылтаяң өтпелі кезеңдегі жағдайда біздің алға жылжуымыздың берік негізі, шынайы егеменді, тұрақты және берекелі Қазақстанды дәйекті түрде жасау жолында сенімді бағдар болуға тиіс.

Құрметті халық депутаттары, бұл жобаны талқылағанда және дауыс бергенде нақ осы тұрғыдан келулеріңізді тағы да сұраймын. Сіздердің риясыз ниеттеріңізге, әділдіктеріңізге және даналықтарыңызға сенемін.

**ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА О ПРОЕКТЕ КОНСТИТУЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ИТОГАХ ЕГО ВСЕНАРОДНОГО
ОБСУЖДЕНИЯ***

Алма-Ата, 9 декабря 1992 года

Уважаемые народные депутаты!

Открывшаяся очередная сессия Верховного Совета, скажу без преувеличения, носит исторический характер. На ее рассмотрение вносится проект по сути первой Конституции Республики Казахстан – Основного закона, по которому все мы – от простого труженика и до людей, облеченных верховной властью, – будем жить и работать, строить свое независимое суверенное демократическое государство. И от того, насколько наша Конституция отразит день сегодняшний, в какой степени ее положения и принципы учтут требования дня завтрашнего, будут зависеть успех начатых нами преобразований, вся внешняя и внутренняя политика, благосостояние и стабильность всего казахстанского общества в близкой и отдаленной перспективе.

Каждый из нас должен четко себе представлять, что этот основополагающий документ рождается не в театральном-благопристойной обстановке "развитого социализма" образца 1977 года, когда по шаблону принимались последние конституции союзных республик. Сегодня мы живем, и это твердо надо осознавать, в условиях совершенно новой исторической и геополитической реальности. Нет бывшего единого Союза, и нам приходится строить новое государство на оставшихся от него в наследство руинах.

Не является большим секретом и то, что перспективы СНГ в том виде, в каком оно находится сейчас, большого оптимизма не вызывают. Центробежные тенденции возрастают по всем направлениям межгосударственного, межэтнического, социально-экономического и других форм взаимодействия народов, проживающих на территории бывшего Союза. Серьезную озабоченность вызывает нынешняя ситуация в России, где на фоне борьбы за власть идут дестабилизационные процессы, раздаются призывы в буквальном смысле к разделению единого российского государства. Нас не может не волновать положение дел в Таджикистане, Азербайджане, Армении, Гру-

*Газета "Казахстанская правда", 10 декабря 1992 года.

зии и других государствах. События, происходящие там, конечно же, влияют на политическую ситуацию в целом и в частности в Казахстане.

Поэтому, строго придерживаясь принципа невмешательства во внутренние дела других стран, мы внимательно анализируем происходящее, стремимся дипломатическими путями, опираясь на нормы международного права и существующие договоренности, всемерно содействовать урегулированию конфликтов и разногласий, развиваем миротворческие и консолидирующие действия, включая экономическую и гуманитарную помощь. Это — в интересах нашей же национальной безопасности.

Вы знаете, я не сторонник бытующего в руководстве некоторых государств настроения, в соответствии с которым СНГ рассматривается лишь как механизм цивилизованного развода. И поэтому, при вашей неизменной поддержке, веду интеграционную политику по всем направлениям межгосударственного сотрудничества. Достаточно вспомнить, что от нас исходили инициативы по созданию советов глав государств и правительств, межпарламентской ассамблеи, совета министров, координационно-консультативного экономического совета, банковского союза и межгосударственного банка, хозяйственного суда СНГ. На очередную минскую встречу мы готовим предложение о создании межгосударственного суда, который в корректной, правовой форме рассматривал бы возникающие межгосударственные и межнациональные спорные вопросы. Выдвигали мы инициативы и в сфере общих оборонных интересов Содружества. Все это особенно важно сейчас, когда повсеместно идет перегруппировка сил в регионально-экономических сообществах и военно-политических союзах — в Северной Америке, Западной Европе, Юго-Восточной Азии.

Все это напрямую связано и с рассматриваемым сегодня вопросом: государственную политику можно проводить более успешно и уверенно, лишь имея прочный конституционный фундамент, точные законодательные гарантии и полномочия.

Еще в большей степени максимально выверенная с избранным курсом Конституция нужна в настоящее время нам самим для решения своих внутренних проблем. А их накопилось немало. К сожалению, пока мы еще не обуздали стихию в развитии экономических процессов. Социально-политическая ситуация недостаточно стабильна, не удалось остановить экономический спад: по-прежнему ухудшается динамика основных макроэкономических показателей, снижается промышленное производство, падает жизненный уровень, в критическом положении остается платежный баланс. Угрожающие темпы инфляции и роста цен, навязанные нам извне, нехватка многих товаров, денежных и валютных средств, просчеты в осуществлении реформ — все это, помноженное на неизбежные в подобных ситуациях рецидивы

социальных болезней, таких как преступность, падение нравственности, иждивенчество, не самым лучшим образом сказывается на общественном самочувствии. Пусть будет и несколько резко, но хочу сказать: гроша ломаного не будет стоить любая власть, законодательная, исполнительная или судебная, если мы не сумеем остановить эти негативные процессы и не войдем в позитивное русло.

Но в то же время для объективной оценки положения обязан отметить, что на избранном пути нам немало удалось сделать. Вопреки прогнозам скептиков и недоброжелателей, а таких тоже хватает как в республике, так и за ее пределами, реформы осуществлялись у нас более целенаправленно и результативно, нежели в целом по рублевой зоне СНГ. Заметнее стали появляющиеся ростки рыночных регуляторов.

Взять ту же приватизацию. На сегодняшний день в республике преобразовано более четырех с половиной тысяч различных объектов республиканской и коммунальной собственности. Их оценочная стоимость — свыше 21 миллиарда рублей. Развернуто акционирование средних и крупных предприятий в промышленности. В аграрном секторе приватизировано 447 совхозов, почти 9 тысяч крестьянских хозяйств стали обладателями трех с половиной миллионов гектаров земли, 294 тысячи казахстанских семей получили дачные участки общей площадью 29 тысяч гектаров, а свыше одного миллиона городских и сельских тружеников имеют земельные наделы под огороды. В личных хозяйствах сосредоточена половина общей численности коров, пятая часть овец, треть всего поголовья лошадей и четвертая часть свиней. Именно в них складывается устойчивая тенденция повышения продуктивности всего животноводства. Нам удалось не только предотвратить падение, но в ряде случаев и увеличить производство дефицитных продуктов питания, например, сахара, растительного масла, кондитерских, спиртоводочных, пивобезалкогольных и табачных изделий.

Благодаря самоотверженному труду наших сельских тружеников мы имеем в закромах свыше 33 миллионов тонн зерна. Обеспечены потребности населения в картофеле, овощах, фруктах. Заготовлено необходимое количество кормов. Почти в два раза возросло производство масличных и технических культур.

Привлечение и относительно сбалансированное перераспределение бюджетных средств позволили осуществить ряд значительных мер по социальной защите населения. Так, в связи с либерализацией и ростом цен были пересмотрены в сторону увеличения минимальная заработная плата и пенсии, установлен порядок их перерасчета в зависимости от изменения прожиточного минимума. В целях повышения заинтересованности трудящихся в результатах своего труда сняты все ограничения на заработную

плату. Демократизировано руководство государственными предприятиями, которым предоставлена широкая самостоятельность в экономической деятельности.

Прошедший период был знаменателен для нас и в плане строительства международных отношений. Состоялись визиты на высшем уровне в Китай, США, ФРГ, Францию, Великобританию, Иран, Турцию, Монголию, Пакистан, Индию. Они закрепили правительственные, парламентские, политические связи, помогли заложить фундамент взаимовыгодного сотрудничества. Подписаны крупномасштабные договоры и соглашения, предусматривающие предоставление республике кредитов, взаимное поощрение и защиту инвестиций, подготовку кадров для нас, всестороннюю совместную деятельность.

Казахстан вступил в Организацию Объединенных Наций, Международный банк реконструкции и развития, Международный валютный фонд, Европейский банк реконструкции и развития, участвует в работе Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, установил деловые контакты с другими международными организациями.

Я намеренно решил в сконцентрированной форме сказать обо всем этом. Хочу особо подчеркнуть: мы будем виновны перед историей, перед грядущими поколениями, своим народом, облекшим нас властью, наконец, перед судом своей совести, если сегодня не воспользуемся сложившимися благоприятными обстоятельствами — сохраненной стабильностью в республике, нерастраченным кредитом доверия людей, приобретаемым уважением мирового сообщества. Наш долг — реализовать предоставленный нам исторический шанс, использовать его в полной мере для ускорения прогресса на благо родной республики.

Поэтому каждый из нас должен четко осознать степень ответственности, которую мы на себя принимаем. Искренне надеюсь, что обсуждение проекта нашего Основного закона на сессии будет носить конструктивный характер, отражать интересы, прежде всего, избравшего нас народа и государства, а не преследовать сиюминутные политические или иные интересы. Я рассчитываю именно на такой подход и призываю вас к солидарности, мудрости и взвешенности. Пусть эта сессия станет началом добрых традиций. Это сейчас, как никогда, важно не только для Казахстана и его будущего, но, думаю, для всего Содружества Независимых Государств мира.

Уважаемые народные депутаты!

Прошло почти полгода с того момента, когда Верховный Совет принял в первом чтении проект Конституции Республики Казахстан и рекомендо-

вал вынести его на всенародное обсуждение. За это время прошли сессии всех областных и большинства нижестоящих местных Советов, рассмотревшие проект. Он был обсужден на собраниях трудовых коллективов и граждан по месту жительства. В прессе республики было опубликовано свыше 500 различных статей, эта тема обсуждалась в программах телевидения и радио. Свое мнение высказали представители политических партий и общественных движений. Я с удовлетворением отмечаю высокую активность населения. В обсуждении проекта новой Конституции приняли участие свыше 3 миллионов человек, которые внесли более 18 тысяч предложений и замечаний.

Параллельно велась и кропотливая экспертная работа над проектом. Были проведены консультации с разработчиками проектов основных законов России, Беларуси, Кыргызстана, Украины. Конституционной комиссией получены заключения Международной ассоциации по правам человека, Американской ассоциации адвокатов, включающей специалистов из исследовательского центра библиотеки конгресса США, известных судей, профессоров университетов. Приняты во внимание замечания, высказанные членами группы по правам человека Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ), высококвалифицированными специалистами права из Франции, Дании, США и некоторых других стран.

Проект Конституции обсужден на республиканском совещании глав администраций и председателей местных Советов. Мною проведена серия консультаций с членами Консультативного совета, учеными-обществоведами и юристами, между заседаниями комиссии постоянно действовали рабочие группы.

Конституционная комиссия доработала проект с учетом всех поступивших предложений и замечаний, которые были высказаны как народными депутатами при первом чтении, так и в ходе всенародного обсуждения, и представляет его на рассмотрение Верховного Совета.

Должен сразу вас поставить в известность: изменения и дополнения в опубликованный текст вносились комиссией во многих случаях после острейших дискуссий, в ходе которых выражались самые различные точки зрения, порой — взаимоисключающие. И решения принимались далеко не единогласно, нередко при незначительном большинстве. Это говорит о том, что проект в какой-то мере является компромиссом, а также — о недостаточной проработке некоторых положений и статей, создающей предпосылки для дальнейшего обсуждения их на сессии. Поэтому, представляя его вам, намерен в первую очередь охарактеризовать новые моменты, но в то же время, как Президент республики и как председатель Конституционной комиссии, воспользуюсь правом выразить свое мнение по наиболее важным и дискуссионным проблемам.

Проект Конституции изменился, прежде всего, по своей структуре. Исключена глава "государственная служба", при этом принципиальные положения о госслужбе изложены в одной статье главы "Общие положения" третьего раздела. Признано, что опыт законодательного регулирования в этой области отсутствует, и наличие подобной главы в Конституции может поставить в чрезмерно жесткие рамки законодателя при разработке и принятии специального закона. Кроме того, конституционная регламентация государственной службы нехарактерна для мировой практики.

Проект Конституции дополнен переходными положениями, являющимися составной ее частью. Они предлагаются вместо прежнего Закона о порядке введения в действие Конституции.

По принципиальным соображениям не приняты предложения о федеративном устройстве республики; об исключении из проекта нормы о возможности применения смертной казни; о закреплении за общественными объединениями права законодательной инициативы; о возложении на общественные объединения функций государственных органов; об учреждении двухпалатного Парламента; о закреплении за Президентом обязанностей только Главы государства.

Теперь о постратейных изменениях в содержании проекта Конституции. Преамбула — один из тех разделов, который не подвергся существенным коррективам. В ходе всенародного обсуждения предлагались различные ее варианты, смысл которых сводился к двум положениям — акцентировать внимание на казахской нации как государствообразующей и, наоборот, не делать этого. Мы не признали удовлетворительным ни тот, ни другой вариант.

Значительная часть предложений и замечаний по основам конституционного строя касалась статуса языков. Конституционная комиссия по этому дискуссионному вопросу сочла возможным применительно к статусу языков в республике использовать в основном нормы Закона о языках, но переосмыслив их с учетом реалий сегодняшнего дня. Дело в том, что термин "язык межнационального общения", употребленный в данном законе, как это уже неоднократно отмечалось, не несет в себе конкретной юридической нагрузки. Функцию языка межнационального общения может выполнять любой язык по взаимному согласию и выбору граждан. Пытаясь найти решение этой волнующей всех проблемы, мы руководствовались одним — конституционная норма о статусе языков должна стать объединительным началом для представителей всех национальностей, проживающих в республике.

На наш взгляд, новая редакция пункта 8 основ обеспечивает свободное функционирование русского языка наравне с государственным языком и гарантирует каждому гражданину право пользоваться родным языком.

Мы хорошо знаем, что проблема языка волнует определенную часть людей. Здесь опять не обходится без политиканства, желания некоторых обратить на себя внимание как на радетелей интересов тех или других наций. Тем более нам необходимы особая осторожность, выдержанность и мудрость при обсуждении этого вопроса.

Думаю, совершенно некорректно ставить вопрос об отмене уже принятого Закона о языках, где казахскому языку придан статус государственного. Пересмотр уже действующего закона поставит казахскую нацию в неравное положение не только внутри своего государства, но и по сравнению со всеми другими суверенными государствами бывшего Союза.

С другой стороны, надо всегда помнить, что если произойдет конфронтация между двумя главными этносами, живущими в Казахстане, проигрывают все. Поэтому в Конституции надо дать четкие гарантии неущемления прав русскоязычной части наших граждан. Уверен, мы найдем такое решение.

В пункт 6 основ введены положения, определяющие основания, которыми руководствуются три ветви власти в процессе своей деятельности, и указывающие на то, что наша модель разделения властей предусматривает использование системы сдержек и противовесов. Эти принципы получают развитие в разделе о государстве.

Раздел о правах и свободах граждан занимает в проекте Конституции центральное место. Однако должен сразу оговориться: по моему мнению, часть статей раздела, а их порядка 30, не учитывает реальной обстановки в республике, трудностей, которые существуют сейчас и будут существовать в перспективе, не взаимоувязаны они и с обязанностями граждан. Калькируя же эти положения из конституций государств, живущих в условиях демократии сотни лет, мы скатились бы к пустой декларации, провозглашая права, которые заведомо не сможем обеспечить в условиях рыночной экономики.

Следует, на мой взгляд, подумать о том, чтобы не просто отредактировать некоторые статьи, а тщательно продумать, какие из них мы сможем наделить системой надежных гарантий, обеспечивающих их реализацию.

Особое внимание обращалось на отсылки к текущему законодательству, имеющиеся в ряде статей проекта, провозглашающих базовые права и свободы. В наличии таких отсылок усматривается потенциальная угроза существенного ограничения, либо сведения на нет конституционных прав и свобод. Об этом говорится также в заключениях авторитетных международных организаций по проекту. От себя скажу, что не только этот раздел изобилует такими отсылками, они рассыпаны чуть ли не по всему проекту. Целесообразность этого лично у меня вызывает сомнение. Получается так: чтобы прочитать Конституцию и вникнуть в нее, нужно иметь под рукой полный, многотомный свод законов и нормативных актов республики.

Далее, вместо второй части пункта 3 основ решено дать общую норму, регламентирующую случаи, когда ограничения в осуществлении конституционных прав и свобод возможны и необходимы. Такая норма должна соответствовать международно-правовым документам, в частности, пакту о гражданских и политических правах и мировой конституционной практике. В связи с этим предложена новая редакция статьи 2, позволяющая четко регламентировать возможные случаи и порядок ограничения прав и свобод законами.

Наибольшее количество предложений и замечаний поступило по пятой главе проекта. Значительная их часть направлена на усиление конституционных гарантий экономических и социальных прав. Но в целом такого рода предложения не учитывают реалий формирующейся рыночной экономики, переносят в современное общество умонастроения распределительной, иждивенческой психологии. Естественная умеренность проекта в вопросе о социально-экономических гарантиях воспринимается, к сожалению, болезненно. Характерно, что имеется немало сторонников прямого воспроизведения формулировок соответствующих статей Конституции СССР и Конституции Казахской ССР.

Наиболее резкие возражения вызывало отсутствие в проекте положения о праве на труд. Но давайте подумаем: ведь сама идея гарантированного государством "права на труд" могла возникнуть лишь в условиях господства уравнилельной психологии, в обществе, члены которого не имели естественных стимулов к напряженному, высокопроизводительному труду. Однако не следует забывать и о глубоко укоренившейся в нашем обществе традиции — считать право на труд важнейшим социальным завоеванием. Надо учитывать и то обстоятельство, что право на труд провозглашено в ряде международно-правовых документов. Исходя из этого и предлагается новая статья проекта.

Признано необходимым усилить гарантии прав граждан республики на медицинское обслуживание и образование. Необходимо четко сказать о том, что медицинская помощь в государственных учреждениях здравоохранения оказывается бесплатно, что гарантируются всеобщая доступность и бесплатное основное среднее образование, а также бесплатное среднее специальное и высшее образование в государственных учебных заведениях.

Высказывалось мнение о том, что наличие в Конституции таких положений несовместимо с требованиями рыночной экономики. Поэтому в Проекте дается простор развитию частных систем здравоохранения и образования. Вместе с тем нельзя допустить безудержной коммерциализации государственных учреждений здравоохранения и образования. Их материальная база создавалась трудом не одного поколения, а финансирование осуществлялось в основном из бюджета за счет средств налогоплательщиков.

В этой ситуации лишать граждан республики возможности бесплатного медицинского обслуживания и образования в государственных учреждениях просто безнравственно. В то же время нельзя, наверное, не предусматривать для высших и средних специальных учебных заведений возможности заниматься коммерческой деятельностью.

В главе 6, посвященной основным обязанностям граждан, круг конституционных обязанностей дополнен обязанностью уважать государственные символы страны. Это положение направлено на укрепление авторитета государства и будет способствовать развитию чувства уважения к атрибутам нашей государственности.

В главе "Основы экономики" исключено упоминание о коллективной собственности. Воспринимается это неоднозначно. Но нельзя не считаться и с тем, что цивилизованный мир знает лишь два вида собственности: частную и государственную (либо публичную). При этом к частной собственности относится собственность не только отдельных граждан, но и их объединений — акционерных обществ, товариществ и т. п. Поэтому отказ от категории коллективной собственности не лишает конституционной основы правосубъектность колхозов, артелей.

Здесь надо определиться: какие из названных хозяйствующих субъектов следует отнести к частным (то есть четко установить конкретные доли граждан в их собственности), а какие — к государственным. Нет веских оснований и для отнесения собственности общественных объединений (в том числе профсоюзов) к категории коллективной. Хотя собственность общественных объединений обладает определенными особенностями, нигде в мире ее не относят к этой категории. Как правило, правовой режим их собственности устанавливается приближенным к правовому режиму частной собственности.

В главе четко оговорено, что свобода предпринимательства относится только к частным структурам. Предоставление государственным структурам свободы предпринимательства неприемлемо, поскольку ведет к такой их коммерциализации, которая крайне усложнит выполнение ими соответствующих государственных функций. При этом не только ограничиваются права государства как собственника, но и ставится под угрозу управляемость экономикой республики, включая жизненно важные отрасли.

Одним из наиболее сложных в проекте Конституции является раздел "Государство, его органы и институты". И это вполне объяснимо, ведь организация государственной власти есть важнейший конституционный вопрос. В представленном вам проекте претерпели некоторые изменения главы "Верховный Совет", "Президент", "Кабинет Министров", "Территориальная организация государства и местное управление". Если говорить о их сути в том виде, в котором они представлены на сессии, то она в следующем.

Верховный Совет определяется как единственный законодательный орган, что соответствует принципу разделения властей на государственном уровне. Таким образом, рушится привычное представление о единой системе Советов. И в самом деле, весьма проблематично наличие как такового верховного органа, стоящего на вершине пирамиды советской системы. Исходя из этого, нам нужно обсудить и варианты названия законодательного органа. Мы предлагаем вашему вниманию наиболее часто повторявшиеся в ходе обсуждения формулировки. Думается, что при выборе названия важно исходить из главного предназначения законодательного органа, содержания его полномочий, функций, порядка формирования и деятельности, специфики и национальных традиций Республики Казахстан.

Некоторую новизну этой главе придает и положение о том, что депутат Верховного Совета является представителем народа республики. Это означает, отказ от императивного мандата, при котором депутат представлял интересы, прежде всего, своих избирателей, был связан с ними наказами.

В проекте уточняются полномочия Президента. Введено его право на обращение с посланиями к народу и Верховному Совету, а также право на назначение глав местных исполнительных органов. Изменена процедура перехода президентских полномочий в случаях их досрочного прекращения. Дается комплексная конституционная регламентация всей вертикали президентской власти сверху донизу, усилены гарантии невозможности ее абсолютизации.

При доработке норм проекта, посвященных Кабинету Министров, комиссия не стремилась переложить на нашу почву чей-то зарубежный опыт в чистом виде, а руководствовалась желанием создать наиболее приемлемую правительственную систему. В результате предлагается следующая конституционная модель: Президент как глава исполнительной власти — сильный Кабинет Министров, формируемый Президентом — Премьер-министр, облеченный необходимыми полномочиями для непосредственного оперативного руководства работой Правительства.

Такая модель позволит завершить, наконец, проводившиеся в течение последних двух лет реформы в этой области, даст возможность Президенту уделять необходимое внимание исполнению обязанностей Главы государства, а Кабинету Министров со своей стороны — действовать инициативно и в рамках разумной самостоятельности.

В главе о территориальной организации государства и местном самоуправлении очерчены лишь главные принципы и элементы этой системы, исключены нормы, определяющие полномочия местных представительных и исполнительных органов, их компетенцию. Учитывая, что система местной власти находится в процессе реформирования, непрерывного поиска

оптимальных структур, эти вопросы предлагается отнести к регулированию текущим законодательством.

Однако, давая характеристику нововведениям в указанные главы, я хотел бы проинформировать вас и о наличии самых различных мнений по данному вопросу. Только в ходе всенародного обсуждения поступило почти четыре тысячи предложений и замечаний к разделу. Значит, люди всерьез озабочены тем, как будет выглядеть структура органов и институтов государства, как будет налажено их взаимодействие, справедливо полагая, что от этого зависит успех всех наших преобразований. Кроме того, здесь важную роль играют не только концептуальные подходы к решению тех или иных проблем, но и редакции даже отдельных предложений, что подтвердил и сам процесс подготовки текста проекта.

Поэтому накануне сессии я представил в Верховный Совет варианты неприятых положений, точнее — даже часть из них, рассчитывая на ваше внимательное отношение к формулировкам конституционных норм. Мы должны в деловой обстановке, без претензий на истину в последней инстанции осмыслить все поступившие предложения и договориться о том, что принять, а что отклонить. Я — за такое обсуждение.

Коллективный труд Конституционной комиссии завершен, у вас на руках представленный проект, но, как мне известно из состоявшихся накануне бесед со многими депутатами, сомнений остается еще немало, есть они и у меня. В этой связи считаю своим долгом поделиться ими. Поймите меня правильно: доложив вам мнение только Конституционной комиссии и не высказав своего видения некоторых проблем, я был бы не прав и не вполне искренен не только по отношению к вам, но и ко всем казахстанцам. Исхожу при этом из того, что, как всенародно избранный Президент, я единолично несу ответственность перед всем населением республики за ее судьбу, за воплощение в жизнь избранного курса, принципов президентской платформы, которую поддержали избиратели.

Есть у меня и свое видение того, как, в какой последовательности, используя какие механизмы нужно это делать. И это видение ни для кого не секрет, я постоянно излагаю его во всех своих выступлениях, претворяю в практической деятельности.

В этой связи хочу задать вопрос, на который я не нашел ответа, скрупулезно анализируя наш проект. Какую все же государственность мы создаем, какую республику строим — президентскую, полупрезидентскую, парламентскую или какую-то другую? Вроде бы мы все сошлись на том, что у нас президентская республика, и объявили это своему народу. Но ведь в проекте все признаки такой республики размыты, а некоторые и вообще отсутствуют.

Один из главных моментов, который волнует меня и вызвал широкую дис-

куссию, — это взаимоотношения Верховного Совета, Президента и Правительства, структура, состав и компетенция органов исполнительной власти.

По проекту формирование Кабинета Министров и его деятельность осуществляются под корректным парламентским контролем. Но нельзя не заметить уязвимость положения, устанавливающего, что Верховный Совет дает согласие на назначение и освобождение Президентом отдельных членов Кабинета Министров. Тем более что в статье 89 заявляется: Кабинет ответственен перед Президентом и слагает полномочия перед ним. Не прояснен до конца вопрос: кто и в какой форме будет определять состав этих "отдельных членов Кабинета Министров". И вообще, по каким критериям можно его определять, будет ли он раз и навсегда утвержденным или будет меняться? Имеется и другая, практическая сторона дела — есть ли право Президента на образование и управление министерств, перемещение их руководителей на другие должности. Но, опять-таки, как же Президент будет осуществлять это право, если он находится в прямой зависимости от волеизъявления депутатов?

В статьях 82 и 90 определено, что Президент издает указы и распоряжения, а Кабинет Министров — акты, имеющие обязательную силу на всей территории республики. Считаю, что Президент мог бы издавать также постановления, имеющие порученческую направленность и по действиям распространяющиеся на ту или иную отрасль, поскольку Премьер-министр возглавляет Кабинет, осуществляет непосредственное руководство его деятельностью, в Конституции было бы целесообразным назвать форму актов, которые он издает, и обозначить их юридическую силу.

Сегодня динамика экономических преобразований такова, что государственный сектор экономики крайне остро нуждается в оперативном управлении. И не напрасно Кабинет Министров, внося в Верховный Совет программу антикризисных мер, просит дополнительных полномочий. Дело в том, что многие из принятых ранее законов, в свое время очень актуальных и сыгравших свою положительную роль, сейчас уже не отражают реальную действительность, некоторые из них не просто не работают, а стали сдерживающим фактором. Необходимые корректировки законодательства, конечно, ведутся, но, к сожалению, с большим запозданием. Некоторые наши законы и нормативные акты, изданные ранее нами совместно и воспринимавшиеся тогда как прогрессивная новация, на поверку оказались ущербными и требуют немедленного приостановления и переосмысления.

Докажу это на конкретном примере. Мы с вами в свое время увлеклись идеей свободных экономических зон и довольно энергично попытались ее реализовать соответствующим законодательством и правительственными актами. Но сейчас, по прошествии времени, стало очевидно, что мы несколько поторопились. Суть в том, что существующий ныне подход вступа-

ет в прямое, на мой взгляд, противоречие и с действующей Конституцией, и с нормами, которые мы закладываем в новую. Мы заявляем, что Казахстан — унитарное государство, земля, ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся исключительно в государственной собственности. И это неоспоримый постулат: во всем мире природные ресурсы, сырьевые запасы контролируются государством.

Мы же своими актами предоставляем экономическим зонам — надо учесть, что это территории имеющие самые богатые сырьевые ресурсы, такие права и условия, при которых фактически будет бесконтрольно разбазариваться наше национальное достояние, а на сегодня оно — один из самых важных источников материального благополучия республики и обеспечения реформ. И когда мне пытаются доказать, что это не так, расписывая, что нас ждет чуть ли не "край всеобщего благоденствия", я ясно вижу, что это чистейший воды популизм и стремление создать если не царство, то удельное княжество.

В связи с этим полагаю, что нам крайне необходимо решить в Конституции вопрос о местной власти и поставить наконец точку в этой важнейшей проблеме. Сумели же это сделать, и неплохо, в Узбекистане, где на днях была принята конституция.

В том что оставлять местную власть в подвешенном состоянии недопустимо, я убедился и во время своих последних поездок по республике, и в ходе бесед с руководителями областей, районов, народными депутатами в канун данной сессии.

Поймите правильно, что это нужно сделать не только для совершенствования структур управления, исключения двоевластия, но и для охраны нашей государственности и суверенитета, сохранения стабильности, существенного спокойствия.

Есть и другая, может быть, более значимая с политической точки зрения сторона. Наши экономические зоны — это, в абсолютном большинстве проектов, области, то есть государственные административно-территориальные единицы. В Конституции же мы совершенно четко и однозначно заявляем, что наше государство неделимо. А экономическая зона в таком варианте объективно порождает, я бы сказал, экономический сепаратизм. Векторы устремлений экономического и политического сепаратизма, проявления которого мы уже имеем, в этом случае сливаются и усиливают друг друга настолько, что последствия предсказать нетрудно.

Скажу больше: тревожные симптомы у нас появляются. На некоторых недавних митингах уже в ультимативной форме Верховному Совету и Правительству диктуется чуть ли не федеративное устройство республики, субъектами которого якобы должны стать области. Но вспомните, ведь именно по такому сценарию развивался распад СССР, так сейчас развиваются

события в некоторых республиках, усугубляясь еще и кровопролитием. Мы не можем и не должны допустить подобное. Это прямая угроза суверенитету, стабильности да и просто спокойствию каждой казахстанской семьи.

На одних митингах в такой же ультимативной форме, с одной стороны, предлагается ввести государственное двуязычие, а на других — признать только казахский язык государственным, причем без всяких оговорок о функционировании других языков. Раздаются призывы принять меры по выселению представителей то одной, то другой национальности.

И тем, и другим мы должны твердо и однозначно ответить: язык ультиматумов для нас неприемлем. И тем, и другим пора понять, что Казахстан — независимое суверенное государство, которое уже сейчас обладает достаточными конституционными возможностями, чтобы привести в чувство любых экстремистов, не позволить расшатываться нарождающуюся государственность. И у этого молодого государства нет выше интересов, чем интересы его граждан, к какой бы национальности, к каким социальным слоям, религиозным конфессиям, политическим партиям или движениям они ни принадлежали. Любая конфронтация, любые крайности работают против народа, против рядовых граждан, ставят на карту мир и спокойствие всех.

Поэтому давайте спокойно, без эмоций, в интересах общего благополучия рассматривать все возникающие вопросы. Никто другой за нас их решать не будет. И обсуждаться они должны в цивилизованной форме, объективно и ответственно. Депутаты избраны народом, и они обязаны находить решения в интересах всех граждан государства, а не отдельной их части. Только тогда Верховный Совет выполнит свое предназначение.

Но вернемся к экономическим зонам. Я по-прежнему не противник их существования. Я за расширение прав регионов в экономических вопросах, но наши подходы к этому делу, а самое главное — цели, должны быть строго выверены. В этой связи предложил бы ввести в Конституцию как непременный признак государственности понятие общего неделимого экономического пространства. Юристы могут это сформулировать точнее.

Прошу извинить за такое отступление, но считаю, мы ничем не гарантированы от появления подобных несовершенных актов и впредь. Никого не хочу упрекать, это в какой-то мере объективный процесс, все мы учимся в движении и не застрахованы от ошибок. Но чтобы как-то это регулировать, обеспечить оперативный маневр, было бы целесообразным через призму конституционных норм предусмотреть право Верховного Совета делегировать Президенту полномочия — на определенный период и по строго определенному кругу вопросов — издавать указы по приостановлению, а возможно, и изменению норм действующего законодательства.

Предвижу появление возражений и критики в свой адрес, в том числе и извне, по поводу якобы возврата к тоталитаризму, к авторитарности,

свертыванию демократических преобразований. Она, кстати, уже идет. Сразу же заявляю: не приемлю такой аргументации, не может быть и речи о какой-либо приостановке развития демократических процессов. Все это делается, прежде всего, для неуклонного проведения экономических реформ. И, повторяю, на строго регламентированный переходный период. Убежден в том, что в условиях обрушившегося на нас экономического хаоса без таких мер нам не обойтись. Если нам необходима на этот период сильная исполнительная власть, мы должны пойти на это сознательно.

Теперь о некоторых других моментах. Вызывает, например, сомнение запись в статье 65, согласно которой только Верховный Совет устанавливает государственные налоги и сборы. Очевидно, это не предмет конституционного регулирования. На каком-то этапе обязательно возникает вопрос о передаче части этих полномочий на уровень Правительства или местных органов власти и управления.

В соответствии со статьей 119 проекта Конституции Президент считается избранным, если за его кандидатуру проголосовало большинство избирателей от общего числа граждан, внесенных в списки. Конституционная комиссия исходила из того, что это является проявлением воли действительного большинства граждан республики. Но имеет под собой почву и другой взгляд: это тот случай, когда прогнозный анализ показывает снижение избирательной активности населения. Тогда правомерно обсудить возможность избрания Президента простым большинством от числа принявших участие в голосовании.

Как показала практика, оправдывают себя институты консультативно-совещательных органов при Президенте и государственных советников. Особенно значительна роль этих институтов при выработке решений Президента, имеющих стратегический и тактический характер. Государственные советники выполняют функции анализа, планирования, координации, контроля, а также в некоторых случаях осуществляют по поручению Президента управление отдельными отраслями государственного, социального и культурного строительства. В связи с этим есть смысл записать в Конституцию право Президента образовывать консультативно-совещательные органы, назначать и освобождать от должности государственных советников.

Уверен, что при конструктивной совместной работе можно внести обозначенные мной поправки, которые направлены на четкое разграничение полномочий законодательной и исполнительной власти. Ведь с этим согласны все.

В представленном на рассмотрение проекте предлагается единая судебная система во главе с Верховным судом, одна из палат которого наделяется полномочиями судебной защиты Конституции. Разработчики проекта объясняли это тем, что устранятся многозвенность и разрозненность в судебной системе, что позволит, во-первых, усилить судебную власть, во-вторых, улучшить по ряду аспектов организацию деятельности судов (на-

личие единых процессуальных начал, исключение споров о подсудности тех или иных дел, устранение деления судей на разные категории, единый аппарат и т. д.) и, в-третьих, избежать политизации при осуществлении судебной защиты Конституции. Задачей суда должна быть, прежде всего, защита Конституции.

Данная новелла ни в коей мере не должна расцениваться как покушение на существующие Конституционный и Высший арбитражный суды или отказ от судебной защиты Конституции. Переходные положения Конституции предполагают создание единой судебной системы после принятия конституционных законов о Верховном суде и судеустройстве. Их разработка должна быть завершена не позднее двух лет с момента принятия настоящей Конституции.

Знаю, что идея создания единого суда воспринимается далеко не однозначно и является одной из спорных. По этому поводу появилось даже такое толкование — вот, мол, "власть имущие" расправляются с Конституционным судом, заявившим о себе несколькими процессами. Я бы воздержался от подобных выводов. Должен сказать, эта идея не моя, не надо подзревать и других руководителей республики. Сейчас мы на пороге судебно-правовой реформы, и в контексте Конституции Верховный Совет обязан сделать выбор по этому вопросу, определить — какова будущность судебной системы, должна она меняться или нет. Если да, то какие следует предусмотреть по содержанию и срокам этапы этой реформы.

В ходе всенародного обсуждения поступали предложения о назначении судей Президентом. Юридическая общественность также отстаивает это мнение. Полагаю, народные депутаты должны обратить на него внимание. В этом случае, Президент как Глава государства выступает гарантом независимости судей. При нем тогда должен действовать высший судебный совет, рассматривающий вопросы организации отправления правосудия, вырабатывающий рекомендации по назначению и перемещению судей и т. д. В этом случае, по мнению сторонников такой идеи, судьи будут защищены от влияния парламентских партий, групповых интересов депутатов, что вполне вероятно.

Хотел бы объяснить и то, почему мы в принципе отказались сейчас от установления возможности президентского импичмента и роспуска Парламента. Дело, естественно, не в чьих-то личных симпатиях или антипатиях. Тем более что именно по моей инициативе Конституционная комиссия дважды рассматривала варианты статей об отрешении Президента от должности и роспуске Парламента. Анализ событий, происшедших в Грузии и Таджикистане, изучение динамики развития отношений между президентами и парламентами в других странах Содружества, а также объективная оценка уровня нашей политике — правовой культуры — показывают, что установление в нынешней сложной ситуации таких инструментов, как отрешение Пре-

зидента и роспуск Парламента, таят в себе реальную угрозу превращения их в серьезный дестабилизирующий фактор. Наша же главная задача сегодня — обеспечить стабильность властных институтов, не позволить появиться даже тени конституционного кризиса. Допустить сейчас чехарду власти — значит ввергнуть государство в пучину всеобъемлющего хаоса. Мы исходим из того, что Верховный Совет, безусловно, должен отработать весь срок конституционных полномочий.

Нам нужно сохранить весь депутатский корпус. Не время решать вопрос о сложении депутатских полномочий и главами администраций. Нецелесообразно сейчас втягивать в выборную кампанию, растрачивать политический заряд общества, когда до формирования новых властных структур остается полтора-два года. Ради дела и стабильности, если это потребует, можно внести соответствующие коррективы в действующее законодательство. Нынешний Верховный Совет начал и целенаправленно продолжает формирование законодательной базы переходного периода к рынку. Начатое нужно довести до конца.

Казахстан может и должен стать своеобразным образцом политико-правовой стабильности в рамках Содружества Независимых Государств.

Полагаю, что народные депутаты выскажут свое отношение к ряду других конституционных положений, которые не нашли отражения в проекте, но активно обсуждались при подготовке текста Конституции.

Уважаемые депутаты!

Я искренне надеюсь, что ни у кого из присутствующих в этом зале не вызывает сомнения необходимость успешного завершения начатого всеми нами полгода назад дела – принятия новой Конституции. Сказав, что она нужна нам как воздух, я бы не ошибся, и причин тому много.

Во-первых, предшествующая Конституция была Конституцией республики в составе Союза ССР. Новое же независимое государство стремится к самоутверждению, в том числе посредством замены прежней правовой системы. И в первую очередь это касается Конституции — стержня всей законодательной базы крепнущего государства.

Во-вторых, динамика происходящих в обществе преобразований не укладывается в рамки прежней Конституции. Ее концепция и структура настолько отстают от велений времени, что никакими поправками нельзя устранить это противоречие.

В-третьих, нужен высший законодательный акт, который обеспечит баланс и стабильность в системе государственной власти на основе действительного разделения властных полномочий. При этом закладывается система взаимных сдержек и противовесов.

Именно в документе такого уровня, как Конституция, можно в полной мере отразить специфику Казахстана как многонационального государства, в условиях которого в то же время создаются все предпосылки для возрождения казахской нации. Одновременно будут гарантированы национальное и гражданское равноправия, условия для развития языка и самобытной культуры тех национальностей, представители которых проживают в Казахстане.

Требуют усиления и правовые гарантии продвижения к рынку, свободному предпринимательству. Как раз на это нацелена новая Конституция. Но и здесь нужен баланс, поскольку переход к рынку в наших условиях не может быть осуществлен без социальных гарантий со стороны государства для малоимущих слоев населения, без подлинно правового регулирования основ экономики.

Немаловажен и внешнеполитический аспект. Республика Казахстан сможет стать достойным и равноправным членом мирового сообщества только в том случае, если Конституция покажет всему миру, что наше новое государство, наша страна, есть составная часть мировой цивилизации, что Казахстан входит в международное сообщество только с искренними намерениями добрососедства и сотрудничества, основой которых являются общечеловеческие ценности.

Завершая свое выступление хочу еще раз подчеркнуть: нам предстоит принятие первого Основного закона независимого государства — Республики Казахстан. От того, насколько взвешенно, продуманно и ответственно мы подойдем к этому делу, зависит очень и очень многое. Не стоит сегодня стремиться создать Конституцию, рассчитанную на века. Не в этом задача. Новая Конституция должна стать твердой основой нашего движения вперед в условиях трудного и болезненного переходного периода, надежным ориентиром в последовательном созидании подлинно суверенного, стабильного и благоденствующего Казахстана.

Еще раз прошу вас, уважаемые народные депутаты, подходить именно с таких позиций при обсуждении и голосовании к этому проекту. Рассчитываю на вашу беспристрастность, объективность и мудрость.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ ХАЛЫҚ
ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ VII СЪЕЗИНЕ,
ПРЕЗИДЕНТ Б. ЕЛЬЦИНГЕ, ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕС ТӨРАҒАСЫ
Р. ХАСБУЛАТОВҚА, ФРАКЦИЯЛАРДЫҢ, РЕСЕЙДІҢ САЯСИ
ПАРТИЯЛАРЫ МЕН ҚОЗҒАЛЫСТАРЫНЫҢ
БАСШЫЛАРЫНА ҮНДЕУГ**

Алматы, 11 желтоқсан 1992 жыл

Қазақстан мен Ресей халықтарының достық дәнекерлері сан ғасырлы тарихқа тамыр жайған. Біз бұл күндері Ресейде болып жатқан оқиғаларға барынша ден қойып, шынайы алаңдаушылықпен қарап отырмыз.

Бейтараптық пен оның ішкі ісіне араласпау принципін толығымен ұстана отырып, біз тайталастың шиеленісті нүктесіне жеткен Ресейдің барлық саяси күштеріне туысқандық татуластыру жөніндегі сөзімізді айтпай отыра алмаймыз.

Біз қауіпті тайталас шегіне жеткен барлық күштерді жағдайды тұрақтандыру, жоғары заң шығарушы және атқарушы билік арасындағы шиеленістің көлемді азаматтық тайталасқа ұласуына жол бермеу үшін бар мүмкіндікті жасауға, барлық мәселелерді бейбіт жолмен, тек конституциялық өкімет органдары мен институттар шеңберінде шешуге шақырамыз.

Халық депутаттары съезінің сындарлы жұмысын жалғастыру, қоғамдық-саяси жағдайды тұрақтандыру үшін қажетті келісілген шұғыл шаралар қабылданатынына, саяси сахнада келісім мен шыдамдылық салтанат құратынына және Ресей өзінің барлық халықтарының мүддесі үшін реформалар мен шынайы қайта түлеу жолымен жүретініне үміт артамын.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 12 желтоқсан 1992 жыл.

**ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
VII СЪЕЗДУ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТУ Б. ЕЛЬЦИНУ, ПРЕДСЕДАТЕЛЮ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА Р. ХАСБУЛАТОВУ, РУКОВОДИТЕЛЯМ
ФРАКЦИЙ, ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И ДВИЖЕНИЙ РОССИИ***

Алма-Ата, 11 декабря 1992 года

Дружеские узы народов Казахстана и России имеют многовековую историю. Мы с глубоким вниманием и искренней озабоченностью относимся к происходящим в эти дни событиям в России.

Полностью придерживаясь принципа нейтралитета и невмешательства в ее внутренние дела, мы не можем не высказать братского примирительного призыва ко всем политическим силам России, подошедшим к критической точке противостояния.

Мы призываем все силы, которые оказались на грани опасного противоборства, сделать все возможное для нормализации положения, не допустить перерастания напряженности между высшей законодательной и исполнительной властью в масштабное гражданское противостояние, решать все вопросы мирным путем, исключительно в рамках конституционных органов и институтов власти.

Мы надеемся на то, что будут приняты согласованные срочные меры, необходимые для продолжения конструктивной работы съезда народных депутатов, нормализации общественно-политической ситуации, что согласие и терпимость возобладают на политической арене, и Россия пойдет по пути реформ и подлинного возрождения в интересах всех ее народов.

*Газета "Казахстанская правда", 12 декабря 1992 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ФОРУМЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 14 желтоқсан 1992 жыл

Мен, форумға жиналған Қазақстан ұлттары мен ұлыстарының өкілдерін шын жүректен құттықтаймын!

Қазақстанда жүргізіліп жатқан өзгерістердің қажеттілігі мен тұрлаулығын толық көлемінде сезінетін пікірлестердің осы залда жиналғанына сенімдімін. Мен үшін, республика Президенті үшін бұл өте маңызды. Өйткені, біздің баршамыз, қай ұлттың өкілі болмайық, ортақ идеямен біріккенбіз, өзіміздің алдымызға шынында да орасан зор мақсаттар – дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқылы мүшесі болып табылатын жоғары халықаралық өлшемдерге сай тәуелсіз демократиялық мемлекет құру мақсаттарын қойып отырмыз. Жеке меншікті антагонистік тұрғыдан қабыл алмаудан қазір біз көп укладты шаруашылыққа көшіп жатырмыз. Өктемдік мемлекетте – жеке адамның бостандығына көшудеміз. Бір партияның үстемдігінен саяси плюрализм мен ашық қоғамға өтудеміз. Тарихи дамуда шұғыл бетбұрыс жасаудың ауыр салмағы біздің үлесімізге тиіп отыр. Мұны көптеген халықтар мен мемлекеттер басынан өткізе қойған жоқ. Бұл үшін азаматтық ерлік пен ерік-жігер, біріккен әрі ұйымдасқан іс-қимыл, саяси тұрақтылық, жалпыұлттық келісім қажет.

Егемендік туралы жариялаған кезімізден бері екі жылдан астам уақыт өтті. Міне, біз бір жыл бойы тәуелсіз мемлекет жағдайында өмір сүріп келеміз. Бұл ақиқат шындық және де өмір ағысын кері бұра алмайсың. Бірақ, біз белгілеген нәрсенің бәріне қол жеткізе алдық деп айта алмаймыз, әрине, Республика эконономикасы, оның әлеуметтік саласы елеулі қиыншылықтарды бастан кешіруде. Алайда басталған жұмыс – соңғы уақытта ішкі және халықаралық аренада жасалған қадамдар, үкімет жасаған дағдарысқа қарсы шаралар бағдарламасы – барған сайын айқын бедерленіп келеді. Нарықтық өзгерістер объективті және субъективті қиыншылықтарға қарамастан жүріп жатыр.

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 15 желтоқсан 1992 жыл.

Біздің мемлекеттігіміз жаңа келбетке ие болуда. Біз тарихи оқиға – Конституцияны қабылдау қарсаңында тұрмыз. Қазір Жоғарғы Кеңес сессиясында оның жобасымен қызу жұмыс жүріп жатыр. Бұл жұмыстың ойдағыдай аяқталатынына сенім білдіремін. Республиканың Негізгі Заңы болады, біз сол Заңға сәйкес өмір сүріп, жұмыс істеп, ішкі және сыртқы міндеттерді шешетін боламыз.

Конституция көп ұлтты мемлекет ретінде Қазақстанның ерекшелігін ескеруге тиіс және сөзсіз ескереді де. Онда ұлттық және азаматтық тең құқықтық кепілдіктері, адам құқықтары мен бостандықтары халықаралық нормаларға сәйкес айқын белгіленіп, халық пен мемлекет мүддесін, біздің ошағымыздағы бейбітшілік пен тыныштықты қорғау көзделетін болады.

Біздің басты игілігімізді – халықтар достығын қазақстандықтардың бірнеше ұрпақтары құрды. Сондықтан бүгін біздің тарихымыздағы көп нәрсені ой елегінен қайтадан өткізе отырып, біздің осы байлықты талан-таражға салуға, интернационализмнің ізгі дәстүрлерін ұмытуға құқымыз жоқ. Олар соңғы он жылдықтарда ғана емес және партияның нұсқауымен құрылған жоқ.

Тарихтың жазуымен, қазақтардың ежелгі жері әртүрлі себептермен – тарихи, саяси, әлеуметтік себептермен осында келген көптеген халықтардың өкілдерін ерте кезден қабылдай бастаған болатын.

Сонау Иван Грозный мен Бірінші Петр заманынан-ақ біздің өлкемізде қашқын адамдар пайда бола бастады. Кейіннен мұнда Ресейдің барлық түкпір-түкпірінен жер бөлісудің құрбандарына айналған шаруалар, империя шекараларын қорғауға шақырылған казактар қоныстана бастады. Өткен ғасырда ұйғырлар мен дүнгендер осында қаптап қоныс аударды. Столыпин реформалары орыс, украин, беларусь, поляк қоныс аударушыларының едәуір толқынын туғызды. Дала әрқашанда саяси жер аударудың мекеніне айналды, ол халықтарды жаппай күштеп көшірудің сталиндік заманында бұрын-соңды болмаған қасіретті шегіне жетті. Өз еріктерінен тыс және оның үстіне қазақ халқының пікірін ескерместен, республикаға корейлер, Поволжье немістері, шешендер, ингуштер, месхеттік түріктер, өзге де ұлт өкілдері қоныс аударды. Және, ақыр соңында, "ұлы екпінді құрылыстар" мен тың жерлерді игеру кезеңінде Қазақстан орасан зор көші-қон тасқынының астында қалды. Халықтың табиғи көші-қоны қазірде де болып жатыр.

Бұрынғы кеңес республикаларының ешқайсысы да осындай жойқын қоныс аудару процесін бастан өткермеген болар. Бұл әрине, тарихи оқиғалармен де, Қазақстанның геосаясаттық жағдайымен де байланысты болды. Қазақ ұлты, оның ақжарқындығы, қонақжайлылық пен тату көршіліктің сан ғасырлық дәстүрлері біздің жеріміздің оларды жатсынбай, қайта сан мыңдаған адамдар үшін туған үйіне айналуында тіпті басты рөл атқарған да болар. Бірлескен еңбекте, аға ұрпақтар өкілдерінің үлесіне тиген ауыртпалық пен жоқшылықты жеңу жолында, күнделікті тыныс-тіршілік пен мерекелер-

де республика халықтарының бірегей көп ұлтты қауымдастығы қалыптасып, оның қазіргі бейнесі жасалды.

Мен біздің ұлтаралық қатынастарымыздың өткені мен бүгінгісін тіпті де дәріптеп көрсету ниетінде емеспін. Олардың дамуында өзінің ішкі психологиялық қиыншылықтары да, ұлт саясатының бұрмалануы да болды. Мұның бәрі із-түзсіз өтіп кете қойған жоқ. Сондықтан республикаға келіп жатқандардың жергілікті әдет-ғұрыптармен, дәстүрлермен рухани өмірмен санаспаған тоталитарлық жүйенің "тетіктеріне" айналуы олардың кінәсі емес, қайта қасіреті еді.

Бұл қазақ халқы, оның мәдениеті мен тілі үшін нағыз қасірет болып шықты. Айтқандайын, мұндай құбылыстар басқа республикаларда да болып жатты және Кеңес Одағының ыдырауының бір себебі, сірә, осында жатқан болуы керек. Жүйенің шаңырағы тек оның саяси және экономикалық дәрменсіздігінен емес, сонымен бірге халықтардың өздерінің күш-жігеріне сеніп, ұлттық мәдени және рухани игіліктерін, өздерінің ана тілін қайта түлету қажеттілігін сезіне білуінен де ортасына түссе керек.

Мұндай ұмтылыстан басқалардың құқына ұлттық нұқсан келтіруді ғана көру зор қателік, жағдайға қайтып оралу. Сондықтан да мен республика халықтарының қазақ халқының санасында болып жатқан өзгерістерге түсіністікпен қарап, оларға рухани және интеллектілік тұрғыдан қолдау көрсетіндеріне шын көңілмен сенемін.

Екінші жағынан, жаңа жағдайларда республиканың өзге халықтары да қалыптасудың күрделі процестерін басынан өткеріп отырғанын ескеру қажет. Мұның өзі қазақ ұлты тарапынан да дәл осындай түсіністікті талап етеді. Өзгелердің ұлттық қадір-қасиетін құрметтемей тұрып, өзіңді құрметтеуге басқаны мәжбүр ете алмайсың.

Біздің бәріміз қарапайым нәрсені: үлкен ағайынның да, кіші туысқанның да жоқ екенін түсінуіміз қажет. Бүгінде баспасөзден оқып, митингілерде есуге болатын адуынды пікірлермен және үзілді-кесілді талаптармен тіпті ең оң істі де жүзеге асыра алмайсың, оның үстіне қарсыласыңның түсіністігіне қол жеткізе алмайсың. Егер, бір жағынан, бізді ығыстыруда деп сенімсіздік көрсетіп, екінші жағынан талап қойып, енді есесі қайтпайтын есеп ұсынып, бірлесіп сүрген өмірімізден тек келеңсіз жайларды ғана көретін болсақ, онда сөзсіз тұйыққа тірелеміз. Өткен қиыншылықтарға қабақ шыта қарайтын кез өтті. Жасампаздық, біздің мемлекетімізді құру кезеңі туды.

Біз барлығымыз қарапайым тұрғындар ғана емес, Қазақстан Республикасының азаматтарымыз! Сондықтан адамға лайық өмір жолын таңдаған, ұрпақтар алдында жауапкершілікті мойнына алған өз мемлекетіміз үшін мақтаныш сезіміне бөленіп, біртұтас отбасы сезімін сезінуге, қазір бүкіл дүние жүзі білетін республика Туын, Елтаңбасын, Әнұранын ардақтап, құрметтеуге тиіспіз. Нақ қазақстандық мемлекеттік патриотизм республиканың оны

мекендейтін барлық ұлттар мен ұлыстардың қайта түлеуінің басты тірегіне айналуы мүмкін.

Қазақстан халқы республика басшылығы ұлттық келісім саясатын бекем және ақырына дейін жүргізетініне, заң негізінде берік тұрып, қандай да болсын себептермен пайда болатын дұшпандық өртің тұтандыруға мүмкіндік бермейтініне сенімді бола алады.

Жақында мен, республика бойынша бірқатар сапар жасап, еңбек ұжымдарында болдым, жастармен, әскерилермен, шығармашылық және ғылыми интеллигенциямен кездестім. Телевизия арқылы халықтың әртүрлі жіктері өкілдерінің сұрақтарына жауап қайтардым. Бұл кездесулер маған жаңа ғана өзім айтып өткен проблемалардың адамдарды шынында да алаңдатып отырғаны жөнінде қорытынды жасауға негіз береді. Қоғамдық өмірдің тынысы ұлтаралық қатынастардың жай-күйіне әрқашан да сергек үн қатады.

Егер халықтың басым көпшілігінің пікірін жинақтасақ, онда ол бір нәрсеге, біздің бұра тартып, бөліп алар ештеңеміздің жоқ екендігіне, сондықтан бірден-бір ықтимал жол – бұл қызбалықтың өршуіне жол бермеу, тыныштық пен келісімді сақтау үшін барлық мүмкіндікті жасау екендігіне келіп саяды.

Қазақстандықтармен болған кездесулер мен әңгімелер қуантты. Бүгін адамдарды тұрмыстың ауыртпалығынан гөрі реформаны жеделдету проблемалары, шынайы нарықтық қатынастардың қалыптасуы, өкімет билігін нығайту мәселелері де қатты толғандырып отырғаны назар аудартады. Мұның өзі көңіл-күйде бетбұрыс жасалып, болып жатқан нәрселердің мәнін ұғынудың және нақты істерге белсенді араласуға деген құлшыныстың арта түсіп отырғанының тағы бір айғағы.

Осыған байланысты республикада қоғамды топтастырудың айқындамасында берік тұрған өзгерістерді жақтаушылардың күш-жігері артып, нығайып келе жатқаны мені шынайы қанағат сезіміне бөлейді. Сіздерден, форумға қатысушылардан, мен осындай ынтызар адамдарды көріп отырмын. Бұл шараны өткізу идеясының өзі өте жемісті әрі көп үміт күттірерлік. Гәл мынада, Қазақстан бүгінде ТМД елдері үшін айтарлықтай сирек кездесетін артықшылыққа – саяси тұрақтылықтың біршама жоғары деңгейіне ие болып отыр. Дегенмен біздің тоқмейілсуге хақымыз жоқ: егер қол қусырып қарап отырсақ, онда осы артықшылықтан айрылып қалуымыз да мүмкін. Сіздер көптеген облыстарда болдыңыздар, делегациялармен алмастыңыздар, адамдардың қалай тұрып жатқанын, не туралы ойлайтындарын, неге алаңдайтынын және неге сенетінін көріп, білдіңіздер. Ал оның бүкіл қоғамға үлкен пайда әкелетініне сенемін. Дегенмен біз күн сайын адамның үнін, әрбір халықтың және әрбір ұлттың үнін ести аламыз ба? Өкінішке орай, әрқашан бұлай емес. Сондықтан да мұндай форум тұрақты негізде жұмыс істей алатын сияқты. Ол біздің Отанымыздың ұлттары мен ұлыстары арасындағы татулық пен келісімді сақтау және нығайту үшін көп іс тындыруға мүмкіндігі бар.

Меніңше, біздің форумның жұмысын жалғастырсақ қалай болар еді? Бүгінгі талқылаудың нәтижесінде біз жаңа қоғамдық институт – Қазақстан халықтарының келісім және бірігу ассамблеясын құра алар едік деп ойлаймын. Бұл Қазақстандағы ұлтаралық келісімді бүкілхалықтық нығайту міндетін шешетін саяси емес, үкіметтік емес ұйым болар еді.

Бүгінде адамдар бастан кешіріп отырған сезімдерді толығымен түсінемін және оған ортақтаспын. Мәселе мынада, халық саяси сезуарлық пен мылжындықтан, саясаткерлер арасындағы қатынастарды анықтаудан, "отбасы", "ата-ана", "нан", "жер" деп аталатын қарапайым да түсінікті шындықтарға біздің назар аудармауымыздан әлдеқашан мезі болды. Қазір әркім өзінің көпұлтты мемлекеттегі жаңа жағдайына, өзінің орнына, үйрену және ой елегінен өткізу процесін бастан өткізуде. Әркім өзінің, өз балаларының болашағы туралы ойланады, оқиғаның дамуына деген өз көзқарасы бар. Сондықтан да ұсынылып отырған ассамблея Қазақстанның барлық халықтарының идеалдары мен мүдделерін, мұң-мұқтаждары ауқымын көрсететін саясаттан тыс орган болар еді.

Бұл ассамблеяға қатысушылардың моральдық принциптерінің биік деңгейін оның құрамына облыстардан, қалалардан, аудандардан, селолар мен ауылдардан барынша құрметті, принципті өкілдер ұсыну жолымен қамтамасыз етуге болар еді. Олар – өмірлік тәжірибесі бай адамдар, біздің республикамыздың барлық аумақтарынан, барлық кәсіптің, ұлттың, конфессияның өкілдері. Ондай адамдар бізде, осы залдың өзінде де көп.

Ассамблеяның ұйымдық жағынан хаттау туралы әңгіме ету өзiрге ерте-рек болар. Дегенмен, оның қызметінің бірқатар сипатын белгілеуге болар. Оның өзінің құрамында қоғамдық дамудың нағыз көкейкесті мәселелері жөніндегі комиссиялары болар еді. Бірінші кезекте, әрине, ұлтаралық келісім, кәсіби мүдделер, конфессияаралық және рухани өзара іс-қимыл, отбасын нығайту мен балалар мүддесін қорғау жөніндегі комиссиялар болар еді. Адамдардың маңызды қажеттіліктеріне сай басқа да комиссиялардың болуы мүмкін. Ең бастысы олар біздің республикамыздың барлық халықтарының дәстүрлі құндылықтарына, нормалар мен идеалдарына сүйене отырып, ұлтаралық келісімнің барлық негізгі мәселелерін қоғамдық назарда ұстап отыруы тиіс.

Мен осы ұсынысты енгізе отырып, оның түсіністікпен қолдау табатынына және ұзақ сонарға салынбай нақты жүзеге асатынына сенемін.

Қазақстан халқы жұмыла отырып, мемлекеттің дамуындағы қиын да жауапты кезенді ойдағыдай өткеретініне сенім білдіремін. Біздің бірлігіміз – осы жұмыста табысқа жетуіміздің негізгі шарты.

Форумға қатысушыларды "Республика күні" мемлекеттік деңгейдегі тұңғыш мерекесімен шын жүректен құттықтаймын және оның өткізіліп тұруы әрдайым Қазақстан халықтарының достығын нығайтуға ықпал етуіне тілектестік білдіремін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ФОРУМЕ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА*

Алма-Ата, 14 декабря 1992 года

– ...Я сердечно приветствую представителей наций и народностей Казахстана, собравшихся на форум.

Убежден, что в этом зале находятся единомышленники, в полной мере осознающие необходимость и необратимость преобразований, проводимых в Казахстане.

Для меня, Президента республики, это крайне важно. Ведь все мы, какую бы национальность ни представляли, объединены общей идеей, ставим перед собой поистине огромные цели: создать по высоким международным меркам независимое демократическое государство, являющееся полноправным членом мирового сообщества. От антагонистического неприятия частной собственности мы переходим к многоукладному хозяйству. От тоталитарного государства – к свободе личности. От господства однопартийности – к политическому плюрализму и открытому обществу.

Нам выпала нелегкая участь осуществить крутой перелом в историческом развитии, какой приходилось переживать немногим народам и государствам. Для этого необходимы гражданское мужество и воля, сплоченные и организованные действия, политическая стабильность, общенациональное согласие.

Более двух лет прошло с тех пор, как мы объявили о суверенитете. Вот уже год как мы живем в условиях независимого государства. Это реальность, и вспять движение жизни не повернуть. Но говорить, что нам удалось достигнуть всего намеченного, конечно же нельзя. Серьезные трудности переживает экономика республики, ее социальная сфера.

Новый облик принимает наша государственность. Мы стоим на пороге исторического события – принятия Конституции. Сейчас на сессии Верховного Совета идет напряженная работа над ее проектом. Я уверен в том, что она завершится успехом. Республика будет иметь Основной закон, по которому мы станем жить, работать, решать внутренние и внешние задачи.

*Газета "Казахстанская правда", 15 декабря 1992 года.

Конституция должна учесть, и учет непременно, специфику Казахстана как многонационального государства. В ней будут четко определены гарантии национального и гражданского равноправия, права и свободы человека в соответствии с международными нормами, предусмотрена защита интересов народа и государства, мира и спокойствия в нашем доме.

Не одно поколение казахстанцев создавало наше главное достояние – дружбу народов. И сегодня, многое переосмысливая заново в нашей истории, мы не вправе растрачивать это богатство. Они сформировались не в последние десятилетия и отнюдь не партийными дерективами.

Так распорядилась история, что древняя земля казахов издавна принимала по разным причинам – историческим, политическим, социальным – представителей многих народов, оказавшихся здесь. Еще со времен Ивана Грозного и Петра Первого в наших краях стали появляться беглые люди. Позже здесь начали оседать крестьяне из всех концов России – жертвы земельных переделов, казаки, призванные на защиту границ империи. В прошлом веке произошло крупное переселение уйгуров и дунган. Значительная волна русских, украинских, белорусских, польских переселенцев была вызвана столыпинскими реформами. Степь всегда была местом политических ссылок, трагический накал которых в период сталинской депортации народов достиг небывалого уровня. Не по своей воле, и тем более без учета мнения казахского народа, в республику были переселены корейцы, немцы Поволжья, чеченцы, ингуши, турки-месхетинцы, представители других национальностей. И, наконец, огромные миграционные потоки устремились в Казахстан в период "великих ударных строек" и освоения целинных земель. Естественная миграция населения происходит и сегодня.

Вряд ли какая-нибудь из бывших союзных республик испытала на себе столь мощные переселенческие процессы. Это, разумеется, было вызвано как историческими событиями, так и геополитическим положением Казахстана. Но далеко не последнюю, а может быть, и первую роль в том, что наша земля не отторгла, а стала родным домом для тысяч и тысяч людей, сыграли казахская нация, ее открытость, вековые традиции гостеприимства и добрососедства. В совместном труде, преодолении невзгод и лишений, которых с лихвой выпало на долю старших поколений, в житейских буднях и праздниках сложилась уникальная многонациональная общность народов республики, создавших ее современный облик.

Я вовсе не склонен идеализировать прошлое и настоящее наших межнациональных отношений. Были в их развитии и свои внутренние психологические сложности и извращения национальной политики. Все это не могло пройти бесследно. И не вина, а беда приезжавших в республику, что они были "винтиками" тоталитарной системы, которая не церемонилась с местными обычаями, традициями, духовной жизнью.

Настоящей трагедией это обернулось для казахского народа, его культуры, языка. Подобное, кстати, происходило и в других республиках, и в этом, видимо, одна из причин распада Советского Союза. Система рухнула не только в силу политической и экономической несостоятельности, но и потому, что народы поверили в свои силы, ощутили потребность в возрождении национальных, культурных и духовных ценностей, своих родных языков.

Было бы большой ошибкой видеть в таком стремлении национальное наступление на права других. Это – возврат к нормальному человеческому состоянию. И я искренне верю, что народы республики с пониманием отнесутся к переменам, происходящим в сознании казахского народа, и окажут ему духовную и интеллектуальную поддержку. С другой стороны, надо учесть, что в новых условиях непростые процессы становления переживают и иные народы республики. Это требует такого же понимания и отношения со стороны казахской нации. Нельзя заставить уважать себя, свое национальное достоинство, отказывая в этом другим.

Всем нам необходимо понять простую вещь: нет больше ни старших братьев, ни младших! Агрессивными высказываниями и ультимативными требованиями, которые можно сегодня прочесть в печати, услышать на митингах, даже самое правое дело не осуществить, и тем более не добиться понимания у оппонента. Если же мы, с одной стороны, будем проявлять подозрительность: мол, нас выживают, а с другой, предъявлять претензии, выставлять счета, уже не подлежащие оплате, видеть в прожитой совместно жизни только негативное, то неминуемо зайдем в тупик. Время болезненной реакции на минувшие невзгоды миновало. Пришла пора созидания, строительства нашего государства.

Все мы – не просто жители, мы – граждане Республики Казахстан! И должны проникнуться чувством гордости за свое государство, избравшее путь к жизни, достойной человека, взявшее ответственность перед потомками, должны ощущать чувство семьи единой, уважать как святыни флаг, герб, гимн республики, которые уже знает мир. Именно казахстанский государственный патриотизм может стать главной опорой возрождения республики, всех наций и народностей, населяющих ее.

Народ Казахстана может быть уверен в том, что руководство республики будет твердо и до конца проводить политику национального согласия, прочно стоять на законной основе, не позволит разжечь вражду, под какими бы предложениями она ни возникала.

Недавно я совершил ряд поездок по республике, побывал в трудовых коллективах, у меня были встречи с молодежью, военными, творческой и научной интеллигенцией. В выступлениях по телевидению я отвечал на вопросы людей, представляющих самые разные слои населения. Эти встре-

чи дают мне основание сделать вывод о том, что людей действительно беспокоят те проблемы, о которых я сейчас говорил. Температура общественной жизни всегда чутко реагирует на состояние межнациональных отношений. Но если суммировать мнение абсолютного большинства населения, то оно заключается в одном: нам делить нечего, и единственно возможный путь – это не допустить разжигания страстей, сделать все, чтобы сохранить мир и согласие.

Встречи и беседы с казахстанцами порадовали. Обращает на себя внимание то, что людей еще в большей степени, чем житейские невзгоды, волнуют сегодня проблемы ускорения реформ, становления подлинно рыночных отношений, укрепления власти. Это еще одно свидетельство тому, что происходит перелом в настроениях, растет понимание сути происходящего и желание активно включиться в реальные дела.

В этой связи у меня вызывает искреннее удовлетворение, сказал далее Нурсултан Назарбаев, что в республике растут и крепнут силы сторонников преобразований, твердо стоящих на позициях консолидации общества.

В вас, участниках форума, я вижу именно таких равнодушных людей. Сама идея проведения этого мероприятия представляется очень плодотворной и многообещающей. Дело в том, что Казахстан сегодня обладает довольно редким для стран СНГ преимуществом – относительно высоким уровнем политической стабильности. Однако успокаиваться мы не вправе: если будем сидеть сложа руки, то можем это преимущество растерять. Сейчас вы побывали во многих областях, обменялись делегациями, увидели, как живут, о чем думают, о чем тревожатся и во что верят люди. И это, надеюсь, принесет всему обществу большую пользу. Но слышим ли мы повседневно голос человека, голос каждого народа и каждой национальности? К сожалению, не всегда. Поэтому такой форум может действовать как бы на постоянной основе. Он способен многое сделать для сохранения и упрочения мира и согласия между нациями и народностями нашего Отечества.

Как, на мой взгляд, продолжить бы работу нашего форума? Думаю, в результате сегодняшнего обсуждения мы могли бы создать новый общественный институт – Ассамблею согласия и единения народов Казахстана. Это была бы неполитическая, неправительственная организация, решающая задачу всенародного укрепления межнационального согласия в Казахстане.

Вполне понимаю и разделяю чувства, испытываемые сегодня людьми. Дело в том, что народ давно устал от политической говорильни и трескотни, от выяснения отношений между политиками, от нашего невнимания к таким простым и понятным истинам, которые выражаются словами "семья", "родители", "хлеб", "земля". Каждый переживает сейчас процесс привыкания и осмысления своего нового состояния, своего места в многонацио-

нальном государстве. Каждый задумывается о своем будущем, о судьбе своих детей, имеет свой взгляд на развитие событий. И предлагаемая ассамблея стала бы именно таким внеполитическим органом, который отражал бы весь спектр чаяний, идеалов и интересов всех народов Казахстана.

Высота моральных принципов участников этой ассамблеи может быть обеспечена путем выдвижения в ее состав из областей, городов, районов, сел и аулов наиболее уважаемых и принципиальных представителей. Это – умудренные жизненным опытом люди, представители всех профессий, наций, конфессий из всех регионов нашей республики. Таких людей у нас много, в том числе и в этом зале.

Об организационном оформлении ассамблеи говорить еще, может быть, рановато. Но некоторые контуры ее деятельности обозначить допустимо. Она могла бы иметь в своем составе комиссии по самым живо трепещущим проблемам общественного развития. И в первую очередь, конечно, — по межнациональному согласию, профессиональным интересам, межконфессиональному и духовному взаимодействию, укреплению семьи и защиты интересов детей. Могут быть и другие комиссии, отвечающие насущным потребностям людей. Самое главное в том, чтобы они держали в фокусе общественного внимания все основные вопросы межнационального согласия, опирались на традиционные ценности, нормы и идеалы всех народов нашей республики.

Внося это предложение, я надеюсь, что оно найдет понимание и поддержку и без долгих проволочек будет реализовано на практике. И убежден в том, что народ Казахстана сумеет сообща преодолеть непростой и ответственный этап развития государства. Наше единство – основное условие успеха в этой работе.

Я от всей души поздравляю участников форума с праздником – Днем республики, первым праздником государственного уровня, и желаю, чтобы его проведение всегда способствовало укреплению дружбы народов Казахстана.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІ КҮНІНЕ
АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИНАЛЫСТА ЖАСАҒАН
БАЯНДАМАСЫ***

Алматы, 15 желтоқсан 1992 жыл

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨЗ ЖОЛЫ, ӨЗ БОЛАШАҒЫ БАР

Қымбатты отандастар!

Бүгін біз екі жылдан астам уақыт бұрын өзінің егемендігі туралы мәлімдеген біздің мемлекетіміз – Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің жылдығын атап өтеміз. Артқа көз тастап, өткен уақытты ойша жаңғыртқанымда мен күрделі сезім құшағында қаламын. Ол көптеген оқиғаларға толы болды. Ол өзіміздің есімізде, біздің балаларымыз мен немерелеріміздің жадында сақталып қалары сөзсіз. Бұл біздің мемлекеттігіміздің негізі, ең маңызды іргетасы қаланған, жаңарған Қазақстанның Елтаңбасы, Туы мен Гимні дүниеге келген, планетамыздың көптеген елдері біздің тәуелсіздігімізді танып, бізді өзінің дүниежүзілік отбасына қабылдаған күндер болатын. Бұл кез келген халық үшін бақытты, бұрын-соңды болмаған қуанышты оқиға. Біз өз тарихымызды, мәдениетімізді шынайы қайта түлетуге кірістік. Өзіміздің ішкі және сыртқы саясатымызды дербес жүргізе бастап, өзіміз бұрын өмір сүріп келгендегіден мүлдем жаңа, біз үшін ашық қоғамның тұңғыш заңды негіздерін құрдық.

Осындай қуатты әлеуметтік, саяси, экономикалық жаңғыру бір мезгілде қандай тарихи кезеңде болып көрген! Халықтың ғасырлар бойғы жадында мұндай ештеңе болған жоқ қой деп ойлаймын. Осы қысқа уақыт аралығында біздің үлесімізге тиген шұғыл бетбұрыспен байланысты маңызды оқиғалар тығыз араласып кетті. Бірақ мен, барлық қиыншылықтарды жеңе отырып, біз беймәлім, күрделі жолдардың алғашқы ізашарлары болғанымыз үшін де тағдырға ризалығымызды білдіретінімізге сенемін.

Осы уақыт ішінде біз дүниежүзілік экономикалық жүйеге интеграциялану процесі қаншалықты қиын екенін ұғындық. Онда Қазақстан өзіне лайықты, тең құқылы және құрметті орын алғысы келеді. Біз өзімізге ерікті түрде

* "Егеменді Қазақстан" газеті, 16 желтоқсан 1992 жыл.

жүктеген жауапкершілік жүгінің қаншалықты зор екенін сезіне алдық. Қоғам бұрынғысынша әлеуметтік-экономикалық процестердің стихиялы дамуының қыспағында қалып отыр. Оны нарықтық экономиканы қалыптастырудың қазіргі кезеңінде ауыздықтау да қиын. Қанат жайған инфляция және онымен байланысты бағаның шарықтауы, табысты бірқалыпты бөлмеу және қылмыстың өсуі, ақыр соңында, ірі көлемді реформалар жүргізудегі көңіл құлазытатын, бірақ өкінішке орай, сөзсіз болмай қоймайтын қателіктер – осының барлығы қоғамның көңіл-күйіне мүлдем теріс әсер етіп, бүкіл қазақстандықтарға, жұмысшы немесе село еңбеккері, интеллигенция өкілі, зейнеткер, тіпті бала болсын, барлығына ауыртпалығын түсіріп отыр.

Біз өзімізден қайта жаңғыру жолына түсуге күш-жігер таба білгендіктен де бір орынды шымырлай бермей, қайта таңдап алған бағытта дәйекті түрде батыл қадамдар жасауымыз керек. Мен қанша күш-жігер жұмсасақ та, әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономиканы құру қажеттігі туралы айтып тұрмын.

Өзінің әлеуметтік-саяси, ұлттық, экономикалық және басқа ерекшеліктерінен тұратын Қазақстанның өзгешелігі нарықтық қатынастар құруға деген өз тәсілін іздеуді талап ететіні сөзсіз. Алайда кез келген ұлттық ерекшелік нарықтың басты, түпкілікті мәнін құрайтын оның негізгі принциптерін қалауынша өзгертуге мүлдем жол бермейді.

Әрине, ескі құрылымдар қиратылып жатқан кезде өтпелі кезеңнің шығындары болмай қоймайды. Экономикалық құлдырау көз алдымызда болып жатыр. Бірақ, оның неліктен болғанын қарап көрейік. Біздің экономикамыздың тәуелді сипаты, принципінде, бұрынғы шаруашылық байланыстардың үзілуіне төтеп бере алмады. ТМД елдерінен қажетті көлемдегі жеткізілімдер тоқтатылысымен өндіріс дереу құлдырай бастады.

Басқа себеп мынада, біз біртұтас сомдық аймаққа байлаулымыз және оны барынша сақтауға ұмтылып отырмыз, өйткені, ол негізінен барлығымыз үшін де тиімді. Дегенмен қолма-қол ақшаның жетіспеуі, Қазақстан берген өнімдер үшін 200 миллиард сомнан астам қарыздар болып отырған ТМД елдері тарапынан төлем төленбеуінің өсе түсуі, таяу болашақта бұл проблеманы шешудің нақты болашағының жоқтығы – осының барлығы өз валютамызды енгізуге бізді мәжбүр етуі мүмкін.

Осының барлығы тұтастай алғанда объективті қиындықтарды туғызып отыр. Бірақ жағдайдан шығу халық шаруашылығын басқарудың келмеске кеткен әміршіл тәсілін жандандырып, кейін шегінуде емес, қайта дәйекті әрі бұлжымас реформаторлық іс-қимылда жатыр.

Бүгінде түбегейлі экономикалық реформаның басты мақсаты – мемлекеттік меншікті жекешелендіру. Және де оны біз ешқандай тежеуге жол бермейміз.

1992 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша, республикада төрт жарым мыңнан астам әртүрлі республикалық және коммуналдық меншіктердің объектілері қайта құрылды. Олардың бағаланған құны – 21 миллиард сомнан астам. Өндірістегі орта және ірі кәсіпорындарды акцияландыру процесі жеделдеді. Аграрлық секторда 447 совхоз жекешелендірілді. Жекешелендіру ауқымы ай сайын өрістеуде, демек, біз өте маңызды іске – нарықтық экономиканың пайдасына халықты психологиялық жағына икемдеуге қол жеткіздік, сондықтан да жекешелендіру мәселесі саяси сипат алып, біздің қызметіміздегі маңызды бағытқа айналып келеді.

Үкімет таяудағы үш жылға жекешелендірудің талданған бағдарламасын жасады. Оның мәні Премьер-министр С. А. Терещенконың Жоғарғы Кеңес сессиясында жасаған баяндамасында айтылды. Бұл жұмысқа Бүкіл дүниежүзілік банктің, Қайта құру және дамудың еуропалық банкі мен Халықаралық даму жөніндегі агенттік қатысты. Қазір бағдарлама талқыланып жатыр, соңынан мен оны бекітемін.

Өтіп бара жатқан жылдың есебіне жекешелендірудегі айқын ілгерілеу мен оның тұжырымдамасының дәлденуімен қатар, меншіктің жеке, акционерлік және басқа формаларына рұқсат ету, кәсіпкерлікті қорғауға бағытталған заң актілері, мақсаты кәсіпкерлікке қолдау көрсету болып табылатын құрылымдар құру, ақыр соңында, салық, қаржы-несие және банк жүйелерін реформалау сияқты нарықтық қатынастарды нығайту жөніндегі қадамдарды жатқызуға болады. Осы іс-әрекеттердің бәрі ниет білдірген әрбір адамның қажетті кәсіпкерлік бостандығын қамтамасыз етуге, қабілеті мол, еңбексүйгіш, тапқыр адам өзінің бар мүмкіншілігін толығымен көрсете білуіне бағытталған.

Биылғы ауылшаруашылық жылының қорытындылары бізге мемлекеттік экономикалық құрылыстың сан-салалы міндеттерін шешуде орасан зор деңгей болды. Біздің диқандарымыздың дәнді дақылдардан рекордты өнімге қол жеткізгені мәлім. Халықтың картопқа, көкөніске, жеміске деген қажеті қамтамасыз етілді. Жем-шөптің жеткілікті қоры дайындалды. Майлы және техникалық дақылдар өндірісі екі есе дерлік өсті.

Егер егін орағына өткен жылдармен салыстырғанда механизаторлардың аз қатысқанын, комбайндар мен автокөлік құралдары санының едәуір қысқарғанын ескерсек, оның үстіне бұған отынмен және басқа да материалдық-техникалық ресурстармен қамтамасыз етудегі бұрын-соңды кездеспеген қиыншылықтарды қосатын болсақ, біздің село еңбеккерлеріміз іс жүзінде мүмкін емес нәрселерді жасады деп айтуға толық хақымыз бар. Бүгінде еңбектегі ерлік пен қаһармандық туралы марапат сөздер айту қалған тәрізді, бірақ мен республикамыздың егін жайында атқарылған жұмысты нақ осы сөздермен сипаттаған болар едім. Осынау салтанатты күні Қазақстан диқандарына орасан зор рахмет айтуға рұқсат етіңіздер.

Егер біз өзіміздің агроөнеркәсіптік кешеннің көптеген мұқтаждарын қаржыландырсақ, өте дұрыс істеген болар едік деп ойлаймын. Өткен кезеңдерде Қазақстанның әрбір миллиард пұт астығына байланысты "бүкілхалықтық сән-салтанат" дейтіннің қандай марапатталып келгені естеріңізде болар. Диқандардың құрметіне сылдыр мадақтау сөздер айтылып, наградалар жаңбырдай жауатын. Бірақ осы насихаттық дабыраның бәрі село еңбеккерлерін аярлықпен тонаудың бүркемесі ғана болатын. Өйткені Қазақстанның совхоздары мен колхоздарынан тіпті тұқымдық қор да бір түйіріне дейін сыпырып әкетілетін.

Бүгінгі таңда біз түскен валютаның және шетелдік несиелердің барынша көп мөлшерін нысаналы түрде ауылшаруашылық өндірісін жаңа технологиялармен жарақтандыруға жұмсау қамында жүрміз.

Қазір бірлескен кәсіпорындар негізінде жоғары технологиялы мәшинелер шығаруды ұйымдастыру үшін ірі шетел инвестицияларын тарту жұмысы жүргізілуде.

Егер біз, тапқан қаржыны республикалық немесе жергілікті деңгейдегі чиновниктер емес, бұлар өздерінің пайдасына қандай дәлелдер келтірсе де, қайта тек өнімді шығарушының өзі иелік ететіндей істемесек, бізді ешқандай күрделі қаржы құтқара алмайтынына сенімдімін.

Осыған байланысты біз село қасында тапшы азық-түлік тағамдарын мысалы, қант, өсімдік майын, кондитер, спирт-арақ, сыра-алкогольсіз ішімдік және темекі бұйымдарын өндірудің құлдырауының алдын алып қоймай, сондай-ақ бірқатар жағдайда үдете де алдық.

Біздің экономиканы реформалаудағы кейбір өзгерістер мен қазіргі проблемалар туралы айта отырып, тауар өндіру потенциалын өсіру қажеттігі туралы да айту керек. Белсенді, мақсатты құрылымдық саясат жүргізген жөн. Ол, нарықтық қатынастардың дамуына бөгет жасамай, сонымен бірге экономиканы қайта жаңғыртуға басқарылатын сипат берер еді. Басқаша айтқанда, әңгіме мемлекеттік реттеу туралы болып отыр. Ол біздің нарыққа қарай қадамымыздың барлық кезеңінде бұдан былай белсенді қолданылатын болады.

Меніңше, көп кешіктірмей тауар өндірушілерді қолдауға бағытталған қаржы-экономикалық сипаттағы бірқатар маңызды акциялар жүргізу керек. Әңгіме несие саясатындағы өзгерістер, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы өндірісін реттеу жүйесін өзгерту, салық саясатын жетілдіру, тікелей шетел инвестицияларын тарту үшін қолайлы жағдай жасау туралы болып отыр.

Экономикада болып жатқан күрделі процестер, өндірістің жеткіліксіз төмен қайтарымы әлеуметтік сала деп дәстүрлі аталатын салалардың күйіне ауыр әсер етуде. Биылғы жылы елеулі қаржы қиындықтарына қарамастан, білім берудің мемлекеттік мекемелері жүйесін сақтап қалдық. Рыноктық экономика мамандарын дайындау жөніндегі факультеттер ашылды, жаңа жо-

ғары оқу орындары, техникумдар, колледждер ұйымдастырылды. Жоғары оқу орындарына, білім берудің мемлекеттік емес мекемелеріне айтарлықтай бостандық беретін "Білім беру туралы" Заң қабылданды. Дәстүрден тыс түрдегі оқу орындары шындыққа айналды. Қазақ мектептері, балалар бақшалары мен мектептен тыс мекемелер жүйесі айтарлықтай кеңіді. Өзбек, тәжік, ұйғыр, неміс мектептері жұмыс істей бастады.

Халықаралық ынтымақтастық шеңберінде шетел мемлекеттерінің 25 білім беру министрліктерімен байланыс орнатылды және 15 ірі келісім жасалды. Бірнеше мың жігіт пен қыз басқа елдердің университеттерінде оқуда, халық шаруашылығының мамандары АҚШ-та, Түркияда, Оңтүстік Кореяда, Францияда, ФРГ-де тәжірибеден өтуде. Қазақ-Түрік және Қазақ-Египет университеттерін құру туралы келісімге қол жетті. Павлодар технологиялық университетінің негізінде Қазақ-Неміс академиясы құрылды.

Дегенмен бұл саладағы жағдай бұрынғысынша күрделі қалпында қалып отыр. Өз еңбектерінің ұйымдастырылуына материалдық және әлеуметтік-тұрмыстық қамтамасыз етілуінің жетілмегендігіне қанағаттанбаған білім беру және ғылым қызметкерлері өз жұмыс орындарын тастап кетуде. Кез келген қоғам үшін бұл күйреу қаупін туғызады. Бұл процесті тоқтату үшін, біз білім берудің жалпы мемлекеттік жүйесін құрудың негізгі принциптерін жедел анықтауымыз қажет.

Олар базалық деңгейде тегін білім беруге кепілдікті, білім берудің мемлекеттік емес мекемелерін дамытуды, білім беруді қаржыландырудың жаңа үлгілеріне көшуді, оқытушылар мен үлгеруші студенттерді әлеуметтік қорғау мен ынталандыруды қамтуы тиіс.

Рынокқа көшу жағдайында айрықша назар объектісі денсаулық сақтау мен халықты әлеуметтік қорғау саласы болып табылады. Іс жүзінде бір жыл ішінде денсаулық сақтау реформасының жаңа заңдылық негізі құрылды. Медициналық құралдар, аспаптар мен жабдықтар шығарудың республикалық бағдарламасы бекітілді және Қазақстанның өндірістік, соның ішінде қорғаныс кешенінің кәсіпорындарында медициналық техникаларды шығару басталды.

Балалы отбасыларын қолдау мақсатында бірқатар заңдар мен нормативтік актілер қабылданды. Үстіміздегі жылғы қазанның 1-інен бастап 3 жасқа дейінгі балалар үшін жылына – 7400 сом, 3-тен 18 жасқа дейін – 5500 сом бір мезгілдік жәрдем белгіленді. Көп балалы аналарды әлеуметтік қорғау туралы Президент жарлығы қабылданды.

Республикада, бүкіл дүние жүзіндегі сияқты, қарт адамдар саны көбеюде. Бүгінде үш миллиондай зейнеткерлер мемлекеттік көмек алады. Қазір зейнетақының орташа мөлшері 2100 сом болды. Биылғы жылы зейнетақы мен көмектер бойынша барлық төлемдер 76 миллиард сомға жетті.

1992-1995 жылдарда мүгедектерді әлеуметтік қорғау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру басталды. Онда олар үшін қажетті әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдық жағдайды жасауға айрықша назар аударылып отыр.

Сонымен бірге медициналық қызмет көрсету жүйесі мен әлеуметтік қорғау механизмдерін түбегейлі өзгерту қажет. Бұл саладағы реформаның басты бағыттары мына төмендегі арнаға келіп саяды.

Біріншіден, халық кепілдікті ең төменгі медициналық көмек алатын бюджеттік-сақтандыру медицинасына көшу, ал оның шеңберінен шығатын қызметтер үшін ақыны азаматтар өздерінің медициналық сақтандыру есебінен төлейтін болады. Бұл дүние жүзінде жалпы қабылданған жүйе және оның неғұрлым тиімді екені сөзсіз.

Екіншіден, адамның еңбекпен қосқан үлесіне баға беруде және, соның салдары ретінде, оны зейнетақымен қамсыздандыруда теңгермешілік принципін жоюға ұмтылады.

Үшіншіден, болашақ зейнеткерлердің ерікті сақтандыруға негізделген жаңа зейнетақы жүйесін құруға ұмтылады. Жаңа экономикалық бағдарламада ауқатсыз азаматтарға адресі қолдау көрсету көзделуде.

Қоғамдық-саяси, әлеуметтік және экономикалық өмірдегі күрделі процестер туғызған проблемалар мен қиыншылықтар біздің әлі де болса жетіліп болмаған қоғамымызда көптеген өңездің бетін ашты. Оған ең алдымен қылмыстың көбеюі жатады. Талай ондаған жылдардан бері алғаш рет республикада тіркелген қылмыстар саны биыл 150 мыңнан асып түсті. Ұрлық, тонау, қарақшылық саны өсуде. Қылмыстың ұйымдасқан түрлері, әсіресе, экономика және қаржы-несие жүйесі саласында ерекше белең алуда. Министрліктердің, ведомстволардың, кәсіпорындардың мекемелер мен ұйымдардың жекелеген басшылары, жергілікті әкімдер осы бір маңызды істен бойларын аулақ салып, мұнымен тек ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдары айналысуға тиіс деп есептеуде.

Нақ осыған байланысты мен осыдан он күн бұрын лауазымды адамдардың республикадағы тәртіп, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздіктің жай-күйі үшін жауапкершілігін арттыру мәселелеріне арналған арнайы қаулы қабылдадым. Құқық қорғау органдары, қаржы бақылау органдары жергілікті жерлердегі атқарушылық тәртіпті мұқият тексеруде, заңдардың, басқа да нормативті актілердің бұзылуына ықпал ететін себептер анықталуда. Мемлекет қаржысы мен ресурстарын талан-таражға салушы, өзінің қара басының мүддесі үшін қызмет бабын теріс пайдаланушы басшыларға ең қатаң шаралар қолданылатын болады.

Біз көшелерде және қоғамдық орындарда, ақыр соңында, тәртіп орнату үшін ең батыл іс-қимылдар қолданамыз. Біздің қатаң әдістер қолдануымызға

азаматтар түсіністікпен қарайды деп ойлаймын, өйткені, қылмыстың етек алуы алдында бұдан былай шегінерлік жер жоқ.

Қымбатты достар! Кеше, меніңше, біздің көпұлтты республикамыздың өмірінде үлкен оқиға – Қазақстан халықтарының форумы болды. Бұл шараның маңыздылығы, ең алдымен, оның ұлтаралық келісімді, азаматтық тыныштықты, біздің рухани бірлігімізді сақтап, нығайту жолдары туралы жемісті әңгіменің өрбуінде. Бүгінгі, көңілді кірбің шалған заманда, форум өтпелі кезеңдегі қиыншылықтарды қаймықпай жеңеміз деген оптимизмге бөлеп, сенімділік ұялатқан оқиғаға айналды. Мүдделілікпен пікір алысу, форумға қатысушылармен әңгімелер мемлекеттің ұлттық саясатының бұдан былай да Қазақстанда тамыры ғасырларға тартылған достық пен туысқандық дәстүрлеріне негізделе береді деген сенімімді нығайта түсті. Біздің осынау баға жетпес игілігімізді көптеген ұрпақтар жасаған, сондықтан да оны жоғалтуға біздің құқымыз жоқ.

Бізде еске аларлық және мақтануға тұрарлық нәрселер бар. Біз өткен соғысты, ортақ үлкен жеңісімізді ұмытуға болар ма? Қазақстан жерінде қалалар мен зауыттар тұрғызып, астық өсірген ондаған ұлттар өкілдерінің бірлескен орасан зор еңбегінің нәтижелерін сызып тастауға болар ма? Мен өткен мен бүгіннен, интернационализм ұғымы қастерлі болған, туған республиканың, оның халқының гүлденуі ісі үшін өздерінің бар жан жылуын, бар күш-қайратын берген және беріп келе жатқан өткен кездегі де, қазіргі де көптеген жерлестеріміздің есімдерін атай аламын.

Мен кеше форумда Президенттің Бейбітшілік пен рухани татулық сыйлығын алғашқы үш лауреатқа – академик Мехлис Сүлейменовке, Қазақстанның халық жазушысы Дмитрий Снегинге және жазушы Герольд Бельгерге зор қанағат сезімімен тапсырдым. Олардың республика алдындағы еңбектегі және шығармашылық зор табысы кең танымал, олар туралы тағы да айтып жатпай-ақ қояйын. Нақ осындай адамдардың арқасында, ал олар республикада басым көпшілік екеніне мен сенімдімін, біз ұлтаралық татулықты сақтап тұрмыз, жерді тіреп тұрған да нақ солар.

Бір шаңырақ астында тату-тәтті тұрып, қуанышы мен қайғы-қасіретін тең бөлісіп отырған адамдардың өзара сезімі мен бір-біріне деген ынтымағы ешқашан үзілмейтініне сенімдімін. Мен, сан мыңдаған, ұлты әртүрлі біздің отандастарымыздың отбасында бастары біріккені туралы айтпай-ақ та қояйын. Мұның барлығы – біздің өміріміздің шынайы көрінісі, нақты, өмірлік интернационализм.

Мен форумға Қазақстан халықтарының татулық пен бірлік ассамблеясын құруды ұсынғанда, ең алдымен, осы адамдардың қам-қаракеттері мен арман-мүдделерін ойлаған едім. Біздің Одақ ыдырағаннан кейін туған принципті жаңа жағдайда тұрып жатқанымызды ұмытпау керек. Ірі держава ыдырап, әдетке айналған қатынастар мен байланыстар қираған жағдайда адам

өзін қолайсыз сезінбесе оғаш болар еді. Әркім өз отбасының, балаларының болашағы туралы, қоғамдағы өз орны туралы ойға қалады. Сондықтан, әрине, қай ұлтқа қарайтынына қарамастан әрбір адамның айтары бар. Біз осы дауысты естіп, қандай да болмасын халықты не алаңдататынын білуге тиіспіз. Ассамблея мемлекеттік емес, саяси емес моральдық орын, ұлттар мен ұлыстардың рухани біріктіруші ұмтылысын білдіруші бола алар еді.

Біршама тұрақтылыққа қарамастан бізде ұлт саясаты мәселесінде проблема жоқ, барлығы да жап-жақсы әрі дін-аман деп айтуға әлі ерте. Едәуір дәрежеде бұл өткен он жылдықтарда жол берілген бұрмалауларға, демографиялық процестерге, халықтардың өзара арақатынасы проблемасына салауатты да қырағы көзқарастың болмауымен түсіндіріледі.

Қоныстану мәселесін алайық. Ол жүздеген жыл бұрын басталып, бүгінгі күнге дейін жалғасып жатыр. Қай халықтың және кімнің ырқымен Қазақстанда болып шыққанын бүгінде қайталап жатудың қажеті жоқ. Тек бір ғана кезең – миграция процестерінің ықпалымен қоныстанушылардың өздерінің, сондай-ақ байырғы халықтың да психологиялық және әлеуметтік көңіл-күйінің өзгергеніне тоқталайын. Мұнда миллиондаған адамдар келді: біреулер жақсы тұрмыс іздеп келсе, екінші біреулер айдалып келді, ал тағы біреулері "комсомол жүрегінің қалауымен" келді. Осы аталғандардың бәрі де негізінен Қазақстанда уақытша болуға үміт артты деп айтсам қателеспеспін. Көбі кейін шынында да кері қайтты. Бірақ өмір өз дегенін істеді: жап-жақсы жалақы, аз болса да, бірақ өмір сүріп, жұмыс істеу үшін қолайлы жағдай, жергілікті тұрғындармен қатынастың жақсылығы арқасында адамдар осы жерде қоныстанып қалды.

Алайда, ашығын айтайық, олардың байырғы халықпен арасындағы қатынасы бізмәнді қалыптасқан жоқ. Қоныстанушылар да, байырғы халық та, әрине өз кінәсінен емес, сол кездегі жүйе белгілеген оқшау ұяларда қала берді. Сондықтан тек ол қирағаннан кейін ғана жағдай түзеле бастады. Алайда, бұл процесс жанға батарлық, таптаурындарды қиратумен байланысты болып шықты. Сондықтан мұны бүгінде барлық халықтар жете ұғынуы тиіс.

Ең алдымен, қазақ халқының жүздеген жылдар ішінде тұңғыш рет мемлекеттілігін орнатуға, толыққанды дамуға, өзінің ізгі дәстүрлерін, мәдениеті мен тілін қайта түлетуге мүмкіндік алғанын түсіну керек. Бұл табиғи ұмтылыс және оны барлық халықтардың оң қабылдайтынына сенімдімін.

Сондай-ақ барлық басқа халықтардың тоталитаризм дәуірінен кейін қайта жаңару, кем-кетіктерден және стереотиптерден құтылатын күрделі кезеңнен өтетіндігін түсінуі тиіс. Рухани келісім, кәдімгі адамдық бірін-бірі түсінушілік – міне, біздің барлығымыздан қазір талап етілетін ең бастысы осы болар.

Мен айтқан мәселелердің біз үшін принципті маңызы бар. Бұлардың барлығы осылайша немесе басқаша түрде және тәуелсіздік жағдайында жасалған Қазақстан Республикасының бірінші Конституциясында көрініс

табатын болады, ал оның жобасымен жұмыс қазір аяқталуға жақын. Бұл шын мәнісінде республиканың барлық халқының және оның азаматтарын жекелей алғанда, әрқайсысының мүддесін білдіретін өзекті құжат болмақ. Адам, оның құқығы, бостандығы және заңды мүддесі Негізгі Заңда алдыңғы қатарға шығарылады. Біз бастаған қайта жаңаруда бүкіл Қазақстан қоғамының игілігі мен тұрақтылығын, біздің мемлекеттік ішкі және сыртқы саясатымызды жүзеге асыруда табысқа жетуді қамтамасыз ету үшін оны солай етіп жасау біздің қолымыздан келетіндігіне мен сенімдімін.

Бүгінде біздің халықаралық аренадағы іс-қимылымызға көп нәрсе қатысты. Қазақстан дүниежүзілік қоғамдастыққа кіру процесін белсенді түрде жалғастыруда. Бұл, сөзсіз, қиын да көпшілігінде біз үшін жаңа іс. Меніңше, түбегейлі ұлттық-мемлекеттік мүддеге сәйкес келетін өзіміздің сыртқы саяси жүйемізді айтарлықтай қысқа мерзім ішінде жасауға қол жеткендігі ең маңыздысы болып табылады. Екінші жағынан, біздің сыртқы саясатымыздың бойында оны әлемдік қоғамдастықтың қолдауын қамтамасыз ететін жалпыадамзаттық қуат бар. Мұның жарқын дәлелі Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымына кіруі болып отыр. Біз БҰҰ-ға бейбітшілікті қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде қараймыз және барынша осы бір құрметті де беделді халықаралық ұйымның тиімді қызметін жан-жақты нығайтуға қолдау көрсетеміз.

Қазақстан Қайта құру және даму халықаралық банкіне, Халықаралық валюта қорына кірді, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңестің жұмысына қатысады, басқа да халықаралық ұйымдармен байланыс орнатты.

Қытайға, АҚШ-қа, ГФР-ге, Францияға, Ұлыбританияға, Иранға, Түркияға, Пәкістанға, Үндістанға мемлекеттік сапарлар жасалды. Олар саяси байланыстарды жоғары деңгейде бекітті, өзара тиімді ынтымақтастыққа негіз қалауға көмектесті.

Біздің мемлекетпен ауқымды екі жақты байланыстарды дамытуға және Қазақстанда сенімді серіктес табуға Батыс Еуропа елдерінің ұмтылып отырғанын атап өткім келеді. Бұған республиканың демократияландыруға, экономиканы нарықтық реформалауға алған бағыты, республикаға Еуропа мен Азия арасындағы байланыстырушы буын мүмкіндігін беретін геосаяси жағдайы көмектесті.

Біздің сыртқы саяси проблемаларымыз барған сайын мазмұнды бола түсуде. Біз оларды алдағы уақытта да Қазақстанның ұлттық мүддесіне жауап беретін жағдайда одан әрі жан-жақты дамытуды жақтаймыз.

Ұлы шығыс көршімізбен сауда-экономикалық ынтымақтастықта айтарлықтей прогресті қамтамасыз еткен Қытай Халық Республикасымен белсенді саяси диалог жүргізілуде. Бізді тарихымыз бен мәдениетіміздің ортақ-

тығы байланыстыратын Түркиямен достық пен ынтымақ үнемі бекіп келеді. Араб мемлекеттерімен қатынастар жолға қойылуда.

Біздің сыртқы саяси проблемаларға мемлекеттік көзқарасымыз халықаралық тұрақтылыққа деген терең мүдделілікпен анықталады. Біз барлық елдермен қатынастардың тепе-тең дамуын жақтаймыз және жекелеген этникалық қауымдастықтар мен саяси одақтарға қарай бұра тартпақ емеспіз.

Біздің сыртқы саясатымыз үшін ел қауіпсіздігін қамтамасыз еткеннен және қазақстандықтардың бейбіт өмірін қорғаудан артық маңызды міндет жоқ. Мұндағы ең маңызды мәселе – біздің Ресеймен қатынасымыз. Біз онымен Достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы ұзақ мерзімді шарт жасастық. Алайда тиімді ұжымдық қауіпсіздік жүйесінен тыс жағдайда аймақтағы нақты қауіпсіздік туралы айту мүмкін емес шығар. Осыны басшылыққа ала отырып, біз Азиядағы сенім мен ынтымақтастықты нығайтуға, Азия қауіпсіздігі механизмдерін құруға бағытталған шараларды қолдаймыз.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясындағы сөзімде Азиядағы өзара іс-қимыл мен сенім шаралары жөніндегі кеңесті шақыру және оның қызметінің кезең-кезеңді қамтитын перспективасы осы қызметті одан әрі дамытумен қатар баяндалған болатын.

Республиканың аймақтық проблемалар бойынша айқындамасы кез келген даулы мәселе бойынша реттеудің сенімді және барлығына қолайлы формуласы жасалуы тиіс екендігіне сүйенеді. Біз Біріккен Ұлттар Ұйымының және басқа аймақтың халықаралық институттардың бітімшілік потенциалын күшейтуді сөзсіз қажет деп есептейміз.

Республика төңірегіндегі әскери-саяси жағдайды бағалап, әскери қауіп көлемі мен сипатын болжай отырып, біз қол жеткізілген Стратегиялық шабуыл қаруын қысқарту туралы келісімді қабыл аламыз, жаппай қырып-жоятын қарудың басқа түрлеріне тыйым салуға бағытталған инициативаларды қолдаймыз. Бұл мәселе бойынша біз Ресеймен, Украинамен, Беларусьпен келісілген бағыт жүргіземіз және әскери құрылысты принципінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүшелермен бірлесіп жүргізу қажет деп есептейміз. Міне, сондықтан біз тиісті Шартқа қол қоюға бардық. Біртұтас қорғаныс кеңістігі арқылы біріккен мемлекеттердің күш-жігерін келісу үшін қадамдар жасаудамыз. Біздің әскери доктрина Қазақстан Республикасының территориялық тұтастығы мен тәуелсіздігін қарулы қорғау үшін қажеттігінің барлығымен жарақталған шағын, икемді армияның болуын көздейді.

Біздің сыртқы саясатымыздағы басымдықтардың арасында – ашық теңізге бөгетсіз шығуды қамтамасыз ету, Тынық мұхиттан бастап Қытай, біздің территория, Орта Азия, Иран мен Түркия арқылы трансевразия темір жол транзитін ұйымдастыру бар. Мемлекеттік делегацияның Иранға соңғы сапары Каспий теңізін Қазақстанды Солтүстік Иранмен және Парсы шығанағымен байланыстыратын көлік артериясына айналдыру туралы уағдалас-

тықпен аяқталды. Осы жоспарларды жүзеге асыруда біз халықаралық экономикалық ұйымдармен ынтымақтастық жасауға үміт артамыз. Сондай-ақ дүние жүзінің көптеген мемлекеттерімен әуе қатынасы да дамиды.

Біздің сыртқы саясатымызда ескерілетін тағы бір жайт – "ислам факторы". Біз оған реалистік тұрғыдан қараймыз және халықтың ислам мәдениетінің рухани негіздеріне деген ұмтылысын, исламның қазіргі заманғы халықаралық қатынастардағы маңызын ескереміз. Ислам дүниесі зор ресурстарға ие, сондықтан мұны назарға алмауға болмайды. Сонымен бірге біздің елімізде діни фундаментализмді күшейту туралы әңгіме жүргізу үшін бізде қандай да болмасын негіз жоқ.

Біздің сыртқы саясатымыздың басым бағыттарының бірі – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының елдерімен өзара қатынас. Бұл қатынас оңай дамып жатқан жоқ. Бұл туралы менің талай рет айтуыма тура келді. Бірақ біз, өзара іс-қимыл мен ынтымақтастық қайтсе де кеңінен қанат жайып, нығаяуы үшін барлық күш-жігерді жұмсаймыз. Өздеріңіз білесіздер, Қазақстан сындарлы ұсыныстар жасамаған мемлекет басшыларының іс-жүзінде бірде-бір кездесуі болған емес.

Алайда олар әрқашан да түсіністікке ие бола бермейді, ал кейде дәлелсіз күмән тудырады. Турасын айтқым келеді: біздің ұсыныстарымыздың екі жақты сипаты жоқ, біз дүниежүзілік экономикалық қоғамдастықта қалыптасқан мінез-құлық ережелерін сақтауға тырысамыз. Қазақстан бұрынғы тиімсіз шаруашылық байланыстарды сақтауға шақырмайды, дегенмен, әзірге жаңа, барынша тиімді байланыстар табылғанға дейін қазіргі бар оң және өзара қолайлылардың барлығын бұзуды да жақтамайды. Біз сондай-ақ экономикалық бірігу мәселесін саяси мемлекетаралық құрылыс проблемаларынан нақты бөліп қараймыз.

Біз қаншалықты қаламасақ та, еңбекті мемлекетаралық бөлу, сауда рынқтарындағы бәсекелестік және тағы сол сияқты дүниежүзілік шаруашылық принциптері объективті өмір сүреді. ТМД мемлекеттерінің жеке алғанда әрқайсысының бүгінде шикізат пен қару-жарақтан басқа, толық өзіне жетерлік экономикасы, әлемдік рынокта бәсекелес бола алатын өнімдердің мол тізбесі жоқ. Сондықтан да мемлекетаралық кооперацияны сақтау және дамытудың қажеттілігі мен мүмкіндігі, ортақ кеден-экономикалық кеңістік, Достастықтың сом аймағы объективті түрде өмір сүреді. Тек осы жағдайда ғана біз едәуір дәрежеде отандық өнімдердің дүниежүзілік рынокта бәсекелес бола алмайтындығынан сөзсіз туындайтын шығындарды өтей аламыз, жұмыс орнымен, еңбекпен және миллиондаған адамдарды табыспен қамтамасыз етеміз.

Бір сөзбен айтқанда, қиындықтарға қарамастан ТМД мемлекеттеріне қатысты өз идеяларымызды біз табанды түрде жүргізетін боламыз. Олар тиісті өзара тиімді институттық жүйелер құру арқылы толығымен жүзеге асуы мүмкін.

Қымбатты отандастар!

Өткен кезең қиын да жемісті жұмыспен өтті. Біздің әрқайсымыздың сайып келгенде оның тиісті жемісін беретіндігіне, Қазақстанды гүлденген және лайықты, бақытты өмірдің өркениетті жолына шығаратынына сенетіндігімізді айтсам қателеспеспін. Бұл, сөзсіз іске асады. Дегенмен алда тұрған істердің көлемі аса ұлан-ғайыр, адам айтқысыз қиындықты жеңу үшін көп уақыт қажет. Шындықтың көзіне тура қарасаң, әзірге біздің қоғамымыз өткеннің ескі дағдысымен өмір сүріп жатқандығын мойындауымыз керек. Бәрі бірдей, Қазақстан Республикасы – өзінің заңы, өзінің жолы, өзінің болашағы бар мемлекет екендігі фактісін түбегейлі танып, білген жоқ. Сондықтан да біз өзіміз, бірлесе отырып республикада тұратын барлық адамдардың игілігі үшін қандай күрделі болса да өзіміздің барлық проблемаларымызды шешуге тиіспіз. Біз үшін ешкім де Қазақстанды жаңғыртпайды, ол үшін дүниежүзілік қоғамдастықтан орын әпермейді, біздің тұрмысымыздың деңгейін көтермейді.

Бүгінде біз өз іс-қимылдарымызды тексеретін нақты бағдарларымызды естеріңізге салғым келеді. Таяудағы үш жылда тұтыну рыногын қалыпқа түсіруіміз, содан кейінгі бес жылда – экономиканың шикізаттық сипатын жеңуге, 10-11 жылда – жаңа индустриалды елдердің қатарына қосылуымыз керек. Егер біздің тұрмысымыздың материалдық жағын ғана алатын болсақ, міне біз осыған ұмтыламыз.

Сондықтан да мен сіздерді қажырлы еңбекке, шыдамдылық пен ұлттық келісімге шақырамын, өйткені, тек осы үш фактор ғана халық үшін алға қойған мақсаттарға жетудің берік кепілі бола алады.

Мерекелеріңіз құтты болсын қымбатты қазақстандықтар!

ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ, ПОСВЯЩЕННОМ ДНЮ
НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ*

Алма-Ата, 15 декабря 1992 года

У КАЗАХСТАНА СВОЙ ПУТЬ, СВОЕ БУДУЩЕЕ

Дорогие соотечественники!

Сегодня мы отмечаем годовщину независимости нашего государства – Республики Казахстан, более двух лет назад заявившей о своем суверенитете.

Сложное чувство охватывает меня, когда, оглядываясь назад, я воскрешаю в памяти минувшее время. Оно было насыщено такими событиями, которые наверняка останутся в нашей памяти, в памяти наших детей и внуков.

Это были дни, – когда закладывались основополагающие, краеугольные камни нашей государственности, когда родились герб, флаг и гимн обновленного Казахстана, когда большинство стран планеты признали нашу независимость и приняли нас в свою мировую семью. Это счастливые, необыкновенно радостные события для любого народа.

Мы приступили к подлинному возрождению своей истории, культуры, начали самостоятельно вести свою собственную внутреннюю и внешнюю политику, создали первые законодательные основы принципиально нового для нас общества, в корне отличающегося от того, в котором жили раньше.

В какие еще исторические периоды одновременно могли происходить столь мощные социальные, политические, экономические преобразования. Думаю, ничего подобного нет в вековой памяти народа. В этом коротком временном отрезке тесно переплелись важнейшие события, связанные с небывало крутым поворотом, выпавшим на нашу долю. Но я верю, что, преодолев все трудности, мы все-таки поблагодарим судьбу за счастье принадлежать к поколению первопроходцев неизведанных, сложных путей...

За это время мы приблизились к осознанию того, насколько труден процесс интеграции в мировую экономическую систему, где Казахстан хотел

*Газета "Казахстанская правда", 16 декабря 1992 года.

бы занять место достойное, равноправное и уважаемое. Мы сумели почувствовать, сколь велик груз ответственности, который добровольно возложили на себя. Общество по-прежнему находится под прессом стихийного развития социально-экономических процессов, которые трудно обуздать в нынешний период становления рыночной экономики. Растущая инфляция и связанный с ней взлет цен, неравномерное распределение доходов и рост преступности, наконец, обидные, но, к сожалению, неизбежные ошибки в проведении крупномасштабных реформ – все это самым отрицательным образом сказывается на общественных настроениях, тяжким бременем ложится на всех казахстанцев, будь то рабочие или сельские труженики, интеллигенция, пенсионеры и даже дети.

Поскольку мы нашли в себе силы стать на путь преобразований, нам нельзя топтаться на месте, а надо решительно делать последовательные шаги в избранном направлении. Я имею в виду формирование социально ориентированной рыночной экономики, каких бы усилий это ни стоило.

Безусловно, специфика Казахстана, заключающаяся в его социально-политических, национальных, экономических и других особенностях, требует поиска собственных подходов к созданию рыночных отношений. Однако любая национальная специфика вовсе не допускает вольного интерпретирования основных принципов рынка, составляющих его главную, коренную суть.

Конечно, издержки переходного периода, когда идет ломка старых структур, немалые. Экономический спад налицо. Но давайте разберемся, почему он произошел. Зависимый характер нашей экономики, в принципе, не мог противостоять разрыву былых хозяйственных связей. Как только прекратились в необходимых объемах поставки из стран СНГ, производство немедленно пошло на убыль. Другая причина в том, что мы привязаны к единой рублевой зоне. И искренне стремимся всемерно сохранить ее, поскольку она, в принципе, выгодна для всех. Но недостаточность наличных денег, нарастающие неплатежи со стороны стран СНГ, которые задолжали Казахстану за поставленную продукцию более 200 миллиардов рублей, отсутствие реальных перспектив разрешения этой проблемы в ближайшем будущем — все это может поставить нас перед необходимостью введения собственной валюты.

Все это, вместе взятое, и составляет объективные трудности. Но выход из положения состоит вовсе не в том, чтобы пятиться назад, реанимируя изжившие себя методы командного управления народным хозяйством, а в последовательной и неуклонной реформаторской деятельности.

Главная задача радикальной экономической реформы сегодня — это приватизация государственной собственности. И никакого ее замораживания мы не допустим.

По состоянию на 1 октября 1992 года в республике преобразовано более четырех с половиной тысяч различных объектов республиканской и коммунальной собственности. Их оценочная стоимость — свыше 21 миллиарда рублей. Активизировался процесс акционирования средних и крупных предприятий в промышленности. В аграрном секторе приватизировано 447 совхозов. Масштабы приватизации с каждым месяцем нарастают, а значит, мы добились очень важного — психологической перестройки населения в пользу рыночной экономики. Поэтому вопросы приватизации приобретают политический характер и становятся важнейшим направлением нашей деятельности.

Правительством разработана детальная программа приватизации на ближайшие три года. Ее суть изложена в докладе Премьер-министра С. А. Терещенко на сессии Верховного Совета. В этой работе участвовали эксперты Всемирного банка, Европейского банка реконструкции и развития и Агентство по международному развитию. Сейчас программа находится в стадии обсуждения, после чего будет мною утверждена. В чем ее основные особенности?

В актив уходящего года, наряду с наглядными подвижками в приватизации, уточнением ее концепции, можно отнести и такие шаги по укреплению рыночных отношений, как разрешение на частную, акционерную и другие формы собственности, законодательные акты, направленные на защиту предпринимательства, создание структур, задачей которых является поддержка предпринимателей, наконец, реформирование налоговой, финансово-кредитной и банковской систем. Все эти действия направлены на то, чтобы обеспечить каждому желающему необходимую предпринимательскую свободу, чтобы более способный, трудолюбивый и предприимчивый мог в полной мере себя реализовать.

Огромным подспорьем в решении многоплановых задач государственного экономического строительства стали для нас итоги нынешнего сельскохозяйственного года. Как известно, нашими хлеборобами достигнута рекордная урожайность зерновых. Обеспечены потребности населения в картофеле, овощах, фруктах. Заготовлено необходимое количество кормов. Почти в два раза возросло производство масличных и технических культур.

Если учесть, что в уборке принимало участие меньше механизаторов, чем в прошлые годы, значительно сократилось количество комбайнов и автотранспортных средств, да прибавить к этому небывалые трудности с обеспечением топливом и другими материально-техническими ресурсами, мы вправе сказать, что наши сельские труженики сделали практически невозможное. Сегодня как-то не принято произносить высокопарные слова о трудовой доблести и героизме, но именно этими словами я позволю себе охарактеризовать ту работу, которая свершилась на полях нашей республики.

В этот торжественный день позвольте сказать хлеборобам Казахстана огромное спасибо.

Думаю, будет очень правильно, если мы профинансируем многочисленные нужды нашего агропромышленного комплекса. Вы помните, с какой помпой в былые времена обставлялись так называемые "всенародные празднества" по поводу каждого казахстанского миллиарда. В честь хлеборобов раздавались трескучие хвалебные речи, дождем сыпались награды. Но вся эта пропагандистская шумиха служила лишь прикрытием циничного ограбления сельских тружеников. Ведь до зернышка выметался из казахстанских совхозов и колхозов даже семенной фонд.

Сегодня мы озабочены тем, чтобы максимальное количество вырученной валюты и зарубежных кредитов было целевым образом направлено на оснащение сельскохозяйственного производства, новыми технологиями.

Сейчас ведется работа по привлечению крупных иностранных инвестиций для организации производства, высокотехнологичных машин на базе совместных предприятий.

Уверен, никакие капиталовложения нас не спасут, если мы не сделаем так, чтобы заработанными средствами распоряжались только сами производители продукции, а не чиновники республиканского или местного уровня, какие бы доводы не приводились в пользу последних.

В этой связи мы настойчиво пытаемся утвердить плюрализм форм собственности на селе, раскрепостить работников, сохранивших в душе тягу к самостоятельности, знающих истинную цену к крестьянскому труду и крестьянскому поту. Именно на достижение этой цели направлен принятый Парламентом и Правительством пакет законодательных актов о земельной реформе, приватизации, собственности, крестьянских (фермерских) хозяйствах, свободных ценах, госзаказе и т. д.

О конкретных результатах этой работы говорят следующие цифры. Сегодня восемь с половиной тысяч крестьянских хозяйств владеют тремя с половиной миллионами гектаров земли, 294 тысячи казахстанских семей получили дачные участки общей площадью 29 тысяч гектаров. Свыше одного миллиона городских и сельских тружеников имеют земельные наделы под огороды. В личных хозяйствах сосредоточена половина общей численности коров, пятая часть овец, треть всего поголовья лошадей и четвертая часть свиней. Именно в них наблюдается устойчивый рост производства мяса и молока, яиц и шерсти.

Благодаря укреплению связей между новыми сельскими товаропроизводителями и предприятиями перерабатывающей, пищевой промышленности, удастся не только предотвратить падение, но в ряде случаев и наращивать производство дефицитных продуктов питания, например, сахара,

растительного масла, кондитерских, спиртоводочных, пивобезалкогольных и табачных изделий.

Говоря о некоторых сдвигах и существующих проблемах в реформировании нашей экономики, следует сказать и о необходимости повышения потенциала товаропроизводства. Следует проводить активную, целенаправленную структурную политику, которая, не препятствуя развитию рыночных отношений, в то же время придавала бы реконструкции экономики управляемый характер. Иными словами, речь идет о государственном регулировании, которое и впредь будет активно применяться на всех этапах нашего движения к рынку.

На мой взгляд, надо, не затягивая, провести ряд серьезных акций финансово-экономического характера, направленных на поддержку товаропроизводителей. Речь идет о переменах в кредитной политике, изменении системы регулирования промышленного и сельскохозяйственного производства, совершенствовании налоговой политики, создании благоприятных условий для привлечения прямых иностранных инвестиций. Сложные процессы, происходящие в экономике, недостаточно высокая отдача производства особенно тяжело отражаются на состоянии тех отраслей, которые традиционно называются социальной сферой.

В этом году, несмотря на серьезные финансовые трудности, нам удалось сохранить сеть государственных учреждений образования. Открыты факультеты по подготовке специалистов рыночной экономики, организованы новые вузы, техникумы, колледжи. Принят Закон "Об образовании", предоставляющий значительную свободу действий вузам, негосударственным учреждениям образования. Стали реальностью нетрадиционные типы учебных заведений. Значительно расширилась сеть казахских школ, детских садов и внешкольных учреждений. Стали действовать узбекские, таджикские, уйгурские, немецкие школы.

В рамках международного сотрудничества установлены контакты с 25 министерствами образования зарубежных стран и заключено 15 крупных соглашений. Несколько тысяч юношей и девушек обучаются в университетах других стран, специалисты народного хозяйства проходят стажировку в США, Турции, Южной Корее, Франции, ФРГ. Достигнуты соглашения о создании Казахско-Турецкого и Казахско-Египетского университетов, а на базе Павлодарского технологического университета образована Казахско-Немецкая академия.

Но ситуация в этой сфере остается крайне сложной. Работники образования и науки, неудовлетворенные организацией своего труда, несовершенством материального и социально-бытового обеспечения, покидают свои рабочие места. Для любого общества это грозит катастрофой. Чтобы оста-

новить этот процесс, нам следует немедленно определить основные принципы формирования общегосударственной системы образования.

Они должны включить в себя гарантии бесплатного образования на базовом уровне, развитие негосударственных учреждений образования, переход на новые модели финансирования образования, социальную защиту и стимулирование педагогов и успевающих студентов.

Объектом особого внимания в условиях перехода к рынку являются сферы здравоохранения и социальной защиты населения. По существу, в течение года создана новая законодательная база реформы здравоохранения. Утверждена республиканская программа производства медицинских инструментов, приборов и оборудования и начато производство медтехники на промышленных предприятиях Казахстана, в том числе на предприятиях оборонного комплекса.

Принят ряд законов и нормативных актов в целях поддержки семей с детьми. С 1 октября этого года установлены единые пособия детям в возрасте до 3 лет — 7 400 рублей, от 3 до 18 лет — 5 500 рублей в год. Принят Указ Президента о социальной поддержке многодетных матерей.

В республике, как и во всем мире, увеличивается количество пожилых людей. Сегодня государственную помощь получают почти три миллиона пенсионеров. Сейчас средний размер пенсии составляет 2 100 рублей. В этом году все выплаты по пенсиям и пособиям достигнут 76 миллиардов рублей.

Началась реализация Государственной программы по социальной защите инвалидов в 1992—1995 годах. В ней особое внимание уделяется созданию для них необходимых социально-экономических, правовых, организационных условий.

Вместе с тем необходимо принципиальное изменение механизмов социальной защиты и системы медицинского обслуживания. Ключевые направления реформы в этой сфере сводятся к следующим моментам.

Во-первых, к переходу на бюджетно-страховую медицину, когда население будет получать гарантированный минимум медицинской помощи, а выходящие за его пределы услуги станут оплачиваться за счет медицинского страхования самих граждан. Это общепринятая в мире система и, безусловно, более эффективная.

Во-вторых, к ликвидации уравнительного принципа в оценке трудового вклада человека и, как следствие, в его пенсионном обеспечении.

В-третьих, к созданию новой пенсионной системы, основанной на добровольном страховании будущих пенсионеров, в новой экономической программе намечается оказание адресной поддержки малоимущим гражданам.

Проблемы и трудности, порожденные сложными процессами в общественно-политической, социальной и экономической жизни, обнажили многие язвы нашего далеко еще несовершенного общества. Прежде всего к ним относится рост преступности. Впервые за многие десятилетия количество зарегистрированных в республике преступлений превысило в этом году 150 тысяч. Увеличивается число краж, грабежей, разбоев. Нарастает обвал организованных форм преступности, особенно в сфере экономики и финансово-кредитной системе.

Отдельные руководители министерств, ведомств, предприятий, учреждений и организаций, главы местных администраций самоустранились от этого важного дела, считая, что заниматься им должны только органы внутренних дел и национальной безопасности.

Именно в этой связи десять дней назад мной принято постановление, специально посвященное вопросам повышения ответственности должностных лиц за состояние дисциплины, общественного порядка и безопасности в республике. Правоохранительными органами, органами финансового контроля проводятся тщательные проверки исполнительской дисциплины на местах, выявляются причины, способствующие нарушениям законов и других нормативных актов. Самые строгие меры будут приняты к тем руководителям, которые разбазаривают государственные средства и ресурсы, злоупотребляют служебным положением ради собственного благополучия.

Мы предпримем самые решительные действия, чтобы навести, наконец, порядок на улицах и в общественных местах. Думаю, граждане с пониманием отнесутся к применению нами жестких методов, поскольку дальше отступать перед валом преступности уже некуда.

Дорогие друзья!

Вчера произошло, на мой взгляд, большое событие в жизни нашей многонациональной республики — состоялся форум народов Казахстана. Важность этого мероприятия, прежде всего, в том, что состоялся плодотворный разговор о путях сохранения и укрепления межнационального согласия, гражданского мира, нашего духовного единения. На фоне сегодняшней, отнюдь не радостной действительности, форум стал событием, которое внушает оптимизм, дает уверенность в том, что мы с честью преодолеем трудности переходного периода. Заинтересованный обмен мнениями, беседы с участниками форума укрепили меня в убежденности, что национальная политика государства должна и впредь опираться на традиции дружбы и братства, имеющие в Казахстане вековые корни. Это наше бесценное достояние создавалось многими поколениями, и мы не вправе его растратить.

У нас есть, что вспомнить и есть, чем гордиться. Разве можно забыть войну – нашу общую боль и кровь, нашу общую большую победу! Разве можно перечеркнуть результаты огромного совместного труда представителей десятков национальностей, строивших города и заводы, растивших хлеб на земле Казахстана! Я могу назвать имена многих наших земляков и из прошлого, и из настоящего, для которых понятие интернационализма свято, которые отдавали и отдадут весь жар своей души, свою энергию делу процветания родной республики, ее народа.

Вчера на форуме я с огромным удовлетворением вручил Президентские премии мира и духовного согласия трем первым лауреатам — академику Мехлису Сулейменову, народному писателю Казахстана Дмитрию Снегину и писателю Герольду Бельгеру. Их трудовые и творческие заслуги перед республикой широко известны, не стану еще раз о них говорить. Именно благодаря таким людям, которых, я уверен, в республике абсолютное большинство, мы сохраняем межнациональное согласие, именно на них, как говорится, земля держится.

Убежден, что никто не сможет прервать взаимные чувства и взаимную тягу друг к другу людей, которые по-братски живут под одним шаныраком, делят поровну радости и печали, я не говорю уже о том, что тысячи и тысячи наших сограждан разных национальностей соединены семейным очагом. Все это — реалии нашей жизни, конкретный, жизненный интернационализм.

Когда я предложил форуму создать ассамблею согласия и единения народов Казахстана, то имел в виду, прежде всего, заботы и чаяния этих людей. Нельзя забывать, что мы живем в принципиально новой ситуации, возникшей после распада Союза. Было бы странно, если бы человек не испытывал дискомфорта в условиях распада крупной державы, разрушения привычных отношений и связей. Каждый задумывается о будущем своей семьи, детей, о своем месте в обществе, и, конечно же, каждому человеку, независимо от национальной принадлежности, есть что сказать. Мы должны услышать этот голос, узнать, что волнует тот или иной народ. Ассамблея как негосударственный, неполитический орган, но имеющая широкие связи с народом, могла бы сосредоточиться на основных вопросах межнационального общежития, быть высшей моральной инстанцией, выразителем духовных объединительных устремлений наций и народностей.

Говорить о том, что у нас в вопросах национальной политики, несмотря на относительную стабильность, нет проблем, все гладко и благополучно, пока рано. В значительной мере это обусловлено теми искажениями, которые были допущены в предыдущие десятилетия, отсутствием трезвого и дальновидного взгляда на демографические процессы, на проблемы взаимоотношения народов.

Взять те же вопросы переселения, которые начались сотни лет назад и продолжают до сегодняшнего дня. Нет нужды повторять сегодня: когда, какие народы и по чьей воле оказались в Казахстане. Остановлюсь лишь на одном моменте – изменении психологии и социального самочувствия как самих переселенцев, так и коренного населения под воздействием миграционных процессов. Сюда ехали миллионы людей: кто в поисках лучшей доли, кто в ссылку, кто "по зову комсомольского сердца". Наверное, не ошибусь, если скажу: и те, и другие, и третьи в основной своей массе надеялись на временное пребывание в Казахстане. Многие затем действительно уезжали. Но жизнь брала свое: неплохой заработок, пусть минимальные, но сносные условия для жизни и работы, доброжелательность в отношениях с местным населением — так люди и приживались на этой земле.

Однако будем говорить прямо, отношения между ними и коренным населением складывались далеко не однозначно. И те, и другие не по своей вине оказались в своеобразных нишах, определенных для них существующей системой. И лишь после того, как она рухнула, положение стало выравниваться. Однако, как оказалось, это процесс болезненный, связанный с ломкой стереотипов. И это должны осознать сегодня все народы. Нужно понять прежде всего казахский народ, который впервые за сотни лет получил возможность утверждения государственности, полнокровного развития, возрождения своих добрых традиций, культуры и языка. Это естественное стремление, и оно, убежден, найдет позитивный отклик в душе всех народов. Но также необходимо понять, что после эпохи тоталитаризма проходят сложный период возрождения, избавления от комплексов и стереотипов все другие народы. Духовное согласие, простое человеческое взаимопонимание – вот, наверное, самое главное, что от всех нас сейчас требуется.

Вопросы, о которых я говорю, имеют для нас принципиальное значение. Все они в той или иной форме найдут отражение в новой, созданной в условиях независимости первой Конституции Республики Казахстан, работа над проектом которой находится в стадии завершения. Это будет поистине краеугольный документ, выражающий интересы всего народа республики и каждого ее гражданина в отдельности. Человек, его права, свободы и законные интересы выдвигаются в Основном законе на первый план. Я убежден, что нам удастся сделать его таким, чтобы обеспечить благосостояние и стабильность всего казахстанского общества, успех в реализации нашей государственной внутренней и внешней политики, начатых нами преобразований.

Многое сегодня зависит от наших действий на международной арене. Казахстан активно продолжает процесс вхождения в мировое сообщество. Дело это, безусловно, трудное и во многом для нас новое. Самым важным,

на мой взгляд, является то, что за сравнительно короткий период нам удалось выработать собственную внешнеполитическую линию, соответствующую коренным национально-государственным интересам. С другой стороны, наша внешняя политика несет в себе общечеловеческий заряд, обеспечивающий ее поддержку мировым сообществом. Ярким доказательством этого стало вступление Республики Казахстан в Организацию Объединенных Наций. Мы рассматриваем ООН как важнейший инструмент обеспечения мира и будем всемерно способствовать эффективной деятельности этой уважаемой и авторитетной международной организации.

Казахстан вступил в Международный банк реконструкции и развития, Международный валютный фонд, участвует в работе Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, установил контакты с другими международными организациями.

Состоялись государственные визиты в Китай, США, ФРГ, Францию, Великобританию, Иран, Турцию, Пакистан, Индию. Они закрепили политические связи на высшем уровне, помогли заложить фундамент взаимовыгодного сотрудничества.

Должен отметить, что с нашим государством стремятся развивать широкие двусторонние связи, и обрести в лице Казахстана надежного партнера страны Западной Европы. Этому способствовал взятый республикой курс на демократизацию, рыночное реформирование экономики, геополитическое положение, позволяющее республике быть связующим звеном между Европой и Азией.

Все более содержательными становятся наши контакты с США. Мы выступаем за их дальнейшее всестороннее развитие при условии, что они и впредь будут отвечать национальным интересам Казахстана.

Ведется активный политический диалог с Китайской Народной Республикой, обеспечивший заметный прогресс в торгово-экономическом сотрудничестве с великим восточным соседом. Неуклонно крепнут дружба и сотрудничество с Турцией, с которой нас связывает общность истории и культуры. Налаживаются отношения с арабскими государствами.

Наш государственный подход к внешнеполитическим проблемам определяется глубокой заинтересованностью в международной стабильности. Мы выступаем за сбалансированное развитие отношений со всеми странами и не намерены делать крен в сторону отдельных этнических сообществ и политических союзов.

Для нашей внешней политики нет более важной задачи, чем обеспечение безопасности страны и защита мирной жизни казахстанцев. Здесь самый важный вопрос — наши отношения с Россией. Мы уже заключили с ней долговременный договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи. Однако говорить о реальной безопасности в регионе вряд ли возможно

вне эффективной системы коллективной безопасности. Исходя из этого, мы поддерживаем меры, направленные на укрепление доверия и сотрудничества в Азии, на создание механизмов азиатской безопасности.

В моем выступлении на Генеральной Ассамблее ООН были изложены поэтапные перспективы созыва и деятельности совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии с дальнейшим развитием этой деятельности.

Позиция республики по региональным проблемам основывается на том, что по любым спорным вопросам должны вырабатываться надежные и приемлемые для всех формулы урегулирования. Мы считаем безусловно необходимым усиление миротворческого потенциала ООН и других региональных международных институтов.

Оценивая военно-политическую обстановку вокруг республики, прогнозируя масштабы и характер военной опасности, мы приветствуем достигнутые соглашения о сокращении стратегических наступательных вооружений, поддерживаем инициативы, направленные на запрещение других видов оружия массового поражения. В этом вопросе мы проводим согласованную линию с Россией, Украиной, Беларусью и считаем, что вести военное строительство в принципе необходимо совместно с членами Содружества Независимых Государств. Вот почему мы пошли на подписание соответствующего договора, предпринимая шаги для согласования усилий государств, объединенных единым оборонительным пространством. Наша военная доктрина предусматривает наличие немногочисленной, мобильной армии, оснащенной всем необходимым, для вооруженной защиты, территориальной целостности и независимости Республики Казахстан.

Среди приоритетов нашей внешней политики — обеспечение беспрепятственного выхода к открытому морю, организация трансевразийского железнодорожного транзита от Тихого океана через Китай, нашу территорию, Среднюю Азию, Иран и Турцию. Последний визит государственной делегации в Иран завершился договоренностью о превращении Каспийского моря в транспортную артерию, соединяющую Казахстан с северным Ираном и Персидским заливом. В осуществлении этих планов мы надеемся на сотрудничество с международными экономическими организациями. Будет также развиваться авиационное сообщение со многими государствами мира.

Еще одним моментом, который учитывается в нашей внешней политике, является так называемый "исламский фактор". Мы относимся к нему реалистично и учитываем стремление народа к духовным основам исламской культуры, значение ислама в современных международных отношениях. Исламский мир имеет большие ресурсы, и это нельзя не принимать во внимание. В то же время у нас нет каких-либо оснований для разговоров об усилении религиозного фундаментализма в нашей стране.

Одно из приоритетных направлений нашей внешней политики — это взаимоотношения со странами Содружества Независимых Государств. Эти отношения развиваются далеко не просто. Об этом мне приходилось говорить не раз.

Но мы будем прилагать все усилия для того, чтобы взаимодействие и сотрудничество все-таки расширились и крепки. Как вы знаете, не было практически ни одной встречи глав государств или глав правительств, на которых Казахстан не вносил бы конструктивных предложений.

Однако не всегда они встречают понимание, а то и вызывают неоправданные подозрения. Хочу сказать вполне определенно: в наших предложениях нет двойного дна, мы стремимся соблюдать те правила поведения, которые сложились в мировом экономическом сообществе. Казахстан не призывает к сохранению бывших неэффективных хозяйственных связей, но и не является сторонником разрушения всего, что есть положительного и взаимовыгодного, до тех пор, пока не будут нащупаны новые, более эффективные связи. Мы также четко отделяем вопросы экономической интеграции от проблем политического межгосударственного строительства.

Как бы нам ни хотелось, объективно существуют такие принципы мирового хозяйства, как межгосударственное разделение труда, конкуренция на товарных рынках и т. д. Каждое из отдельно взятых государств СНГ сегодня не располагает ни полностью самодостаточной экономикой, ни полным спектром конкурентоспособной на мировом рынке продукции, за исключением сырья и оружия. Поэтому объективно существует необходимость и возможность сохранения и развития межгосударственной кооперации, общего таможенно-экономического пространства, рублевой зоны Содружества. Только при этом условии нам удастся в какой-то степени компенсировать те потери, которые мы неминуемо понесем на мировом рынке из-за неконкурентоспособной отечественной продукции, обеспечить рабочие места, занятость и доход миллионам людей.

Словом, несмотря на трудности, мы будем настойчиво проводить наши идеи в отношениях с государствами СНГ. Они вполне могут быть реализованы через создание соответствующих взаимовыгодных институциональных структур.

Дорогие сограждане!

Минувший период прошел в нелегкой, но плодотворной работе. Не ошибусь, если скажу, что каждый из нас надеется, что в конечном итоге она принесет достойные плоды, выведет Казахстан на цивилизованный путь к процветанию и достойной, счастливой жизни. Это, безусловно, произойдет. Но слишком велики масштабы предстоящих дел, и немало времени потребуются, чтобы свернуть всю их небывалую громаду.

Глядя правде в глаза, следует признать, что пока наше общество продолжает жить инерцией прошлого. Еще не все до конца осознали тот факт, что Республика Казахстан – суверенное государство, у которого свои законы, свой путь, свое будущее. И мы сами, сообща, ради блага всех живущих в республике людей, должны решать все наши проблемы, какими бы сложными они ни были. Никто за нас не преобразует Казахстан, не добьется для него места в мировом сообществе, не поднимет стандарт нашей жизни.

Хочу напомнить конкретные ориентиры, по которым мы сверяем сегодня свои действия. В ближайшие три года нам предстоит нормализовать потребительский рынок, в следующие пять лет – преодолеть сырьевой характер экономики, за 10–15 лет – войти в число новых индустриальных стран. Вот к чему мы стремимся, если брать сугубо материальную сторону нашего бытия.

Поэтому я призываю вас к упорному труду, терпению и национальному согласию, поскольку только эти три фактора могут стать для народа надежной гарантией достижения поставленных целей.

С праздником вас, дорогие казахстанцы!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ГЕРМАНИЯ ФЕДЕРАЛДЫҚ КАНЦЛЕРІ ГЕЛЬМУТ КОЛЬГЕ ХАТЫ*

Алматы, 24 желтоқсан 1992 жыл

Біздің ұрпаққа тағы бір соғыс – қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін жаңа дүние орнатудың бірегей тарихи мүмкіндігі туып отыр. Бұрынғы тайталасқа кінәлілерге тарихтың өзі жоғары үкімін шығаратын болады. Тарих со-
тымен қатар коммунистік партиялардың, олардың лидерлерінің сот алдын-
дағы жауапкершілігі туралы мәселе де ерекше өткір қойылып отыр. Белгілі
сот процестері алғашқыда әбден табиғи сияқты көрініп, тарихи қажеттілік
деп танылды. Алайда бүгінгі жағдай біраз өзгеше болып отыр. Демократия-
лық даму жолына түскен кез келген қоғам алдында мұндай соттар идеоло-
гияны және оған қатысты адамдарды жазалау ретінде қарастырылуда.

Бүгінгі басты тарихи жауапкершілік – егесу дәуірінің бейбіт жолмен аяқта-
луын, планетамыздың барлық адамдарының жалпыадамзаттық қазыналар
жолында бірігуін қамтамасыз ету. Ол жаңа "ұлы тарихи ымыраға келу"
уақытының пісіп-жетілгеніне сенімді. Қазірдің өзінде Испания, Никарагуа,
Чили, сондай-ақ басқа да елдер қоғамдағы әлеуметтік-саяси тыныштыққа
жету мүддесіне сай осындай ымыраға келуге ұйғарды. Көптеген адамдар
Эрих Хонеккерге қарсы болып жатқан сот процестерін мазасыздана қадаға-
лауда. Маған, хал үстінде жатқан осы адамға сот процесін тоқтату шын
мәнінде ұлы, ізгі ниетті қадам болып, Германиядан алыста тұратын ондаған
миллиард адамдардың демократиялық мұраттарды таңдау ісіне қызмет ет-
кен болар еді.

Егер Гельмут Коль осындай ізгілік шарасын жасау мақсатында күш-жігер
қолданатын болса, бұдан оның беделі онан сайын арта түсетініне, дүние
жүзінде оң ниетті ілтипатқа ие боларына сенім білдіремін.

*"Егеменді Қазақстан" газеті, 25 желтоқсан 1992 жыл.

**ПОСЛАНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ФЕДЕРАЛЬНОМУ КАНЦЛЕРУ ФРГ Г. КОЛЮ***

Алма-Ата, 24 декабря 1992 года

Нашему поколению выпал уникальный исторический шанс – построить новый мир после окончания еще одной войны — холодной.

История сама вершит свой высший суд над виновниками прежнего противостояния. Наряду с судом истории особую остроту приобретает вопрос о судебной ответственности коммунистических партий, их бывших лидеров. Известные судебные процессы первоначально представлялись вполне естественными и исторически необходимыми.

Однако сегодня ситуация выглядит несколько иначе. Подобные суды в глазах любого общества, вступившего на демократический путь развития, рассматриваются как расправа над идеологией и принадлежностью к ней.

Главная историческая ответственность сегодня — обеспечение мирного завершения эпохи конфронтации, объединение всех людей нашей планеты во имя общечеловеческих ценностей. Я убежден в том, что назрело время нового "великого исторического компромисса". На такой компромисс в интересах достижения социально-политического мира в обществе уже решились Испания, Никарагуа, Чили, а также другие страны.

Многие с напряжением следят за судебным процессом над Эрихом Хонеккером. Мне представляется, что прекращение суда над этим смертельно больным человеком явилось бы поистине великодушным жестом, послужило бы делу выбора демократических идеалов десятками миллионов людей далеко за пределами Германии.

Я уверен в том, что авторитет Гельмута Коля станет еще более весомым, если он предпримет усилия с целью совершения такого гуманного акта. Это, несомненно, получит положительную реакцию в мире.

*Газета "Казахстанская правда", 25 декабря 1992 года.

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Италияның «Джорнале» газетіне берген сұхбатынан <i>Алматы, 4 шілде 1992 жыл</i>	5
Из интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева итальянской газете «IL giornale» «Все народы живут в согласии» <i>Алма-Ата, 4 июля 1992 года</i>	6
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ақмола облысына жұмыс сапарымен барған кезінде сөйлеген сөзінен <i>Ақмола облысы, 4 шілде 1992 жыл</i>	7
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время рабочей поездки в Акмолинскую область <i>Акмолинская область, 4 июля 1992 года</i>	8
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева коореспонденту ИТАР-ТАСС <i>Москва, 5 июля 1992 года</i>	9
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пленарном заседании СБСЕ <i>Хельсинки, 9 июля 1992 года</i>	11

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ресми сапармен Қазақстанға келген Нью-Йорктің федералдық резерв банкісінің президенті Джеральд Корригенмен кездесуі кезінде баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 14 тамыз 1992 жыл</i>	15
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Газете «Известия» <i>Алма-Ата, август 1992 года</i>	16
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете «Казахстанская правда» <i>Актюбинск, 20 августа 1992 года</i>	18
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совещании промышленников и предпринимателей Казахстана <i>Алма-Ата, 24 августа 1992 года</i>	19
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время трехсторонних переговоров по проблемам урегулирования конфликта вокруг Нагорного Карабаха <i>Алма-Ата, 27 августа 1992 года</i>	20
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың шахтерлерді кәсіптік мереке – Шахтерлер күнімен құттықтауы <i>Алматы, 28 тамыз 1992 жыл</i>	21
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к рабочим, служащим, инженерно-техническим работникам предприятий угольной промышленности Казахстана <i>Алма-Ата, 28 августа 1992 года</i>	22
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева представителям отечественных и зарубежных СМИ» <i>Алма-Ата, 31 августа 1992 года</i>	23

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время рабочей поездки по Тургайской области <i>Тургайская область 1–2 сентября 1992 года</i>	29
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Әзірбайжан Республикасы мен Армения Республикасы арасындағы жанжалдың тоқтатылуына байланысты мәлімдемесі <i>Алматы, 3 қыркүйек 1992 жыл</i>	31
Заявление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, 3 сентября 1992 года</i>	32
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Желтоқсан жаңғырығы» қоғамдық қоры ұйымдастырған қазақ-қырғыз жастарының жиынында сөйлеген сөзі <i>Алматы облысы, Жамбыл ауданы, 5 қыркүйек 1992 жыл</i>	33
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече казахской и кыргызской молодежи <i>Алма-Атинская область, Джамбульский район, 5 сентября 1992 года</i>	36
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Париж – Мәскеу – Пекин халықаралық континентаралық марафонына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 7 қыркүйек 1992 жыл</i>	37
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам международного трансконтинентального марафона Париж – Москва – Пекин <i>Алма-Ата, 7 сентября 1992 года</i>	38
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қостанай облысына іссапары барысында «Қостанай» іскерлік ынтымақтастық қауымдастығында болған кезінде сөйлеген сөзі <i>Қостанай облысы, 8 қыркүйек 1992 жыл</i>	39
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Во время рабочей поездки в Кустанайскую область <i>Кустанайская область, 7–8 сентября 1992 года</i>	41

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева На встрече с руководителями ряда аграрных академий СНГ <i>Алма-Ата, 11 сентября 1992 года</i>	43
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің бірінші съезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 14 қыркүйек 1992 жыл</i>	45
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на I съезде промышленников и предпринимателей республики <i>Алма-Ата, 14 сентября 1992 года</i>	52
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева германским информационным агентствам «Европейский пресс-сервис», ДПА, газете «Дойче Алльгемайне Цайтунг» <i>Алма-Ата, 17–18 сентября 1992 года</i>	60
Беседа Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева и парламентского госсекретаря ФРГ Х. Ваффеншмидта о судьбе немцев в Казахстане <i>Алма-Ата, 17 – 18 сентября 1992 года</i>	70
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева На встрече с представителями немецкого населения республики <i>Алма-Ата, 18 сентября 1992 года</i>	79
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Германияға ресми сапары кезінде баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Бонн, 22 қыркүйек 1992 жыл</i>	80
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в ходе официального визита в ФРГ <i>Бонн, 22 сентября 1992 года</i>	82
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в ходе официального визита в ФРГ <i>Бонн – Кельн, 22 сентября 1992 года</i>	84

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Францияға ресми сапары кезінде Франция Президенті Франсуа Миттеранмен екеуара кездесу барысында сөйлеген сөзі <i>Париж, 24 қыркүйек 1992 жыл</i>	86
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в ходе официального визита во Францию <i>Париж, 24 сентября 1992 года</i>	88
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в ходе официального визита во Францию <i>Париж, 24 сентября 1992 года</i>	91
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева российским журналистам <i>Москва, 27 сентября 1992 года</i>	94
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете «Дойче Алльгемайне Цайтунг» <i>Алма-Ата, сентябрь 1992 года</i>	95
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с президентом финляндии М. Койвисто <i>Алма-Ата, 29 сентября 1992 года</i>	100
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Дүниежүзі қазақтары құрылтайының салтанатты мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 30 қыркүйек 1992 жыл</i>	102
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном заседании Всемирного курултая казахов <i>Алма-Ата, 30 сентября 1992 года</i>	114
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың БҰҰ бас ассамблеясының 47 сессиясында сөйлеген сөзі <i>Нью-Йорк, 5 қазан 1992 жыл</i>	128

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на 47-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН <i>Нью-Йорк, 5 октября 1992 года</i>	136
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың БҰҰ-ның штаб-пәтерінде өткен баспасөз конференциясында сөйлеген сөзі <i>Нью-Йорк, 6 қазан 1992 жыл</i>	143
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на Пресс-конференции в штаб-квартире ООН <i>Нью-Йорк, 6 октября 1992 года</i>	146
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Нью-Йоркке іссапары аяқталғаннан кейін, елге қарай ұшып келе жатқан ұшақтың бортында журналистермен әңгімесі <i>Қазан 1993 жыл</i>	149
Беседа Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с казахстанскими журналистами на борту самолета после визита в Нью-Йорк «О месте Казахстана в океане мировых отношений и курсе его плавания надо заботиться уже сейчас» <i>Октябрь 1992 года</i>	152
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ЮНЕСКО-ның Азиядағы тәуелсіз және алуан ойлы ақпарат құралдарының дамуына жәрдемдесу жөніндегі халықаралық семинарына қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 6 қазан 1992 жыл</i>	155
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева независимых и плюралистических средств информации в Азии <i>Алма-Ата, 6 октября 1992 года</i>	156
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с Участниками международного семинара ООН и ЮНЕСКО по содействию развитию независимых и плюралистических средств информации в Азии <i>Алма-Ата, 8 октября 1992 года</i>	157

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании глав десяти областей республики <i>Петропавловск, 11 октября 1992 года</i>	158
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с министром иностранных дел Индии Рагуандал-лал Бхатией <i>Алма-Ата, 16 октября 1992 года</i>	160
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Рухани татулық жөніндегі бірінші дүниежүзілік конгреске қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 17 қазан 1992 жыл</i>	161
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам первого Всемирного конгресса духовного согласия <i>Алма-Ата, 17 октября 1992 года</i>	162
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақ теледидары арқылы сөйлеген сөзі «Мен өз халқымның даналығына сенемін» <i>Алматы, 22 қазан 1992 жыл</i>	163
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева по казахскому телевидению «То, что пытаемся сделать сегодня, – это, без ложного пафоса, историческая попытка обеспечить прорыв нашей страны к руслу мировой цивилизации» <i>Алма-Ата, 22 октября 1992 года</i>	170
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам съезда немцев, проживающих в Казахстане <i>Алма-Ата, 28 октября 1992 года</i>	177
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции по итогам совещания руководителей Турции и пяти тюркоязычных государств бывшего Советского Союза <i>Анкара, 31 октября 1992 года</i>	179

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева <i>Алма-Ата, октябрь 1992 года</i>	180
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың НАТО-ның бас хатшысы Манфред Вернерді қабылдау кезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 4 қараша 1992 жыл</i>	182
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с генеральным секретарем НАТО М. Вернером <i>Алма-Ата, 4 ноября 1992 года</i>	183
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Президенту США Б. Клинтону <i>Алма-Ата, 5 ноября 1992 года</i>	184
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасы туралы әкімдер мен халық депутаттары, жергілікті Кеңес төрағаларының республикалық кеңесіндегі баяндамасы <i>Алматы, 10 қараша 1992 жыл</i>	185
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совещании глав администраций и председателей местных Советов народных депутатов о проекте Конституции Республики Казахстан <i>Алма-Ата, 10 ноября 1992 года</i>	198
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании представителей общественности столицы, посвященное Дню работников сельского хозяйства, всех отраслей агропромышленного комплекса <i>Алма-Ата, 13 ноября 1992 года</i>	211
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ақпарат құралдары жетекшілерімен, таяудағы шетелдердің журналистерімен өткізген баспасөз конференциясы <i>Алматы, 13 қараша 1992 жыл</i>	212

Пресс-конференция Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на тему положения дел в республике и за ее пределами <i>Алма-Ата, 13 ноября 1992 года</i>	214
Пресс-конференция Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева «Нам пора оглянуться на сделанное» <i>Алма-Ата, ноябрь 1992 года</i>	218
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Председателю Верховного Совета Таджикистана И. Рахмонову <i>Алма-Ата, 20 ноября 1992 года</i>	221
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың төрағалық етуімен Министрлер кабинетінің мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 24 қараша 1992 жыл</i>	222
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на заседании Кабинета Министров <i>Алма-Ата, 24 ноября 1992 года</i>	224
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақ тілі» қоғамының ІІ құрылтайында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 26 қараша 1992 жыл</i>	226
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на втором курултае Республиканского общества «Қазақ тілі» <i>Алма-Ата, 26 ноября 1992 года</i>	233
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с рабочими и руководителями АО «Алматинский завод тяжелого машиностроения» <i>Алма-Ата, 4 декабря 1992 года</i>	235
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақ мемлекеттік экономика университетінің студенттерімен және шығармашылық жастар өкілдерімен кездесу кезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 7 желтоқсан 1992 жыл</i>	236

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече со студентами и представителями творческой молодежи Алма-Аты <i>Алма-Ата, 7 декабря 1992 года</i>	238
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева перед руководящим составом Вооруженных Сил Казахстана <i>Алма-Ата, 8 декабря 1992 года</i>	240
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасы және оны бүкілхалықтық талқылаудың қорытындысы туралы Жоғарғы Кеңестің сессиясында жасаған баяндамасы <i>Алматы, 9 желтоқсан 1992 жыл</i>	242
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на сессии Верховного Совета о проекте Конституции Республики Казахстан и итогах его всенародного обсуждения <i>Алма-Ата, 9 декабря 1992 года</i>	260
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ресей Федерациясы халық депутаттарының VII съезіне Президент Б. Ельцинге, Жоғарғы Кеңес Төрағасы Р. Хасбулатовқа, фракциялардың, Ресейдің саяси партиялары мен қозғалыстарының басшыларына Үндеуі <i>Алматы, 11 желтоқсан 1992 жыл</i>	278
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева VII съезду народных депутатов Российской Федерации, президенту Б. Ельцину, председателю Верховного Совета Р. Хасбулатову, руководителям фракций, политических партий и движений России <i>Алма-Ата, 11 декабря 1992 года</i>	279
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халықтарының форумында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 14 желтоқсан 1992 жыл</i>	280
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на форуме народов Казахстана <i>Алма-Ата, 14 декабря 1992 года</i>	285

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республиканың Тәуелсіздігі күніне арналған салтанатты жиналыста жасаған баяндамасы <i>Алматы, 15 желтоқсан 1992 жыл</i>	290
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном Дню независимости республики <i>Алма-Ата, 15 декабря 1992 года</i>	302
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Германия Федералдық канцлері Гельмут Кольге хаты <i>Алматы, 24 желтоқсан 1992 жыл</i>	315
Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева федеральному канцлеру ФРГ Г. Колю <i>Алма-Ата, 24 декабря 1992 года</i>	316

ISBN 9965-642-29-X

9 789965 642296

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

IV том

Кітаптың шығуына жауаптылар

А. Жолдасбекова,

Н. Шаймердинова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редакторы

Б. Жапаров

Дизайнері

А. Байзакова

Техникалық редакторы

С. Жапарова

Корректорлары

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ИБ№019

Басуға 11.10. 2009 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.

Қағазы офсеттік. Баспа табағы 20,5. Шартты баспа табағы 25,1.

Шартты бояулы беттаңбасы 19,75. Есептік баспа табағы 22,5.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 234

ЖШС "Жедел басу баспаханасында" басылды,
050030, Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71.